

İsmayilli etnomühitindəki azsaylı xalqların folkloru

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

DADAŞ ƏLİYEV

İSMAYILLI ETNOMÜHİTİNDƏKİ
AZSAYLI XALQLARIN
FOLKLORU

*Monoqrafiya AMEA Folklor
İnstitutu Elmi Şurasının 22 iyun
2023-cü il tarixli iclasının 4 sayılı
qərarına əsasən çap olunur*

“Elm və təhsil”

Bakı – 2023

Kitab Billurə və Antoine Bernard cütlüyünün maliyyə dəstəyi ilə nəşr olunmuşdur. Onlara bu xeyirxah əməlinə görə təşəkkürümüzü bildiririk.

Layihə rəhbəri: akademik Muxtar (Kazımoğlu) İmanov

**Ön sözün müəllifləri: f.e.d, prof. Asif Hacıyev
f.e.d, prof. Mayıl Əsgərov**

Elmi redaktor: f.ü.f.d, dos. Atəş Əhmədli

**Rəyçilər: f.e.d, prof. Seyfəddin Rzasoy
f.ü.f.d, dos. Ağaverdi Xəlil
f.ü.f.d, dos. Qalib Sayılov**

Dadaş Ağaməşədi oğlu Əliyev. İsmayılı etnomühitindəki azsaylı xalqların folkloru. Bakı, Elm və təhsil, 2023, – 372 səh.

Monoqrafiya İsmayılı etnomühitində özlərinə layiqli yer tutmuş və milli-mədəni kimliklərini qoruyan azsaylı xalqların – lahic, ləzgi, hapıt, molokan və etnoqrafik qrupun – Axıska türklərinin folklor ənənələrinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Monoqrafiyada hər bir nümunə qeydə alındığı dildə, ehtiyac duyulduğu məqamda isə tərcüməsi ilə təqdim olunmuşdur. Tədqiqat işində həm də azsaylı xalqların folklorundakı bilinçvizm dil mühiti səciyyələndirilmişdir. Tədqiqatçı mövzunun öyrənilmə dərəcəsini konkret materiallarla aydınlaşdırmış və problemin monoqrafik həllinə nail ola bilmişdir.

TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM NÜMUNƏSİ

Müxtəlif regional mədəniyyətlərin və verbal sənət növlərinin tədqiqində etnik-mədəni amillərin və multikultural təmasların rolunun öyrənilməsi hələ XIX əsrdən, ilk növbədə tarixi-mədəni, antropoloji, müqayisəli-tarixi məktəblərdən başlasa da, bu metodoloji meyarlar və təhlil üsulları bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir və aktual olaraq qalmaqdadır. XX əsrdə müxtəlif sosial toplumlara aid humanitar araşdırmalarda etnik-psixoloji, etnik-mədəni, müqayisəli tədqiqat metodları iki amilin təsiri ilə xüsusilə aktuallaşmışdır. Bu, ilk növbədə, mədəniyyətlərin antropoloji amillə, universal qavrayış strukturları ilə müəyyənləşdiyi və bununla da, onların bərabərliyini təsbitləyən strukturalizmin geniş tətbiqi ilə bağlıdır.

Digər tərəfdən, sənaye və post-sənaye dövründə miqrasiyaların kütləviləşməsi və müasir sosial toplumlarda multikultural mühitin bərqərar olması postsovet məkanında yaşayan xalqlarda isə “formaca milli, məzmunca sosialist” formullu sovet beynəlmiləlçilik meyarından gerçək polikulturalığa, yəni xalqların mədəniyyətinin məhz mahiyyətə qarşılıqlı təması, bir-birinə təsiri və zənginləşməsinə keçid cəmiyyətdə multikulturalizm məsələlərini yeni aspektdə gündəmə gətirdi. Bu deyilənlər baxımından, Dadaş Əliyevin təqdim etdiyi “İsmayılı etnomühitindəki azsaylı xalqların folkloru” adlı monoqrafiyasını mövzusuna görə aktual və məzmununa görə əhəmiyyətli hesab edə bilərik.

Tədqiqatın birinci fəslində İsmayılı folklor mühitinin ümumi mənzərəsi, multikultural ənənələri, ilk növbədə, bu mühitin tarixi-mədəni, inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi səciyyəsi, azsaylı xalqların folklorunda bilinçvizm faktoru və multikultural dəyərləri tədqiqata cəlb etmişdir. Bütövlükdə monoqrafiyadakı araşdırılan məsələlər, o cümlədən birinci fəsildə qeyd olunan tədqiqat aspektləri belə kompleks və sistemli şəkildə ilk dəfə

araşdırılır. Müəllif İsmayılı rayonunda azsaylı xalqların və etnoqrafik qrupların məskunlaşma coğrafiyasını və etnik-mədəni əhatəsini təsvir edir, bu mühitdəki tolerantlıq və çoxdillilik ənənəsini, Azərbaycan Respublikasında multikulturalizmin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi səciyyəsi və rolunu şərh edir, İsmayılı rayonunda bu sahədə həyata keçirilən layihələri, elmi və maarifləndirici tədbirləri gözdən keçirir.

Birinci fəsildə İsmayılı rayonunda multikultural həyat tərzindən gələn mühüm etnik-mədəni xüsusiyyət olan bilinqvizmin azsaylı xalqların folklorunda rolu xüsusi bölümə öyrənilir. Qeyd etmək istərdik ki, bilinqvizm amilinin rolu Azərbaycan materialları əsasında və məhz folklorşünaslıq baxımından ilk dəfə məhz bu monoqrafiyada tədqiq olunmuşdur. Müəllif bu sahəyə dair xarici alimlərin tədqiqatlarına əsaslanaraq İsmayılı rayonunda azsaylı xalqların folklorunda ikidillilik və çoxdillilik (molkolanların dilində və folklorunda) məsələsinin müxtəlif dillərdə orijinal nümunələr əsasında struktur, semantik və funksional xüsusiyyətlərini sistemli təhlil etmiş və dəyərli nəticələrə gəlmişdir. Bu hissədə tədqiqatçı polikultur mühitdə alınma folklor mətnləri məsələsinə toxunur, bu məsələnin fərqli aspektlərini şərh edir.

Monoqrafiyanın birinci fəslinin üçüncü bölümündə azsaylı xalqların folklorunda multikultural dəyərlər tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatçı haqlı olaraq Azərbaycanda, o cümlədən İsmayılıda azsaylı xalqların “öz milli identikliyi saxlamaqla özlərinə məxsus dil və mədəniyyət ənənələrini qorumuşlar” deyir və bunun ölkəmizdə xalqın həyat tərzinə xas təbii tolerantlıq və multikultural dövlət siyasəti sayəsində reallaşdığını göstərir. Eyni zamanda ortaq dəyərlər, mədəni dəyər və mətnlərin mənimsənilməsi, deyək ki, Azərbaycan mahnılarının melodiya və məzmunu dəyişilmədən, sözlərinin tərcümə edilib oxunması, eləcə də Azərbaycan melodiyasına azsaylı xalqların dilində yeni mətn yazılıb oxunması və təbii ki, orijinal nəğmələr qeyd olunur. Digər

tərəfdən, azsaylı xalqların etnik folklor mətnlərinin, obraz və motivlərinin Azərbaycan və digər azsaylı xalqların folkloruna keçməsi izlənilir. Müəllif bu baxımdan lahic folkloruna xas Qulu Şeyda obrazının və onunla bağlı lətifələrin təkcə Lahıca və İsmayılı rayonunun kəndlərində deyil, həm də qonşu rayonlarda da yayıldığını bildirir.

Monoqrafiyanın ikinci fəslində İsmayılı folklor mühitində azsaylı xalqların yeri araşdırılmışdır. Daha çox informativ səciyyə daşıyan bu fəsilə bu coğrafi-inzibati ərazidə yaşayan azsaylı xalqlardan lahıclar, ləzgilər, hapıtlar, molokanlar və ayrıca etnoqrafik qrup olan Ahıska türklərinin folkloru analitik tərzdə təsvir olunur. Bu fəsiləki material həm özlüyündə, həm də folklorşünaslıq baxımından maraq kəsb edir və monoqrafiyanın digər fəsillərində İsmayılıdakı azsaylı xalqların epik və lirik folklorunun janr sisteminin tədqiqi üçün tarixi, informativ və sosial-mədəni zəmin yaradır.

Epik folklor janrları monoqrafiyanın üçüncü fəslində beş bölümdə təhlil olunur. Burada əsəti, əfsanə və rəvayətlər, nağıllar, lətifələr, qaravəllilər və şəbədələr, atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar qruplaşdırılaraq ayrıca bölümlərdə məzmun, forma və funksional baxımdan təhlil olunmuşdur. Müəllif monoqrafiyanın əsas qayəsini – multikultural kontekstin folklor yaradıcılığına təsirini və konkret olaraq bu janrlarda təzahürünü də unutmamış, qarşılıqlı əlaqələrə də kifayət qədər toxunmuşdur. Bu məsələ həm regional, həm də ümummilliyədə, eyni zamanda qarşılıqlı dialoq formasında nəzərdən keçirilmişdir. Bəzi janrların sırf epik janr qrupuna şərti daxil edilməsini mümkün etsək də, məhz tədqiqat zamanı bu istiqamətdə belə şərtiliyin ciddi əhəmiyyət kəsb etmədiyini və yolverilən olduğunu da nəzərə çatdırmaq istərdik.

Monoqrafiyanın üçüncü fəslində həmçinin İsmayılı bölgəsinin azsaylı xalqlarının lirik və mərasim folkloru araşdırılmışdır. Bu məqsədlə nəğmə, mahnı, bayatı, mani və çastuşka

kimi lirik mətnlər, düzgü və yanılmac kimi uşaq folkloru nümunələri, təqvim-mövsüm mərasimləri, məişət mərasimləri və okkasion mərasimlərə aid edilən ilkin ibtidai təsəvvürlərlə bağlı arxaik janrlar: ovsun, alqış və qarğışlar təhlil olunmuşdur. Bu mətnlərdə yerli xüsusiyyətlər, məkan və zamanla bağlı anlayışlar, coğrafi ərazinin həyat tərzindən gələn cəhətləri ətraflı təhlil olunmuşdur. Tədqiqatçı maraqlı yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə – ayrı-ayrı xalqlarda müəyyən janrların aktiv və ya passiv işlənməsi, müəyyən janr formalarının bəzi kontekstlərdə doğma dildə işlənilməməyi, deyək ki, lahicələrdə müəyyən bayatların lahicə dilində işlənməməyi, ağılların Azərbaycan türkcəsində, vayların isə lahicə dilində səslənməsi barədə müşahidələri də diqqətə cəlb edir. Lahicələrdə aşiq yaradıcılığı ənənəsi haqda faktlar da diqqətəlayiq və gələcəkdə ətraflı tədqiqə ehtiyacı olan məsələlərdəndir. Bütün bu mətnlərdə, eləcə də rəngarəng uşaq folklorunda fərdi, etnik-mədəni, oxşar, ortaq cəhətlərin müqayisəli şərh, mətnlərin orijinalda və tərcümədə səlis təhlili elmi əhəmiyyəti və dəyəri ilə seçilir. Müəllif hər bir fəslə konkret nəticələrlə tamamlayır və ümumi qənaətini işin nəticə hissəsində sistemli təqdim edir.

Dadaş Ağaməşədi oğlu Əliyevin “İsmayılı etnomühitin-dəki azsaylı xalqların folkloru” adlı monoqrafiyası müasir dövrümüz üçün çox aktual, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətə malik olan bir mövzuya həsr edilmişdir. Müasir dövrümüzdə Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların milli-mədəni dəyərlərinin qorunması işi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan multikulturalizmi xüsusi bir fənn kimi bir çox dünya universitetlərində tədris edilir. Belə bir vaxtda Azərbaycanda, o cümlədən də İsmayılı rayonunda yaşayan azsaylı xalqların folklorunun tədqiqi dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi baxımından son dərəcə vacib və dəyərli bir addımdır.

Bu regionda yaşayan hər bir xalq və onlara məxsus olan hər bir folklor nümunəsi bu rəngarəng, əsrarəngiz, sirli-sehirli mozaikanın, xalçanın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həmin xalqlardan və ya onlara məxsus nümunələrdən biri olmasa, bu mozaika uçulub dağılar, “ilməsi çözülmə xalça” kimi sökülüb məhv olar, öz dəyərini itirər və lazımsız bir şeyə çevrilər.

Bütün bu cəhətlər bir daha sübut edir ki, Azərbaycanda, eləcə də İsmayılı rayonunda yaşayan xalqların dili, dini, bəzi adət və ənənələri fərqli ola bilər. Buna baxmayaraq uzun illər eyni məhəllədə yan-yana, iç-içə yaşayan bu insanlar artıq eyni bir xalçanın ilmələrinə, eyni bir mozaikanın elementlərinə çevrilməmişlər. 44 gün davam edən Vətən müharibəsində düşmənlərin başını əzən “dəmir yumruq” məhz bu barmaqların bir-birinə sıxılması, bu xalqların bir-birinə arxa, dayaq durması nəticəsində yaranmışdır.

Asif Hacıyev
filologiya elmləri doktoru, professor
Mayıl Əsgərov
filologiya elmləri doktoru, professor

GİRİŞ

Hər bir xalqın folkloru onun keçmişindən süzülüb gələn, bu gününü əyani şəkildə canlandıran, gələcəyinə işıq salan və bütün zamanlarda dəyərini qoruyub saxlayan söz xəzinəsidir. Regional müstəvidə azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi ümum-Azərbaycan folklorşünaslığında yeni bir sahə kimi son illər xüsusi maraq doğurur. TəkHzibedilməz faktıdır ki, folklorlarda xalqın gündəlik həyat şəraiti və məişət qaygıları, istək və arzuları, xeyirə və şərə yanaşma tərzi, müxtəlif situasiyalarda yaşadığı hiss-duyguları, ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti, gələcəklə bağlı nikbin düşüncələri və baxışları öz əksini tapır. Texnoloji innovasiyaların və elmi-texniki yeniliklərin tez-tez baş verdiyi və qloballaşma prosesinin bütün həyat sahələrinə sirayət etdiyi, həmçinin şəhərlə kənd arasında həyat şərtlərinin yaxınlaşdığı müasir dövrdə folklor ardıcıl şəkildə toplanmalı və hərtərəfli tədqiq olunmalıdır. Bu baxımdan folklorun tədqiqi bütün zamanlarda öz aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyur.

Əslində, tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən başlıca amil Ulu Öndər Heydər Əliyevin “*Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyyət imkanları verir*” [122] postulatından irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsidir. Azərbaycan Respublikasının istər xarici, istərsə də daxili siyasətdə atdığı uğurlu addımlar (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmanı, Azərbaycan Respublikasının 2009-cu ildə YUNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” konvensiyasına qoşulması, 2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutunda “Azsaylı xalqların folk-

loru” şöbəsinin yaradılması, 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm mərkəzinin yaradılması və s.) Azərbaycanın müxtəlif regionlarına səpələnmiş azsaylı xalqların şifahi söz xəzinəsinin, zəngin adət-ənənələrinin də elmi səviyyədə toplanması, tədqiqi və təbliğini mümkün edir. Təsadüfi deyil ki, “*Azərbaycanda milli və dini birgəyaşayışın ən sivil normaları mövcuddur, ölkədəki tolerantlıq mühiti, dövlət-din münasibətləri bütün dünyada nümunə kimi qəbul olunur*” (AR Prezidenti İlham Əliyev) [109].

Son dövrdə Azərbaycanın müxtəlif regionlarından böyük həcmdə folklor nümunələri toplanmış və elmi əsaslarla tədqiq edilmişdir. Regionlara səpələnmiş azsaylı xalqların folklor nümunələrinin tədqiq edilməsi zamanı ümumi folklor tədqiqatlarından fərqli olaraq, təkcə sırf nəzəri məsələlərə deyil, həm də bu və ya digər folklor janrının modifikasiyaları, dil-üslub özəlliklərinin aşkarlanması və həmin janrların yarandığı şəraitin psixoloji, ictimai və sosial baxımdan qiymətləndirilməsinə diqqət yetirilir. Azsaylı xalqların folklorunun tədqiqatı ilk baxışdan asan görünsə də, əslində burada tədqiqat obyektini daha diqqətli olmağı və regiondakı insanların həyatı, məişəti və etnopsixoloji xüsusiyyətlərinə bələd olmağı tələb edir. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə multikultural ənənələrə malik və tolerant ölkə kimi tanınmasında burada yaşayan hər bir xalqın, xüsusən də azsaylı xalqların dil və mədəniyyətinin öyrənilməsi, maddi və qeyri-maddi irsinin tədqiqat obyektinə çevrilməsi, xalqın bədii yaradıcılıq nümunələrinin toplanaraq nəşr edilməsi də mühüm rol oynayır. Çünki “*Azərbaycanda məskun olan etnoslar və onların mədəniyyəti bütövlükdə Azərbaycanın mədəniyyətinə rəngarənglik qatır, bu mədəniyyətin zənginləşməsinə xidmət edir*” [126, s. 233]. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir etnos öz mədəniyyətini yaşadığı coğrafi şəraitdən, dini inanclar sistemindən, məşğuliyyət növlərindən, əsrlərlə formalaşmış milli psixologiyasından asılı olaraq yaradır və nəticədə hər bir xalqın yaratdığı mə-

dəniyyətdə onu digərlərindən fərqləndirən xüsusiyyətlər ortaya çıxır.

Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi də müasir Azərbaycan folklorşünaslığının həssaslıqla yanaşdığı tədqiqat istiqamətidir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, AMEA Folklor İnstitutunda “Azsaylı xalqların folkloru” şöbəsinin yaradılması, İnstitutda “Azsaylı xalqların folkloru” seriyasından kitabların nəşr edilməsi, multikulturalizm tematikalı tədbirlərin keçirilməsi (“Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – 236 s.; “Gücümüz birliyimizdədir” mövzusunda elmi konfransın materialları. – Bakı: Elm və təhsil, - 2017. – 248 s.), xüsusilə bu tədbirlərin “*milli-mədəni müxtəliflik baxımından zəngin bölgələrimizdə*” (Zaqatala, İsmayılı) [45, s.10] keçirilməsi bu sahəyə olan diqqətin göstəriciləridir.

Monoqrafiyanın mövzusu Azərbaycanın öz təbii-coğrafi mövqeyi, tarixi keçmişinin zənginliyi, təbii imkanlarının genişliyi, milli-etnik rəngarəngliyi ilə diqqət çəkən İsmayılı bölgəsindəki azsaylı xalqlarının folklorudur. Tariximizin dərin qatlarına endikcə bu regionun Azərbaycan tarixində nə dərəcədə əhəmiyyətli rolu olduğunu görmək mümkündür. Bu ərazidə əsrlərlə fərqli etnoslar yanaşı yaşamış və təkcə təsərrüfat fəaliyyətlərində deyil, mədəni həyatda da özünəməxsusluqlarını qoruyub saxlamışlar. Təsadüfi deyil ki, AMEA Folklor İnstitutunun İsmayılı rayonunun Lahıc qəsəbəsində keçirdiyi “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransında akademik M.İmanov İsmayılı folklor mühitinin bu cəhətini açılış nitqində xüsusi olaraq vurğulamışdır: “*Mədəni müxtəliflik baxımından zəngin olan bölgələrimizdən biri İsmayılıdır. Burada Azərbaycan türklərindən başqa azsaylı xalqların da nümayəndələri yaşayır və onlar özlərinə məxsus folklor örnəklərini nəinki Azərbaycan, hətta dünya miqyasında təbliğ etmək imkanına sahibdir*” [46, s.7].

Sözsüz ki, folklor regional mühitlərdə yaranır: “Azərbaycan əhalisinin 95%-indən çoxunun Azərbaycan türklərinin təşkil etdiyi bir ölkədir. Azərbaycanın bölgələri ənənələrin qorunduğu və folklor nümunələrinin zəngin olduğu canlı qaynaqdır. Bu qaynaq ənənənin fasiləsizliyini və mədəniyyətin müxtəlifliyini təmin edən xüsusi folklor resurslarına malikdir. Azsaylı xalqların folklorunun səciyyəsi həm də onun etnik (Qafqaz, alban, iran, ərəb, slavyan, yəhudi və b.) və dini (müsəlman, xristian, iudaist) müxtəlifliyi ilə şərtlənir” [40, s.18]. İsmayılı folklor mühiti də məhz belə mühitlərdəndir. İsmayılı rayonunun coğrafi mövqeyi, tarixi və əhalisinin etnik tərkibi haqqında məlumatlar bu rayonun folklorunun da zənginliyindən xəbər verir. Belə mühitdə yaranmış folklorun milli-etnik səviyyədə öyrənilməsinə müasir dövrdə ehtiyac duyulur, çünki Azərbaycan folklorunu regionlar üzrə öyrənmədən onun ümumi mənzərəsini tam şəkildə yaratmaq qeyri-mümkündür.

Azərbaycan folklorşünaslığında regionlar üzrə folklor nümunələri artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ayrı-ayrı monoqrafik tədqiqatların predmeti olmuşdur. Bu tədqiqatlar Azərbaycanın müxtəlif regionlarına aid olmuş, bəzən də konkret olaraq bu və ya ayrılıqda götürülmüş azsaylı xalqlardan birinin folklor mühiti öyrənilmişdir. Bir neçə azsaylı xalqın yaşadığı İsmayılı (bundan əlavə, Quba, Xaçmaz, Balakən, Qəbələ, Zaqatala və s.) kimi rayonların folkloru və etnoqrafiyası demək olar ki, kompleks şəkildə tədqiqata az cəlb edilmişdir. Bu sahədə tədqiqat apararı M.Paşayeva, Q.Cavadov, M.Yaqubqızının elmi əsərlərini qeyd etmək olar.

Regional folklor nümunələri toplanıb ayrı-ayrı kitablar halında nəşr edilsə də, müxtəlif xalqlara məxsus nümunələr kompleks halında məhz bu monoqrafiyada əsaslı şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Bu baxımdan “Azərbaycan folkloru antologiyası” adı altında və Şirvan folklor nümunələri əsasında tərtib olunan XI cildi nümunə göstərmək olar. Bölgənin folklorunun

öyrənilməsi istiqamətində atılmış mühüm addım olan bu antologiyada Şirvan bölgəsi Azərbaycanın əhəmiyyətli və coğrafi baxımdan rəngarəng bölgələrindən biri kimi səciyyələndirilmişdir. Tərtibçilər kitaba ön söz yazarkən regional folklorun yaranacağı folklor mühitinin səviyyələrini (*məhəlli, regional, milli, global*) göstərmiş və folklorun regional xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bunları qeyd etmişlər: “...folklorumuz – xalqımızın yaratdığı fikir və sənət vahid bir tamdır, bütövdür, hissələr, qəlpələr, laylar, qatlar şəklində realizə olunur, sabit, dəyişməyən strukturun dəyişə bilən məlumatları şəklində kanonik qəlibləri pozmadan variantlaşır, variasiyalaşır, millinin bölgəvi və məhəlli formaları yaranır” [6, s. 6].

Tədqiqatda Şirvanın bir parçası olan İsmayılı rayonunda yaşayan lahiclar (tatlar), molokan rusları, ləzgilər, hapıtlar, etnoqrafik qruplardan Axıska türklərinin folklor nümunələri ilk dəfə dissertasiya səviyyəsində araşdırılmışdır. Tədqiqat işi gələcəkdə bu səpkidə aparılacaq araşdırmalar üçün ilk addım kimi qiymətləndirilə bilər. İsmayılı folkloru üzrə çoxlu toplama materialları ayrı-ayrı kitablar şəklində müxtəlif illərdə və fərqli müəlliflər (Vs. Miller, M. Əfəndiyev, M. Süleymanov, M. Hacıyeva, İ. Məsimov, S. Kərimova, A. Bağırılı, Ş. Dağlaroğlu, T. Cəbiyeva, M. Rzayev, N. Xalıqov, İ. Məsimov, A. Vəlbinəli və b.) tərəfindən çap edilsə də, həmin folklor nümunələri haqqında elmi-nəzəri baxımdan dəyərləndirmə və ümumiləşdirmə aparılmamışdır.

İsmayılı bölgəsindəki azsaylı xalqların folklor irsini araşdırarkən maraq doğuran elmi və regionşünaslıq səpkili əsərlərdən, habelə XIX əsrin sonlarından başlayaraq nəşr olunmuş materiallardan, milli və beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edilmişdir.

Araşdırmanın əsas tədqiqat obyektini İsmayılı mühitində yaşayan azsaylı xalqların folklorudur. İsmayılı mühitindəki azsaylı xalqların folklorunun, dil, mədəniyyət və məişət özəlliklərinin öyrənilməsi isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın qarşısında duran əsas məqsəd İsmayılı mühitindəki azsaylı xalqların folkloru əsasında bu ərazidəki folklor ənənələrinin özəlliklərinin araşdırılmasıdır. Bu məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

Birincisi, İsmayılı folklor mühitini tarixi-mədəni, inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi və milli-etnik aspektlərdən səciyyələndirmək;

İkincisi, ərazinin folklor mühitində azsaylı xalqların yerini müəyyənləşdirmək və burada yaranmış folklorun mövzu və janr rəngarəngliyini, hər bir etnosun folklor nümunələrində digər etnosla ortaq və fərqli olduğu cəhətlərini üzə çıxarmaq;

Üçüncüsü, azsaylı xalqların nümayəndələrindən (folklor söyləyicilərindən) toplanmış və sistemləşdirilmiş folklor örnəklərinin yaranma, ifa və qorunma vəziyyətini müəyyənləşdirmək və s.

Bunlarla yanaşı, dünya və Azərbaycan folklorşünaslığının aparıcı prinsipləri, elmi-nəzəri təcrübələri tədqiqatda metodoloji əsas kimi götürülmüşdür. Tədqiqat tarixi-müqayisəli və tipoloji təhlil üsulları ilə aparılmışdır.

Tədqiqatda aşağıdakı müddəalar irəli sürülmüşdür:

– Azsaylı xalqların folklor örnəklərinin sistemli şəkildə toplanması və öyrənilməsi nəticədə Azərbaycan mənəvi mədəniyyətinin hərtərəfli öyrənilməsində əhəmiyyətli addımlardandır.

– Bölgənin azsaylı xalqları həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, mədəni həyatında da identikliyi mühafizə etmiş, öz adət-ənənələrini formalaşdırmış, folklor nümunələri yaratmış və yanaşı yaşadıkları digər xalqların ənənələrindən qarşılıqlı şəkildə bəhrələnmişlər.

– Tədqiqatda İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqlara aid folklor materialları əsasında bölgə folklor mühitinin başlıca özəllikləri öyrənilmiş, folklor örnəkləri mövzu və janr baxımından qruplaşdırılmış, özünəməxsus janr və folklor qəhrəmanları, ortaq adət-ənənə və mərasimlər üzə çıxarılmış, az sayda qalmış

söyləyicilərin fərqli dillərdə, bilinçvizm mühitində folklor nümunələrini ifa bacarıqları, eyni bir mühitdə yaşayan fərqli millətlərdən toplanmış nümunələrdə oxşarlıq və fərqliliklər aşkarlanmış, Azərbaycan folklor mədəniyyətinin yaranması və zənginləşdirilməsində bu xalqların rolu müəyyənləşdirilmiş, ümumiyyətlə, folklorumuzun ümumi panoramının yaradılması imkanları və s. kimi məsələlər əhatə edilmişdir.

– Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik sözləri ilə desək, *“Azərbaycan tarixən müxtəlif xalqların mehriban bir ailə kimi dinc yanaşı yaşadığı, milli adətlərin, dini-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlandığı bir ölkə olmuşdur. Müstəqillik qazandıqdan sonra bu şərəfli ənənə davam etdirilmiş, hər kəsin vətəndaş hüquqları, vicdan azadlığı və dini etiqad sərbəstliyi təmin olunmuşdur”* [39, s. 286]. Multikulturalizm və tolerantlığın Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin təməl prinsipləri olduğu məhz azsaylı xalqların dil və mədəniyyətlərinin öyrənilməsinə qayğı və diqqətdən keçir. Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, bu xalqlar milli kimliklərini və özünəməxsus adət-ənənələrini qorumuş və folklor irsini günümüzədək yaşatmışlar.

Tədqiqatda mövzu ilə bağlı bir çox yeni nəticələr əldə edilmişdir. Onları əsas etibarilə aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

– İsmayılı rayonunda yaşayan azsaylı xalqlara aid folklor nümunələri üzrə, ümumiyyətlə, əvvəllər sistemli tədqiqat aparılmamışdır. Monoqrafiya bu sahədə ilk tədqiqat işi kimi diqqəti cəlb edir;

– Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq bir region çərçivəsində yaşayan azsaylı xalqların folklor ənənələri öyrənilərkən onların folklorunda özünəməxsus janr və mövzu özəllikləri aşkarlanmış və nəticədə folklor xas ənənəvi keyfiyyətlər (variasiyalar, fərqliliklər, oxşarlıqlar və s.) hərtərəfli öyrənilərək sistemləşdirilmişdir. Bu baxımdan nümunə kimi, Azərbaycan türk folkloru üçün səciyyəvi olan nağıl və lətifə personajlarının

azsaylı xalqların arasında dolaşan variantları, onların süjetlərinin yerli söyləyicilər tərəfindən bu və ya digər məkana və zamana uyğunlaşdırılması, həmçinin regiondakı bu personajlara bənzər nağıl və lətifə qəhrəmanlarının meydana çıxması göstərilmişdir;

– Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq azsaylı xalqların yaşadığı İsmayılının folklor mühiti təkcə etnik baxımdan araşdırılmamış, həm də folklor nümunələrinin yarandığı bilinçvizm və bikulturalizm mühitinin özəllikləri göstərilmiş, habelə ifa məkanı məsələlərinə də toxunulmuşdur;

– Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq İsmayılı bölgəsi səviyyəsində milli və dini fərqliliklərə sahib olan azsaylı xalqların təkcə təsərrüfat fəaliyyətində deyil, həm də gündəlik məişətində, adət-ənənələrində, dini ayin və bayramlarında multikulturalizm və tolerantlıq zəminində qarşılıqlı formada zənginləşmə meyilləri aşkarlanmış və ümumazərbaycan folklorunda hər bir etnosun yerinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd edilmişdir və s.

Tədqiqat işinin *nəzəri əhəmiyyəti* ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın öz milli identikliyi göstərən folklor ənənələrinin öyrənilməsi və qarşılıqlı zənginləşməsi məsələsi müasir dövrümüzdə elmi cəhətdən çox aktualdır, çünki istər ölkə, istərsə də beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların dil və mədəniyyətinə maraq ildən-ilə artır. Monoqrafiyadan əldə edilmiş elmi nəticələrdən gələcəkdə digər regionların araşdırılması zamanı istifadə edilə bilər.

Monoqrafiyanın *praktiki əhəmiyyəti* burada araşdırılmış folklor nümunələrindən və tədqiqatda aparılmış sistemləşdirmə və ümumiləşdirmələrdən şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi zamanı və xüsusən də müqayisəli təhlildə istifadə imkanlarından ibarətdir.

I FƏSİL

İSMAYILLI FOLKLOR MÜHİTİNİN ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ VƏ MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏR

1.1. İsmayılı folklor mühitinin inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni səciyyəsi

Ərazisinə görə Azərbaycan Respublikasının ən böyük rayonlarından olan İsmayılı zəngin və füsunkar təbiətə, əhalisinin məşğuliyyəti və təsərrüfatı üçün geniş və əlverişli imkanlara – torpaq, su, meşə ehtiyatlarına malik olmasilə yanaşı, həm də tarixin fərqli dövrlərində (təxminən 7 min il bundan öncə) müxtəlif etnosların məskunlaşdığı bir ərazidir.

Coğrafi baxımdan həm dağlıq, həm dağətəyi, həm də düzən landşaftlarına malik olan İsmayılı rayonu hündürlüyü 2000-3600 m arasında dəyişən Böyük Qafqaz dağlarının cənubunda və Alazan-Həftəran vadisində yerləşir. İsmayılı rayonu şimalda Quba, şərqdə Şamaxı, cənub-şərqdə Ağsu, cənubda Kürdəmir, cənub-qərbdə Göyçay, qərbdə isə Qəbələ ilə inzibati-coğrafi baxımdan həmsərhəddir. İqlim müxtəlifliyinə malik ərazinin yüksək dağlıq hissələrində soyuq və rütubətli dağ havası, düzənlik və dağətəyi hissələrində isə mülayim-isti, qismən də yarımsəhra-quruçöl iqlim şəraiti üstünlük təşkil edir.

Rayonun su ehtiyatları kifayət qədər boldur. İsmayılı ərazisindən axan Göyçayçay, Girdimançay, Ağsuçay, Pirsaatçay və onların qolları (Axoxçay, Əyriçay, Lahıççay, Müdürsəçay və s.) başlanğıcını rayonun şimalından – Baş Qafqaz dağlarından götürərək cənuba doğru keçib geniş əraziləri əhatə edir. Əsasən, qar örtüyü, bol yağışlar və yeraltı sular hesabına qidalanan bu çaylar Yuxarı Şirvan kanalı vasitəsilə Kür çayına qovuşaraq suvarmada geniş istifadə olunur. İsmayılı rayonu ərazisində Böyük Qafqazdan başlanan çaylarla bərabər, süni yaradılmış iki –

Yekəxana və Aşıqbayram gölləri vardır. Bitkilər aləmi təbii landşaftdan asılı olaraq dəyişir: düzənlik və dağətəyində çoxillik otlaq, kolluqlar, ağaclar və dərman bitkilərinin bir neçə növü yayılmışdır. Zəngin meşə örtüyü rayon ərazisinin təxminən 67.2 min ha sahəsini əhatə edir. İsmayilli meşələrində vələs, şabalıd, tozağacı, palıd, fıstıq, qayın kimi ağac növlərinə rast gəlinir. Su hövzələrində daha çox susevən bitkilər: bədmüşk ağacı, qamış, cilotu və s. bitir. İsmayillinin hər bir landşafta uyğun torpaq örtüyü, iqlim şəraiti və zəngin bitki aləmi olduğu kimi, heyvanlar aləmi də çox rəngarəngdir. Yüksək dağlıq ərazidə dağ kəli və dağ keçisi, subalp çəmənliklərdə tülkü, canavar, çaqqal və dovşan, meşə zonasında ayı, Qafqaz maralı, qaban, cüyür, meşə pişiyi, porsuq və müxtəlif növ quşlar xüsusilə geniş yayılıb.

Rayonun təbii landşaftlarının rəngarəngliyi, flora və faunasının zənginliyi nəzərə alınaraq, 1969-cu ildə sahəsi 74 min ha olan İsmayilli yasaqlığı, 1981-ci ildə isə onun tərkibində İsmayilli qoruğu yaradılmışdır. İsmayillidəki mövcud biomüxtəlifliyin qorunmasının zərurəti onun ərazisinin şimal-şərq hissəsinin Şahdağ Milli Parkı ərazisinə daxil edilməsi üçün əsas şərtlərdən olmuşdur.

Rayon ərazisi tikinti materiallarının emalı üçün əhəmiyyət daşıyan gil, qum, çınqıl, daş, əhəng kimi xammal ehtiyatları və müalicəvi bulaq suları ilə zəngindir.

İsmayilli rayonunun zəngin təbiəti, heyvan və bitki rəngarəngliyi və bol suyu sonralar da bu torpaqları işğal etmək istəyən bədniiyyətli yadellilləri zaman-zaman cəlb etmişdir.

Prof. Q.Cəbiyev “Girdiman tarixi” monoqrafiyasında İsmayilli rayonunun coğrafi şəraitinin yaşayış üçün çox əlverişli olduğunu qeyd edərək yazır: “Ərazinin təbii-iqlim şəraitinin əlverişli olması, fauna və florasının zənginliyi, əkinə yararlı yerlərin, bağ, meşə və öriş sahələrinin çoxluğu, geniş çay şəbəkəsinin mövcudluğu və nəhayət, müxtəlif istiqamətlərdə olan karvan yollarının bilavasitə oradan keçməsi hələ e.ə. V minillikdən baş-

layaraq insanların Girdiman ərazilərində oturaq həyat sürmələrinə, çoxsaylı yaşayış məntəqələri salmalarına zəmin olmuşdur” [20, s. 281].

Azərbaycanın müasir coğrafi bölgüsündə Dağlıq Şirvan iqtisadi zonasına daxil olan ən mühüm rayonlardan biri də İsmayilli hesab olunur. Rəngarəng coğrafi landşaftlarda yerləşmiş İsmayilli ərazisi burada ya məcburən, ya da könüllü olaraq məskunlaşmış insanlar üçün həm təsərrüfat fəaliyyəti, həm də təbii və insan amilli təhlükələrdən qorunmaq baxımından cəlbədicə olmuşdur. Hələ Qafqaz Albaniyasının tərkib hissəsi olmuş Girdiman knyazlığı zamanında İsmayilli ərazisinin insanların məşğuliyyəti üçün əlverişli olduğu barədə prof Q.Cəbiyev belə yazır: “*Girdiman əraziləri əkinçiliyin, maldarlığın və ovçuluğun inkişafı baxımından olduqca əlverişli təbii-coğrafi imkanlara malik idi. Tarixi mənbələr, arxeoloji materiallar və etnoqrafik nümunələr də erkən orta əsrlərdə bu ərazilərdə müxtəlif təsərrüfat sahələrinin geniş inkişaf etdiyindən xəbər verir” [20, s. 283].*

İsmayilli ərazisinin landşaft rəngarəngliyi həm yaşayış, həm də təsərrüfat fəaliyyətinin seçimində həlledici rol oynamış və rayonun şimal hissəsindəki yaylaqlar yay dövründə, cənubundakı düzənlər isə ilin qalan fəsillərində qoyunçuluqla məşğul olanların əsas yaşayış yeri olmuşdur. İsmayilli meşələrinin həm dağlıq, həm də düzənliklərdə yayılması meşə oduncağından ilk növbədə yanacaq, daha sonra mühüm inşaat materialı kimi istifadəsinə imkan yaratmış və həmin meşələrdə yabanı halda bitən meyvə və giləmeyvələr, burada yaşayan ov heyvanları insanların təbiətdən birbaşa qida əldə etməsini asanlaşdırmışdır. Dağlıq ərazilərdə dəmyə əkinçiliyinə üstünlük verildiyi halda, dağətəyi və düzənlik ərazilərdə suvarma əkinçiliyi aparıcı olmuşdur. İsmayilli rayonu ərazisində əhalinin əsas məşğuliyyəti tarixən kənd təsərrüfatı və sənətkarlıq olmuşdur. Hazırda da həmin meyllər ərazidə qalmaqdadır. Əkinçiliyin taxılçılıq, üzümçülük, meyvəçilik və bostançılıq, heyvandarlığın maldarlıq, qoyunçu-

luq və quşçuluq kimi sahələri daha aparıcı sayılır. Yeyinti sənayesinin şərəbçilik və süd emalı, yüngül sənayenin isə tikişçilik və xalçaçılıq kimi sahələri XX əsrin 70-ci illərindən kütləvi istehsala keçmişdir. Bundan başqa, İsmayılı rayonunun qədim yaşayış məntəqələri sayılan və bu gün də həm yerli, həm də xarici turistlərin maraqla üz tutduqları Lahıc və Basqal qəsəbələri özünəməxsus memarlıq üslubu ilə fərqlənməklə bərabər, xalq sənətkarlığının zəngin ənənələrinin qorunduğu yaşayış məntəqələridir. Basqal qəsəbəsində ipəkçilik və kəlağayı toxuculuğu, Lahıc qəsəbəsində isə 40-a yaxın sənət növü (misgərlik, dəmirçilik, qalayçılıq, həkkaklıq, nəqqaşlıq, zərgərlik, sərraclıq, papaqçılıq, toxuculuq, xalçaçılıq, dabbağlıq, aynasazlıq və s.) yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Ayrılıqda misgərlik və kəlağayı toxuculuğu sənətləri UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir. Lahıc qəsəbəsində xalq sənətkarlığının fərqli sahələrinin yüksək səviyyədə inkişafının əsas səbəbi bu ərazidə kənd təsərrüfatı təyinatlı əkin və biçənək sahələrinin azlığı, qışın uzun və sərt keçməsi idi. Burada yaşamış sənətkarlar öz sənətlərində adi məişət əşyaları düzəltməkdən qabağa getmiş və əsl sənət nümunələri yaratmışlar. Bu nümunələr ən qiymətli eksponatlar kimi dünyanın Luvr, Ermitaj, London kimi muzeylərini bəzəyir. Hətta belə bir fakt məlumdur ki, 1850-1870-ci illərdə Avropada keçirilmiş sənət sərgilərində Lahıc ustalarının əl işləri mükafata layiq görülmüşdür. Misgərlik sənətinin özü inkişaf etməklə bərabər, həm də digər sənət sahələrinin, o cümlədən dəmirçilik, qalayçılıq, kömürçülük və s. sənətlərin də inkişafına təkan verdi. Basqal qəsəbəsində də bu gedişatı müşahidə etmək mümkündür: kəlağayı toxuculuğu ipəkçilik və boyaqçılıq sənətlərinin inkişafına təkan vermişdi. Amma zaman keçdikcə müəyyən sənətlər unudulmuş, həsir toxuma və dulusçuluq kimi sənətlərlə məşğul olanlara, demək olar ki, ərazidə təsadüf olunmur. İsmayılının əksər kəndlərində təbii üsulla boyadılmış yerli yun xammalı əsasında fəaliyyət göstərən corabçılıq sahəsi qadınlar

arasında çox geniş yayılmışdır. Rayonun əksər kəndlərinə, o cümlədən Lahıc qəsəbəsinə xalçaçılıq sənəti məhz ləzgilərin kompakt şəkildə yaşadıkları Qalacıq kəndindən yayılıb. XX əsrin 60-70-ci illərində İsmayılı şəhəri, Qalacıq kəndi və Lahıc qəsəbəsində sənaye əsaslarında fəaliyyət göstərmiş xalça müəssisələri rayonun əksər yaşayış məntəqələrində əhalinin müəyyən müddətdə məşğulluğunun təmin olunması və ailələrin maddi durumunun yaxşılaşdırılması, habelə xalçaçılıq sənətinin yayılması və inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

İsmayılı ərazisi ölkəmizin tarixi üçün çox önəmli hesab olunan ictimai-siyasi hadisələrə şahidlik etmişdir. Bu ərazinin tarixi səciyyəsinə vermək üçün Musa Kalankatuklu (“Albaniya tarixi”), ərəb tarixçiləri və salnaməçiləri Əl-Məsudi, Əl-Bəlazuri, Xordadbeh, Azərbaycan tarixşünaslığının əsasını XIX əsrdə qoymuş Abbasqulu ağa Bakıxanov (“Gülüstani-İrəm”), XX əsrdə Qafqaza və Azərbaycana həm linqvistik, həm etnoqrafik, həm də tarixi araşdırma obyektinə kimi maraq göstərmiş rus alimləri Vs.Miller, A.Anisimov, V.Minorski, XX əsr Azərbaycan alimləri Z.Bünyadov, F.Məmmədova, Q.Qeybullayev, H.Quliyev, S.Aşurbəyli, İ.Əliyev, F.Osmanlı, N.Vəlixanlı, M.Şərifli, M.Baharlı, M.Süleymanov və başqalarının yazdıqları müxtəlif profilli elmi və elmi-publisistik əsərlər mühüm mənbələr hesab olunur. Digər tərəfdən, bu müəlliflər Qafqaz Albaniyasının İsmayılı rayonu ərazisində mövcud olmuş və iqtisadi, siyasi, hərbi, dini və mədəni cəhətdən əhəmiyyətli inkişaf keçirmiş Girdiman vilayətinin tarixi sərhədləri haqqında ziddiyyətli arqumentlər irəli sürmüş və bəzən bir-birini tamamilə təkzib edən fikirlər söyləmişlər. Bunu nəzərə alaraq, monoqrafiyada tarixçi alim Q.Cəbiyevin “Girdiman tarixi” adlı elmi əsərindən daha çox istinada yer vermişik. Bu elmi əsərdə lokalizəsi İsmayılı və ona qonşu rayonların ərazisində güman olunan Girdiman knyazlığı ilə bağlı alimin tutarlı araşdırmaları da öz əksini tapmışdır. Qafqaz Albaniyası Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş bir

dövlət kimi əyalət və vilayətlərdən ibarət idi. Onun ərazisinə müasir Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, həmçinin Dağıstanın bir hissəsi daxil idi. Bu dövlət eramızdan əvvəl IV-III əsrlərdə yaranmış, təxminən VIII əsrə qədər mövcud olmuşdur. Albaniyanın sol sahil ərazisindəki 11 vilayətdən biri də Girdiman knyazlığı idi. Akad. Y.Mahmudlu yazır: *“Məlum olduğu kimi, Albaniyanın iqtisadi, siyasi, hərbi, dini və mədəni həyatında aparıcı mövqe tutan Girdiman vilayətinin lokalizəsi ilə bağlı tədqiqatçılar arasında bu günədək çox ciddi fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə ki, əksər tədqiqatçılar Girdiman vilayəti ərazilərini Albaniyanın qərbində lokalizə ediblər”* [20, s. 3]. Mənbələrdə Qardman, Girdiman və Qardabani adları ilə tanınan bu vilayətin lokallaşdırılması ilə bağlı hazırda üç nəzəriyyə mövcuddur.

Həmin ərazidə olan Girdimançay, Niyal dağındakı Niyal (Girdiman) qalası, Lahıc qəsəbəsinə yaxın olan bir ərazidə aşkar edilmiş qədim Sədun şəhərinin qalıqları, İsmayılı rayonu mərkəzinə yaxın kəndlərdən biri sayılan Talıstandan təxminən 4-5 km aralıda yerləşən Cavanşir qalası, rayonun Mollaisaqlı kəndindəki qədim qəbiristanlıq, Xanagah kəndindəki Qız qalası, Xirəki və s. kimi tarixi abidələr Girdiman knyazlığının əsas hissəsinin məhz İsmayılı rayonu ərazisində lokalizə edilməsini təsdiq etməyə əsas verir. Akad. Y.Mahmudlu daha sonra yazır: *“İlk dəfə məhz Q.C.Cəbiyev Girdimanın Şirvan ərazisində, daha konkret desək, Ağsuçay, Girdimançay və Göyçay çayları hövzəsində lokalizəsinə dair mülahizəni bir sıra çox ciddi elmi dəlillər əsasında sübuta yetirməyə çalışmış və buna müvəffəq olmuşdur.* [20, s. 4]. Qafqaz ərazisində Girdiman çayının, Girdiman hökmdarları Xursun və Cəsur Vardanın adını daşıyan qədim yaşayış yerlərinin, Şirvan ərazisində Cavanşir adlı qalanın mövcud olması Girdiman vilayətinin lokalizəsi ilə bağlı ciddi arqumentlərdir.

Girdiman tarixi vilayətinin Şirvan mahalında olmasını təsdiq edən rus alimi B.Millerin də fikrincə, *“Girdimançay hövzəsində olan onlarla kənd, o cümlədən Lahıc və Qafqazın Cənub*

yamacının ətlərində olan digər yaşayış məntəqələri Girdiman knyazlığı ərazilərinə daxil idi [91, s. 14].

İsmayılı rayonu ərazisindəki bir sıra qədim yaşayış məntəqələrinin adları (Lahıc, Ərəgit, Qoydan, Ximran, Namazgah, Gəndo, Mulux, Müdrüsə, Həftəsov, Burovdal, Varna, Mücühəftəran, Zərnəva, Girdiman, Cəfələ, Siyəru, Çişme Gilimi və s.) həmin ərazidə yaşamış və hazırda yaşamaqda olan insanların dilinin imkanları nəzərə alınmaqla izah edilməlidir. Girdiman abidələrini araşdıran memarlıq üzrə f.d. M.Nurməmmədov özünün "Girdiman abidələri" əsərində bu qalanın Lahıc qəsəbəsinin cənub-qərbinə düşən Niyal dağında yerləşdiyinə dair əsaslı dəlillər gətirir. Onun qeyd etdiyinə görə, "Girdiman qalası təkcə nəhəng müdafiə xarakterli bir tikili deyil, onun yerləşdiyi Niyal dağı kimi bənd-bərəsi, rahat keçidi az olan bir dağın keçidlərində möhkəm bəndlər tikilmiş və nəticədə bütövlükdə alınmaz bir istehkama çevrilmiş əfsanəvi bir qala olub" [62, s. 26]. Həmin ərazidə arxeoloji qazıntılar aparılmadığından yalnız xalq arasında dolayan deyimlərə görə, Niyal dağında kilsə yeri olub. Təəssüf ki, abidənin tarixi əhəmiyyətini dərk etməyən bəzi şəxslər həmin yeri tamah məqsədilə tamam dağıtmışlar. Buna baxmayaraq, M.Nurməmmədov Sədun şəhərinin yerləşdiyi ərazini müəyyənləşdirmiş və "həmin şəhərin də, *Girdiman qalasının da (orada indiki Lahıcın yerləşməsi güman olunur) Şirvanşah III Mənuçöhr tərəfindən tikildiyini*" əsaslandırılmışdır [62, s. 94].

İsmayılı ərazisinin fərqli dini baxışlı etnoslar tərəfindən məskunlaşdırılması haqqında Q.Cəbiyev yazır: "...IV-IX əsrlərdə Girdiman vilayətinin ərazisi bütpərəstliyin, zərdüştliyin, xristianlığın və islam dininin maraqlarının çox ciddi surətdə toqquşduğu bir məkan olub" [20, s. 285].

Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə bilavasitə Girdiman ərazisində çoxsaylı xristian məbədlərinin tikilməsi və Cavanşirin şəxsi təşəbbüsü ilə Girdiman qalasında müqəddəs Allah evinin ucaldılması və oranın faktiki olaraq Girdiman elita-

sının ibadət yerinə çevrilməsi də bütövlükdə bu vilayətin ölkənin dini-mədəni həyatında hansı təsirə malik olduğundan xəbər verir. Alim fikrini belə davam etdirir: *“IV əsrdən başlayaraq Albaniyanın hərbi, iqtisadi, siyasi, dini və mədəni həyatında xüsusilə önəmli yeri və rolu olan Girdiman vilayəti təqribən VIII əsrin ortalarından başlayaraq daxili feodal çəkişmələri zəminində inzibati-siyasi vahid olmaq etibarını ilə tədricən özünün əvvəlki mövqelərini itirir. Yeni yaranmış feodal dövlətlərindən Şirvanşahlar Girdimanın şərq, Laicanşahlıq, Xursanşahlıq və Zadənşahlıq şimal-şərq ərazilərində... müstəqil inzibati-siyasi vahid kimi fəaliyyət göstərməkdə idilər. Bu isə artıq Girdiman vilayətinin inzibati-siyasi vahid olaraq tarix səhnəsindən getməsi demək idi”* [20, s. 286].

Qafqaz Albaniyası bir dövlət kimi tarix səhnəsindən gəndəndən sonra İsmayılı rayonunun ərazisi daim Şirvan nəhənglikdə tarixi bir vilayətin tərkibində olmuş, erkən orta əsrlərdən başlayaraq XX əsrin 20-ci illərinə qədər müxtəlif zamanlarda Şirvanşahlar dövləti, Şirvan bəylərbəyliyi, Şamaxı xanlığı, Bakı quberniyası, Şamaxı və Göyçay qəzalarının tərkib hissəsi kimi bu qurumların ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Qafqaz Albaniyasının əsas əyalətlərindən biri sayılan Girdiman knyazlığının ərazisinin əhəmiyyətini Q.Cəbiyev belə təsdiqləyir: *“Girdiman həm coğrafi baxımdan, həm də hərbi-iqtisadi və siyasi baxımdan Albaniya dövlətinin özəyi hesab olunurdu”* [20, s. 62].

Fərqli dini konfessiyaları özündə ehtiva edən və etnik cəhətdən rəngarəng əhaliyə malik olan İsmayılı Azərbaycanda bu baxımdan ən səciyyəvi rayonlardan biridir. Burada əhalinin əksəriyyətini təşkil edən Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, azsaylı xalqların nümayəndələri də asudə yaşamaqdadırlar. Əhalinin belə etnik rəngarəngləşməsini isə, əsasən, tarixi-siyasi və coğrafi amillər şərtləndirmişdir.

İsmayılı ərazisinin etnik tərkibini, milli-etnik mənzərəsini aydın təsvir etmək üçün unutmamaq olmaz ki, Qafqaz Albaniyasının tərkibində qərar tutmuş Girdiman əhalisinin məskunlaşmasında “...*həm bioloji, həm coğrafi, həm sosial, həm də iqtisadi amillərin hər birinin özünəməxsus yeri və rolu olubdur*” [10, s. 206]. Girdiman əyalətinin mövcudluğu zamanı yayda dağlıq, qışda isə düzən ərazilərdə yaşamaqla insanlar onları əhatə edən təbii reallıqlar çərçivəsində öz həyat və məişətini qurmuş və bir növ köçəri həyat tərzində güzəran keçirmişlər. Q.Cəbiyev yazır: “*Ərazinin təbii-iqlim şəraitinin əlverişli olması, fauna və florasının zənginliyi, əkinə yararlı yerlərin, bağ, meşə və örüş sahələrinin çoxluğu, geniş çay şəbəkəsinin mövcudluğu və nəhayət, müxtəlif istiqamətlərdə olan karvan yollarının bilavasitə oradan keçməsi hələ e.ə. V minillikdən başlayaraq insanların Girdiman ərazilərində oturaq həyat sürmələrinə, çoxsaylı yaşayış məntəqələri salmalarına zəmin olmuşdur*” [20, s. 281]. İsmayılı bölgəsindəki əksər tarixi abidələrin bütünlükdə Girdiman knyazlığı ərazisində səpələnməsi əhalinin daha geniş ərazilərdə məskunlaşması ilə bağlı olub və alim buna münasibətini belə ifadə edir: “*Girdiman ərazilərinin antik və ilk orta əsr abidələrinin coğrafiyası, sözsüz ki, həm də əhalinin məskunlaşma dinamikasından xəbər verir*” [20, s. 282]. Əvvəlcə düzən ərazilərdə yaşayan əhali sonralar cənuba doğru – dağətəyi və dağlıq ərazilərə çəkilərək burada həm yaşayış məskənləri salmış, həm də müdafiə xarakterli tikililər inşa etmişdir. Bunu Q.Cəbiyev belə izah edir: “*Ərazinin məskunlaşmasında baş verən bu dəyişiklik...Albaniya, o cümlədən də Girdiman ərazilərinə xaricdən olan basqın və hərbi yürüşlərin intensiv xarakter aldığı ilə izah oluna bilər. Cənubdan Sasani, Bizans və Xilafət ordularının yürüşləri nəticəsində Albaniya əraziləri sözün əsl mənasında fəal hərbi əməliyyat meydanına çevrilmişdi*” [20, s. 282]. Erkən orta əsrlər dövründə Albaniyanın əhalisi əsasən albanlar, utilər, kaspilər, girdi-

manlılar, tsavdeylər, leqlər, gellər, çilblər, qarqarlar və sair xalqlardan, etnik vahidlərdən ibarət olmuşdur [10, s. 25-26].

Qafqaz Albaniyasının Girdiman knyazlığı dövründən keçən müddətdə İsmayılı rayonunun etnik mənzərəsi müəyyən qədər dəyişib. Tarix e.d. Ayna Əlizadə “Lahıç” adlı tarixi-etnoqrafik araşdırmasında Azərbaycanın dil və etnik əlvanlığının səbəbini belə izah edir: *“Azərbaycan ərazisində baş vermiş tarixi hadisələr və hələ qədimdən Şərqi və Avropanın ölkələri arasında daim canlanmış ticarət və mədəniyyət əlaqələri Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin məskunlaşmasının xarakterində və ölkə sakinlərinin dil və etnik əlvanlığında öz izlərini buraxmışdır”* [82, s. 39].

Azərbaycanın бүgünkü etnik xəritəsi min il bundan əvvəlki cizgilərini ümumi şəkildə qoruya bilmişdir. Bu gün elmi ədəbiyyatda azsaylı xalqlar adlandırılan taddilli lahiclar, ləzgilər, hapıtlar, kürdlər və b. xalqlar Azərbaycanda, o cümlədən İsmayılı bölgəsində asudə yaşamaqdadırlar.

İnzibati-coğrafi baxımdan Azərbaycanın böyük rayonlarından biri olan İsmayılı ölkəmizin multikultural xəritəsində də özünəməxsus yer tutur. İsmayılı rayonu tarixən müxtəlif etnosların, etnik qrupların, fərqli dinlərə mənsub və fərqli dil daşıyıcılarının məskunlaşdıqları bir ərazidir. Etnik mənsubiyyəti baxımından bölgənin əhalisinin səciyyəsi aşağıdakı kimidir:

İsmayılı rayonunun əhalisinin əksəriyyəti Azərbaycan türkləridir.

Azərbaycan türkləri – İsmayılı şəhəri, Basqal qəsəbəsi, Vaşa, Cülyan, Talistan, Diyallı, Sulut və qismən adları aşağıda çəkilən yaşayış məntəqələri.

Tatlar – Brovdal, Həftəsov, Çandahar, Varna, Ağbulaq, Qazmalar, Ximran, Buynuz, Zənqi, Köhnə Daxar, Zərnəva, Çayqovuşan, Zarat kəndləri.

Taddilli lahiclar – Lahıç qəsəbəsi, Ərəgit, Namazgah, Gəndov, Dərə, Kənəə, Qoydan, Bağəli, Pirəqanım, Mişgəmir, Əhən,

Dvoryan, Nanıç, Müdrüsə, Mulux, Gideyli, Xankəndi, Təzəkənd, Müdrü kəndləri və İsmayılı şəhərində bir neçə məhəllə.

Ləzgilər – Qalacıq, Sumağallı, Qurbanəfəndi, Qubaxəlilli, Xəlilli, Gəraybəyli, İvanovka, İstisu, Külüllü, Uştalqışlaq, Vəng kəndləri.

Hapıtlar – Hacıhətəmli, Mollaisaqlı kəndləri.

Molokan rusları – İvanovka kəndi.

Kürdlər – Soltankənd, Keşqurd kəndləri.

Axıska türkləri – Qoşakənd, Tubukənd, Zərgəran kəndləri.

Yəhudilər – Mücühəftəran kəndi.

İsmayılı şəhəri, Təzəkənd, Qoşakənd, Ağbulaq, Soltankənd, İvanovka, Topçu, Qubaxəlilli, Xəlilli, Gideyli kimi bir sıra yaşayış məntəqələrində iki və bəzən isə daha çox xalqın nümayəndələrinə rast gəlmək mümkündür.

Gördüyümüz kimi, İsmayılı rayonu fərqli dinlərə (müsəlman, xristian, yəhudi), fərqli dil ailələrinə mənsub əhalinin birgəyaşayışının ən gözəl nümunələrindən hesab oluna bilər. İsmayılı rayonu məhz bu cəhətlərinə görə fərqlənir və necə ki, *“Azərbaycan Beynəlxalq miqyasda multikulturalizm və tolerantlıq modeli olduğu kimi İsmayılı da Respublikada belə kiçik bir modeldir”* [105].

İsmayılı bölgəsinin multikulturalizm və tolerantlığın kiçik, amma əhəmiyyətli “modeli” olduğunu respublikamızda bu istiqamətdə keçirilən tədbirlərin böyük əksəriyyətinin məhz bu bölgəyə təsadüf etməsi də təsdiq edir. İsmayılıda baş tutan belə tədbirlərin bir neçəsinə xronoloji ardıcılıqla nəzər salaq: 10 oktyabr 2015-ci il tarixində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Mədəniyyətşünaslıq Elmi-Metodiki Mərkəzinin birgə keçirdiyi *“Multikulturalizm və Azərbaycan folkloru”* dəyirmi masası İsmayılı rayonunun Lahıc qəsəbəsində baş tutmuşdur [106]. Dəyirmi masada İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqların folklorunun

tədqiqi kimi əhəmiyyətli bir məsələ müzakirə edilmiş, bu xalqların mədəni, maddi və mənəvi dəyərlərinin, adət-ənənələrinin qorunmasına dair məruzələr dinlənilmişdir. Tədbirdə bölgədəki azsayılı xalqların musiqili folklor qruplarının bədii proqamla çıxışı (Lahıç qəsəbəsinin, eləcə də Mollaisaqlı, Sumağallı, İvanovka kəndlərinin folklor qruplarının), habelə azsayılı xalqların nümayəndələrinin məruzələri (Olqa Jabina “İvanovka kəndində yaşayan molokanların həyatı, məişəti və folkloru” mövzusunda məruzəsi və b.) də İsmayılının multikultural dəyərlərə malik bir bölgə olduğunu və etnik folklorun qorunması və təbliği istiqamətində mühüm işlərə imza atdığına göstəriciləridir.

İsmayılı rayonunda belə tədbirlərin keçirilməsi xüsusilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsindən sonra daha geniş vüsət almışdır. Akademik K.Abdulla bu addımı yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “*Prezidentin 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etməsi bütün dünyaya Azərbaycan xalqının mərhəmət, şəfqət, insana məhəbbət hissi kimi multikultural dəyərləri bu günədək saxladığı və bundan sonra da qoruyub saxlayacağı barədə mesajdır*” [107].

2016-cı ildə Azərbaycan multikulturalizminin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində tədqiq etdiyimiz İsmayılı bölgəsində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin İsmayılı filialının açılması qərara alınmışdır [108].

Ümumiyyətlə, 2014-cü cü ildə yaradılmış və əsas məqsədi “*Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək*” [110] kimi prinsiplərə sadıq qalan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin tədbirlərində İsmayılı bölgəsinin əhəmiyyətli rolu olmuşdur.

BBMM-nin hər il İsmayılı rayonunda təşkil etdiyi Multikulturalizm məktəblərinin əsas məqsədi Azərbaycan multikulturalizm modelinin dünyaya tanıtılmasıdır. Akad. K.Abdullanın doğru olaraq vurğuladığı kimi, *“Mərkəz yarandığı gündən Prezident İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanıtılması, beynəlxalq arenada təbliği və təşviqi ilə bağlı mühüm layihələr həyata keçirir. Mərkəzin önəmli layihələrindən biri də mütəmadi olaraq ildə iki dəfə təşkil edilən Beynəlxalq Multikulturalizm Yay və Qış məktəbləridir”* [125, s. 134]. Qeyd etdiyimiz kimi, əsas məqsədi Azərbaycan multikulturalizm modelinin təbliği və təcrübə mübadiləsi, *“Azərbaycan Respublikasının multikultural nailiyyətlərinin beynəlxalq mütəxəssislər tərəfindən öyrənilərək xarici ölkələrdə təbliğini təmin etmək”* [125] olan bu yay və qış məktəbləri əsasən Azərbaycanın etnik baxımdan öz rəngarəngliyi ilə seçilən bölgələrində (Quba, Qəbələ, Şəki, Oğuz və s.) baş tutur və İsmayılı da məntiqi olaraq bu sırada yer alır.

2016-cı ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən *“Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzini kimi: milli və dini dəyərlər”* adlı III Beynəlxalq multikulturalizm məktəbinin iştirakçıları İsmayılı Lahir qəsəbəsini ziyarət etmişlər.

*“Multikulturalizm ili”*ndə İsmayılı rayonunda eyni istiqamətli digər tədbirlər təşkil edilmiş və ASAN Könüllüləri Təşkilatının təşəbbüsü, Dövlət Sərhəd Xidməti, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, "Regional İnkişaf" İctimai Birliyinin dəstəyi ilə Lahıda *“Həmrəylik düşərgəsi”* layihəsini həyata keçirmişlər. Azərbaycanda ilk dəfə hərbi formatda keçirilən bu layihədə məqsəd *“gənclər arasında milli-mədəni irsin, multikultural dəyərlərin qorunması, təbliği və inkişafının dəstəklənməsi, onların arasında düşərgə mədəniyyətinin formalaşdırılması, yeni bilik və bacarıqların öyrənilməsi”* [111] olmuşdur.

“Multikulturalizm ili”ndə belə tədbirlərdən biri də İsmayılı rayonunun Basqal qəsəbəsində keçirilmiş [112], “Multikulturalizm və tolerantlıq xalqımızın həyat tərzidir” adlı bu tədbir Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə “Multikultural cəmiyyətdə tolerantlıq ənənələrinin qorunması” layihəsi çərçivəsində baş tutmuşdur.

“İrəli” İctimai Birliyi də “Multikulturalizm ili”nə töhfə kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyi-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının təşəbbüsü ilə İsmayılı rayonunda “Multikulturalist Azərbaycan” layihəsini həyata keçirmişdir. Rayonun Xanagah kəndində baş tutan tədbirin əsas məqsədi *“gənclərin maarifləndirilməsi, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında yaşayan etnik azlıqların nümayəndələrini, eyni zamanda, respublikamızda təhsil alan xarici ölkələrin müxtəlif ixtisaslı gənclərini toplamaqla onlar arasında mədəni dialoqun yaradılması, təmsil etdikləri millətlərin mədəniyyətini, dilini, ənənəsini nümayiş etdirməyə şərait yaratmaqla cəmiyyətin rüşeymi olan gənclərdə tolerantlıq, humanizm prinsiplərini formalaşdırmaq”* olmuşdur [113].

2017-ci ildə də V Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin bir sıra tədbirləri rayonun Lahıc qəsəbəsində keçirilmişdir.

Folklor İnstitutu ilə birgə bölgədə keçirilən dəyirmi masadan başqa, Azərbaycan multikulturalizminə və onun folkloradakı təzahürlərinə həsr edilmiş silsilə tədbirlərinin (2015-ci ildə Zaqatalada “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq konfrans da qeyd oluna bilər) içərisində İsmayılı rayonunda keçirilən iki beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirin bölgədəki azsaylı xalqların maddi-mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur.

Bu tədbirlərdən birincisi, 2017-ci ildə AMEA Folklor İnstitutunun İsmayılıda həyata keçirdiyi multikulturalizm mövzusunda həsr edilmiş “Gücümüz birliyimizdədir” adlı elmi-praktiki konfransdır. Konfransın adının bu şəkildə seçilməsi əslində Prezident

İlham Əliyevin 2011-ci ildə Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışındakı nitqində söylədiyi “Azərbaycan o ölkədir ki, burada mədəniyyətlər, sivilizasiyalar görüşür, birləşir. Bizim GÜCÜ-MÜZ BİRLİYİMİZDƏDİR. Milli və dini müxtəlifliyimiz bizim gücümüzü daha da artırır” [114] – çağırışına cavab olmuşdur. Digər tədbir isə AMEA Folklor İnstitutunun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu ilə birgə 2018-ci ildə İsmayılı rayonu Lahıc qəsəbəsində keçirdiyi “Folklor milli kimlik kontekstində” adlı Beynəlxalq elmi konfransdır.

2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tövsiyəsi və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) təşkilatçılığı ilə “Sivilizasiyalararası dialoq: yeni çağırışlar” adlı VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi İsmayılı rayonu Ivanovka kəndində təşkil edilmişdir. Məktəbin təşkilinin əsas leytmotivi isə bundan ibarət olmuşdur: “*Multikulturalizm Azərbaycanda tarixi inkişaf nəticəsində formalaşsa da, onun siyasi əsasları Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Etnik-millî azlıqlar və dini konfessiyalarla bağlı 50-dən çox beynəlxalq sənədə qoşulan Azərbaycan onları öz daxili qanunvericiliyində əks etdirib*” [115].

2018-ci ildə “Bakı Prosesi 10 il: Mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına töhfə kimi” adlı VII Beynəlxalq multikulturalizm yay məktəbi layihəsi də İsmayılı rayonunda həyata keçirilib. Bu məktəbin təşkilində isə əsas məqsəd “... *gənclərin (Azərbaycan multikulturalizmini öyrənən tələbələrin) nəzəri şəkildə öyrəndiklərini multikultural və tolerant dəyərlərin qorunub yaşandığı ölkəmizdə öz gözləri ilə görüb şahid olmasına şərait yaratmaq*” [16, s. 93-103] olmuşdur.

Elə həmin il BBMM və Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Bilik Fondu “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzı kimi: milli və dini dəyərlər” adlı tədbirini də məhz İsmayılı rayonunda keçirmişdir [116].

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası və “Folklorun və ədəbiyyatın İnkişafına Yardım” İctimai Birliyi tərəfindən 2018-ci ildə “Lahıc əsl folklor məkanıdır” [56] mövzusunda Azsaylı xalqlara məxsus folklor nümunələrinin təbliğinə həsr olunan konfrans keçirilmişdir.

İsmayılı rayonu, inzibati-coğrafi baxımdan da əhəmiyyətə malikdir. Artıq qeyd edildiyi kimi, İsmayılı rayonu zəngin təbiətə, ərazidə məskunlaşmış yerli əhalinin məşğuliyyəti və təsərrüfatı üçün geniş və əlverişli imkanlara – torpaq, su, meşə ehtiyatlarına malikdir: *“İsmayılı rayonunun ərazisi 2074 kv.km, əhalisi 01.01.2018-ci ilin məlumatına görə 86106 nəfərdir. 1931-ci il noyabr ayının 24-də yaradılmış İsmayılı rayonu İsmayılı şəhəri, 2 şəhərliplə qəsəbə – Lahıc və Basqal, 105 kənddən ibarətdir”* [104].

İsmayılı ərazisinin landşaft rəngarəngliyi həm yaşayış, həm də təsərrüfat fəaliyyətinin seçimində həlledici rol oynamış və rayonun şimal hissəsindəki yaylaqlar yay, cənubundakı düzənlər isə ilin qalan fəsilərində qoyunçuluqla məşğul olanların əsas yaşayış yeri olmuşdur. Dağlıq ərazilərdə dəmyə əkinçiliyinə üstünlük verildiyi halda, dağətəyi və düzənlik ərazilərdə suvarma əkinçiliyi əsas olmuşdur. İsmayılı rayonu ərazisində tarixən əhalinin əsas məşğuliyyəti kənd təsərrüfatı və sənətkarlıq olmuşdur. Əkinçiliyin taxılçılıq, üzümçülük, meyvəçilik və bostançılıq, heyvandarlığın maldarlıq, qoyunçuluq və quşçuluq kimi sahələri daha aparıcı sayılır. Yeyinti sənayesinin şərəbçilik və süd emalı, yüngül sənayenin isə tikişçilik və xalçaçılıq kimi sahələri XX əsrin 70-ci illərindən kütləvi istehsalatla keçmişdir. Bundan başqa, İsmayılı rayonunun qədim yaşayış məntəqələri sayılan və bu gün də həm yerli, həm də xarici turistlərin maraqla üz tutduqları Lahıc və Basqal qəsəbələri özünəməxsus memarlıq üslubu ilə fərqlənməklə bərabər, xalq sənətkarlığının zəngin ənənələrinin qorunduğu yaşayış məntəqələridir. Basqal qəsəbəsində ipəkçilik və kəlağayı toxuculuğu, Lahıc qəsəbəsində isə 40-a yaxın sənət növü (misdərlik, dəmirçilik, qalayçılıq, həkkaklıq,

nəqqaşlıq, zərgərlik, sərraclıq, papaqçılıq, toxuculuq, xalçaçılıq, dabbağlıq, aynasazlıq və s.) yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Bütün bunlar nəzərə alınmış, 2014-cü ildə Basqal kəlağayı toxuculuğu və 2015-ci ildə Lahic misgərlik sənəti UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

1.2. Azsayılı xalqların folklorunda bilinqvizm faktoru

Folklorşünaslıq elminin müraciət etdiyi nisbətən yeni problemlərdən biri də folklorun toplanması prosesində bilinqvizmin rolu, ikidilli folklor və ya folklor ikidilliliyi məsələsidir. Bu problem rus folklorşünaslığında V.Lapin tərəfindən qaldırılmış, “фольклорное двуязычие” (folklor ikidilliliyi) adlandırılmışdır. Müəllif haqlı olaraq bu problemin uzun müddət nəzərlərdən kənar qalmasını qeyd edərək yazır ki, *“beləliklə, folklor ikidilliliyinin – nə ənənəvi mədəniyyətin özünəməxsus, amma çox geniş yayılmış bir fenomenini olaraq, nə də folklorşünaslığın kateqoriya anlayışı kimi qavranılıb inkişaf etdirilmədiyini söyləyə bilərik”* [89, s. 38]. Maraqlıdır ki, professor, musiqi folkloru sahəsində tanınmış mütəxəssis sayılan, Rusiyanın şimal və şimal-qərb zonalarına folklor ekspedisiyaları təşkil etmiş V.Lapin Rusiyanın polietnik regionlarının folklor ənənələrinin tədqiqində bu fenomenin əhəmiyyətli rol oynadığını göstərmişdir. Çünki alimin fikrincə, polietnik mühitdə folklor toplamanın qeyri-məhsuldar olması və ya informatorların ünsiyyətə çətin uyğunlaşması ancaq folklordakı bilinqvizm məsələlərinin tədqiqi və müəyyənləşdirilməsi zamanı aradan qaldırıla bilər. Müəllif bilinqvizm mühitində toplanan folklor materiallarının arasında rast gəlinən alınmaların səbəbini etnomədəni əlaqələrin nəticəsi kimi qiymətləndirmişdir.

Dünya folklorşünaslığında ikidilli mühitdə yaranan folklorun tədqiqi istiqamətində də artıq müəyyən işlər görülməyə başlanmış və sanballı tədqiqatlar aparılmışdır.

Bununla yanaşı, bilinqvizm mühitində folklorun əhəmiyyətli rolu qeyd edilmiş, dil səriştələrinin formalaşmasında folklorun rolu barədə dissertasiya da müdafiə edilmişdir.

Müasir dünyada sosial, kulturoloji və multikulturalizm baxımından önəmli bir hadisə olan bilinqvizmə Azərbaycanda bütün azsaylı xalqların məskunlaşdığı yaşayış məntəqələrində rast gəlinir. Polilinqvizm (çoxdillilik) isə Azərbaycanın bir sıra bölgələrinə kompakt şəkildə köçürülmüş molokan rusların məskunlaşdığı kəndlərin birində – İsmayılı rayonunun İvanovka kəndində mövcuddur. İvanovkaya fərqli millətlərin gəlişi burada əvvəlcə bilinqvizm, daha sonra isə polilinqvizm dil mühitinin formalaşmasına təsirini göstərmişdir.

Monoqrafiyada bilinqvizmin dil hadisəsi kimi araşdırılması məqsəd kimi qoyulmasa da, azsaylı xalqların daim yaşadığı dil mühitinin – bilinqvizmin folklor araşdırmasında əhəmiyyəti gözdən kənar qalmamalıdır.

Bilinqvizm probleminə həsr edilmiş prof. V.Lapinin yuxarıda qeyd olunan əsərində toxunduğu bir məsələyə İsmayılı folklor mühitində lahıclar arasında rast gəlmək mümkündür. Məişət səviyyəsində tat dili ilə ünsiyyət quran Lahic folklor söyləyiciləri bəzən Azərbaycan türk folklorundan alınma mətnlərin söylənməsi zamanı çətinlik çəkir, mətni tam tərcümə etsələr də, mətnin əsas məna yükünü özündə qoruyan sözü və ya söz birləşməsini türkcə söyləyirlər. Məsələn, Molla Nəsrəddinin lətifələrindən olan “Sən çaldın” [60, s. 230] lətifəsini Azərbaycan türk dilindən lahic dilinə tərcümə edərək nəql edən lahıclı son cümləni olduğu kimi (“Sən çaldın”), yəni azərbaycanca söyləyir.

Bilinqvizm problemlərini araşdırmış rus dilçi-alimi V.P.Belyanın hətta bilinqvizmin “*milli (müəyyən bir sosial mühitdə müxtəlif dillərin işlənməsi) və fərdi (fərd tərəfindən nitq situasiyasından asılı olaraq müəyyən bir dilə üstünlük verilməsi) növlərini fərqləndirir*” [84, s. 83]. İsmayılının azsaylı xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə bilinqvizmin müxtəlif təzahürlərinin şahidi olmaq mümkündür.

İstər bir ailə, istər bir təhsil mühitində, istərsə də müxtəlif dini və ictimai xarakterli toplantılarda fərqli dillərin işlənməsi folklor söyləmə prosesində də müşahidə olunur. Bilinqvizmin fərdi xüsusiyyəti kimi aşağıdakıları demək olar. Məsələn, lahıcların məsəli var: “Kəm-kəm xon, həmişə xon”. Yaxud da tərsinə, lahıcca dediyi sözü təsdiqləmək üçün Azərbaycan türkcəsində olan bir nümunədən istifadə edir: “Divarı nəm yıxar, kişini qəm”. İvanovkada yaşayan rus Azərbaycan dilində olan məsələdən istifadə edərək deyir: “Söhbətin şirin yerində molla gəlib çıxdı, dedi: “Salam əleyküm”. Lahıclar yas mərasimlərində söylənən vay-şivəni lahıcca və azərbaycanca, ağı və mərsiyələri isə əsasən Azərbaycan dilində söyləyirlər.

Bilinqvizmin müxtəlif parametrlərə görə təsnifatını apararaq V.P.Belyaninin qeydlərinə əsaslanaraq demək olar ki, *“bilinqvizmin aktiv və passiv növləri də vardır ki, bu da bilinqvizmin istifadə tezliyindən asılı olaraq dəyişir. Aktiv bilinqvizmdə hər iki dilin paralel olaraq müntəzəm, passiv bilinqvizmdə isə bir dil digərinə nisbətən daha çox istifadə edilir”* [84, s. 83]. Lahıclıq folklor mühitində ikidillilik bir neçə səbəbdən aktiv, yaxud passiv ola bilər. Məsələn, elə folklor janrları var ki, onlar lahıcların dilində inkişaf etməmiş və digər xalqdan “alınmış”dır. Belə folklor nümunələrinə yerli mühitlə (coğrafi məkan, məişət, adət-ənənə və s.) bağlı müəyyən detallar və bəzəklər əlavə edilsə də, daha çox yarandığı dildə (məsələn, Azərbaycan türkcəsində) səsləndirilmişdir.

Azsayılı xalqların bilinqvizm və monolinqvizm mühitində yaratdıqları folklor nümunələri işləndiyi dilin səlisliyi, bədii ifadə imkanları, funksionallaşma dairəsi, dinləyici auditoriyasının dil bilgisi səviyyəsindən asılı olaraq həm janr, həm də mövzu baxımından fərqli cəhətləri ilə seçilir. Məsələn, elə atalar sözləri və məsəllər var ki, yalnız lahıcların, yaxud ləzgilərin mühitində işlənir: bəzən lahıcların lahıcdilli mühitdə işlətdikləri atalar söz-

ləri və məsəllərin iki dil mühitində söylənməsi üçün tərcüməyə ehtiyac yaranır. Nümunələr verək:

• *Bı dərzan xorda səy xunöyi. – İynə udmuş itə oxşayır.* [11, c.2, s.70]. (Həddən artıq arıqlamış adam haqqında söylənir)

• *Bı havo zə gurinə, Bı xori rixd pürinə.* – Göydə ildırım çaxdı, Yerə yarpız töküldü [11, c.2, s.70]. (O zaman deyilir ki, adi bir xəbərdən sonra böyük səs-küy yaranır)

• *Band, xand. – Bağla, gül* [11, c.2, s.70] (“İstəyirsən evdə rahat otursan, atını bağla, sonra evə keç” mənasında işlənir)

• *Bərə siyə qəloğ nünə nə minı – Burada qara qarğa yuva qurmaz* [11, c.2, s.70]. (Yaşamaq üçün rahat olmayan və mərdimazar adamların yaşadığı yer haqqında deyilir) // Azərbaycan türk ekvivalenti – *Ala qarğa burada bala çıxarmaz.*

Bəzi nümunələr isə ilkin variantda Azərbaycan türkcəsində olsa da, onlar azsaylı xalq tərəfindən “alınmış” və lokal dilə tərcümə edilərək hər iki dildə, lakin eyni mənada işlədilmişdir:

• *Be riş rafd, birğəş noho umo.* – Saqqal üçün getdi, qaşını da qoydu gəldi [11, c.2, s.71].

• *Be birə çi çora ni.* – Olmuş işə çarə yoxdur [11, c.2, s.71].

• *Bə qajqun bırışdə çərgə xandeyi umoran.* – Qazanda bişmiş toyuğun da gülməyi gəlir [11, c.2, s.71].

• *Bə nədərmora cun ümid qeyi* – Çıxmayan cana ümid çoxdur [11, c.2, s.71].

• *Bə əs üzgəsinışdəgor zü imfiro* – Özgə atına minən tez düşər [11, c.2, s.71].

Bu atalar sözlərinin əlavə izaha ehtiyacı yoxdur, çünki onlar hər iki dildə eyni mənanı ifadə edir. Lahıcların atalar sözlərindəki belə bilinçsiz təzahürünü ləzgi atalar sözlərində də görə bilərik:

• *Алачир чкадак хъуредай кас, ахурду ишеда.* – Yersiz gülməyin axırı ağlamaq olar [11, c.2, s.149].

- *ЧуьхетI nanaз nIуркь этем канда.* – Pinti arvada kor ər lazımdır [11, c.2, s.149].

- *КицIуз фуст гудайди пара жедә тет лугьдайди тIумил* – İti qısqırdan çox olar, sakitləşdirən az [11, c.2, s.149].

- *Дана энәнал аял кьәпIенал вердишара.* – Dananı kəndirdə, uşağı beşikdə tərbiyə elə [11, c.2, s.149].

İsmayılı bölgəsindən folklor toplama prosesində bilinçvizm mühitinin məhsulu olan bir qəribə atalar sözüne rast gəlin-di: bu atalar sözü ona görə maraqlıdır ki, iki hissədən ibarət atalar sözünün birinci tərəfi azərbaycanca, ikinci tərəfi isə lahıccadır: “Ağacı acı, dəmbüli şırın” (ağac acı, gavalısı şirindir). Bu nümunə o zaman işlənir ki, bəyənilməyən bir adamdan öz məqsədinə uyğun istifadə edirlər.

Yalnız lahıcca söylənən atalar sözlərinə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: 1) *Hər kəs bale xışdana bə pir ibərdan* – Hər kəş uşağını pirə aparır; 2) *Afto dərmə, oləm di* – Gün çıxdı, aləm gördü; 3) *Bəpöyi sanq bufdunı əzman mudunı* – Ayağına dəyən daşı da məndən bilir; 4) *Dıroza nımasuz dəş na musuzunı* – Uzun odun əl yandırmaz; 5) *Hər kəsə qible xune xışdana xub bıstan* – Hər kəs evinin qibləsini yaxşı tanıyır; 6) *Sulo qe, pənbə kəm* – Deşik çox, pambıq az [S.15].

Lahıcc folklor mühitində elə “alınma” Azərbaycan atalar sözləri də var ki, onlar həm Azərbaycan, həm də lahıcc dillərində eyni forma və məzmununda işlənir: 1) *A suxda gö diivə mıdəro* – Yanan yerdən tüstü çıxar; 2) *Bə düzi zavol ni* – Düzə zaval yoxdur; 3) *Ve ataş vozi nəminund* – Odlu oynamazlar; 4) *Rosta sıxan təhl bə biran* – Düz söz acı olar; 5) *Pötrə bı ləhifı görə duroz soz* – Ayağını yorğanına görə uzat” [S.15].

Bəzən müəyyən bir janrda hər iki dildən eyni dərəcədə istifadə edilir. Nağılların girişindəki nəzm formasında olan pişrov parçaları, adətən, azərbaycanca, nağılın əsas hissəsi lahıcca söylənilirdi. Lahıccda söylənən nağılların girişindəki formullar eyni-

lə Azərbaycan dilində olan nağılların girişi kimidir: “*Yeki bı, ye-ki na bı*” “tərcüməsi: Biri vardı, biri yoxdu” [11, c.2, s.23-25].

Lahıcların folklorunda önəmli yer tutan lətifələrin arasında istər Şərqdə məşhur olan Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə kimi ənənəvi, istərsə də Qulu Şeyda kimi regional lətifə qəhrəmanları ilə bağlı nümunələr üstünlük təşkil edir. Məsələn, Bəhlul Danəndə ilə bağlı verdiyimiz lətifəni demək olar ki, bir çox azərbaycanlı bilir: “*Bəhlul Danəndə, doğrudan da, Bəhlul Danəndə olub. Bir gün görür ki, iki nəfər qonşu bir-birinən savaşıır. Gedir görür ki, torpaq üssündədi. Bı qonşu deyir ki, bıra mənimdi, bı biri qonşu deyir ki, bıra mənimdi. Az qala bunlar bir-birini vırıb öldürsünnər. Yaxınnaşıır, der, mən tən (ayırd) edərəm sizün davuzu. Qulağın qoyur torpağın üssünə. Qalxır, der, torpax mənə dedi ki, onlara deginən ki, onlar mənim üssümdə vuruşmasınar. Mən onlarınkı dörəm, onlar mənimkidi*” [11, c.2, s.30]. Bu mətndən fərqli olaraq, Qulu Şeyda haqqında lahıcca yaranmış lətifə isə artıq bu mühitin məhsulu kimi dəyərləndirilir: “*Ye ruz Quli doyi ə Əhən umorən bire, dire ki, ba rukərə Cəfələ Quləli ve duto ödömin sanq vəyifdənun. İn honiş bı xosdənund ki, Quli dayi iş ben hon dəs rasunu. Quli doyi xəbər vəyifdan ki, in sanq be ançıyi. Uşuniş bafan ki, pəs İzzətulla mərd murde beyi bərdənim bı sər məzor. Quli doyi zü umoran, kümək bısoxdan ben hon. Quli doyi varasdə bədə umoran bı Löyij. Bı darun dih bə diran ki, İzzətullo nişde bə bışö xune xışdan. Diyə hiç çiyi na bafan, voyaşdən ki, Ə İzzətullo vax yə bıra bı sər məzor be qəbir tı sanq vordan Quləli, ürə təhvil vəy // Tərcüməsi. Bir gün Qulu Əhəndən gəlirmiş. Yolu Kəfələ çayından keçirmiş. Baxır ki, Quləli adında kişi və iki nəfər də onunla birlikdə maşına daş yükləyirlər. Qulu da soruşur ki, nə xəbərdir? Onlar da cavab verirlər ki, bəs İzzətulla kişi ölüb, onun qəbri üçün daş aparırıq. Qulu da tez yaxınlaşır, onlara kömək edir. Bundan sonra Qulu kəndə gəlir, yolda görür ki, İzzətulla kişi oturub öz qapılarında. Başa düşür ki, buna daşla bağlı yalan deyiblər. Tez İzzətulla kişiyə deyir ki,*

ə, İzzətulla, dur get qəbiristanlığa, qəbrin üçün daş gətirirlər, onu təhvil al [11, c.2, s.31]. Verilmiş nümunələr göstərir ki, Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə ilə bağlı lətifələr iki dildə: Azərbaycan və lahic, Qulu Şeyda ilə bağlı lətifələr isə, əsasən, lahıcca söylənilir.

Bu özünəməxsusluğu bölgənin digər azsaylı xalqlarının lokal lətifə qəhrəmanları ilə bağlı nümunələrində - məsələn, hapıtların Dəli Yusiflə bağlı lətifələrində görmək olar.

Aşağıda qeyd edilən dil xüsusiyyətləri monoqrafiyada daha çox diqqət yetirilmiş lahıcdilli mühitdə əksər hallarda özünü göstərə bilir: lahıca azərbaycanca eşitdiyi, ya da oxuduğu bir mətni tam şəkildə anlayır və məzmununu lahıcca ifadə edir, ya da azərbaycanca olan bir mətni elə eşitdiyi dildə yenidən nəql edə bilir, ya da ki, eşitdiyini həm lahıca, həm də Azərbaycan dillərində həmin dillərin tələb etdiyi formada müsahibinə çatdırır. Bunu xüsusilə alınma folklor nümunələrində görmək olur, belə ki, söyləyici öz dil bilgisi səviyyəsindən asılı olaraq bir nümunəni eşitdiyi dildə, digər nümunəni hər iki dildə, başqa bir nümunəni isə yalnız doğma dilində ifadə edir. Folklor söyləyiciləri güclü yaddaşları hesabına bildikləri və başqa dillərdən eşitdikləri folklor nümunələrini (ifadə şəraitindən asılı olaraq) həm öz ana dilində, həm də həmin folklor nümunələrini eşitdikləri dildə – məsələn, Azərbaycan dilində söyləməklə bir neçə hədəfə çatırlar. Həmin hədəfləri aşağıda sadalayaq:

- Folklor repertuarını yeni süjet, janr, bədii fiqurlar və formalarla zənginləşdirirlər;

- Ana dilində olan folklor nümunələrini digər xalqların folklor nümunələri ilə müqayisə etmək imkanı əldə edə bilirlər;

- Hər iki dildən eyni zamanda istifadə etməklə maraqlı sintezə nail olurlar, belə ki, öz ana dilində çətinlik çəkərək ifadə etdiyini digər dildən istifadə etməklə fikirlərini asanlıqla ifadə edirlər;

• Digər dildə eşitdiyi folklor nümunəsindəki hadisələri yerli coğrafi məkana köçürməklə auditoriyadan asılı olaraq qəhrəmanları fərqli dillərdə danışdırırlar [32].

Bölgədə nağıllar, atalar sözləri, lətifələr və tapmacalar həm lokal dildə, həm də Azərbaycan türkcəsində söylənilir. Maraqlıdır ki, bu nümunələrin əksəriyyətinə Azərbaycanın hər bölgəsində rast gəlmək olur.

1.3. Azsaylı xalqların folklorunda multikultural dəyərlər

“Azərbaycanda tarixən bir çox xalqlar, etnik azlıqlar məskunlaşmışdır. Əsrlər boyu onlar Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamış, özlərinin etnik xüsusiyyətlərini, dinlərini və adət-ənənələrini qoruyub saxlayaraq günümüzədək yaşatmışlar. Azərbaycan qədim zamanlardan müxtəlif dinlərin, dini cərəyanların qovuşduğu bir məkan olmuşdur. Bu gün də ölkəmizdə bu dinlərin tarixi abidələri, zəngin mənəvi irsi qorunub saxlanılır”[124].

2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında qeyd edilir: *“...Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir”* [120]. Bu dinc yanaşı yaşama illərin sınağından çıxmış, qonşuluq münasibətləri qarşılıqlı güvənin yaranmasına xidmət etmiş, zənginləşməyə və bir-birinin adət-ənənələrində, şifahi bədii yaradıcılıqda, mövsüm və məişət mərasimlərində, hətta milli yeməklərinin çeşidində təsirsiz ötürüşməmişdir. Fikirlərimizi konkret nümunələrlə təsdiq etmək o qədər də çətin deyildir. Məsələn, hapıtlar İsmayilli rayonu ərazisinə sonradan

gəlsələr də, yerli əhali ilə qaynayıb qarışmış, öz milli identikliyi-ni saxlamaqla özlərinə məxsus dil və mədəniyyət ənənələrini qo-
rumuşlar.

Prezident İ.Əliyev televiziya müsahibəsində belə demiş-
dir: *“Azərbaycanda tarix boyu heç vaxt dini və milli zəmində ay-
rı-seçkilik olmamışdır, fərqli millətlərin, konfessiyaların, dini
cərəyanların nümayəndələri daim sülh, əmin-amanlıq və qarşı-
lıqlı anlaşma şəraitində yaşamışlar”*[123].

Bununla əlaqədar azsaylı xalqlarla bağlı əsaslı tədqiqat iş-
ləri aparmış tarixçi alim prof. Q.Cavadovun fikirləri maraq do-
ğurur: *“Əgər biz min illər boyu doğma Azərbaycan torpağında
bu azsaylı etnosların əriməsinə, assimilyasiyaya uğramasına yol
verməyib, bu günümüzədək yaşatmışıqsa, şübhəsiz, bu, Azərbay-
can xalqının humanistliyini və böyüklüyünü təsdiq edən danıl-
maz faktdır. Bu gün Azərbaycan dünya təcrübəsi və sivilizasiyası
prinsipləri əsasında inkişaf edən demokratik respublikadırsa,
bura təkcə çoxsaylı və türkdilli azərbaycanlıların deyil, eləcə də
müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan azsaylı udi və xınalıqlıların,
avar və ləzgilərin, talış və kürdlərin, tat və dağ yəhudilərinin,
saxur və ingiloyların, haput və buduqluların da eyni dərəcədə
Vətənidir”* [19, s.18-19]. Bu cəhətdən tarixi minilliklərlə ölçülən
Azərbaycan xalqının zəngin mədəniyyət xəzinəsində Azərbayca-
nın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş etnik rəngərəngliyin də yeri
və rolu vardır. Azərbaycan Respublikasında yaradılmış şərait və
dövlətin apardığı məqsədyönlü siyasət imkan verir ki, hər bir az-
saylı xalq öz dil və mədəniyyətini inkişaf etdirdirsin və onu qoru-
sun. Bu, tarixin yaddaşı üçün çox əhəmiyyətlidir. Azsaylı xalq-
ların dil və mədəniyyətinə diqqət və qayğı hər bir etnosun özünü
çoxmillətli cəmiyyətin tam dəyərli və bərabərhüquqlu üzvü kimi
hiss etməsini şərtləndirir, bu xalqların maddi-mədəni irsinin öy-
rənilməsi və təbliği isə ümumilikdə Azərbaycan mədəniyyətinin
inkişafına öz töhfəsini verir. Akad. M.İmanovun sözləri ilə de-
sək, *“milli və mədəni müxtəliflik baxımından kifayət qədər zən-*

gin olan Azərbaycanda multikulturalizm azərbaycançılığın tərkib hissəsidir. Azsaylı xalqların mədəniyyətini öyrənmək bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətini öyrənmək deməkdir” [47, s. 5].

İsmayılı rayonunda yaşayan əhali, molokan rusları və yəhudiləri çıxmaq şərtilə müsəlman inanclıdır. Maraqlıdır ki, lahıcların folklor ənənələrində müəyyən məqamları molokan ruslarda da görmək olar [28]. Düzdür, bunu tək-cə qarşılıqlı zənginləşmə və əxzətmə ilə izah etmək düzgün olmazdı. Fil.ü.f.doktoru E.Abbasov mədəni müxtəlifliyin və multikulturalizmin təzahürlərində folklorun rolunu yüksək qiymətləndirərək yazır: “...folklor multikultural zənginliyin bir aynası olaraq bizə maraqlı materiallar təqdim edə bilir və multikulturalizmi əzəldən Azərbaycan xalq mədəniyyəti üçün xarakterik hesab etməmiş üçün faktlar verə bilir. Eyni zamanda fərqli etnik mədəniyyətlərin yanaşı yaşaya bilməsi və dini tolerantlığın həm vətənimizin coğrafiyası, həm də xalqımızın tarixi, psixologiyası, mentalitetinə bağlı səbəblərini müəyyən edir” [2, s. 207]. Araşdırma zamanı çoxdilliliyin fonunda ortaq multikultural ənənələr də ortaya çıxır. Belə məqamların bir neçəsini nəzərdən keçirək. Multikulturalizm analizi yalnız quru nəzəri fikirlərdən ibarət deyil, bunu mədəniyyətin bütün sahələrində, o cümlədən folklorlarda konkret nümunələr vasitəsilə göstərmək mümkündür. Rus ədəbiyyatı və musiqi mədəniyyəti ilə tanış olan hər kəs 4 misralıq şux və oynaq çastuşkaları çox xoşlayır və bunu molokanlar daha yaxşı bilirlər. Deyiləni elə aşağıda verilmiş çastuşkada görmək mümkündür:

Rusca:

Tərcüməsi:

Говорят частушки в роде Deyirlər ki, çastuşkalar
В наши дни уже не в моде, Günümüzdə deyil dəbdə.
Разве дело только в моде, Məsələ yalnız dəbdədir ki,
Если любят их в народе. Əgər onları sevirsə xalq [95, s.73].

Başqa bir çastuşkada İvanovkada yaşayan molokanların zəhmətsevərliyi və səmimi hisslərinin şahidi olursan:

Rusca:

Tərcüməsi:

*Мой миленок –тракторист,
Ну а я – доярочка,
Он в мазуте, я в помете
Мы отлична парочка.*

Traktorçudur sevgilim,
Özümse sağıcıyam,
O, mazutda, mənsə zılda¹
Bir cütlüyük çox əla [95, s.81].

Qarşılıqlı zənginləşmənin maraqlı nümunəsinə lahıcların “Güdül-güdül” mövsüm nəğməsini göstərmək olar: onun sözlərinin girişi və xüsusilə də, son hissəsi eynilə azərbaycanca olan “Güdü-güdü” nəğməsinin variantına (“Qodu-qodu”) bənzəyir. Lahıcca oxunan nəğmə daha çox azərbaycanca olan variantın tərcüməsidir. Müqayisə üçün əvvəlcə həmin nəğmənin sonunun azərbaycanca ilkin variantına, daha sonra lahıcca mətninə və tərcüməsinə baxaq:

Azərbaycanca ilkin variantı:

*Verənin oğlu olsun,
Verməyənin qızı olsun,
Bir gösü də kor olsun.
Təndirə düşsün,
Qırmızı bişsin [7, s. 103].*

Lahıcca:

*Poy doragora gedeyi boşı
Na doragora kileyi boşı
Bı tənür parı ip ol boşı [S.19].*

Tərcüməsi:

Pay verənin oğlu olsun,
Verməyənin qızı olsun,
Təndirə düşüb qızarsın!

Nümunələri nəzərdən keçirdikdə əmin olursan ki, bir bölgə daxilində yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyətində oxşar-

---

¹ Zıl – quş nəcisi

lıqların aşkara çıxarılması, həmin nümunələrin ifası və mətnin yeni detallarla zənginləşdirilməsi çoxmədəniyyətliliyin maraqlı təzahürüdür.

İsmayılı mühitinin azsaylı xalqlarının xalq mahnılarına mültikulturalizm müstəvisində baxılırsa, üç fərqli məqam ortaya çıxacaq:

1. Azsaylı xalqlar olduqca az miqdarda xalq mahnılarına malikdir;

2. Azsaylı xalqların nümayəndələri Azərbaycan xalq mahnılarının melodiyasına toxunmadan onları öz dillərinə tərcümə edərək oxuyurlar;

3. Azərbaycan xalq mahnısının melodiyasına öz dillərində yeni söz yazaraq oxuyurlar.

Birinci qrupa lahıcların “Man misgərum (Mən misgərəm)” və “Çimnoz xanım”, ləzgilərin “Perizada” və “Alagözlü” mahnılarını aid etmək olar. Ləzgi manilərindən biri olan “Alagözlü” manisindən bir parçaya baxsaq görürük ki, sevgilisi ilə hər bir zaman yanaşı olmaq istəyən qəhrəmanı heç nə qorxutmur, istər duman gəlsin, istər ləzgilər üçün səciyyəvi olan “mel” adlı iməcilik keçirilsin.

Ləzgiçə:

Tərcüməsi:

Циф атункаI низ кьайгы я. Duman gəlsə, qayğıkeş mən olacam.

Ай алагуьзли, алагуьзли. Ay alagözlü, alagözlü,

Пака ярдин мел тахьайтIа. İməcilikdə səninlə mən tən olacam.

Чан алагуьзли, алагуьзли. Can alagözlü, alagözlü,

Пака ярдин мел тахьайтIа. İməcilikdə səninlə mən tən olacam.

Чан алагуьзли, алагуьзли [11, c. 2, s. 144]. Can alagözlü, alagözlü.

İkinci qrupa isə Azərbaycan xalq mahnısı “Bu Leyli” mahnısına həm adı, həm melodiyası baxımından bənzəyən “Muleyli” ləzgi manisini nümunə göstərmək olar.

Üçüncü qrup mahnılara lahıcların Azərbaycan dilindən öz dillərinə tərcümə edərək oxuduqları “Rəno” mahnısını nümunə kimi göstərmək olar. Maraqlı bir məqam da var: lahic, ləzgi və hapıtların mahnılarının hamısı mani adlanır, həmin mahnıların əksəriyyətinin melodiyası Azərbaycan xalq mahnılarının melodiyasıdır. Bu da multikulturalizmin aşkar təzahürüdür.

Multikulturalizmin ən böyük uğuru dini və mədəni tolerantlıqdır ki, bu tolerantlıq fonunda hər kəs yanaşı yaşadığı digər xalqın adət-ənənələrinə nəinki hörmətlə yanaşır, həm də həmin mərasimlərdə həvəslə iştirak edir. Müsəlmanların Ramazan ayında təşkil etdikləri iftar süfrələrinə molokan rusların dəvət olunması, həmçinin Pasxa bayramında müsəlmanların molokanların yanında olması tolerantlığa bariz nümunə sayıla bilər.

Azərbaycanda və o cümlədən İsmayılı bölgəsində yaşayan azsaylı xalqlar üçün Novruz bayramı birləşdirici və hər kəsin hörmət və sevgi ilə yaşadığı bir el bayramından daha üstün bir hadisədir. Bu bayram folklorşünas Ş.Albalıyevin qeyd etdiyi kimi, “...dünyəvi bayram kimi meydana çıxmış, əski xalq mərasimlərimizin əks-sədası kimi dünyaya yayılmış Novruz bayramı müxtəlif dini görüşlərlə də çarpazlaşmış və sülhün, multikultural dəyərlərin və dini tolerantlığın bariz örnəyinə çevrilmişdir” [3, s. 232]. Novruz bayramının multikultural dəyər səviyyəsinə qaldırılması fikri prof. C.Qasımovun tədqiqatlarında da təsdiqlənir: “*Qədim Novruz ritual-mifoloji kompleksi daha sonralar müxtəlif dinlərə nüfuz etmiş, fərqli dini-ideoloji baxışlara qarışmışdır*” [51, s.117].

Azərbaycanda fərqli dini baxışların daşıyıcıları olan millətlər yazın gəlişini özünəməxsus mərasimlər təşkil etməklə bayram edirlər. İsmayılı bölgəsinin azsaylı xalqlarının hər biri bu bayramı xüsusi təntənə ilə qeyd edir. Sovet dövründə Novruz bayramına qoyulmuş qadağalar müəyyən qədər onun təntənə ilə keçirilməsinə imkan vermirdi. İndi isə hər yerdə olduğu kimi, hapıtlar arasında da Novruz bayramı xüsusi təntənə ilə keçirilir

və bayrama bir ay qalmış çərşənbələr qeyd olunur. Çərşənbələr mahiyyəti etibarilə fərqlənmiş. “Yanında axar su olmadığı üçün cavanlar daha çox kəndin yaxınlığındakı təpəliklərdə təkəmseyrək bitmiş arçan adlı həmişəyaşıl ağacdan tonqal qalayırlar. Son çərşənbədə qulaq falına çıxanlar olur” [S.29].

Milli və dini fərqlərə malik xalqların məişətinə baxdıqda maraqlı faktlarla üzləşmək olur. Məsələn, Novruz bayramında müsəlman lahiqlar ardıc, hapıtlar isə arçan ağacından tonqal qalayır, xaçpərəst ruslar küknar ağacını İsa Məsihin doğum günü üçün bəzəyirlər. Ümumi cəhət odur ki, hər üç halda istifadə olunan ağaclar həmişəyaşıl ağaclardır və bu ritual kökü etibarilə ağac kultuna bağlanır [28].

Hapıtların folklorunda ümum-Azərbaycan folkloruna xas bir sıra konkret nümunələr göstərmək olar. Hapıtlar arasında Həzrət Baba pirinə inam çox güclüdür. Babadağ İsmayilli rayonunun dağlıq ərazisinin ən yüksək nöqtəsi olmaqla, həm də bir çox əfsanələrin əsas obyektidir. Bu əfsanələrin çoxu uzun illər jurnalist kimi çalışmış şair Məmmədmirzə Rzayev tərəfindən toplanmış və onun “Olmuş əhvalatlar, lətifələr və rəvayətlər” kitabına daxil edilmişdir [71]. Bundan başqa Mollaisaqlı kəndində Babadağ haqqında eşitdiyimiz əfsanənin motivləri Azərbaycan folklor antologiyasının Şirvan folkloruna həsr olunmuş XI cildində və eləcə də İsmayilli rayonundan toplanmış digər “Həzrət Baba” əfsanəsi ilə yaxından səsləşir: *Həzrət Baba dağda kotanla yer əkirmiş. Allahın mələyi Cəbrayıl ondan nə etdiyini soruşur. O da: – Əkin əkirəm, – deyir. Cəbrayılın “elə daş-kəsəkdə əkin olmaz” sözlərinə Həzrət Baba belə cavab verir:*

– Əgər Allah-taalanın könlü olsa, elə burda da bitər.

Ona qulaq asmayan Həzrət Baba buğda əkir, amma yerində balqabaq bitir. Balqabağı kəsəndə içindən buğda dənləri tökülür. Sonra iki hamar daşı götürüb buğda dənələrini daşların arasında un edir. Çörək bişirmək istəyən Həzrət Baba su tapmır. Ətrafına baxır və bu vaxt kənardə dayanan Musa peyğəmbəri görür. Mu-

sa peyğəmbər əlindəki əsa ilə yerə vurur. Həmin yerdən su qaynamağa başlayır” [S.31]. O bulaq indi də “Musa bulağı” adlanır. Dağa qalxan sərt yolda “Musa bulağı”, “Aman evi” və “Şeytana daş atdı” kimi yer adları var. “Nənə qəbri” olan yerdə Qurbangah yerləşir. Burada yerinə yetmiş və gələcək niyyətləri xatirinə qurbanlar kəsilir. Övlad həsrəti ilə gələn bəzi gəlinlər Həzrət Baba pironun üstündə, dağın zirvəsində uşaq beşiyi asmaqla övlad həsrətində olduqlarını bildirirlər.

İvanovka kəndi yaranarkən orada əvvəllər yalnız molokanlar yaşayırdılar. Lakin illər keçdikcə kəndin etnik tərkibi dəyişmiş və bu kəndə xeyli azərbaycanlı və ləzgi millətinin nümayəndələri köçüb gəlmişlər. Molokanların həm məişətində, həm mədəni həyatında, həm də özünəməxsus bayramlarının keçirilməsində qonşu millətlərin dil və mədəniyyət baxımından təsirlərini görməmək mümkün deyil. Molokan evlərinin birində onlara məxsus mahnıları dinləyərkən onlar “Qal, sənə qurban” adlı Azərbaycan xalq mahnısını orijinalda oxumağa başladılar. Onlar həmin mahnını Azərbaycan dilinin tələffüz qaydalarına və düzgün ritmə riayət edərək tam səhsiz oxudular. Bu işə bir-birinin mədəniyyətinə hörmət və qarşılıqlı bəhrələnmənin, doğrudan da, gözəl nümunəsidir [28].

İvanovka kəndində folklor və etnoqrafik materiallar toplanarkən molokan ruslarının və yerli azərbaycanlıların adət-ənənələrində, dini bayram və bir sıra mərasimlərində çoxlu sayda oxşarlıqlar aşkar etdik. Azərbaycanın əksər xalqlarının qeyd etdikləri uşağa adqoyma və uşağın birinci dişinin çıxması molokanlar tərəfindən xüsusi olaraq mərasim şəklində qeyd olunardı [28]. Yaxud Novruz bayramında uşaqların ev-ev gəzib hədiyyə (əsasən də boyanmış yumurta) toplaması, gənc qızların qonşu evlərinə “qulaq falı” üçün getməsi molokanlar arasında yayılmış adətlərdəndir. Məişətlərində “Qulaq falı” adəti olmayan molokanlar bu adəti heç şübhəsiz, Azərbaycan türklərindən götürmüşlər. Molokanlar Pasxa bayramında azərbaycanlılar kimi sə-

məni göyərdirlər. İsmayılı rayonu ərazisində yaşayan müsəlmanlar üçün müqəddəs sayılan Həzrət Babanın ziyarəti elə məşhurlaşmış ki, hətta İvanovkada yaşayan molokan rusları belə deyirlər: “Əgər üç-dörd qızın oldu və oğlan istəyirsənsə, Babaya get (*Həzrət Baba piri nəzərdə tutulur – D.Ə.*). Bir dəfə Babadağa gəlmiş ziyarətçi müsəlman azərbaycanlıların yanında xristian molokanları görəndə molla demişdi: “*Ya müsəlmanlara, ya ruslara, Allah birdir*” [95, s.124].

Okkazonal mərasimlərdə söylənən alqış və qarğışlar, andlar, xüsusən bədnəzərdən qorunma, “qorxu götürmə”, “qurd ağzı bağlama”, xəstəliklərdən qurtulma zamanı oxunan ovsunlar və bir çox icra olunan ayinlərdə orta qədimliklər multikulturalizmin təzahürü kimi ayrıca qeyd olunmalıdır. Azərbaycan türklərində olduğu kimi, keçi, ləzgilərdə və molokan ruslarında da rəmzi səciyyə daşıyır.

Hər bir xalqın folklorunda mühüm yer tutan atalar sözlərində ümumbəşəri dəyərlərin ifadəsi özünü bariz şəkildə göstərir. Müxtəlif xalqlar yanaşı yaşadıkları xalqların situasiyaya uyğun atalar sözünü ya orijinalda, ya da ki (ehtiyac olanda), tərcümə edərək işlədirlər. Məsələn, İsmayılıda Azərbaycan türkünün dilindən belə məsələ tez-tez eşitmək olar: “Lahıclar yaxşı deyiblər: “Kəm-kəm xon, həmişə xon (az-az ye, həmişə ye)”.

Bir azsaylı xalqa məxsus olan lokal lətifə qəhrəmanlarının qonşuluqda yaşayan digər xalqlar tərəfindən tanınması və onlardan nümunələrin söylənməsi faktı da dəfələrlə müşahidə olunan haldır. İsmayılı ərazisində Lahıç lətifələrinin qəhrəmanı olan Qulu Şeyda təkcə Lahıçda və rayonun əksər kəndlərində deyil, həm də qonşu rayonlarda (Ağsu, Kürdəmir, Qəbələ) tanınır.

İsmayılı rayonunda yaşayan azsaylı xalqların folklorunun toplanması və elmi şəkildə sistemləşdirilərək öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasında aparılan milli siyasətin əsasını təşkil edən tolerantlığın və multikulturalizmin aşkar nümayişi kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki əvvəl də qeyd edildiyi kimi, azsaylı

xalqların dil və mədəniyyətinə diqqət həmin xalqların nümayəndələrinə bəslənilən sevgidən doğur və bu da hər bir etnosun özünü çoxmillətli cəmiyyətin dəyərli və tam bərabərhüquqlu üzvü kimi hiss etməsini şərtləndirir. Azsaylı xalqların istər mətbəxi, istər toy və yas mərasimləri, istərsə də sözlü-musiqili folkloru olsun, onarın hər birində multikultural dəyərlərə bağlılıq və dərin hörmət hissini görmək olur. Bu fikri fil.ü.f.d. A.Xəlil “Multikultural şəraitdə ortaq dəyərlər” adlı məqaləsində bir daha təsdiq edir: “... azsaylı xalqlar Azərbaycanın Şirvan bölgəsində (ləzgilər, tatlar, malakanlar, yəhudilər və s.), Şəki-Zaqatala bölgəsində daha çox etnik əlvanlıq yaradır... Bu şəraitin mənəvi həmrəyliyi gücləndirən əsası ortaq dəyərlərin aktiv olması və dinamik inteqrasiyasıdır. Bütün ənənəvi mədəniyyət resursları bölgə xalqlarını ortaq mədəniyyət daşıyıcısına çevirmişdir. Belə ortaq dəyərlərə malik olmaq cəmiyyəti milli həmrəyliyə və sabit inkişafa doğru aparan əsas faktorlardan biridir” [40, s. 20]

Beləliklə, bu fəslin ilk paragrafında əvvəlcə İsmayılı folklor mühiti tarix-mədəni, inzibati-coğrafi və sosial-iqtisadi baxımdan səciyyələndirilmiş və bölgənin Azərbaycan multikulturalizminə həsr edilmiş tədbirlərdə aparıcı mövqeyi müəyyənləşdirilmişdir. II paragrafda azsaylı xalqların yaşadığı bölgələr üçün əsas dil mühiti sayılan bilinqvizm şəraitinin özəllikləri haqqında fikirlər bildirilmiş və azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsində bilinqvizm məsələlərinin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. III paragrafda isə bölgə folklorunda multikultural dəyərlərin təmərküzləşməsini əks etdirən nümunələr gətirilmiş və multikulturalizmin müasir Azərbaycanın daxili siyasətinin ana xətti olduğu fikri konkret misallarla əsaslandırılmışdır.

II FƏSİL

İSMAYILLI FOLKLOR MÜHİTİNDƏ AZSAYLI XALQLARIN YERİ

2.1. Lahıclar

İsmayilli ərazisində tadtilli əhali say etibarilə ikinci yerdədir. Azərbaycanadakı tatların maddi və mənəvi mədəniyyətini XX əsrin 20-ci illərində tədqiq etmiş prof. B.Miller dini mənsubiyyətinə görə tat əhalinin təsnifatını apararaq onları müsəlman, xristian və yəhudi tatları olaraq müəyyənləşdirmişdir. V.Miller müxtəlif tat ləhcələrini araşdırmış, onların arasında lahıcların dilini xüsusilə fərqləndirmişdir. Lahıclar kompakt şəkildə, əsasən, İsmayilli rayonunun Lahıc qəsəbəsi, Namazgah, Gəndo, Əhən, Qoydan, Mulux, Nanıç və Müdrüsə kəndlərində yaşayırlar. Bundan əlavə, lahıclara İsmayilli rayon mərkəzi, Bakı şəhərinin Əmircan, Bülbülə, Ramana, Keşlə qəsəbələrində və Qubada məhəllələr şəklində rast gəlinir. Lahıç və ətrafında yaşayan tadtilli əhalinin əksəriyyəti özünü lahıç və dillərini lahıç dili adlandırır.

Lahıcların İsmayilli rayonundakı multikultural xəritədə yerini “Multikulturalizm ili” çərçivəsində ASAN Könüllüləri Təşkilatının təşəbbüsü ilə Lahıçda keçirilən “Həmrəylik düşərgəsi” layihəsi çərçivəsində çıxış edən mədəniyyət və turizm nazirinin birinci müavini Vaqif Əliyev dəqiq müəyyənləşdirmişdir: *“Həmrəylik düşərgəsi”nin məhz Lahıçda açılması təsadüfi deyil. Lahıç – istər multikultural dəyərlərin, istərsə də zəngin mədəni irsin, adət-ənənələrin, xalq sənətkarlığının nümunəsidir*” [117].

İsmayilli ərazisində tadtilli əhali say etibarilə ikinci yerdədir. Bugünkü reallığa baxsaq, İsmayilli ərazisində, xüsusən də dağlıq hissələrdə azsaylı xalqların sayca ən çox olanı lahıclardır (Yerində qeyd edək ki, bəzi alimlərimiz mənsubiyyətinə görə digər tatlarla onları eyniləşdirirlər). Düşünürük ki, bu gün Azər-

baycanda yaşayan irandilli əhalinin müəyyən hissəsi vaxtilə məhz bu əraziyə köçüb gəlmiş İran kökənli əhalinin təsiri ilə dil, mədəniyyət və məişətində ciddi dəyişikliklər əmələ gəlmiş qədim alban tayfalarının soylarındandır.

Azərbaycanda və bütövlükdə Qafqazda yaşayan azsaylı xalqlar və milli azlıqlarla bağlı aparılan tədqiqatlar, onların maddi və mənəvi həyatını əks etdirən toplama materialları və həmin materiallar əsasında irəli sürülən fikirləri əsaslandıran amillərdən biri toponimlərdir. Ərazidə yaşayan əhalinin milli mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsində yerli toponimlərin etimoloji araşdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. İsmayılı ərazisində yaşamış xalqların dillərində yaratdıqları toponimlər etimoloji baxımdan izah edilərkən burada məskunlaşmış bütün etnosların dil imkanlarından yararlanmağa ehtiyac yaranır.

Buradakı azsaylı xalqların və Azərbaycan türklərinin ümumi mədəni inkişafı heç şübhəsiz, birinin digərinə təsiri yolu ilə davam etmişdir. Bu xalqlar öz adət-ənənələri, milli-etnik özəllikləri, mədəniyyəti və məişəti, etnoqrafik rəngarəngliyi ilə bir-birinə yaxınlaşmış və bir çox cəhətlərdə eyniləşmişlər. Azərbaycanda adlarında ərəb, qıpçaq, hapıt, kürd, lahıç və talış sözlərinin işləndiyi onlarla yaşayış məntəqəsi var ki, orada həmin millətlərin nümayəndələri, ümumiyyətlə, yaşamır. Bu da ki əsrlərlə baş vermiş etnik tərkib dəyişmələrinin nəticəsi hesab edilə bilər. Təbii ki, müəyyən yaşayış məntəqələrində azsaylı xalqların bu gün də varlıqlarını qorumalarını onların daha çox kompakt yaşamaları ilə izah etmək olar.

Tat və talışdili əhali Azərbaycanın əsasən Xəzərboyu, şimal-qərb və cənub-qərb hissələrində məskunlaşaraq Azərbaycan türkləri ilə həyat və məişətdə sıx şəkildə qaynayıb-qarışsalar da, öz milli, mədəni və dini özəlliklərini tam şəkildə itirməmiş, ilk növbədə, dillərini və bu dildə yaranmış spesifik şifahi ədəbi nümunələrini yaşatmağa müvəffəq olmuşlar. Sasanilər tərəfindən köçürülərək hal-hazırda Azərbaycanın Abşeron, Quba, Siyəzən,

Dəvəçi, Xızı, Şamaxı və İsmayılı rayonlarında yaşayan irandilli əhali, əsasən, kənd təsərrüfatı (maldarlıq, əkinçilik, meşəçilik, kömürçülük) və xalq sənətləri (xalçaçılıq, corabçılıq, misgərlik, dəmirçilik, dabbağlıq) ilə məşğul olmuşlar.

Əvvəlcə oturaq həyat təzi keçirən yerli farsdilli Qafqaz əhalisini tat adlandırmağa başladılar və faktiki “tat” sözü böyük bir etnik qrupun adına çevrildi. Azərbaycan ərazisində uzun müddət ərzində yanaşı işlənmiş Azərbaycan türkcəsi və tat dilinin ləhcələri bu xalqların birgə həyatında, təsərrüfat fəaliyyətində, adət-ənənələrində, məişətində, mədəniyyətində və hətta etnopsixologiyasında öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycanın şimal hissəsində yaşayan irandilli xalqların hamısına (cənub hissədə kompakt şəkildə yaşayan talışlar və kürdlər istisna olmaqla), “tat” deyilsə də, həmin insanlar heç də bununla razılaşmırlar. Qubanın Qırmızı qəsəbəsinin sakinləri özlərinə “dağ yəhudişi”, Bakının Balaxanı və Suraxanı qəsəbələrində yaşayanlar “dağlı”, İsmayılı rayonunun Lahıc qəsəbəsində məskunlaşanlar isə “lahıc” deyirlər. Bu fikri təsdiq edən maraqlı bir fakt da ondan ibarətdir ki, gürcü alimi Manana Kvaçadze Gürcüstan paytaxtının yaxınlığında yerləşən Qombori kəndində yaşayan taddilli əhalini özlərinin təsdiq etdikləri kimi “lahıclar” adlandırmış, onların dil və nitq özəlliklərinə həsr olunmuş elmi monoqrafiya yazmışdır [99].

XX əsrin 20-ci illərində prof. B.Miller tatların məskunlaşma tarixini araşdırmış və tatların dini mənsubiyyətinə görə təsnifatını apararaq müsəlman, xristian və yəhudi tatlarını fərqləndirmişdir [91]. V.Miller müxtəlif tat ləhcələrini araşdıraraq onların arasında lahiclərin dilini xüsusilə fərqləndirmiş və İsmayılı ərazisində yaşayan irandilli xalqlar arasında lahiclərin xüsusi yerə malik olduğunu söyləmişdir [92]. Bunu rus alimi B.Miller də özünün “Tatlar, onların yayılması və ləhcələri” kitabında təsdiqləyir [90].

Bu istiqamətdə apardığımız bir sıra ciddi müqayisələr, mövcud elmi işlər, toplanmış mətnlər, tərtib olunmuş lüğətlər əsasında aşağıdakıları demək olar: bir sıra araşdırıcılar bu etnosları eyniləşdirməyə çalışsalar da, təkcə onu demək kifayətdir ki, onların məişəti, adətləri, etnopsixoloji xüsusiyyətləri, dillərinin lüğəti və fonetikasını, həmçinin mədəni ənənələrinin inkişaf səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Tat dilinin Azərbaycandakı ləhcələrini araşdırmış alimlər (Vs. Miller, B. Miller, A. Qrünberq, A. Anisimov) Lahic qəsəbəsi və onun ətrafında hazırda yaşayan əhalinin dilinin fonetik, leksik və qrammatik qatlarını digər tat ləhcələri ilə müqayisəli şəkildə araşdırmadan, demək olar ki, eyni qərara gəlmişlər: burada yaşayanlar tatlardır və dilləri də tat dilidir. Sonrakı tədqiqatçılar artıq yaranmış bu stereotipdən uzaqlaşma bilməmişlər. Lahiclərin dilini əsas tədqiqat obyektinə kimi seçmiş və onu Lahic tatlınının dli kimi araşdırmış fil.e.d. G. Hüseynovanın fikri həmin alimlərin fikirləri ilə üst-üstə düşür [44]. Təbii ki, istər XX əsrin əvvəllərində, istər sovet dövründə, istərsə də müstəqil Azərbaycanda tat dilini araşdıranlar bu dilə yaxın olan ləhcələrdəki ciddi leksik, fonetik və qrammatik fərqləri gördüklərinə baxmayaraq, onları ümumi “bir çatı” altına yığmağa çalışır və həmin insanların hamısını tat və dillərini də tat dili adlandırmaqla qeyri-obyektivliyə yol verirlər.

İsmayılının ən qədim yaşayış məskənlərindən biri və lahiclərin kompakt şəkildə yaşadığı qəsəbəsinin tarixi çox qədimdir. Lahiclərin məskunlaşdığı qəsəbənin əhəmiyyətli yaşayış məntəqələrindən biri olduğu bir çox tarixçi alimlərin araşdırmalarında öz təsdiqini tapmışdır [82, s.14]. Dağlıq Lahic əraziləri və Girdiman çayı hövzəsi boyunca olan onlarla kənd Albaniyanın Girdiman knyazlığı tərkibinə daxil idi. Ərəb müəlliflərindən əl-Məsudinin, əl-Bəlazurinin və digər müəlliflərin əsərlərində Lahic adı “Layzan”, “Laizan”, “Lahican”, “əl-İran”, “əl-Abxaz” və sair formada işlənmiş, Lahic, yaxud Layzan şah-

lığının Sasanilərin vassal knyazlıqlarından biri kimi qeyd olunmuşdur.

İnzibati cəhətdən XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Şamaxı və Göyçay qəzalarının tərkibinə daxil olan [10] Lahic İsmayılı rayonunda şəhərli qəsəbədir. Burada məskunlaşmış lahıclar öz qəsəbələrini “Löyij”, “Lövic”, “Löhiç” və s. formada adlandırırlar, Azərbaycan dilində olan rəsmi sənədlərdə Lahic, rusca olan sənədlərdə isə Laxıdj (Лакхыдж), yaxud Laqıç (Лакич), ingilis dilində Lahij kimi verilib. Qəsəbə Girdimançayın sol sahilində və dörd tərəfdən dağlarla əhatə olunmuş Lahic çökəkliyində yerləşmişdir. 1915-ci ildə Lahicə gəlmiş Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü cəmiyyətinin elmi işçisi A.P.Fituni yazırdı: *“Lahıcı kənd adlandırmaq ədalətsizlik olardı, o, bir qəza şəhər-ciyi təəssüratı bağışlayır”*[98, s.70].

Lahıcın qədim tarixə malik olmasının mühüm göstəricilərindən biri özünəməxsus memarlıq üslubu, o cümlədən Girdimançayın məcrasından gətirilən daşla döşənmiş küçələri və tiki-liləridir. Bu döşəmələr bütün qəsəbədə, xüsusən küçələrdə iki məqsədə xidmət edirdi: birincisi, yağışlı havalarda palçıq olmurdu, ikincisi isə, dağətəyi ərazidə yerləşmiş Lahıcın küçələrinə yamaclardan sel kimi axıb gələn su küçələri yuyub dərələr əmələ gətirə bilmirdi. Bu ənənənin Lahıcda yayılması faktı şəhərsalma mədəniyyətinin yüksək səviyyəsini göstərir.

Lahıcı 4 fərqli istiqamətdən kəsib keçən Kişlər, İl, Lilo və Cəfələ kimi kiçik çaylar əsas çaya – Girdimançaya qovuşur. Bundan əlavə, Lahic və ona bitişik ərazidə çoxlu sayda bulaqlar vardır. Bu əkinçilik üçün geniş imkanlar yaratsa da, əkin sahələrinin az olması səbəbindən bu ərazidə kənd təsərrüfatı ilə müqayisədə sənətkarlıq və ticarət daha çox inkişaf etmişdir. Mənbələrdə verildiyi kimi, Lahıcda misgərlik və digər metalışləmə ilə bağlı xalq sənətləri boş yerdən yaranmamış və tətillik əhali regiona köçürülərkən onların arasında *“...əsgərlərlə bərabər metal ustaları da vardı”* [82, s. 91]. Bu ustalar öz məişətlərini təmin

etmək məqsədilə misgərlik, dəmirçilik, zərgərlik, silahsazlıq, dabbağlıq və s. sənətlərdə çalışmış, bu sənətlərin yayılması və inkişafında mühüm rol oynamışlar. Azərbaycan xalq sənətkarlığını, o cümlədən misgərlik sənətini araşdırmış R.Əfəndiyev yazırdı: “*Mənbələr göstərir ki, Azərbaycanda XVIII-XIX əsrlərdə ən çox misgərlik sənəti inkişaf etmişdi.. Bu əsrlərdə Azərbaycanda elə yerlər vardı ki, nəinki bir-iki küçə, hətta əhalinin əksəriyyəti misgərlik sənəti ilə məşğul olurdu. Belə mərkəzlərdən biri o vaxtlar Şamaxı xanlığına daxil olan Lahıc idi*” [24, s.102]. O həm də Azərbaycan tarixində məşhur sənətkarlar sırasında onlarla Lahıc sənətkarının adlarını da qeyd edir: “*Silahsız Əbdülrəhim (XVIII əsr), misgərlər Nəcəfqulu (XVIII əsr) və Məşədi Hüseyn Məşədi Eybalı oğlu (XIX əsr), dülgərlər Məşədi Şirin (XIX əsr), aynasaz Hacı Əbdullah Mərid (XIX əsr)...*” [23, s.162]. İstehsal olunmuş müxtəlif mallar, əsasən də mis və dəmir məmulatları, aşılınmış hazır gön-dəri Lahıcdan yaxın ərazilərə, o cümlədən, Kürdəmir, Şamaxı, Zaqatala və Quba rayonlarına, oradan da Rusiya və Gürcüstana daşınırdı. Bu onu göstərir ki, Lahıcın ticarət və təsərrüfat əlaqələri daha çox Lahıcın inzibati cəhətdən daxil olduğu Şamaxı qəzası vasitəsi ilə Azərbaycanın qərb və şimal əraziləri arasında qurulurdu. Bu daşınmanı çarvadarlar (atla yük və adam daşıyanlar) və səhragərdlər (səyyar satıcılar) heç də rahat olmayan və təhlükəli dağ cığıruları vasitəsilə həyata keçirirdilər. Səhragərdlər satdıqları mis məmulatlarının əvəzində qayıdarkən ya mis xammalı, ya da satış üçün nəzərdə tutulmuş gündəlik tələbat malları daşıyırdılar. Xam mis “*Lahıca Azərbaycanda hələ eneolit dövründən məlum olan Gədəbəy, Daşkəsən, Zəngəzur (Alaverdi) və Qarabağın dağlıq ərazilərindəki mis yataqlarından*” [82, s. 86] gətirilirdi. Lahıca mis və dəmir gətirən səhragərdlər və çarvadarların arasında yayılmış mahını da vardı:

*Biz gedirik ikimiz,
Dəmir, misdir yükümüz.*

Girdimanla gedə-gedə

Yorğun düşür atımız [72, s.111].

A.Əlizadə XVIII əsrdə Lahıca mis qabların istehsalının və metalışləmə sənətinin silahsızlıq və tökmə sahələrinin yüksək inkişaf səviyyəsini qeyd edərək yazırdı: “*Laiç (Şamaxı xanlığı) mis qabların istehsalı ilə məşhurdur... ustalar burada həm də toplar da daxil olmaqla müxtəlif silahlar da hazırlayırdılar*” [82, s.94]. Usta misgər o adam sayılırdı ki, o, mis əritməkdən başlayaraq misin döyülüb yarımfabrikat şəklinə salınması, mis-döyülmə zamanı 5-9 nəfər çəkiçvuranın idarə olunması, hər bir məmulatın bütün hissələrinin bir-bir hazırlanması, onların bir-birinə qaynaq edilməsi, həmin qaynaq materialının hazırlanması, axırını çəkiçləmə (*lahıcca “traqqa”*) və sonda isə hazır qabın üzərinə müəyyən naxışların vurulması əməliyyatlarını yüksək məharətlə yerinə yetirə bilsin [S.18]. Araşdırıcı H.Quliyev “*XIX əsrdə Lahıca 180-190 misgər karxanasının*” olduğunu qeyd etmişdir [53, s.38]. Misgərlər arasında rəqabət ucbatından və mis qablara tələbatın azaldığından sənətkarların bir qismi ailəliklə Azərbaycanın Şəki, Kürdəmir, İsmayılı, Ağsu, Şamaxı, Quba, Ağdam, Gəncə, Şuşa və Bakı, Qafqazın Dərbənd və Tiflis şəhərlərinə, hətta Gürcüstanın Qombori adlı ucqar bir dağ kəndi kimi yaşayış məntəqələrinə köçməyə başladılar. Bu köçmələrin əsas səbəbi ölkədə və bütövlükdə Qafqazda ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətin kəskinləşməsi idi. Köçüb gedənlərin əksəriyyəti sənətkarlar idi ki, onların köç etməsinin yuxarıda göstərilən səbəblərinə bir neçəsini də əlavə etmək olar: sənətkarlar daha az rəqabət, daha böyük satış bazarı olan, mis xammalının daha asan əldə olunduğu və mis qablara daha çox tələbat olan yerlərdə yaşamaq istəyirdilər. Odur ki, A.Əlizadə bu faktı nəzərdən qaçırmıyaraq yazır ki, “*Zaqafqaziyanın əksər məntəqələrində mis emalının inkişafına daha çox mis mədənlərinə və onun əridilməsi ilə məşğul olan zavodlara yaxın olan ərazilərə köçüb gəlmiş Lahic ustaları kömək edirdilər*” [82, s.98]. Bu proses səbəbindən La-

hıc, sənətkarlıq ənənələrini yaşadan ustalarının müəyyən qismindən məhrum oldu, digər tərəfdən də ucuz başa gələn zavod istehsalı, məişət üçün nəzərdə tutulmuş fabriklərin malları və mis qab istehsalının xammal baxımından baha başa gələn misgərlik sənətinin genişlənməsinə əsaslı şəkildə mane olurdu. *“Lahıcdə fəaliyyət göstərən misgər sexi üçün xam mis və digər köməkçi materiallar Ukraynanın Donetsk və Rusiyanın Omsk şəhərlərindən gətirilirdi”* [S.24]. Lahıca misgərlik sənətinin 2015-ci ildə UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilməsi bu qədim xalq sənətinin dünya mədəniyyəti üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bir daha təsdiqlədi. Sənətkarlıq Lahıca yerli əhalisinin həm məişətinə, həm dolanışığına, həm də mədəni həyatına güclü təsir göstərdi. Lahıca misgərlik sənəti ilə bərabər, ənənələri hələ də yaşadılan dəmirçilik, bənnalıq, həkkaklıq, sərtaçlıq, dabbağlıq, qalayçılıq və s. sənətlər lahıclıların həyatında əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Lahıca turist axınının ildən-ildə artmasının əsas səbəblərindən biri də məhz sənətkarlıq ənənələrinin yaşadılmasıdır.

Lahıcdakı xalq sənətlərindən və bu sıradan misgərlik sənətindən belə geniş bəhs olunması səbəbsiz deyil, çünki lahıclıların mədəni həyatında, mərasimlərinin, adət-ənənələrinin məzmun və tərtibatında, yaratdıqları şifahi xalq ədəbi nümunələrində xalq sənətlərinin təsiri böyükdür. Təsədüfi deyil ki, burada hər bir sənətə himayədarlıq (bildiyimiz kimi, əski təsəvvürlərdə hər bir sənətin hamisinin olduğu inamı geniş yer tutur) İslam dinindəki müqəddəslərlə bağlı olub: *“Bənnalıqın himayəçisi İbrahim xəlil peyğəmbər, misgərliyin isə İdris peyğəmbər sayılırdı”* [82, s.169]. Yaşlı misgərlərin dediyinə görə, misgərlərin keçmişdə “Babo Sədi” adlanan xüsusi bir bayramı vardı. Rəvayətə görə, Lahıca misgərlik sənətini gətirən ilk sənətkarın adı Baba Sədi olub. *“Həmin bayram günü misgərlər işləməz və ocaqlarını yandırmazlarmış. Kimsə bu qaydanı pozsaydı, qalan misgərlər yığışar, ”Babo Sədi, Babo Sədi” deyə-deyə onun üstünə su tökərdi-*

lər. Sonra isə misgərlər ayaqları dizdən bükülmüş vəziyyətdə, amma ayaqları üstə ən böyük zindanın (lahıcca “kələ noy”) ətrafında fırlanar, bir növ, halaya oxşayan rəqs edər və gur səslə də oxuyardılar”. Bu məlumatı Ayna Əlizadə 1969-cu ildə Lahıccada məşhur misgərlərdən biri olmuş Əliyev Nağı Seyfali oğlundan qeydə almışdır [82]. Təəssüf ki, bu elmi iş yazılarkən həmin misgər mərasimini xatırlayan bir nəfərə də olsa rast gəlinmədi. Misgərlik sənəti dekorativ-təbiiqə sənət olmaq etibarilə məişətimiz üçün qazan, kəfgir, abgərdən, aşısüzən, aftafa, məcməyi, sərnici, sərpüş və s. kimi mis qabların istehsalına xidmət edirdi. Bu qablar yüksək ustalıqla hazırlanmaqla bərabər, həm də nəfis bədii nümunələr kimi nəbati və həndəsi naxışlarla, habelə müxtəlif şeir parçaları ilə süsləndirilirdi. Məsələn, “Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan Lahıcc istehsalı olan bir mis nimçənin üzərində usta 2 misralıq bir şeirlə sənətin əbədiyaşarlığını belə ifadə edirdi:

Haqqında yazıram bunu, ey ruzigar,

Mən ölərsəm, xəttim qalsın yadigar” [23, s.27].

Misgərlik həm də Lahıcc mətbəxinin zənginləşməsinə təsir göstərmişdir. Hər bir mis qabın mətbəxdə öz təyinatı vardı. Məsələn, bu gün də lahıccılar dadlı olsun deyə plovu mütləq mis qazanda, qiyməni mis tavada bişirirlər, suyu isə mis güyümlərdə saxlayırlar.

Bu sənətdə bir çox xalqlarda mövcud olmuş kultların izlərinə bu gün də rast gəlmək mümkündür: metal, su, od və s. Lahıccılarda həmişə mis və dəmirə hörmət, yəni metal kultu mövcud olmuşdur. Hər bir lahıcc ayaq altına düşmüş metal parçasının növündən asılı olmadan yerdə qalmasına dözməz, onu qaldırıb ələyənə uzaq bir yerə qoyar, “bir gün lazım olar” deyərdi. Sənətkarlar “çörək ağacı” hesab etdikləri çəkic və zindanlara xüsusi hörmət bəsləyər, hətta müqəddəs bir əşya kimi zindana and içərdilər [S.16]. Ən məsuliyyətli proses sayılan misəritmə işi haqqında ustalar belə deyirlər: “İşə başlamazdan əvvəl bunu hə-

yata keçirən təcrübəli ustalar islam dinində təmizlik əlaməti sayılan qüsl alar, önlərin ruhlarına dualar oxuyar və bədnəzərdən qorunmaq üçün bu prosesi çox vaxt payız və qış gecələrində həyata keçirərdilər [S.18].

Misgərliyin belə yüksək səviyyədə inkişafı metalışloma sənətinin dəmirçilik, nalbəndlik, zərgərlik, həkkaklıq, silahsızlıq, qalayçılıq, çəkcivurma (tapunçı) kimi sahələri ilə bərabər, məişətimizdə əhəmiyyətli yer tutan dabbağlıq, sərraclıq, bənnalıq, dülgərlik, kömürçülük, dulusçuluq, aynasazlıq, sandıqsazlıq, çarvadarlıq, səhragərdlik kimi sənətlərin inkişafına da təkan vermişdir. Dəmirçiliyin güclü inkişafı soyuq və odlu silahın istehsalına da geniş imkan yaratmışdı. Silahsızlıq o dərəcədə inkişaf etmişdi ki, XVIII-XIX əsrlərdə çaxmaqlı Lahic tüfəngləri Qafqazda böyük şöhrət qazanmışdı, lahic usta Məhəmməd Rza isə öz eskizi əsasında top düzəltmiş və bu topu 1918-ci ildə Lahıca hücum edən silahlı erməni daşnaklara qarşı işlətmişdir. Dəmirçilik sənətində bu dağlıq ərazi üçün çox mühüm bir sahə olan nalbəndlik də populyarlıq qazanmışdı.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, misgərlik və digər sənətlərdən belə geniş söz açmağımızın əsas səbəbi göz önündədir: lahıclıqların istər maddi, istər mədəni həyatındakı hər bir məsələdə, o cümlədən folklorunda misgərlik sənəti və onunla bağlı digər sənətlərin yeri və təsiri şübhəsizdir.

İndi də zəngin məzmun və forma xüsusiyyətlərinə malik Lahic folklorunun araşdırılma tarixinə nəzər yetirək. Lahıclıqların folklorunun öyrənilməsi istiqamətində monoqrafik səpkili işlər görülməsə də, V.Miller lahıclıqların dilini tat dilinin bir ləhcəsi kimi araşdırmağa başlamış və B.Miller, N.Anisimov, A.Qrünberq, G.Hüseynova sonralar bu işi davam etdirmişdir. Habelə məqsədləri dil araşdırmaq, folklor öyrənmək və sistemləşdirmək olmayan, daha çox publisistik məzmunlu yazılar yazan M.Süleymanov, M.Əfəndiyev, M.Baharlı, Ə.Kərimli, M.Hacıyeva və başqaları Lahic qəsəbəsi və onun ətrafındakı kəndlərdə məskunlaş-

miş taddilli əhalinin adət-ənənələri, məişəti, həyat tərz, deyim və söyləmələrini müəyyən qədər toplamaqla əhəmiyyətli iş görmüşlər. Nəzərə alaq ki, Lahıc dilində mövcud olan folklor nümunələri vaxtında toplanılmadığından və söyləyicilər zaman keçdikcə vəfat etdiyindən bu işin təxirə salınmadan aparılması vacib hesab olunmalıdır.

Lahıc folklorunun toplanmasında ilk addım atanlardan biri Azərbaycanın məşhur etnoqrafı və pedaqoqu Məmməd həsən Əfəndiyev olmuşdur [33]. O, Lahıc məktəbinin yarandığı ilk illərdə (1888-1893) işlədiyi müddətdə Lahıcın adət-ənənələri, inancları, əhali və təsərrüfatına aid statistik məlumatlar və s. zəngin material toplamış və onu SMOMPK məcmuəsində dərc etdirmişdir [97, s.18-24]. On fəsildən ibarət bu dəyərli mənbədə Lahıc qəsəbəsinin coğrafi mövqeyi, yaranma tarixi, etnik tərkibi, əhalisinin məşğuliyyəti, adət-ənənələri və folklor nümunələri haqqında məlumatlar verilmişdir. Yeddinci fəsil isə folklorşünaslıq elmi baxımından xüsusilə çox maraqlıdır: əvvəlcə yerli əhalinin taddilli olduğu burada qeyd edilmiş, daha sonra lahıcların zahiri görkəmində səciyyəvi cəhətlər göstərilmiş, lahıcların qonaqpərvərliyi ilə yanaşı öz aralarında olan şəxsi münasibətləri və onların etnik-milli xüsusiyyətləri haqqında danışılmışdır. Ailələrdə kişi və qadınların əmək bölgüsü mövcuddur, kişinin sözü həlledici sayılır, lakin ailənin alqı-satqı məsələləri bütün ailə üzvlərinin ümumi razılığından sonra həyata keçirilir. Bundan sonra, kitabda lahıcların məişətində əhəmiyyətli yer tutmuş sınaqlar verilmişdir. Sınama mifoloji dünyagörüşü ilə əlaqədar yaranmış arxaik folklor janrıdır. Hər bir xalqda olduğu kimi, lahıcların sınaqlarında da əski inanclarının və əsrlərlə formalaşmış dini baxışlarının güclü təsiri hiss olunur. M.Əfəndiyev tərəfindən lahıclardan qeydə alınmış, bu gün də xalq arasında dolayan və universal səciyyə daşıyan “Sol gözün səyirsə bəd xəbər, sağ gözün səyirsə xoş xəbər eşidərsən”, “Sol əlin içi qaşınsa, borclu olarsan, sağ əlin içi qaşınsa, qazanca çatarsan”, “Bir ada-

mın sol qulağı qızarsa, hardasa onun zərərinə, sağ qulağı qızarsa, xeyrinə danışılar”, ”Ev sahibi qonşuya gedəndə yerə iynə sancılar ki, tez qayıtsın”, “Boş beşiyi tərpedəndə körpənin qarnı ağrıyar”, “Gözə gəlmiş uşağın başına duz hərlədiyə oda atarlar”, “Gecə güzgüyə baxma, əlindən ya xəta çıxar, ya da pis yatarsan” və s. bunun kimi minlərlə sınımanın çoxunun elmi əsası olmasa da, müəyyən qismini xalq etimologiyası və ya mifoloji baxışlarla izah etmək mümkündür [33].

M.Əfəndiyev dövrünün görkəmli ziyalı olmaqla bərabər, onun müxtəlif bölgələr üzrə yazdığı etnoqrafik səciyyəli əsərlər heç zaman dəyərini itirməyəcəkdir. Folklorşünas alim A.Xürəmçizi SMOMPK məcmuələrində lahıclar və onların folkloru haqqında olan məlumatları dəyərli mənbə kimi səciyyələndirərək yazır: “...*CMOMIK səhifələrində çap olunmuş bütün materiallar: tarixi, lirik, məişət və mərasim nəğmələri, deyimlər, folklor mətnləri, tarixi faktlar və statistik materiallar Qafqaz xalqlarının dili, həyatı və məişətinin bütün gözəlliyini və mənəvi mahiyyətini göstərir*” [99, s.154].

Tat dilinin ləhcələrini araşdırmış görkəmli rus alimi, folklorşünası, etnoqrafı və arxeoloqu Vsevolod Millerin XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində lahıcların dili və folklor nümunələri üzərində apardığı tədqiqat işləri mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, həmin tədqiqat ilkin idi və daha çox toplama xarakteri daşıyırdı. V.Miller “Tat etüdləri” [92] əsərində qeyd edir ki, 1903-cü ilin yayında Rusiyanın Soçi şəhərində Şamaxı qəzasının Lahıç kəndinin sakini Ağabala Cahanbaxışzadə vasitəsilə tat dilinin Lahıç ləhcəsi ilə tanış olur və xeyli lahıç deyimi toplayır. Beləliklə də bu mətnlər əsasında lahıç dilinin fonetik sistemi, leksik və qrammatik imkanlarını öyrənir və apardığı araşdırmalara aid bir kitab yazır. O, kitaba Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə və Kələmulənin adı ilə bağlı bir neçə lətifə və nağıl, habelə tat-rus lüğətini daxil edir. V.Millerdən sonra K.M.Kürdov da Şamaxı qəzasında, o cümlədən Lahıç kəndində

yaşayan lahıcların dili və bu dildə olan materialları araşdırmış, Şamaxı və Dağıstan tatlarını müqayisəli şəkildə öyrənməyə çalışmışdır [88].

1923-cü ildə Azərbaycanda elm sahələrinin inkişafı istiqamətində mühüm bir addım atıldı və geniş fəaliyyət proqramına malik Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti yaradıldı. ATTC-nin Azərbaycanda humanitar sahələrin inkişafında gördüyü işlərlə yanaşı, mövzumuz baxımından bizi maraqlandıracaq bir sıra əhəmiyyətli məsələlərə də nüfuz etmişdir. Belə ki, yaradıldıqdan qısa müddət sonra Cəmiyyətin tərkibində daimi əsaslarla mövcud olan bölmələrlə yanaşı, komissiyalar da yaradılmağa başlandı: *“Öncə qeyd edək ki, ATTC yarandığı gündən Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların vahid prinsiplərlə tədqiqi və öyrənilməsinə qarşısına məqsəd qoyur. Cəmiyyətin yürütdiyü bu siyasətdə nə əvvəl, nə də sonra heç bir ikili standartta rast gəlmək mümkün deyildir. Olduqca həssas bir mövzu olan azsaylı xalqlar, onların tarixi, həyatı və məişəti, folklor, bir sözlə, maddi və mənəvi mədəniyyətinin tədqiqi ilk gündən Cəmiyyətin prioritet məqsədinə çevrilir. Beləliklə, Cəmiyyətin strukturunda baş verən ən mühüm yenilik – burada azsaylı xalqlarla birbaşa məşğul olan komissiyaların yaradılması olur”* [67, s. 30]. Bu komissiyaların içərisində tat komissiyası da var idi və bu komissiyanın işində tadtilli lahıcların öyrənilməsi başlıca yer tuturdu. B.Millerin yuxarıda qeyd olunan əsəri də məhz ATTC-nin xətti ilə ərsəyə gətirilmişdir. 1929-cu ildə çap olunmuş *“Tatlar, onların yerləşməsi və ləhcələri”* adlı kitabda B.Miller digər tadtilli xalqlar sırasında lahıcların dili, məişəti və adət-ənənələrini araşdıraraq müəyyən nəticələr əldə etməyə nail ola bilmiş və lahıcların dilinin tatların dilindən fərqləndiyini söyləmişdir [90]. Bu kitab ATTC-nin 1928-ci ildə Azərbaycanın tatlar yaşayan bölgələrinə təşkil etdiyi bir aylıq ekspedisiyanın nəticələri kimi işıq üzü görmüşdür. Bundan sonra 1945-ci ildə B.Miller təkrar ekspedisiyada topladığı materialları SSRİ Elmlər Akademiyasının xətti ilə *“Tat mətnləri”* adı ilə

çap etdirmişdir [91]. Qeyd edək ki, burada bırı lahic mətni də yer almışdır.

Görkəmli dilçi və tat dilinin araşdırıcısı A.Qrünberq “Şimali Azərbaycan tatlarının dili” əsərində lahiclərin dilinin digər tat ləhcələrindən ciddi şəkildə fərqləndiyini bildirmişdir [86].

Keçən əsrin 80-ci illərində yazıçı-alim M.Süleymanovun bədii-publisistik üslubda yazdığı “Azərbaycan diyarı Lahic” adlı tarixi-etnoqrafik əsəri də öz sanbalına görə seçilməkdədir. Lahicın tarixi, burada inkişaf etmiş xalq sənətləri və lahiclərin adət-ənənələrindən söz açan müəllif kitaba yerli folklor nümunələri də daxil etmişdir. Bu dəyərli mənbədən monoqrafiyada yetərin-cə istifadə olunmuşdur, çünki əsərdə Lahic və lahiclər haqqında hər növ məlumat tapmaq mümkündür. Xalqın məişəti, qəsəbənin memarlıq üslubu, əfsanələr, rəvayətlər, xalq mahnıları, tapmacalar, atalar sözləri və məsəllər, toy və yas adətləri, bayramların keçirilməsi, buradan çıxmış görkəmli şəxsiyyətlər – bir sözlə, heç bir sahə müəllifin nəzərindən yayınmamışdır. Ümumiyyətlə, M.Süleymanovun əsəri həm elmi araşdırıcılar, həm də adi insanlar üçün faydalı ola biləcək mənbədir [72].

Professor Gülsüm Hüseynovanın “Lahic tatlarının dili” monoqrafiyasını son illərdə tat dilinin Lahic ləhcəsinin öyrənilməsi istiqamətində görülmüş ən təqdirəlayiq işlərdən saymaq olar. Monoqrafiyanın müəllifi başqa tədqiqatçı alimlərin epizodik, fraqmentar formada əvvəllər apardıqları araşdırmalarından bəhrələnərək, lahiclərin dilinin fonetik, leksik və qrammatik imkanlarını əsaslı şəkildə öyrənmiş və lahiclərin dili ilə bağlı tədqiqatlardakı boşluğu qismən də olsa, doldurmağa müvəffəq olmuşdur. Monoqrafiyada lahic dilinin özünəməxsus cəhətləri qabardılmış, bu dildə etnoqrafik xarakterli materiallar: bayramlar, məişət mərasimləri, xalq sənətləri və toponimlər haqqında məlumatlar, habelə Qulu Şeyda ilə bağlı bir lətifə və rəvayətlər təqdim edilmiş, faktiki material əsasında elmi nəticələr əldə edilmişdir. Gülsüm Hüseynova tat dilinin leksikasını araşdırarkən

təkcə lahıcların gündəlik məişət danışığı və folklor nümunələrindən götürülmüş əhəmiyyətli detallara deyil, həm də xalq sənətləri, xüsusən də misgərliklə bağlı terminlər və lahıç dilində olan toponimlərə xüsusi diqqət yetirmişdir [44].

Lahıç folkloru nümunələrini hələ XX əsrin 80-90-cı illərində toplamağa başlamış fil.ü.f.d. Atəş Əhmədli ərazidə yaşamış söyləyicilərlə birbaşa təmasda olmuş və “Ənənəvi söyləyicilik sənəti (Şirvan folklor mühiti əsasında)” mövzusunda monoqrafiya yazmışdır. Monoqrafiyada müəllif folklorşünaslıqda aktual məsələlərdən sayılan söyləyicilik sənətinin öyrənilməmiş tərəflərinə işıq salmış və öz fikirlərinin müəyyən qismini Lahıç folklorundan gətirdiyi nümunələr əsasında şərh etməyə çalışmışdır. Düşünürəm ki, müəllifin elm adına daha böyük xidməti Lahıç qəsəbəsində yaşayan Qurban Məmmədov, Əlisahib Məhərrəmov və Zəhra Xəlilova kimi peşəkar folklor söyləyicilərindən dəyərli folklor nümunələrini vaxtında toplaması və monoqrafiyasında onlardan səmərəli şəkildə istifadə etməsidir [25].

Əslən İsmayılı rayonunun Ximran kəndindən olan iqtisadçı alim Əkbər Kərimli Lahıçda öz məzəli deyimləri ilə məşhurlaşmış Qulu Şeyda ilə bağlı eşitdiyi, şahidi olduğu əhvalatları toplamış və çap etdirmişdir. Görülmüş işin müsbət cəhətləri öz yerində, qeyd etməliyik ki, bəzi hallarda toplayıcı Qulu Şeydanın adı ilə bağlı orijinal lətifələrlə yanaşı, Şərq lətifələrinin ənənəvi qəhrəmanları sayılan Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə ilə bağlı süjetləri də “yerliləşdirməyə” cəhd etmişdir [54]. Şübhəsiz, bunu saxtakarlıq deyil, bir folklor hadisəsi kimi qəbul etmək mümkündür.

Başqa maraqlı bir elmi tədqiqat tarixçi alim Ayna Əlizadənin “Лагич” adlı tarixi-etnoqrafik əsəri sayıla bilər. Bu tədqiqatda ciddi elmi arqumentlərdən istifadə olunmuş, Lahıçın coğrafi mövqeyindən başlamış onun tarixi və mədəniyyəti bir çox aspektdən araşdırılmış, həm də toplanan folklor nümunələri kitaba daxil edilmişdir. Beş fəsildən ibarət əsərin IV və V fəsilləri et-

noqrafik və folklor materialları ilə zəngindir. Toy adətlərinə toxunan müəllif onların səciyyəvi cəhətlərinin incəliklərini göstərə bilmişdir. O, lahıclarda nişan mərasiminin iki, “biclə və kələh nişon” (balaca və böyük nişan) hissələrindən ibarət olduğunu qeyd edir. Bundan əlavə, Lahıcın digər toy adətlərinin təfərrüatını verir. V fəsildə isə A.Əlizadə xalq bayramlarının (Novruz, Ramazan, Qurban, Mövlud, Xumi-Qədir və s.) necə keçirilməsi, ziyarətgahlar (Həzrət Baba qəbri, Seydan, Əli daşı, Nənə Fəqirə, Ağa Sedəşrəfin qəbri və s.), habelə bir sıra əski inanclarla bağlı xalq arasında qalmış ayinlər və adətlər haqqında da geniş məlumatlar vermişdir. Həmin fəslin folklorə həsr edilmiş paragrafında sınaqalar, müəyyən mərasimlərdəki məcburi ayinlər sadalanır və bunların bu gün də mövcud olduğuna diqqət çəkir. Bu mənada əsər həm həcminə, həm də elmi dəyərinə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir [82].

Lahıcların dili və folklor ənənələri gürcü şərqsünas alimi prof. Manana Kvaçadzenin də diqqətini cəlb etmişdir. O, XX əsrin əvvəllərində Gürcüstanın Qombori kəndində məskunlaşmış və hazırda orada yaşayan 200 nəfərə yaxın lahıçı aşkar etmiş, onların dillərinin fonetik və leksik xüsusiyyətlərini öyrənmiş, lahıç dilində xeyli etnoqrafik məlumat toplamışdır [87].

Lahıç haqqında maraqlı əsərlərdən biri də Məhbubə Hacıyevanın “Lahıç nağıllı dünyam” kitabı sayılmalıdır. Çoxillik müşahidələri, etnoqrafik məlumatları və təəssüratlarını oxucularla bölüşən müəllif füsunkar təbiətə və unikal memarlıq üslubuna malik qəsəbəni “misgərlik sənətinin vətəni” adlandırmış, səmimi, qonaqpərvər və bəmərə lahıcların məişəti, məşğuliyyəti və mədəniyyəti ilə bağlı maraqlı məqamları oxunaqlı bir dildə qələmə almışdır. Kitabda Lahıçın tarixi ilə bağlı çoxlu sayda məlumatlar verilmiş və müəllif buranın mədəni həyatını dolğun əks etdirməyə çalışmışdır. Müəllif Lahıçla bağlı məşhur rəvayət və əfsanələr haqda da burada geniş məlumat vermişdir. M.Hacıyeva daha sonra Lahıç toponiminin yaranması ilə bağlı bir sıra

fərziyyələri nəzərdən keçirir. O, Əhən kəndi yaxınlığında “Pir ağacı” ilə bağlı əvvəllər heç yerdə çap olunmayan bir rəvayəti öz kitabında təqdim edir: “*Odun yığmaq üçün yerli sakinlər meşədən ağac qırırlar. Cavan bir oğlan da odun qırmaq üçün bu yerlərə qalxır, xeyli ağac kəsir, lakin ahava qaraldığından palıd ağacına toxunmur. Evə gəlir və anasına danışır ki, odunlu yığdım, amma bir böyük palıd ağacı tapmışam, sabah gedib onu kəsəcəyəm. Gecə yatırlar, ana yuxusunda bu ağacı görür. Ağac dilə gəlib deyir ki, oğlu onu kəsməsin, yoxsa ziyan görərsiniz. Səhər ana yuxusunu oğluna danışır, oğlu isə yuxuya əhəmiyyət verməyib palıdı kəsmək üçün yollanır. Baltanı götürüb ağacın hansı budağına vurursa, yerindən südəbənzər maye fişqırır. Oğlanı vahimə bürüyür və əliboş evə qayıdır. Elə o vaxtdan bu ağacın adını “Pir ağacı” qoyurlar [43, s. 31].*

M.Hacıyeva lahıcların Azərbaycanın əksər şəhərlərində, o cümlədən, Gürcüstanda yaşadıklarını, Şəmkir və Zaqatala rayonlarında Lahıç adında bir neçə yaşayış məntəqəsinin olduğunu da kitabda qeyd edir. Daha sonra müəllif Lahıcın yetişdirdiyi məşhur şəxsiyyətlərdən və onların Azərbaycan dövlətçiliyində, iqtisadi, elmi və mədəni həyatında gördükləri işlərdən geniş şəkildə söz açır. Kitabın məziyyətlərindən biri də budur ki, buraya o, nənəsindən eşitdiyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini daxil etmişdir. Bunların sırasında bir neçə bayatı da vardır. Məsələn:

*Gün çıxdı minarədən,
Ölmərəm bu yarədən,
Apar boynum kənddə vur,
Nə dost görsün, nə düşmən [43, s. 45].*

Doğrudan, məşhur fikir necə də burada yerinə düşür: dər-dini dosta demə, kədərlənər, düşməyə də demə, sevinər. Yaxud başqa bir bayatıda bacının qardaşa olan sevgisini görürük:

*Qardaş gəl, ay qardaş, gəl,
Qarlı dağlardan aş, gəl.*

*Qürbət yerdə kimsəm yox,
Axır gözdən qan-yaş, gəl [43, s.122].*

M.Hacıyevanın nənəsinin dilindən qeydə aldığı bu bayatılardan türk dilində çağırılması bir daha ona işarədir ki, lahıclar bayatıları məhz Azərbaycan türkcəsində söyləməyə üstünlük verirlər.

Müəllif lahıcların qonaqpərvərliyini göstərmək üçün belə bir məsəl də işlədir: *“Lahıca gedən özünə əlavə ayaq götürməlidir”*. Bu o deməkdir ki, bura gələn qonaq bir ailənin yox, həmin ailənin bütün qohim və qonşularının qonağı olur.

Müəllif daha sonra bir şəbədə verir və orada belə danışılır ki, *“Ömründə dəvə görməyən lahıclar heyrlənirlər və bu heyvanın hansı heyvan olduğunu “Kələmələ”dən soruşduqda o belə cavab verir: “Mən indiyə qədər qarpızdan başqa hər şey görmüşəm. Bu yaqin elə qarpızdır”*.

Müəllifin nənəsinin dilindən verdiyi daha bir nümunə olduqca maraqlıdır. Belə ki, keçmişdə Ramazan ayında balaca uşaqların oxuduğu bir mahnı sanki dua səciyyəsinədir:

*Orucun on beşində gəldim sizə,
Qazanın qazmağını verin bizə.
Ərsin, ərsin, ərsin.
Hər kim bizə pəy versə,
Allah muradını versin [43, s 79].*

Kitabda həmçinin Lahıca adətlərini təsvir edən maraqlı nümunələr verilir. Bunlara sinamaları, atalar sözlərini, məsəlləri və ailə qaydalarını aid etmək olar. Məsələn: *Göz yol çəkəndə evə qonaq gələr. Pişikdə cin hökmü var, onu incitmə, sənə böyük ziyan toxunar. Böyük olan yerdə kiçik susar. Valideynləri yanında həyat yoldaşını adıyla çağırmaq ədəbsizlik sayılır və s. [43, s. 80].*

Bütün bu materiallar çoxillik müşahidə və araşdırmaların nəticəsində əldə edilmişdir. Onlar Lahıca qəsəbəsi və burada yaşayan insanlar haqqında dolğun təsəvvür yaratmağa kömək etməklə bərabər, bu ərazini öyrənmək istəyənlər üçün də dəyərli mənbədir.

Uzun illər Lahıc Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun direktoru işləmiş Ənvər Balayev “Lahıc elləri və xatirələr” kitabında tətillik əhalinin yaşadığı Lahıc və digər ətraf kəndlərlə bağlı xatirələrini, lahıcların məişəti və mədəniyyət özəlliklərini, habelə toyyas adətlərini qələmə almışdır. Kitab daha çox avtobioqrafik səciyyə daşısa da, buradakı etnoqrafik məzmunlu məlumatlar, müəllifin xatırladığı əhvalatlar (əfsanələr, rəvayətlər, lətifələr və kiçik şeir parçaları) olduqca maraq doğurur. Əslində, əsərin maraqlı cəhəti budur ki, müəllif həm də təqdim etdiyi məlumatlara öz fərdi münasibətini bildirmişdir [14].

Digər ixtisas sahiblərinin məsələyə münasibəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Memar-etnoqraf M.Nurməmmədov “Girdiman abidələri” kitabında bu ərazidə yaşayan lahıcların məişəti, yaşayış tərzi, milli adət-ənənələri və mədəniyyəti haqqında tutaqlı məlumatlar verir [62].

Nəhayət, Lahıc folkloruna həsr olunmuş ən mühüm addımlardan biri də 2018-ci ildə Azsaylı xalqlara məxsus folklor nümunələrinin təbliğini nəzərdə tutan layihə əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası və Folklorun və Ədəbiyyatın İnkişafına Yardım İctimai Birliyi tərəfindən birgə keçirilən “Lahıc əsl folklor məkanıdır” konfransıdır. Bu tədbirin nəticəsi olaraq Lahıc folkloruna həsr edilmiş tədqiqatlardan (*Əliyev K. Lahıc folklorunun özəllikləri (31)*; *Rzasoy S. Lahıc bayatı-ağıllarının liropoetikasi və ritual-mifoloji semantikasi (70)*; *Abbasova A. Müqayisəli folklorşünaslıq (Lahıc nümunələri əsasında)*; *Mənəfova R. Lahıc folklorunda bayatların bədii xüsusiyyətləri*; *Aslanova A. Lahıc lətifələrinin özünəməxsusluğu və s.*) ibarət və tədbirin adıyla həmahənglik təşkil edən “Lahıc əsl folklor məkanıdır” kitabı da işıq üzü görmüşdür [56].

Bu tədqiqatlar haqqında ümumi şəkildə onu demək olar ki, sonuncunu çıxmaq şərtilə onların heç birində Lahıc folklorunun toplanması və tədqiqi xüsusi bir məqsəd kimi qarşıya qoyulma-

mışdır. Ancaq bununla bərabər, həmin əsərləri Lahic folklorunun təbliği və öyrənilməsi istiqamətində görülmüş əhəmiyyətli çalışmalar kimi qiymətləndirmək olar.

2.2. Ləzgilər

Ləzgilər (“lezqi”, cəmdə isə “lezqiyar”) Azərbaycandakı Qafqaz mənşəli xalqlar arasında kəmiyyət etibarilə çoxluq təşkil edirlər. Onlar Azərbaycanın Qusar, Xaçmaz, Quba, Qəbələ, Göyçay və İsmayilli rayonlarında, habelə Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yaşayırlar. Ləzgilər İsmayilli rayonu ərazisində Azərbaycan türkləri və lahiclərdən sonra sayca üçüncü yerdədirlər. Ləzgilər, əsasən, köçəri heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Adətən onlar öz yaşayış məskənlərini qışlaqlara və böyük bazarlara yaxın yerlərdə salırdılar. Ləzgilər cənuba doğru, yəni düzən ərazilərə yayıldıqca, tədricən oralarda da ləzgi kəndlərinin sayı artmağa başladı.

İsmayilli ləzgilərinin böyük hissəsi Qalacıq, Sumağallı, İstisu, Qurbanəfəndi kəndlərində kompakt şəkildə yaşasa da, müəyyən bir qismi pərakəndə halda İsmayilli şəhərində, Külüllü, Çayqovuşan, Qubaxəlilli, İvanovka, Mücühəftəran, Uştalqışlaq, Kürdmaşı, Ruşan, Qalagah, Şəbyan və s. kəndlərdə məskunlaşmışlar. Ləzgilər harada yaşamalarına baxmayaraq, digər azsaylı xalqlar kimi kompakt yaşamağa meyllidirlər. Buna canlı nümunə molokan rusların vaxtilə əksəriyyət təşkil etdiyi İvanovka kəndini göstərmək olar. Azərbaycanda Sovet dövrünün qalığı kimi qiymətləndirilən kollektiv təsərrüfat forması olan kolxozun hələ də saxlandığı İvanovka kəndinin Kalinin adına kolxozuna qırx ilə yaxın rəhbərlik etmiş N.V.Nikitin qoyunçuluq ferması yaratmaq üçün qonşu kəndlərdə yaşayan ləzgiləri kəndə çağırmış və onların təcrübəsindən istifadə etmişdir. Köçüb gəlmiş ləzgilər birinci ili qırlanmış keçələrdən qurulmuş çadırlarda yaşamış, sonra kənddə özlərinə ayrıca bir məhəllə salmışlar. Bu

məhəllə buradakı qararəngli çadırlara görə ruslar tərəfindən “Çorniy qorod”, yəni “Qara şəhər” adlandırılmışdır [S.37].

Heyvandarlıqda qoyunçuluğa üstünlük verən ləzgilər arasında təbii üsulla boyadılmış yerli yun xammalı əsasında meydana gələn corabçılıq və xalçaçılıq çox geniş yayılmışdır. Maraqlıdır ki, xalçaçılıq rayon ərazisinin əksər kəndlərinə, o cümlədən Lahıc qəsəbəsinə hazırda ləzgilərin çoxluq təşkil etdiyi Qalacıq kəndindən yayılmışdır [S.36].

İndi ləzgilərin geniş yayıldığı Qalacıq, İstisu, Sumağallı, Qurbanəfəndi, Külüllü, Vəng və yerli əhali ilə qarışıq yaşadıqları kəndlərdə onların özünəməxsus məişəti, adətləri, folklor ənənələri qorunur və davam etdirilir.

Zəngin folklor ənənələrinə malik ləzgilərin İsmayılı rayonunda yaşayan nümayəndələrindən onlara aid folklor örnəkləri çox az miqdarda, fraqmentar şəkildə toplanmış, ara-sıra yerli rayon qəzetində çap olunmuş, amma elmi əsaslarla, demək olar ki, öyrənilməmişdir. Bu işlərin çoxu məhz müstəqilliyimizin bərpa-sından sonra – keçən əsrin 90-cı illərindən görülməyə başlanmışdır. İsmayılıda yaşayan ləzgilərin folklor örnəklərindən bir qismini ləzgi mədəniyyətinin yorulmaz tədqiqatçısı Sədaqət Kərimova toplamışdır. Əslən İsmayılıdan olan şair Adıgözəl Vəlibinəlinin “Bir tarixdir Qalacıq” adlı kitabında ləzgilərin tarixi, dili, mədəniyyətindən və s. məsələlərdən geniş söz açılmışdır [75]. Kitabda daha çox Qalacıq kəndinin tarixi və sakinlərindən danışılsa da, müəllif yeri düşdükcə, həm də digər ləzgi kəndlərindən söz açmışdır. Ləzgilərin məskunlaşdıqları kəndlərin əksəriyyətinin tarixi qədimdir və həmin kəndlərin adlarının mənşəyi Azərbaycan dilində izah olunur: *Qalacıq sözü “kiçik qala”, Vəng “kilsə, məbəd”, Qalınçaq “sıx, qalın meşə”, Kirk “dağlıq tərəf” mənasını ifadə edir, lakin Çayqovuşan iki çayın qovuşduğu yerdə yerləşdiyinə, Qurbanəfəndi ilk dəfə bu kəndi Qurban Əfəndi adlı şəxs saldığına, Sumağallı ətrafındakı dağlarda al rəngli sumaq kolları bitdiyinə və İstisu isə eyniadlı çayın sahi-*

lində yerləşdiyinə görə belə adlandırılmışdır [21, s.54-68]. Qalacıq kəndindən ziyalı Bəxtiyar Rəhimov yazır: “Etnoqrafik baxımından böyük maraq doğuran Azərbaycanda qədim dövrlərdən yaşayan müxtəlif xalqlar ölkənin mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə, incəsənətinə layiqli töhfə vermiş, əlvan bir xalqanın naxışları kimi bir-birinə uyuşmuşlar. Cıgırlar yollara, çaylar dənizlərə qovuşduğu kimi eyni torpağın qoynunda, eyni səmanın altında yaşayan ayrı-ayrı xalqlar da birləşərək vahid Azərbaycan əmələ gətirmişlər. İndiki qloballaşma, ultramüasirləşmə dövründə hər bir xalq etnik kökünə, milli dəyərlərinə, etnoqrafik rəngarəngliklərə qayıdış yollarını axtarır. Burada milli yeməklərdən tutmuş, həyat tərzinə, adət-ənənələrə kimi hər şey maraq doğurur“ [68, s. 233].

2.3. Hapıtlar

İsmayılı etnomühitində özünəməxsus yer tutan hapıtlar Qafqaz xalqlarının Nax-Dağıstan qrupunun Şahdağ yarımqrupuna daxildir. Dini inanclarına görə müsəlman olan hapıtlar, əsasən, Qubanın Haput və İbrahimhapıt, Xaçmazın Şıxhaput, Qəbələnin Məlikli və Sileyli, İsmayılının Hacıhətəmli və Mollaisaqlı, Ağdaşın Hapıtlı və Ovculu kəndlərində, həmçinin Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yaşayırlar. İmişli rayonunda bu gün də Haput qəbiristanlığı qalmaqdadır [30].

İsmayılı rayonunun Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kəndlərinin əhalisinin əksəriyyətini hapıtlar təşkil edir. Mollaisaqlıya yaxın olan Hapıtlı və İmamli kəndlərində vaxtilə hapıtlar yaşasalar da, hazırda bu kəndlərdə hapıt yoxdur. Təxminən XX əsrin ortalarında Azərbaycanın digər bölgələrində yaşayan hapıtların çoxu doğma ana dilləri olan hapıt dilini unutmuş və hazırda Azərbaycan dilində danışırlar. Bəzi mənbələrə görə, “XIX əsrin ortalarında Göycay qəzasında 736 nəfər hapıt ailəsinin məskunlaşdığı Haputlu Məlikli, Haputlu Mollaqaşanlı, Haputlu Gidəyli, Ha-

putlu Kürd, Haputlu İmamlı, Haputlu Hacı Qətəsi, Haputlu Nətəs Qacar, Haputlu Hacatamlı kəndləri var idi" [S.2].

1980-ci illərdə İsmayılı rayonu ərazisindəki epiqrafik abidələr öyrənilərkən məlum oldu ki, hapıtlar XVI-XVII əsrlərdə rayonun indiki Qalacıq kəndi ərazisində də yaşayıblar. Tədqiqatçılar tərəfindən Qalacıq kəndi ərazisindəki Pirdavud qəbiristanlığında oxunmuş 14 kitabənin hamısında "hapıt" sözünə rast gəlinməsi bunu birmənalı təsdiq edir. Həmin qəbirlərin baş daşlarındakı kitabələrdən belə məlum olur ki, orada dəfn olunanların hamısı hapıt soyuna mənsub insanlardır [S.36].

Hapıtlar Qafqaz dil ailəsinə daxil olan hapıt dilində danışırlar. İsmayılıda məskunlaşmış hapıtların əslı Qubanın Hapıt kəndindəndir. Belə rəvayət edirlər ki, Qubanın Hapıt kəndində yaşamış Hacı Hətəm və Molla İsaq adlı şəxslər İsmayılıya qışlaq məqsədilə köçüb gəlmiş, daimi məskən salmış və əsasən də heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Burada yaşayan hapıtlar vaxtilə köçüb gəldikləri kəndləri ilə əlaqələrini çoxdan itirsələr də, dil, adət-ənənə və mədəni özəlliklərini qoruya bilmışlər. Kənd ailələrində danışılan əsas dil hapıt dilidir. Əhali XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində bura qışlaq məqsədilə gəlib məskunlaşsa da, artıq indi köçəri həyat tərzı keçırmır. Hapıtlar çox zəhmətsevər insanlardır, əsas məşğulıyyətləri isə kənd təsərrüfatıdır. Əkinçılıkdə taxılçılıq, bostan bitkiçılıyı və meyvəçılık (nar, üzüm, əncır), heyvandarlıqda əsasən maldarlıq və qısmən qoyunçuluq üstünlük təşkil edir. Qadınlr arasında toxuculuq – corabçılıq və xalçaçılıq geniş yayılıb [30].

Əslən Hacıhətəmlidən olan millıyyətcə hapıt ziyalı Xeyrul-la Ağayev mənsub olduğı xalqın və doğulub boya-başa çatdığı Hacıhətəmlı kəndının tarıxı ilə bağılı bir sıra mülahızələrını şıfahı şəkildə belə bölüşür: *"Rusıya arxivlərindəki materiallardan məlum olur ki, Hacıhətəmlı kəndı 1760-cı ildə salınıb, 1821-ci ildən başlayaraq Hacıhaputlu adlanan kənd həm də 1893, 1903-cü illərin rus hərbi xəritələrində eynən belə göstərilib. 1918-ci*

ildən Göyçay qəzasında kənd statusu almış iki kənddən biri olan Hacıhaputlu kəndi Hacatamlı adlanmağa başlayıb və 1980-ci ildən də bu ad yenidən dəyişərək Hacıhətəmliyə çevrilmişdir” [S.2]. Hapıt dilini araşdıran yerli və xarici tədqiqatçıların bir qismi onu, sadəcə, qırız dilinin bir ləhcəsi, digərləri isə ləzgi və qırız dili ilə qohumluğu olan müstəqil bir dil hesab edir.

Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kəndlərinin məhz XVIII əsrin sonu XIX əsrin birinci yarısında meydana gəlməsi mübahisə doğurmasa da, Mollaisaqlı kəndində aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı burada İrəmə adlanan yerdə hapıtların, yaxud hapıtlardan çox-çox əvvəl də yaşayış məskəni olduğunu sübut edən maddi mədəniyyət abidəsi aşkarlanıb. “Şıxdərə tədqiqat kompleksi” adlandırılmış bu abidə haqqında məlumatlar arxeoloq Fəzil Osmanov tərəfindən 1963 və 1974-cü illərdə aparılmış arxeoloji araşdırmalar nəticəsində əldə edilmişdir [58, s.23].

Hapıtların adı elmi ədəbiyyatda haputlular, haputlar və hapıtlar şəklində işlənir. Lakin biz mövcud qarışıqlığı aradan qaldırmaq məqsədilə bu azsaylı xalqı hapıtlar, dillərini isə hapıt dili adlandırmağı məqsədəuyğun hesab edirik. S.Qasıмова hapıtların dili ilə bağlı maraqlı araşdırmalar aparmış, bir sıra sözlərin və toponimlərin mənşəyini araşdırarkən hapıt dilinin imkanlarından yararlanmağın mümkünlüyünü qeyd etmiş, habelə hapıt dili ilə yanaşı işlənən digər dillərin leksik və qrammatik səviyyədə qarşılıqlı zənginləşməsi faktlarını konkret nümunələrlə təsdiqləmişdir [52].

Hapıtlara aid edilən folklor örnəklərini toplayarkən və araşdırarkən əsas çətinlik ondan ibarət idi ki, indiyə qədər bu azsaylı xalqın tarixi, dili, folklor ənənələri sistemli şəkildə öyrənilməmişdi. Düzdür, Mollaisaqlı və Hacıhətəmli kəndləri və burada yaşayan əhali haqqında müəyyən fikirlər söyləmiş və qənaətlərə gəlmiş tarixçi alimlərdən Q.Cavadov, Q.Cəbiyev, Q.Qeybullayev və F.Osmanovun xidmətlərini unutmmaq olmaz. Amma hapıtların dili və folklor nümunələrinin toplanması, tədqiqata

cəlb edilməsi sahəsində Mollaisaqlı kəndindən müəllim İ.Məsimov, Hacıhətəmlidən jurnalist X.Ağayev, daha sonra fil.ü.f.d. A.Əhmədli, fil.ü.f.d. S.Qasımova tərəfindən müəyyən işlər görülmüş, kiçik həcmdə də olsa, onlar hapitlardan folklor örnəkləri toplamış və bu örnəklərə həsr olunmuş yazılar dərc etdirmişlər. Düşünürük ki, bu xalq haqqında gələcəkdə yeni tədqiqat işləri meydana çıxacaqdır.

Hapitların folklor ənənələrinin tədqiqinə həsr edilmiş materiallar olduqca azdır. Şahdağ xalqlarının tarixini əsaslı şəkildə araşdırmış prof. M.Paşayevanın fikrincə, hapitlar *“bütövlükdə Azərbaycan etnomədəni mühitində formalaşaraq Azərbaycan xalqının etnik tarixində özünəməxsus yer tutmuşlar”* [64, s.201].

Hapitların tarixi, onların məskunlaşdığı yaşayış məntəqələri və onlara məxsus dil və mədəniyyət ənənələri haqqında İ.Məsimov *“Haputlular”* [58] və *“Hapit elləri”* adlanan kitablarında şəxsi mütaliəsi, eşidib-gördükləri və şəxsi axtarışları əsasında əldə etdiyi məlumatları bölüşmüş və folklor nümunələri təqdim etmişdir. Bu məlumatlardan az da olsa, monoqrafiyanın hapitlara həsr olunmuş bölməsində istifadə edilmişdir.

2.4. Molokanlar

“Dillər dağı” hesab edilən Qafqazın bir parçası olan Azərbaycanın əhalisi arasında ruslar özünəməxsus yer tutur. Rusların Qafqaza ilk gəlişi X əsrə aid edilsə də, onların sayı Azərbaycanın şimal hissəsinin Rusiya imperiyasına birləşdirilməsindən sonra artmışdır. Düzdür, ruslar əvvəlcə yalnız dövlət idarələrində və hərbi xidmətdə müəyyən vəzifələrdə çalışmışlar. Lakin sonralar Azərbaycan, imperiyanın siyasi hakimiyyəti və pravoslav kilsəsi üçün təhlükəli hesab edilən insanların Rusiyadan təcrid edilməsinə yönləndirilən bir əraziyə çevrildi. Sürgün edilmiş rusların bünövrəsini qoyduqları yaşayış məntəqələrindən biri də İsmayilli rayonunun İvanovka kəndi olmuşdur. Bu kəndin əsası-

nı qoyanlar Rusiyada mərkəzi pravoslav kilsəsi tərəfindən dini baxışlarına görə “dönüklük” kimi qiymətləndirilən və molokanlıq adlandırılmış dini cərəyanın təsisçiləridir [80].

Rusiyada pravoslavlıq içərisində parçalanma və yeni təriqətlərin əmələ gəlmə prosesi starobryadçılar (köhnə ayinçilər) və staroverlərdən (“köhnə inancılılar”) başlamışdı. Staroverlər 1650-60-cı illərdə patriarx Nikon və çar Aleksey Mixayloviçin Rusiya kilsəsində keçirdikləri dini islahata etiraz edənlər kimi meydana çıxdılar. Etirazçıların xeyli hissəsi 1682-ci ildə edam edildi. Köhnə ayinçilərin Rusiyanın Sibir və Altay kimi ucqarlarına sürgünləri başlandı. Təqib və repressiyalardan qurtulmağa çalışan köhnə ayinçilər Rusiyanın məskunlaşdırılmamış və əlçatmaz ucqar ərazilərinə, həmçinin Türkiyə, Polşa, Avstriya və İsveç kimi ölkələrə üz tutdular. Görülən tədbirlər bu cərəyanı məhv edə bilmədi. İvanovka kəndinin sakini, ali təhsilli müəllim N.Jabina köçürülmə prosesi haqqında belə məlumat verir: *“XVIII əsrin sonunda rus çarıçası II Yekaterina, daha sonra isə I Nikolay molokanlığın tərəfdarlarının Tambov, Voronej, Saratov və başqa quberniyalardan Rusiyanın ucqarlarına və uzaq əyalətlərə, o cümlədən Qafqaza və uzaq Sibirə, indiki Dağlıq Altay Respublikasına və Altay ölkəsinə sürgün olunması haqqında fərmanlar verdilər. Bu molokanlar qısa müddətdə nümunəvi təsərrüfatlar yaratdılar və varlı adamlara çevrildilər. Onların haqqında xəbər yaxın regionlara gəlib çatdı və hər yerdən onların yanına kəndlilər gəlməyə başladılar, bir sözlə, ilbəil molokanların tərəfdarlarının sayı artdı. 20 oktyabr 1820-ci il tarixli çar fərmanı ilə molokanların Zaqafqaziya kütləvi şəkildə köçürülməsi prosesi başlandı”* [S.23].

Azərbaycan ərazisinə molokanların əsas köçləri 1828-ci ildə İran və Rusiya arasında bağlanmış Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra başlandı. Məhz bu hadisədən sonra çar Rusiyası Qafqaza yaxın vilayətlərdən, o cümlədən Volqaboyundan və mərkəzi Rusiyadan rusların köçürülməsini genişləndirdi və tez-

liklə “... bütün Qafqazda, əsasən, molokan ruslarının məskunlaşdıqları 34 kənd yarandı. Onların imperiyanın iki əsas ucqar cənub ərazisinə – Krıma və Qafqaza yerləşdirilməsi, əslində, Rusiya imperiyasını Osmanlı imperiyasından qorumaq məqsədini güdürdü” [94, s. 54].

Köhnə ayinçilərin içərisindən fərqli dini qrup kimi çıxmış duxoborlardan ayrılmış molokanlıq da pravoslav kilsəsi üçün təhlükəli hesab edilirdi. Molokanları sürgün etməklə çarizm mərkəzi quberniyaları pravoslavlığı parçalayan qüvvələrdən təmizləmək, molokanlığın yayılmasına mane olmaq, imperiyanın qeyri-rus əyalətlərində etnik dayaqlar yaratmaq, rus dili və mədəniyyətinin təbliğinə və populyarlaşdırılmasına nail olmaq kimi məqsədlər güdürdü. Molokanların Qafqaza axınının güclənməsinə başqa bir səbəb də bəzi təbliğatçıların Qafqazda cənnətin bərqərar olacağı və yeni bir Yerusəlimin qurulacağı ideyasını irəli sürməsi və orada əbədi sakitlik, səadət əldə edəcəklərinin xülyasında olmaları idi. Molokanların köçünün daha bir obyektiv səbəbi də təhkimçiliyin ağır şərtlərindən, mülkədarların işgəncələrindən və rekrut cəzasından qurtulmaq istəyindən irəli gəlirdi [80].

Zaqafqaziyada molokan ailələri yerli əhali ilə az bir müddətdə səmimi münasibət yaratdılar. “*Molokanların əməksevərlik, vicdanlılıq və xeyirxahlığı yerli sakinlərdə onlara qarşı səmimi münasibət və rəğbət yaratdı. Onlar özləri ilə yerli əhali üçün yeni olan bir sıra kartof, kök, kələm və s. kimi mədəni bitkilər gətirdilər*” [119].

Bəzi məlumatlara görə, “molokan” adı 1765-ci ildə Tambov konsistoriyası (yeparxiyanı idarə edən dini müəssisə – D.Ə.) tərəfindən ruhani xaçpərəstlərə ona görə verilmişdi ki, onlar pəhriz zamanı süd içirdilər. “*Bu təlimin banisi dərzilik edən Semyon Uklein idi. O, molokanlığın çar Rusiyasının yaxın ərazilərə yayılmağa başladığı Tambov vilayətindən çıxmışdı*” [119]. Bu şəxs əvvəlcə köhnə ayinçilərdən ayrılmış duxoborlara qoşul-

muş, lakin sonradan öz icmasını yaratmış və molokanlıq təlimini formalaşdıraraq ideyalarını yaymağa başlamışdı.

Molokanlıq adının yaranması ilə bağlı bir neçə fərziyyə mövcuddur:

1. **Molokanlar** öz təlimlərini “mənəvi süd” adlandırırlar və bunu Müqəddəs kitabdakı “söz südü” ilə əlaqələndirirlər. Onlar inanırlar ki, molokanlıqın kökləri Bibliya və müqəddəs Pyotrun «*как новорожденные младенцы возлюбите чистое словесное молоко*» (“*yeni doğulmuş körpələr kimi təmiz söz südünü sevin*”) [93, s.174] kəlamı ilə bağlıdır.

2. Ümumiyyətlə, molokanlar süd və süd məhsullarından çox istifadə edirlər, onlar pəhriz vaxtı da süd içirdilər, halbuki bu, pravoslavlara icazə verilmirdi.

3. Molokan adını bəziləri onların sürgün edildikləri Ukraynanın Melitopol vilayətindəki Moloçnaya çayı ilə əlaqələndirirlər.

4. Molokanlar mərkəzi Rusiyadan sürgün edilməyə başladığında onların çoxu yollarda pis şəraitə görə məhv olurdular. Buna baxmayaraq, ölənlərin sayı yenə də məmurlara az görünüyündən onlar “malo kanut, yəni az qırılırlar” ifadəsini işlətmişlər [S.23].

Azərbaycanda yaşayan molokan rusların ən mühüm yaşayış məntəqələrindən biri də İsmayıllı rayonundakı İvanovka kəndidir. Bəzi ağsaqqalların fikrincə, əvvəlcə İvan Perşinin (İvanovkadakı molokanların çoxu bunu qəbul etmir, çünki burada bu familiyanı daşıyan bir nəfər də olsa yoxdur) rəhbərliyi ilə on bir ailə İsmayıllının Topçu kəndi yaxınlığında bu gün də “malakan yurd” adlanan ərazidə yerləşmiş, lakin buradakı şərait dözülməz olduğu üçün hazırda məskunlaşdıqları əraziyə köçmüş və İvanovka kəndinin əsasını qoymuşlar.

Molokanlıq təkcə ruhani xristianlığın bir cərəyanı olmayıb, həm də rusların xüsusi bir etnoqrafik tərkibidir. Molokanların Azərbaycan ərazisinə gəlmələrindən 2 əsrdən artıq keçməsinə baxmayaraq, onlar həm öz həyat tərzini, kənd təsərrüfatı profilli

məşğuliyyət formasını, dini adət-ənənələrini, həm də əcdadlarına məxsus olan dil və mədəniyyəti qoruya bilməşlər. “*Daim öz icmalarının maraqları ilə yaşayan molokanlar bu günə qədər XIX əsrə məxsus rus ruhunu və koloritini saxlaya bilməşlər*” [S.23].

Folklorun bütün dövrlərin və zamanların unikal hadisəsi olması məlum faktlardandır və bu fasiləsizlik tədqiqatçı T.Məmmədova tərəfindən belə ifadə edilir: “*Folklor öz tarixi-semantik səciyyəsinə görə elə bir mədəniyyət hadisəsidir ki, onun daşınması ilə istər-istəməz cəmiyyətin hər bir üzvü məşğul olur*” [57, s. 50]. Molokanlar əvvəlcə təzə gəldikləri Azərbaycanda məskunlaşarkən çətinliklərlə üzləşmələrinə baxmayaraq, həm öncə malik olduqları folklor nümunələrini yaşatmış, həm də yeni mühitə uyğun nümunələr yaratmışlar.

Azərbaycanda, o cümlədən İsmayılı rayonunun İvanovka kəndində yaşayan molokanların folklor nümunələrinə həsr olunmuş ayrıca məqalə, yaxud monoqrafiya yetərincə olmasa da, Rusiyada yaşayan və dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş molokan ruslarının məskunlaşdıqları ərazilər, təsərrüfat fəaliyyəti, dini ayinləri, məişəti və mədəni ənənələri haqqında kifayət qədər elmi araşdırmalar mövcuddur. Bunlardan N.İ.Kalmıkov, M.Mursalova, A.V.Prokofyev, N.Kozlov, F.Ağayev, N.F.Kastrulin, İ.F.Doljenko, Q.C.Cavadov və başqalarını qeyd etmək olar. Bununla yanaşı, Azərbaycanda yaşayan molokanlara həsr olunmuş elmi araşdırmaları da diqqətdən kənar saxlamaq olmaz. Ən son əhəmiyyətli işlərdən biri də 2015-ci ildə molokan folkloru nümunələri əsasında F.R.Muradova və K.A.Umudovanın tərtib etdikləri “Русский фольклор Азербайджана” (“Azərbaycan rus folkloru”) kitabı olmuşdur. Kitabda İvanovkada yaşayan molokan ruslarına aid mərasim ayinləri, adət-ənənələr, mahnılar, çastuşkalar, atalar sözləri və s. yer almışdır.

Digər azsaylı xalqların da yaşadığı İvanovka kəndində məskunlaşmış molokanların öz folklor ənənələrini qoruması və hətta yeni nümunələr yaratması bir daha sübut edir ki, bu xalq zəhmət-

sevərliyi və dürüstlüyü ilə tanındığı kimi, tarixi keçmişinə, dil və mədəniyyət ənənələrinə sadıqlığı ilə də fərqlənirlər [80].

2.5. Bölgədə yaşayan etnoqrafik qrup – Axıska türkləri

Dünya tarixində elə xalqlar var ki, fərqli səbəblərdən müxtəlif ölkələrə səpələnməyə məruz qalıblar. Belə xalqlara öz tarixlərində dəfələrlə sürgünlərə məruz qalmış azərbaycanlıları, yəhudiləri, çeçenləri, Krım tatarlarını, inquşları, balkarları, qaracayları, kalmıqları və Gürcüstanın Axalkalaki əyalətindəki doğma yurd-yuvalarından didərgin düşərək hazırda Özbəkistanda, Qazaxıstanda, Azərbaycanda, Qırğızıstanda, Rusiya Federasiyasında və Türkiyədə yaşamağa məcbur qalan Axıska türklərini aid etmək olar.

XX əsrin 45 ili ərzində iki dəfə yaşadıkları məkanları zorla tərk etməyə məcbur edilmiş Axıska türkləri əvvəlcə 1944-cü ildə Gürcüstanın cənub-qərbindəki Mesxetiya-Cavaxetiya bölgəsindən Orta Asiyaya deportasiya edilmişlər, daha sonra isə 1989-cu ildə erməni millətçilərinin təhriki ilə onlar Özbəkistandan başqa yerlərə – Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Azərbaycana köçməli olmuşlar. Azərbaycana gələn Axıska türkləri, əsasən, Saatlı, Sabirabad, Ağstafa, Beyləqan, Xaçmaz, Quba, Qazax, Şamaxı və Zaqatala, habelə müəyyən qismi İsmayılı rayonunda məskunlaşmışlar. Axıska türkləri Azərbaycanda daha bir faciə ilə üzləşmişlər. 1944-cü ildə onların Gürcüstandan deportasiyasına səbəb olmuş erməni millətçilərinin Qarabağdakı davamçıları ikinci dəfə 1992-ci ildə onları məcburi köçkün kimi yerləşdikləri Qarabağ torpaqlarından didərgin saldılar [100].

Axıska türklərinin vaxtilə ilk deportasiyaya qədər yaşadıkları məkanda – Gürcüstanın Mesxetiya-Cavaxetiya bölgəsində həyatları heç də həmişə xoş keçməyib. Düzdür, Gürcüstanda “Mesxeti türkləri” adlandırılmış Axıska türklərinə XX əsrin 30-cu illərinə qədər məktəb açmaq, teatr yaratmaq və mədəni inki-

şaf üçün imkan verilmişdi. Lakin həmin ərazilərdə yaşayan erməni fitnəkarların təhriki ilə onlara münasibət get-gedə dəyişmiş, onların pasportda və digər şəxsi sənədlərdə milliyyətinin türk kimi yazılması qadağan edilmiş, hətta onları “müsəlman gürcüsü” kimi təqdim edənlər də olmuşdur. Axıska türklərinə qarşı diskriminasiya 1944-cü ildə pik həddə çatdı, onlar əsassız ittihamla doğma yurdlarından deportasiya edildilər və onların yurdlarına minlərlə erməni və gürcülər köçürüldü. Bu gün Axıska türklərinin ən böyük arzusu yenidən vaxtilə yaşadıkları doğma yurdlarına dönməkdir. Buna beynəlxalq təşkilatlar və bir sıra dövlətlər müəyyən qədər dəstək versələr də, hələ ki real nəticə yoxdur.

Axıska türklərinə qarşı həyata keçirilən deportasiya nəticəsində yollarda və onların zorla köçürüldükləri ərazilərdə – Qazaxıstanda, Özbəkistanda və Rusiyada xəstəlikdən, qürbət dərdindən, doğma torpaq itkisinin əzabından, sürgündəki məişət çətinliklərinin doğurduğu ağırlardan əksər hissəsi həlak oldu, bir çox ailələr və onların üzvləri bir-birindən ayrı düşdülər. Bütün bu əzablardan qəhrəmancasına çıxan, heç bir təhqir və təhdid qarşısında əyilməyən və sınımayan Axıska türkləri təkcə öz cismani varlıqlarını deyil, həm də öz mənəvi aləmlərini, ruhlarını və ən başlıcası, mənsub olduqları türk kökənliyini qorumuş, yaşadıkları torpaqları gecəni gündüzə qatararaq həqiqi bir gülüstana çevirmişlər [100]. *“Müdrük dədələri, ağbirçək, nurlu nəneləri bu xalqın mənəvi varlığını, müdrüklük xəzinəsini yaratmış, yeni nəsillərə ötürmüş, mənəvi çırağı sönməyə qoymamışlar”* [121].

Axıska türkləri mədəni özəlliklərini, milli adət-ənənələrini, türkcənin Şərqi Anadolu ləhcəsini demək olar ki, dəyişməz olaraq mühafizə etmişlər.

Axıska türklərinin mənşəyi, tarixi, dil və mədəniyyət ənənələrinin yorulmaz tədqiqatçısı prof. A.Hacılı “Axısqa türk folkloru” toplusuna giriş sözündə belə yazır: *“Türk ellərinin qovşağında, köç yollarının üstündə yerləşən bu obada müxtəlif türk*

bölgələrinin bir çox zənginlikləri cəmləşmişdir. Axıska mahalında Anadolu halayları, həm Borçalı gözəlləmələri səslənir..” [4, s.3]. Alim belə bir fikir də irəli sürür ki, “*Axıska türkləri Türkiyə və Azərbaycan türkləri arasında keçid mövqeyində duran özü-nəməxsus etnoqrafik qrupdur*” [42, s. 3].

Öz etnik rəngarəngliyi ilə fərqlənən İsmayılı bölgəsində Axıska türkləri də güzəran sürməkdədirlər. Axıskalılar bu əraziyə XX əsrin 80-90-cı illərində Özbəkistanda milli zəmində baş verən iğtişaşlardan və Qarabağda erməni seperatizmi nəticəsində didərgin salındıqdan sonra gəlmişlər. İsmayılının əsasən dağətəyi kəndlərində yerləşən, əksəriyyəti də əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan Axıska türkləri öz əməksevərlik, halallıq, mərdlik, səmimilik, dürüstlük, milli adət-ənənələrinə sadiqlik və başqa keyfiyyətləri ilə məskunlaşdıqları ərazilərdə yerli əhalinin rəğbətini qazanmışlar. Axıska türkləri öz milli adət-ənənələrinə və dini inanclarına sadiq qalmış, kompakt şəkildə yanaşı yaşamışları digər xalqların içində əriməmiş və öz varlıqlarını qorumuşlar.

Türk elmi və mədəniyyətinə Ömər Faiq Nemanzadə, Osman Sərvər, Məhəmməd Zəki, Əhməd bəy Pepinov kimi şəxsiyyətlər bəxş etmiş Axıska türkləri ümumtürk folklorunun ən yaxşı ənənələrini və nümunələrini yaşatmaqla demək olar ki, hər bir folklor janrında təkrarolunmaz özəlliklərini ortaya qoymuşlar.

İsmayılı rayonunda sayları o qədər də çox olmayan Axıska türk ailələrində müşahidə etdiyimiz bir cəhəti burada qeyd etmək yerinə düşərdi: mebellərin məişətimizdə geniş yer almasına baxmayaraq, keçmişdə istifadə etdikləri alçaq yemək stolunu hər bir Axıska türkünün evində görmək mümkündür. Belə kiçik məişət detalları onların öz adət-ənənələrinə sadiqliyinin bariz göstəricilərindəndir.

Ümumtürk folkloruna həsr olunmuş minlərlə elmi əsərlər mövcuddur. Axıska türklərinin folklorunu fundamental şəkildə araşdırmış alimlərdən A.Hacılı (Azərbaycan), A.Nekriç (ABŞ), E.Vim-

buş, R.Vixman (Kanada), V.Simonenko (Rusiya), M.Müxlisoğlu (Türkiyə), M.Allahmanlı (Azərbaycan) və başqalarını göstərmək olar. Onlar yazdıqları əsərlərdə Axıska türklərini tarixi ədalətsizliyin qurbanı kimi göstərməklə, onların həm də heç zaman sınımayan əzmini, milli qürurlarını necə qoruduqlarını canlı faktlarla təsdiqləmişlər. Bu müəlliflər arasında prof. A.Hacılınnın xidmətləri əvəzsizdir. O, demək olar ki, elmi axtarış və araşdırmalarının mühüm qismini Axıska türklərinin tarix, məişət, etnopsixologiya, din, dil və mədəni özəlliklərinin, həmçinin məxsusi adət-ənənələrinin öyrənilməsinə həsr etmişdir. Monoqrafiya yazılarkən başqa elmi məqalələrlə tanışlıq yaransa da, üç əsas mənbədən – A.Hacılınnın müəllifi olduğu kitablardan, Axıska türklərinin folklor nümunələri toplusundan və topladığımız şəxsi arxiv materiallarından istifadə edilmişdir.

Qeyd edək ki, axıskalıların həyatı, sürgün tarixləri, sürgündə keçirdikləri dəhşətli anlar haqqında çoxlu elmi və bədii əsərlər yazılır və bu münasibətlə onların daha sıx yaşadıkları ölkələrdə konfrans və simpoziumlar keçirilir. Axıska türklərinin folklorunda mani, atalar sözləri və aşıq şeir nümunələrinin üstün mövqedə olduğunu ayrıca qeyd etməklə bildirmək istəyirik ki, bu nümunələrdə *“axıskalıların yaşadıkları sürgün həyatı, keçirdikləri maddi və mənəvi sıxıntılar onların folklorunda öz poetik əksini tapmış, ayrı düşdükləri doğma yurdlarına bitib-tükənməyən həsrət duyğusu, heç zaman ruh düşkünlüyünə qapılmayan və gələcəyə ümidini itirməyən insanlara xas olan nikbinlik hissi burada dəqiq cizgilərlə ifadə olunmuşdur”* [121].

Beləliklə, bu fəsildə regiondakı azsaylı xalqların məskunlaşma tarixinə, məşğuliyətinə və folklor nümunələrinin yaranmasını şərtləndirən məqamlara diqqət yetirilmişdir. Fəslin beş paragrafi daxilində lahiçlərin yaşadığı Lahic qəsəbəsi və onların sənətkarlıq ənənələri haqqında geniş məlumat verilmiş, Qafqazmənşəli ləzgilər və hapıtlar, slavyan mənşəli molokanlar və etnoqrafik qrup kimi səciyyələndirilən Axıska türklərinə məxsus folklor ənənələrinin qaynaqları müəyyənləşdirilmiş və bu folklorun öyrənilmə dərəcəsi haqqında dolğun təəssürat yaradılmasına cəhd edilmişdir.

III FƏSİL

İSMAYILLI BÖLGƏSİNİN AZSAYLI XALQLARININ EPİK FOLKLORU

3.1. Əsətir, əfsanə və rəvayətlər

İsmayilli bölgəsində yaşayan xalqların folklorunda həm ənənəvi formalardan (nağıl, əfsanə, rəvayət, sınımalar, tapmaca, bayatı, mahnı, düzgü, mövsüm nəğməsi), həm də etnik qruplara xas özünəməxsus məzmununa malik (şəbədə, misgər nəğməsi, nəsr formasında olan layla) janrlardan istifadə edilmişdir. Belə bir fərqləndirilmənin aparılması təsadüfi deyildir. Məsələn, lahıcların folklorunda ümum-Azərbaycan folklorunun təsiri güclü olduğundan ənənəvi janrların olması təbiidir, amma bununla bərabər, lahıcların arasında xalq sənətkarlığının geniş yayılması, məişətdə lokal dilin – lahic dilinin işlənməsi, özünəməxsus məişət və mədəni həyat tərzii folklor nümunələrində təzahür edir, bu zaman yuxarıda qeyd olunmuş janrların yaranması da təbii hesab edilir.

Azsaylı xalqların folklor nümunələri arasında epik janrlar üstünlük təşkil edir. Bunu İsmayilli bölgəsində Azərbaycan türklərindən sonra say etibarilə çoxluq təşkil edən lahıcların folklorunda görmək mümkündür. Xalq arasında Lahıcın tarixi, müxtəlif yer adlarının yaranması, tarixi və dini şəxsiyyətlərlə bağlı mif, əfsanə və rəvayətlər çoxdur. Mifoloji düşüncə, məlumdur ki, ilkin dünya-görüşü kimi bəşəriyyətin, dünya və kainatın yaranışı, təbiət hadisələrinin və müxtəlif təbii fəlakətlərin baş vermə səbəblərini izah edə bilməyən insanların ətraf mühiti dərk etmək istəyindən yaranmışdır. Lahıclar ildirım gurlayanda uşaqlara başa salmışdırlar ki, *" bu bir qarı nənədir oturub göydə, bir cəhrəsi var, üstündə 7 rəngdə sap. Elə ki sap əyirmək istəyir, cəhrəsini fırladır, elə ildirımın səsi də o cəhrənin səsidir. İldırım guruldayan kimi ha-*

mi deyirdi ki, budur qarı nənə gəldi. Çox vaxt şimşək və ildırım-dan sonra güclü yağış yağar və yağışdan sonra göy qurşağı görünərdi. Bunu da görən kimi, uşaqlara əmələ gəlmiş yeddi rəngi göstərüb deyirdilər: “budur, qarı nənə ipləri rəngləyib, indi də sərüb ki, qurusun” [11, c.2, s.18]. Şimşəyi isə qarı nənənin göydən qəzəblənərək salladığı əyri çubuğu kimi qiymətləndirərdilər. Bütün bunlar insanların mifoloji inanclarından qaynaqlanırdı. Miflərin yaranma tarixi araşdırılarkən əksər tədqiqatçılar həmişə belə ortaq fikrə gəlirlər ki, hər bir mif insan üçün anlaşılmaz qalmış bir təbiət, yaxud məişət hadisəsinin fəvqəladə qüvvələrin iştirakı ilə izahından keçir. Bunlara ildırım, külək, zəlzələ, yağın-tılar, göy cisimlərinin hərəkəti, ayla günəşin tutulması, çıxması və batması kimi təbiət, insanın doğulması, xəstələnməsi və öl-məsi, bədnəzər səciyyəli məişət hadisələri həmişə insanlar üçün sirli-müəmmal olmuş, nəticədə onların izahı və fərqli mənalandırılması mümkün olmuşdur. Yuxarıda saydığımız hadisələrin qəribəliyi onda idi ki, onların idarə olunması insana aid deyil, qeyri-ixtiyari olaraq insanın xəyalən yaratdığı, ya da uydurduğu mövhumı varlıqlarla əlaqələndirilirdi. İnsan düşdüyü bütün çıxılmaz və olduqca qorxulu vəziyyətlərdən dua etməklə, müəyyən ayin və hərəkətləri icra etməklə, sədəqə verəcəyini və ibadətlerini artıracağını söyləməklə, etdiyi bəd əməllərin cəzasını çəkəcəyini dərk edərək tövbə etməklə, bəzən müəyyən ovsunlar oxumaqla çıxacağını düşünür. Bəziləri isə belə vəziyyətlərdə sadəcə yalnız Allahdan kömək gözlədiyini bildirir.

Lahıca cin, qulyabanı, xalq arasında “*məməbədüş*” adlanan demonoloji qadın obrazı ilə bağlı əhvalatlar danışılır. Bu məxluqun varlığı haqqında Lahıca sakini Babayeva Qızılnoz nəql edir ki, “*Səriyyə adlı qonşularını gecə vaxtı kimsə öz adı ilə çağırmış, onu gündüz belə çətin keçilən yolları keçirib bir talaya gətirib çıxarmışdır və Səriyyə burada ocaq qırağında çalib-oxuyan xeyli adam görmüşdür. Qadının həmin anda başqa adamların təcrübəsindən istifadə edərək, “Bismillah” deməsi ilə hər şey*

ətrafda yox olmuşdur. Diqqətlə baxanda kənddən 2-3 km. uzaqlaşdığını və tək-tənha qaldığını görür, təbii bir qorxu hissi ilə səhərə yaxın evinə qayıdır” [S.4]. Yaxud başqa bir Lahıç sakini Əlimərdanova Gülistanın dilindən alınmış bir nümunədə nəql olunur ki, *“bir dəfə onların həyatına “məməbədüş” gəlir. Onun da ən çox qorxduğu iynə imiş. İynəni onun boynuna sancanda yalvarır ki, nə desələr, edər. Əhvalat qış vaxtı olubmuş. Nənəsigilin də odunları yox imiş. “Məməbədüş”ə deyirlər ki, həyatı odunla doldursun. O da az müddətdə bu işi görür. İş başa çatan kimi yalvarır ki, iynəni onun bədənindən çıxarsınlar. İynəni çıxaran kimi həmin anda həyatə gətirilən bütün odunlar yox olur*” [S.3]. Oxşar əhvalatı Lahıçın yaxınlığındakı Əhən kənd sakini Qardaşov Cəfər nəql etmiş və bu mifik varlığın adamlar arasında həm *“Məməbədüş”*, həm *“Dədə don pəri”*, həm də *“Cırançinə”* adlandığını bildirmişdir [S.25].

Lahıçların mifik varlıqlarla bağlı təsəvvürləri dünya xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının folklorunda da məlumdur. Bu fakt haqqında H.Zeynallı XX əsrin 20-ci illərində belə yazır:” ... biri nağıl edərkən babası, nənəsi və ya ulu babasının qulyabanı görmüş olduğunu söyləyir... Guya qulyabanı qorillaya bənzər sarsaq, tüklü bir məxluq imiş. Nağılçının atası, yaxud babası qulyabanını meşədən tutub evə gətirmiş, yaxasına yekə bir iynə sancıb bunu özünə qul edibmiş. Qulyabanı hər şeyi tərs anlayır, istənilən şey əmələ gətirir, suya, oduna gedir və s. Qulyabanı ölü bilməzmiş. Bunu odun gətirməyə göndərdikdə gedib meşənin otuz-qırx ağacını qırar və həyatı, damı odunla doldurarmış. Qulyabanı dəmirdən qorxduğu üçün yaxasındakı iynəyə əl vurmağa cəsarət etmir, küçədə oynayan uşaqlara şirni verərək iynəni çıxartdırır və sonra qaçarmış. Ertəsi gün evə gətirdiklərini geri daşıyarmış” [9, s.10]. Bu fakt onu göstərir ki, lahıçların *“Cırançinə”*, *“Məməbədüş”* və *“dədə don pəri”* kimi adlandırdıqları və Azərbaycanın hər yerində “qulyabanı” adı ilə məlum olan mifik varlığın bir növ başqa variantıdır. Amma xari-

ci görünüşü lahiclarda “*Məməbədüş*” (*məmələri çiyinə atılmış – D.Ə.*) adlandırılan demonik obraz dünyanın bir çox xalqlarının mifoloji təsəvvürlərində rast gəlinən Albastı ilə eyniləşir: “*Adı ilə bağlı bir çox mətnlərdəki təsvirlərə əsasən, bədheybət görünüşlü bu demonun dizlərinə çatacaq qədər sallaq, iri məmələri var ki, çiyinləri üzərindən geri atır*” [17, s. 28].

Xalqın cinlər və gözəgörünməz məxluqlarla bağlı çox deyimləri vardır ki, onlara yerə isti su atmaq, gecə güzgüyə baxmaq, uşağı yuxarı atıb-tutmaq, gecə vaxtı qız uşaqlarını çölə buraxmaq, gecə hamamda çimmək, su qırağına tək getmək, ölünü tək qoymaq, qapını murdarlamaq, şər vaxtı yatmaq, təndirə və ocağa tüpürmək, axşam pul saymaq, gecə ağac altında yatmaq olmaz və s. kimi universal davranış formulları aid edilir. İnanca görə, bunlara əməl etmək lazımdır, çünki bəd qüvvəllər insanlara xətər yetirirlər.

Lahiclərin folklorunda **əfsanə**lərin xüsusi yeri vardır. Onların əksəriyyəti Lahicın yaxınlığında yerləşən dağ, qaya və digər təbii abidələrlə bağlıdır. Bunlardan “Lahic” toponimi ilə bağlı əfsanə çox maraqlıdır: “*Söyləyirlər ki, günlərlə davam edən leyсан yağışından sonra güclü sel burada yerləşən La şəhərini basır, camaat dağlara qaçır, oradan La şəhərinin məhv olunmasını görərək “La heç, La heç” deyirlər*”. O vaxtdan bura “Lahic” adlanır [S.19].

Lahic yaxınlığında ən hündür dağ olan Babadağla bağlı çoxlu əfsanə vardır. Bu dağın həm ətəyində, həm də zirvəsində ziyarətgahlar, hətta “Şeytana daş atılan yer” də vardır. Niyyyəti və müşkülü olan, habelə bu yolu Həcc yoluna bənzədən minlərlə ziyarətçi ildə bu məkana yalnız 40-45 gün ərzində gələ bilər. Çox vaxt ziyarətə 2-3-cü dəfə gələnlər də olur ki, bunların da arasında arzu və niyyətləri həyata keçmiş insanlar üstünlük təşkil edir. Yaşlı nəsil nümayəndələrindən olan Babadağ ziyarətçiləri bu haqda təəssüratlarını da qeyd edirlər: “*Ziyarətdən qayıdanlar başlarını sağa-sola döndərərək “Haqq ey, haqq ey! Mən*

Babadan gəlmişəm” deyərək oxuyardılar” [S.4]. Belə bir inanc da var ki, övladı olmayan qadınlar lap zirvədə külək tutmayan bir yerdə boş beşik asar və əgər beşik özü tərپənsəydi, deməli, ananın övlad həsrətinə son qoyulacaqdı. Babadağ və oranın müqəddəs bir ziyarətgaha çevrilməsi ilə bağlı əfsanələrdən birinə nəzər yetirək: “Allahın sevimli qullarından sayılan Həzrət Baba evlərində aş bişən vaxtı bilməyərək düyünü tapdalayıbmış. Bundan sonra o evdən baş götürüb gedir indiki Babadağın zirvəsinə. Onun bacıları və anası hey onu gözləyirlər. Lakin Baba gəlmir, onlar da iki qab həmin aşdan doldurub gəlirlər Həzrət Babanın hüzuruna. Yolda bacılara əyan olur ki, qardaşları onları yaxın buraxmır, geri getməklərini istəyir, razı olmurlar deyə onların birini daşa döndərir, anasına və kiçik bacısına deyir ki, gəlməyin, mən düyünü tapdım deyə bura gəlmişəm. Anası: – Yox, sən bu aşdan yeməmişən, bizə nuş olmaz, sənə aş gətirmişik, – deyir, onlar da bir az irəlilədikdən sonra daşa dönürlər” [S.31].

Başqa bir variantdakı əfsanənin əvvəli eynilə təkrarlansa da, sonluğu fərqli qurtarır: “...Həzrət Baba günorta namazını qıldıqdan sonra dağın ən uca zirvəsində – əldən-ayaqdan uzaq pak bir yerdə dünyasını dəyişir. Səfərə çıxmış Babanın yolunu bir müddət gözləyən anası dözməyib oğlunun ardıycan gedir. Bundan sonra atası, nənəsi, babası, bacısı, bir də qardaşı onları axtarmaqçın bir-birinin dalıycan ayrı-ayrılıqda yola çıxırlar. Soraqlaş-soraqlaş onun keçdiyi yollardan ötüb gedirlər. Onların hamısı bir-birindən xəbərsiz yollarda vəfat edir. Qəbirləri də Həzrət Babaya gedən yolun qıraqlarındadı” [S.31].

Yaxud Babadağla bağlı daha bir əfsanəni nəzərdən keçirək: “Həzrət Baba əvvəlcə Babadağın ətəyində yaşayırmış. O vaxtlar tufan, qasırğa bu tərəflərdən – dağların ətəyinə sığınmış kəndlərdən əl çəkmirmiş. Camaatın əkin-biçinini zay edirmiş. Bu işin başında duran da şeytan imiş. Adamlar Həzrət Babanın yanına xahişə gedirlər. Həzrət Baba şeytani öldürmək üçün onun yaşadığı dağlara qalxır. İndi dəfn edildiyi yerdə yurd salır (Belə

bir fikir də var ki, Həzrət Baba qeybə çəkilib. İnsanların ziyarət elədikləri bu qəbir rəmzidir). *Həzrət Baba şeytanı öldürə bilməsə də, dağ kəli, dağ keçisi və qartalların köməyi ilə onu qovub ən dərin bir dərəyə salır – camaatı bəladan xilas edir. Şeytanın gizləndiyi həmin dibsiz dərədən indi də uğultu gəlir. İnsanlar o gündən şeytanın yaşadığı həmin dərəyə daş atırlar. Sonra qartal, kəklik, İsgəndər quşları dimdiklərində neçə gün dalbadal dən daşıyıb gətirirlər. Həzrət Baba yer əkir, taxıl yetişdirir. Əkində-biçində dağ heyvanları onun köməyinə gəlir. Sonra Həzrət Babanın ömür-gün yoldaşı və qızı onun dalınca bu zirvəyə gəlib çıxırlar. Deyirlər ki, ana və qızı ziyarətgahın yamacında, Həzrət Baba isə zirvəsində dəfn olunub” [S.32].*

Musa bulağı, “Şeytana daş atdı“, baba və nənə qəbirləri, müvəqqəti daldanacaq yeri sayılan “Amanevi” və s. bu qəbildən olan yer adları barəsində danışılan əfsanələrdə Həzrət Babanın xalq arasında böyük hörmət sahibi kimi xatırlanması, onun olduğu yerlərin müqəddəsləşməsi və bu şəxsin adı ilə bağlı xalq arasında güclü inancın hələ də yaşaması məlum olur. Əslində bu əfsanələr Allah yanında böyük hörməti olan övliya Həzrət Babanın həyatının xalq tərəfindən əfsanələşməsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir [79].

Lahıc qəsəbəsinin yaxınlığında Girdimançayın sağ sahilində qərribə görünüşlü “Ana və bala” qayası ilə bağlı belə bir əfsanə mövcuddur: əfsanəyə görə, *ana ilə balası çayın digər sahilinə keçmiş, lakin qayıdanda güclü sellə qarşılaşmışlar. Ana möhkəm-möhkəm balasını qucağına sıxmış və dəhşətli selin gücünə tab gətirmək üçün əzəmətli bir daş abidəyə çevrilmişdir* [S.31]. Azərbaycan xalqının qədim mifik təsəvvürlərində daşa dönmək əbədiyaşar olmaq, şər qüvvələrin təsir edə bilməyəcəyi bir hala gəlmək kimi başa düşülür.

Lahıc folklorunun mühüm epik janrlarından biri də **rəvayətlər**dir. Rəvayətlərin əfsanələrdən əsas fərqi onun real zəmin üzərində qurulması və əsasən də, yer adları ilə, tarixi şəxsiyyətlər-

lə bağlılığı, yaşlı insanlar arasında çox yayılmış bir janr olmasıdır. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Lahic rəvayətlərinin əksəriyyəti dini məzmununda olub, peyğəmbərlərin, imamların həyatı ilə bağlıdır. Belə rəvayətlərdən birinə M.Süleymanovun “Lahic” kitabında rast gəlinir: *“Deyirlər ki, Həzrət Süleyman həm peyğəmbər idi, həm də padşah. Bütün heyvanat və nəbatatın dilini bilirdi. Dəriyalardakı balıqlardan, göydəki quşlardan bac-xərac alırdı. Bir dəfə Həzrət Süleyman müharibəyə gedəndə dünya gözəli bir qıza rast gəlir və ona vurulur, üzük verib nişanlayır, vədələşirlər ki, qələbə çalıb qayıdanda toy edərək...”*

Neçə vaxt sonra Həzrət Süleyman zəfərlə qayıdır. Dünya gözəli o dilbər əvəzinə qoca bir arvad görünür. Təəccüblə soruşur ki, bəs mənim nişanlım hanı? Qarı gülümsəyib deyir ki, məni tanımadın? Nişanlım mənəm də...

– Yox, yox, – deyər Həzrət Süleyman etiraz edir, – qaytar mənim nişan üzüyümü!.. O, dünya gözəli idi, sən qoca kaftarsan.

Arvad taxçanı göstərir:

– Get ordakı sandıqçadan götür nişan üzüyünü...

Həzrət Süleyman sandıqçanın qapağını açanda məəttəl qalır və bərkdən deyir:

– Bura üzüklə doludur, hamısı da bir-birinə oxşayır...

– Özününkünü tap götür. Mən qoca dünyayam, o qədər Həzrət Süleymanlar yola salmışam ki, nə sayı var, nə hesabı, hamısı da məni nişanlayıb gedib. Mən qalmışam” [72, s. 201]. Rəvayətdən çıxan nəticə çox ibrətamizdir: dünyaya çox Süleymanlar gəlib-gedib və hamısı dünyada əbədi qalacaqlarını zənn edərək qoca dünyanı özlərinə “nişanlayıblar”.

Rəvayətlər arasında yer adları ilə bağlı nümunələr də çoxdur. Məsələn: “Lahic” toponimi və bu yaşayış məntəqəsinin yaranması ilə bağlı bir neçə fərziyyə var, amma onların arasında bir rəvayət daha çox diqqət çəkir: *“Min il bundan əvvəl İran hökmdarı Keyxosrov qonşu ölkənin şahını öldürdükdən sonra onların qisas alacaqlarından qorxaraq, şimala qaçıb gəlir. Bu-*

rada, yəni sonralar Lahic adlanacaq yerdə həyatının qalan hissəsini ibadətə həsr edərək yaşayır. Bu yad ölkədə vəfat edən şahı Girdiman çayın sol sahilində yüksək bir təpədə dəfn edirlər. Onun qəbirüstü sinə daşında yazılan yeganə I Keyxosrov sözü indi də aydın oxunur. Şahı burada dəfn edən qulluqçular yaxınlıqda bir kənd saldılar, kəndi də Lahic adlandırdılar”[11, c.2, s.21]. Yaxud bu rəvayətlərdən biri tarix boyu Lahicın sağ tərəfindən axan Girdiman çayı ilə bağlıdır. Girdiman çayı kiçik bir dağ çayı olsa da, güclü yağışlar ucbatından məcrasını tez-tez dəyişir. “Bir dəfə buradan keçən İran şahı Nadir şah Əfşar onun sahilində düşərgə salmağa razılıq vermir. “Öz yatağını tez-tez dəyişən çaya etibar yoxdur”, – deyir” [S.31].

Maraqlı bir rəvayət Şamaxı xanı Mustafa xanla bağlıdır: “Bir xoş yay günündə Mustafa xan qonaqları ilə Niyal dağında istirahət edir. Sevimli şairi Arif Lahici isə xanın icazəsilə evlərinə gedir. Axşama qədər xan yerində qərar tuta bilmir və Arifin yolunu səbirsizliklə gözləyir. Xanın qərarlılığını görən qonaqlar səbəbi ilə maraqlanırlar. Elə bu vaxt xan uzaqdan gələn Arifi görüb sevincək qışqırır “Arif gəldi”. Qonaqlar çaşıb qalır. Onlar xanın sevimli şairini hündürboy, enlikürək, pəhləvan cüssəli təsəvvür etmişdilər. Lakin qarşılarında ortaboylu, arıq bir vücudu görəndə heyran edirlər. Xan isə onlara Arifə olan sevgisini bir daha göstərərək belə deyir: “Vücuduna yox, söz mülkünün böyüklüyünə baxın”. Beləliklə, doğrudan da, öz ağı və hazırcavablığı ilə şair hamını heyran qoyur”[43, s.29]. Əslində, bu nümunə göstərir ki, folklor daim xalqın içindədir və hər kəs özündən asılı olmayaraq folklor nümunəsinin yaradıcısı və iştirakçısı ola bilər. Rəvayətdən öyrənirik ki, insanın gücü onun pəhləvan kimi cüssəli olmasında yox, onun düşüncəsində və müdrikliyindədir.

Lahic folklorunda sırf yerli şəraitlə bağlı, məsəllər və ləqəblərin əmələ gəlməsi ilə əlaqədar onlarla rəvayətlər məlumdur. Lahicdə və onun ətrafında çoxlu yer adları var ki, bəziləri

“Əspari” (at yıxıldı)”, “Fotmakişdeyi (Fatma öldürülən yer)”, “Bədəyün (sonra gələnlər)”, “Çorxuna (dörd ev)” lahicca, bəziləri isə (“Ağbulaq”, “Bağəli”, “Yəhəri”, “Qaban dağı”) Azərbaycan dilindədir.

İsmayılı rayonunda yaşayan ləzgilərin də epik və lirik folkloru zəngin ənənələrə malikdir. Onların çoxlu nağılları, rəvayət və əfsanələri, atalar sözləri və məsəlləri, mahnı və bayatıları vardır. Epik janrlar arasında mühüm yerə malik rəvayətlərə aid bir nümunədən söz açmaq istərdik. Belə nümunələrdən biri Nadir şahın Dağıstana yürüşü ilə əlaqədardır. Həmin rəvayətə diqqət çəkək: *“Nadir şah 10 min qoşunla Dağıstana hücum edir və buradakı yeganə şiə müsəlmanların yaşadıkları Misgincə kəndinə gəlir. Burada onun bir qardaşı yerli əhali tərəfindən öldürülür. Onunla bərabər Dağıstana gəlmiş bacısı nəyin bahasına olursa-olsun qardaşının intiqamını almağa çalışır. Nadir şah bacısını bu işdən çəkəndirməyə çalışsa da, o, öz istəyində qalır və yerli əhalidən bu qisası alır”* [11, c.2, s.151].

Hapitların folklorunda real tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı rəvayətlərdən biri İslamın müqəddəslərindən olan imam Əli ilə bağlıdır. Rəvayətin süjeti həm də Ə.Firdovsinin “Rüstəm və Söhrab”, “Koroğlu” dastanından “Dərbənd səfəri”ndəki [48, s. 316] süjetlə orta qəhətlərə malikdir. Rəvayətin qısa məzmunu belədir: *Həzrət Əli Qəbələyə gəlir və buranın hökmdarının qızı ilə evlənir. Gedəndə arvadına bilərzik verir və tapşır ki, oğlum olsa, adını Murad qoyarsan, bu bilərziyi də qoluna taxarsan. İl keçir və Həzrət Əlinin oğlu olur, adını dediyi kimi Murad qoyurlar. Həzrət Əli özü bu yerlərdən keçib şimala gedir və qayıdanda uşaqların “tura döydü” (bu oyunda dairəvi cızıq çəkilir, dairənin içinə bir əşya qoyulur, həmin əşyanı götürmək istəyəndə tura – qayıq ilə vurulur – D.Ə.) oynadığını görür. Həzrət Əli görür ki, uşaqlardan biri qalan doqquz uşağın hamısını döyür, odur ki istəyir o da həmin uşaqla oynasın. O bacarmayanda hirsələnir, yapışır uşağın qolundan bütün gücü ilə kənara atır.*

Atanda uşağın qolunda bilərziyi görüb tanıyır və “Ko Murad, Ko Murad... – deyə çıxırır. Amma gec olur, uşaq elə zərblə yerə dəyir ki, bir az çırpınır və ölür. O vaxtdan həmin yer Ko Murad adlanır [11, c.2, s.178]. Bu rəvayətdən çıxan nəticə “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” kimi ifadə olunur. Prof. S.Pirsultanlı “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri” əsərində “Komurad” rəvayətini əfsanə kimi qələmə vermiş və onun haqqında belə yazmışdır: “*Bir sıra əfsanələrdə, hətta orta əsrlərin sonuna qədər yerli əhali arasında qalmış qədim dini ayinlər əks edilmişdi (“Şamama-Nigar”, “Fironun aqibəti”) və bir çoxları xalq məişətinin müxtəlif cəhətlərinə həsr edilmidi.Onlardan bəziləri dinə zidd xarakter daşıyır.(“Komurad”, “Göyün qəzəbi” və s.)*” [66, s.18].

Axıska türklərinin də arasında “Xızır və Musa” rəvayəti çox məşhurdur. Məlum olduğu kimi, rəvayətdə Xızır və Musa kimi peyğəmbərlərin birgə səfəri zamanı etdikləri sual-cavabı həmişə maraqla qarşılanıb [118].

3.2. Nağullar

Azərbaycan folklorunda **nağıl** janrı önəmli yerə malikdir. H.Zeynallının dediyi kimi, nağullar “*onları yaratmış olan insan cəmiyyəti qədər qədimdir. Bunlar el yaradıcılığının bir növü kimi uzun zamanlar bilgi və bədii həyəcanın mənbəyi olmuş,...ibtidai insan isə bunların hamısını öz yaradıcılığı ilə bəzəmiş, şəxsləndirmiş, nəsildən nəslə söyləyərək əbədiləşdirməyə çalışmışdır*” [9, s.7]. Doğrudan da, uzun qış gecələrində, radio, televiziyanın olmadığı və əhalinin böyük hissəsinin təhsil almadığı bir dövrdə nağıla və nağıl dinləməyə hər kəs maraqla göstərirdi. Fil.ü.f.d. O.Əliyev bütün digər bölgələrdə olduğu kimi, “*...nağulların Şirvan folklor xəritəsində də mühüm yer tutmasını*” əsərində qeyd edir [35, s.78].

Nağil insanlara keçmiş xataırlamağa, bu günü görməyə və gələcəklə bağlı xəyallar qurmağa imkan yaradır. Nağılların mövzuları zəngin olur. Təbii ki, nağılların tək-cə məzmunu deyil, həm də onların ifa tərzi böyük əhəmiyyət kəsb edir. O dövrdə yaxşı nitq qabiliyyəti olan və müəyyən qədər oxumaq-yazmaq bacaran şəxslər xalq arasında nağılçı kimi tanınırdılar. Güclü yaddaşa, bəlağətli, məzəli danışığa malik söyləyicilər məscidlərdəki yığıncaqlarda, sənətkarlıq emalatxanalarında manqal ətrafında, qış fəslində evlərdə qurulan kürsülərin arxasında nağıllar söyləyirdilər. Elə nağil olurdu ki, iki, üç gün danışılırdı. Lahic folklor mühitində Molla Cabbar, Molla Nəsim, Qəzənfər Bircəmi və Qurban dayı kimi professional nağil söyləyiciləri olmuşdur [S.6]. Onlar az savadları ilə elə gözəl nitqə malik idilər ki, istənilən auditoriyanı uzun müddətə gərginlik içində saxlaya bilir və bunu etmək üçün hər bir nağılı yerli şəraitə və həmin mühitdəki insanlara uyğunlaşdırır, detallar əlavə edir, dinləyicini yormayan, əksinə, yeri gəldikcə onu gah gərginləşdirən, gah da şənəldirən ifadələrdən bacarıqla istifadə edərdilər. Bəzən dinləyici hətta özünü nağılın qəhrəmanı kimi hiss edə bilirdi [79].

Azsaylı xalqlar arasında nağil nümunələri toplayarkən çox bacarıqlı söyləyicilərin hələ tükənmədiyinin şahidi olduq. Bu fikrin təsdiqi üçün nağılçılardan Ərəgit kəndindən tam təhsilsiz, 85 yaşlı Babayeva Leyla, Əhən kəndindən natamam orta təhsilli, 42 yaşlı Baloglanov Zaur, Lahic qəsəbəsindən orta ixtisas təhsilli, 38 yaşlı Mövlamov İshaq, İsmayilli şəhər sakini, ali təhsilli Şahməmməd Dağlaroğlunu nümunə göstərmək olar. Onların fərqi yaşla deyil, daha çox peşəkarlıq səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Bu cəhətdən Azərbaycan folklorşünaslığında söyləyicilik ənənəsinin tədqiqatçısı fil.ü.f.d. A.Əhmədli söyləyiciləri daha çox bacarığına görə *“peşəkar və ya qeyri-peşəkarlara bölümlənməsi daha məqsədyönlüdür”* fikrini irəli sürür [26, s. 27]. Bu bərdə folklorşünas fil.ü.f.doktoru L.Süleymanova yazır: *“Söyləyicinin mətni nə dərəcədə bilməsi konkret olaraq onun yaddaşın-*

dan asılıdır. Burada yaş, cins, savad dərəcəsi və s. amillər az rol oynayır” [73, s. 175-176].

Lahıca söylənən nağıllarda da ənənəvi olaraq şah nəslindən və sənətkarlar zümrəsindən olan baş qəhrəmanlar, div, cin və Simurq quşu kimi sehrli qüvvələr əsas yer tutur. Lahıcın özündə yaranmış nağıllar o qədər də çox deyil, bu folklor mühitində söylənən nağılların içərisində Azərbaycan folklorunun təsiri altında yaranmış və bütün Şərqdə məşhur olan motivlərin əsasında qurulan nağıllar aparıcı mövqedədir. Təbii ki, bu nağılların əksəriyyətində dramatik gərginlik hökm sürür və xeyirlə şərin mübarizəsində xeyir qələbə çalır. Məsələn, Manaf Süleymanovun Lahıca qeydə aldığı “Şah və dəllək” nağılında nəql edilir ki, “Şah Abbas bir rəssamdan altında “Ey uzun, boynu əyri, ürəyindən keçənləri bilirəm” cümləsi yazılmış bir dəvə rəsmi alır və tez-tez ona baxırmış. Bir gün Şah Abbas saç-saqqalını düzəltməyə üçün dəllək olan otağa girir və şəkli güzgünün üstünə asır. Hər dəfə dəvənin şəklinə baxıb gülümsəyir. Dəllək həmişə etdiyi kimi əl-ayağa düşüb hazırlığa başlayır. Ülgücü bilo daşına çəkəndə Şah Abbas şəkli baxıb oradakı yazını oxuyur: “Ey uzun, boynu əyri, ürəyindən keçənləri bilirəm”. Bu sözləri eşidən dəlləyin əli titrəyir və ülgüc yerə düşür. Dəllək şahın ayağına yıxılır, ayaqlarını öpür, ağlaya-ağlaya yalvarmağa başlayır. O etiraf edir ki, onu şahı öldürməyə məcbur ediblər və qorxusundan deyə bilmir. Şah Abbas əmr edir ki, hamısını açıb desin. Dəllək bildirir ki, baş vəzirə şahın əmisi oğlu Qurban deyiblər ki, üzünü qırxanda şahın boynunu ülgüclə üzüm, əks təqdirdə onu öldürəcəklər, ya da şahı çuğullayacaqlar və vəd ediblər ki, onu vəzir təyin edəcəklər. Şah Abbas ondan niyə vəzir olmağa razılaşmadığını soruşur. Dəllək deyir ki, onsuz da onu sağ qoymayacaqdılar. Şah Abbas dəlləyi bu otaqda qoyub, qapını qıfıllayır və sui-qəsdçiləri edam etdirir, dəvə şəklini çəkən rəssama yaxşı ənam verir [72, s.198-199]. Nağılda əsas fikir ondan

ibarətdir ki, heç bir sirr gizli qalmır, gec-tez aşkar olur, bəd niyyətli insanlar öz cəzalarına çatırlar.

Şahlarla bağlı digər bir maraqlı nağıl öz süjetinə görə daha variantlı olmasilə seçilir. Lahic nağılçının söylədiyi “Yusifin nağılı”nın süjeti belədir: *“Bir axşam libaslarını dəyişmiş şah və vəzir bir kasıb kişinin evinə qonaq gəlirlər, həmin axşam bu ailədə dünyaya gələn oğlan uşağını görən vəzir gülümsəyir və bunun səbəbini şah soruşduqda vəzir – bu uşaqla sənin qızının kəbini kəsiləcək – deyər cavab verir. Şah – bu olmayacaq, – deyir, uşağı onun ağırlığında qızıl verərək alır və bir dərəyə atdırır. Lakin uşaq ölmür, onu tapan bir ovçu öz doğma övladı kimi böyüdür və ona Yusif adını verir. Bir dəfə ordan keçən şah artıq 20-22 yaşlarında olan Yusiflə qarşılaşır. Yenə vəzirin təbəssümünü görən şah həmin səbəbi yenə eşidir və bir məktubda onu gətirən şəxsin öldürülmə fərmanını yazır və öz sarayına göndərir. Təsədüfən məktubu sarayın qabağında yatmış Yusifin üstündən tapan və ona aşiq olan şah qızı həmin məktubun sözlərini elə dəyişir ki, vəzir Yusifi şah qızı ilə evləndirir. Səfərdən qayıdan şah başa düşür ki, doğrudan da “yazıya pozu yoxdur” [11, c.2, s. 23-27].* Bu nağilin məzmunu ilə tanış olduqdan sonra məlum olur ki, həmin süjetə onlarla Azərbaycan xalq nağılında rast gəlinir və onlardan biri də “Zəngi” nağılıdır [8, c.5, s.155-159]. Folklorşünas İ.Rüstəmzadə “Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi” kitabında bu süjeti belə təqdim edir: *“930 Yazıya pozu yoxdur. I. Padşah öz qızının naxırçının (qulun və s.) oğluna yazıldığını öyrənir; uşağı özü ağırlıqda qızıla valideynlərindən satın alıb dağdan atır; uşaq sağ qalır və maralın (keçinin) himayəsində böyüyür. II. Uzun illərdən sonra padşah yenə oğlanla qarşılaşır; onun öldürülməsi haqqında fərman yazıb Qara vəzirin yanına göndərir; oğlan yuxuda ikən padşahın qızı fərmanı dəyişdirir; səfərdən qayıdan padşah naxırçının oğlunun onun qızı ilə evləndiyini görüb başa düşür ki, Allahın yazdığını pozmaq mümkün deyil” [69, s. 263].*

“Süleyman peyğəmbər və sərçə” adlı başqa bir nağıldakı kimi, ibrətamiz fikirlərlə nəticələnən nağıllar da az deyil. “*Süleyman peyğəmbər sərçəni hədələyir, sərçə də Süleyman peyğəmbəri. Peyğəmbər ondan soruşur: “Sən mənə nə edə bilərsən?” Sərçə cavab verir: “Özümü bir yetimin ocağında külə bulayaram və həmin külü şahlıq taxtının üstünə çırpam. Yetim ocağının külü səpələnmiş ev də ki 40 günə viran olur”* [S.31].

Qeyd etdiyimiz kimi, Lahic folklorunun özünəməxsus cəhətlərindən biri də budur ki, bütün janrlarda olmasa da, bəzilərinə məhəlli folklor mühitindən irəli gələn xüsusiyyətlə – sənətkarlıqla, xüsusən də misgərliklə bağlılıq hiss olunur.

“Sənətkarın gücü” adlanan ailə-məişət nağılının qısa məzmunu belədir: *Bir gün qoca bir misgər ölüm ayağında oğullarını çağırır, böyük oğluna qızilla dolu bir küpə, ortancıl oğluna atını, kiçik oğluna isə öz dükanını verərək tapşır ki, analarını qorusunlar. Böyük oğul özünə ev tikir, evlənir və səhragərdliklə məşğul olmağa başlayır. Ortancıl oğul atla çaydan daş gətirdi, özünə ev tikdi və mis qab satmaqla məşğul olmağa başladı. Kiçik oğulun gecə-gündüz dükanda işlədiyini və gözəl əşyalar düzəltdiyini görən ana köhnə mis lampanın üzərində naxışlar çəkməyini xahiş edir. Oğlu nə çəkməli olduğunu soruşduqda ana deyir: “Üç oğlumu elə canlı çəkməlisən ki, onların haqqında hər şey məlum olsun”. Oğlu razılaşıır və səhər rəsmlər hazır olur. Ana lampaya baxanda böyük oğlunu bağda tacir sifətində oturduğunu və yanında plovu, rəsmi sürtəndən sonra bir şeytanın peyda olaraq ,plovu tamam yeməsi və ardınca bağın da, evin də gözədən itməsini görür. İkinci dəfə ana lampanı çevirdikdə ortancıl oğulun atın belində getdiyini və mis qab satmaqla məşğul olduğunu, rəsmi qumla sürtən kimi atın və papağının yoxa çıxmasının, oğlunun isə qocalıb tək-tənha qalmasının şahidi olur. Ana bundan məyus olur. Kiçik oğlunun rəsminə baxdıqda isə onu dükanda həkkaklıqla məşğul olduğunu və ətrafındakı uşaqların bu sənəti atalarından öyrəndiklərini görür. Ana lampanı sürtdükdə*

heç nə dəyişmir və bunun səbəbini oğlundan soruşduqda belə bir cavab alır ki, zaman sənətkarı dəyişə bilmir, onu alçalda bilmir. Sənət ona sığınacaq, övlad və sakit həyat bəxş edib. Qardaşları isə daha çox sərvət qazanmağa çalışdıqlarına görə həyatları təlatümlü keçəcək və ömürlərini tənha başa vuracaqlar” [11, s.19-20]. Nağıldan çıxan nəticəni asanlıqla anlamaq mümkündür. Əsl sənətkar həmişə yaşayır, amma var-dövlət hərisliyi insanı sonda məhv edir. Nağılın əsas özəlliyi ondadır ki, o məhz Lahıca yaranıb, çünki buradakı hadisələr misgər ailəsində, Lahıca və onun ən böyük məhəlləsi sayılan Ərəgiddə baş verir. Ümumiyyətlə, Lahıca nağılları da quruluşu etibarilə Azərbaycan türk nağıllarından o qədər fərqlənmir. Bunlarda ənənəvi giriş cümlələri “biri vardı, biri yoxdu”, “az getdi, çox getdi”, “ortalıqda..... qalsın, sizə kimdən deyim...”, sonluqlardakı “siz yüz yaşayın, mən isə iki əlli” kimi nağıl formulları müşahidə etmək olur. Bəzi söyləyicilər girişdə həm pişrov, həm də şəbədələrdən istifadə edirdilər.

Lahıca yaşayan insanlarda həmişə belə bir inam var: Sən kim olursan-ol, mütləq bir sənətin olmalıdır. Yaşlılar sənəti daimi “çörək ağacı” adlandırırdılar. Bu cəhətdən lahıcca söylənmiş “Sənətin gücü” nağılı olduqca maraqlı doğurur. Birincisi, bu nağılın süjeti “Baftaçı Şah Abbas” nağılına çox yaxındır, hətta həmin nağılın variantı hesab oluna bilər. Burada gözəl və ağıllı qızlara vurulmuş şahzadələrə evlənmək təklifi etdikləri qızlar belə cavab verirlər: o zaman razı olacaqlar ki, onların bir sənətləri olsun. Şahzadələr razılaşırlar və xalçaçılıq sənətini öyrənirlər. Təsadüf nəticəsində başqa bir ölkədə əsir düşən şahzadələr toxuduqları xalçaların naxışları vasitəsilə ailələrinə saxlandığı yeri haqqında məlumat verirlər. Beləliklə, bir şahzadə kimi, önəm vermədikləri sənət onları ölümdən xilas edir [S.11]. Nağılın süjetinə bir çox nağıllarda rast gəldiyini demək mümkündür. Belə nağılların gənclərin əxlaqi tərbiyəsində xüsusi rolu

var, çünki onlarda əməksevərlik, düzlük və doğma yurda bağlılıq hisləri aşılır.

Axıska türklərinə məxsus folklor nümunələrində aparıcı mövzu əcdadlarının vaxtilə yaşadıkları yurdla bağlı həsrət və bu yurdun gözəllikləridir. Vətənə sevgi motivləri hər bir xalqın folklor nümunələrində öz əksini tapır. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın qucaq açdığı bu insanlar buraya sevgi bəsləməklə bərabər, öz ata-babalarının yaşadıkları və sonradan zorla tərk etdikləri yurdlarını nəinki unutmur, o yerlərə qayıtmaq duyğusu onları heç zaman tərk etmir.

Axıska türklərinə məxsus folklor materialları kifayət qədər zəngindir. Belə ki, onların folklorunda Azərbaycan folkloruna məxsus olan əksər janrlara rast gəlmək mümkündür. Atalar sözləri, əfsanələr, mif, rəvayətlər, nağıllar, lətifələr, türkülər, mənələr və uşaq folkloru örnəkləri, habelə aşığı şeirləri burada üstünlük təşkil edir.

“Dünyanın yaranması”, “Xızır və Musa”, “Adam yeyici”, “Eylərdən olan gəlin” kimi əsatir və əfsanələrin çoxu “*qədim anatürk dövrünə, şaman və islam mifologiyasına bağlana*” [118] bilər. “Nənənin gəbəligi”, “Köti kaynana”, “Köti gəlin” əhvalatları isə məişətlə bağlıdır, onlarda ailədaxili münasibətlər əsasdır. Məsələn, “*öz qaynanasına xəstə vaxtında pis baxmış qaynanası gəлиндən xahiş edir ki, ona toyuq şorbası bişirsin, gəlin də əvəzində pişiyi kəsib ondan yemək bişirib qaynanasına verir. Gəlinin özü qocaldığı zaman o da öz gəlinindən xahiş edir ki, ona toyuq ətindən şorba bişirsin. Bu gəlin yaxşı gəlin olur, o toyuq ətindən yemək bişirir, amma görür ki, qazandakı toyuq pişiyə döndü. Gəlin ikinci dəfə yenə toyuq kəsir və yemək bişirir, yenə həmin vəziyyət təkrar olunur. Bunu gəlib qaynanasına deyəndə o bir az düşünür və deyir ki, bir vaxtlar mən qaynanama toyuq əvəzində pişik yedirtmişdim. İndi, odur ki, elədiyim qabağıma gəlir*” [S.35].

Axıska türklərinin nağıllarında padşah, küpəgirən qarı, keçəl (türklərə məxsus Kəloğlan) kimi Azərbaycan nağıllarına xas olan surətlər vardır. Bu nağıllar arasında sehrli, məişət və heyvanlar haqqında nağıllar da vardır. Nağıllarda 3, 7, 40 rəqəmləri mistik mənaya malik olması ilə seçilir. Bu nağıllar arasında “Üç usta” nağılı bizə daha maraqlı gəlir: *“Heç yerdə tayı-bərabəri olmayan bir saray tikmək istəyən padşah elan verir, üç usta gəlir. Ustalar belə bir evi o şərtlə tikməyə söz verirlər ki, padşah qızını onlara versin. Onların hər biri bu barədə şahın qızı ilə razılaşıır. Bundan həvəslənən ustalar üç gündə tikiləcək bir evi bir-cə gündə tikib qurtarırlar. Lakin ev hazır olduqdan sonra padşaha məlum olur ki, qızı hər üç ustaya eyni zamanda ərə getməyə söz verib. Padşahla vəzir məsləhətləşirlər və üç ustanın hər birinə dünyada heç yerdə olmayan bir əşya gətirməsini tapşırırlar. Ustalardan biri qeyri-adi bir alma, o birisi uzağı yaxın göstərən, üçüncüsü isə ən sürətli qaçan at alıb gətirir. Şahın qızı bu vaxt xəstə imiş. Onu baş ustanın gətirdiyi alma sağaldır. Odur ki, vəzirin qərarı ilə qız ona ərə gedir”* [S.3].

Hapıtların özünəməxsus nağılları çox azdır. Bunlar da həcmcə çox kiçik olması ilə bərabər, nağıl janrına xas spesifik xüsusiyyətləri özündə əks etdirmir. Amma müəyyən qədər təhsilli yaşlı qadınlar və kişilər elə nağıllar danışırırlar ki, onların da əksəriyyəti nağıl kitablarındakı keçəllər və şahlarla bağlı olur.

3.3. Lətifə, qaravəlli və şəbədələr

Folklorun epik janrları sırasında kiçik həcmə malik **lətifə**lərin xüsusi yeri vardır. Bəzi alimlər lətifələri gülməli nağıllar, bəziləri isə məsəllərlə bir sraya qoyurlar. Bu janr insanların həyat tərzinə, yaşadıkları şəraitə tənqidi münasibətini əks etdirməkdə öz operativliyi ilə bütün digər folklor janrlarından seçilir. Nağıl və dastanlardan fərqli olaraq, atalar sözləri, məsəllər, şəbədə, bayatı və s. kimi lətifələrin də söylənməsi üçün xüsusi şə-

rait, dinləyici və toplantı tələb olunmur. T.Fərzəliyev lətifə haqqında belə yazır: “...adətən, lətifə tez mənimsənilən, ürəyə yatan, xoşagələ, insanı düşündürən janr olduğu üçün həmişə kütlələrin, eləcə də ayrı-ayrı sənətkarların diqqətini özünə cəlb etmişdir” [36, s.121].

Hər bir lətifə qəhrəmanının adı ilə bağlı əhvalatları danışan şəxs onların bəzə məzmununu daha qabarıq şəkildə təqdim edir və bu əhvalatların personajı bir müddətdən sonra lətifə qəhrəmanı kimi məşhurlaşmağa başlayır. Lətifə danışan şəxsdən yumor hissi, zəngin və gözəl nitq mədəniyyəti, artistlik məharəti, onu yerində danışa bilmək və lazım gəldikdə konkret şəraitə uyğunlaşdıraraq təqdim etmək bacarıqları tələb edilir. Bu bacarıqları inkişaf etdirən şəxslər sonradan lətifə söyləyiciləri kimi tanınırlar. Lətifə hər dəfə yeni söyləyicinin dilində yeni bir keyfiyyət, bəzən də yeni bir variant qazanır. Variantlaşma, əsasən, söyləyicinin nitq qabiliyyəti, lətifənin məzmunu və təqdim edilməsində improvizə etmə bacarığından qaynaqlanır. İmprovizə zamanı söyləyici personajları, əhvalatın baş verdiyi zaman və məkanı, hətta ondan çıxan nəticəni də dəyişdirmək imkanları əldə etmiş olur.

Elə bir dünya xalqını təsəvvür etmək olmaz ki, lətifə yaratmasın. Digər folklor janrlarında olduğu kimi, lətifələrdə də regional xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bölgə lətifələrinin xüsusiyyətlərini araşdırmış f.ü.f.d. S.Abbaslı belə yazır: “*Bölgə lətifələrinin mahiyyətində, məğzində dayanan xalq gülüşü, xalq satira və yumor folklorun əksər janr və növlərində geniş yer alsada, region bəzəmələrində zirvə nöqtəsinə yüksəlmiş, onun genetik mahiyyətinin zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır*” [1, s.142].

İsmayılı folklor mühitində lətifə kifayət qədər geniş yayılmış və hamı tərəfindən sevilən bir janrdır. Hər bir yaşayış məntəqəsi, hər bir etnik toplum ənənəvi mövzu və qəhrəmana aid lətifələri söyləməklə bərabər, öz lətifələrini də yaradır. Azərbaycan

can mühitində yer almış Şərqi Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə kimi ənənəvi lətifə qəhrəmanları ilə yanaşı, sırf Azərbaycan folklorunun doğurduğu Abdal Qasım, Mirzə Tağı, Hacı dayı və s. kimi qəhrəmanları, o cümlədən Lahic lətifələrinin bənzərsiz qəhrəmanı Qulu Şeydanı da qeyd etmək lazımdır.

S.Abbaslı lətifələri yayılma arealı baxımından iki növə bölür: “1) *kütləvi lətifələr*; 2) *məhəlli (lokal) lətifələr*” [1, s.143]. Lətifə qəhrəmanlarının sözü sərrast və yerində demək qabiliyyəti nə qədər əhəmiyyətlidirsə, lətifə söyləyicilərinin bacarığı, onların nitqindəki zənginlik, əl-qol hərəkətlərindən və mənalı mimikadan bacarıqla istifadəsi bir o qədər vacibdir. Lətifədəki əhvalatın söyləndiyi məkan və şəraitə uyğunlaşdırılması lətifənin təsirini artırır, araya səmimiyyət və canlılıq gətirir. Lokal qəhrəmanlardan nümunələrin söylənməsi, əslində, Azərbaycan lətifə qəhrəmanlarının ümumi panoramında bölgələrin yerinin olmasını təsdiq edir.

Baməzə xasiyyətləri və hər zaman hazırcavab olmaları ilə seçilən lahıcların söhbətlərində lətifələrə, şəbədələrə, məsxərələrə və hətta dar çərçivədə deyilə biləcək atalar sözü və məsəllərə tez-tez rast gəlmək olur. Təsadüfi deyil ki, V.Millərin “Tatskiye etyudi” kitabında yer almış və Lahıcdan toplanmış 11 nümunədən 7-si məhz Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə ilə bağlı lətifələrdir.

İsmayılı lətifələrinin toplanması zamanı XX əsrin 80-ci illərinə qədər Lahic qəsəbəsində yaşamış və xalq arasında, lahıcların dilində “Quli Şeydo” kimi tanınmış şəxsin adı ilə bağlı lətifələr daha çox diqqəti cəlb edir. Düzdür, Lahic və digər tətillik əhali yaşayan məntəqələrin ərazisində Nəcəfəli Məhtab, Nəzər Aliheydər, Ələmdar və b. kimi baməzə və hazırcavab adamlar çox olub, amma Qulu Şeyda qədər məşhurlaşmış ikinci bir şəxs bu yerlərdə olmayıb [27].

Lahıcdə söylənən lətifələri sayı, yayılması və qəhrəmanlarına görə bir neçə yerə ayırmaq olar:

1. Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddinlə bağlı;
2. Qulu Şeydanın adı ilə bağlı;
3. Ələmdar, Beydulla, Nəcəfəli Məhtab, Nəzər Aliheydər və b. adları ilə bağlı.

S.Abbaslı regional lətifə qəhrəmanları haqqında belə yazır: *“Ayrı-ayrı bölgələrə aid gülməcə qəhrəmanları (surətləri) Azərbaycan ərazisinin gülüş ustalarının zəngin personajlar aləminə malik olduğunu nümayiş etdirir”* [1, s.143].

Yuxarıda adı çəkilən Qulu Şeyda, əsasən, xırda alverlə məşğul olmuş, amma bununla bərabər, İslam dininin əsaslarının mükəmməl bilicisi və gözəl Quran qiraətçisi olmuşdur. İstər ailədə, istər camaat arasında, istərsə də ticarət məqsədilə getdiyi kəndlərdə hamı onu sözündə və hesabında düz bir adam kimi tanıyırmış. Xalq arasında hazırcavablığı ilə seçilən Qulu Şeydanın düşdüyü ən adi situasiya belə lətifəyə çevrilərmiş. Bəzi lətifələrdə olduğu kimi onun adı ilə bağlı lətifələrin də sonluqları sonradan xalq arasında zərb-məsəllər kimi işlənərmiş.

Qulu Şeydanın lətifələrini mövzu baxımından bir neçə qrupa bölmək olar:

- İctimai nöqsanlarla bağlı;
- Ticarət fəaliyyəti ilə bağlı;
- Ailədə davranışı ilə bağlı;
- Qeyri-adi situasiyalarla bağlı [27].

Qulu Şeydanın yaşadığı dövr, əsasən, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti illəri idi. Bu dövrdə insanların fərqli düşünmə və mövcud quruluşun tələblərinə uyğun olmayan hərəkət etmək haqları yox idi. Ancaq bu vaxtlar xalq arasında Qulu Şeyda kimi düz danışan və məmurların qərarlarına fərqli münasibətləri ilə seçilən adamlar da var idi. Bu baxımdan Qulu Şeydanın o zamanlı məmurlarla maraqlı mükəllimləri olmuş və o öz fikirlərində haqlı olduğunu təsdiqləyə bilmişdi. Bir lətifədə danışılır ki, *“yerli sovet sədri Qulu Şeydanı çağırıb narazı-narazı ona deyir ki, o, dövlətə hər ay üçün 60 yumurta borcludur. Qulu mə-*

zəli bir şəkildə: “Hörmətli sədr, cəmi bir toyuğum var, o da ki gündə bir dənədən artıq yumurtlaya bilməz. İndi sözün nədir, toyuğun qalan işini mən görməliyəm?” – deyərək [54, s.12] sovet dövründə mal-qara və toyuq saxlayan vətəndaşlara natural formada vergi vermələrini isbatlayan məntiqsiz qərara qarşı çıxır. Qulu Şeyda Sovet hakimiyyətinə müxalifətdə deyildi, o, sadəcə bir el ağsaqqalının dili ilə xalq həqiqətini ifadə etmişdi. Bu, nəyin bahasına olur-olsun, dövlətin qoyduğu təsərrüfat planının yerinə yetirilməsi üçün qanunsuz vasitələrdən istifadə edən məmurlara sadə insanların etirazını əks etdirən bir lətifə idi. Başqa maraqlı tərəf də budur ki, özü gülüş “istehsalçısına” çevrilən lətifə qəhrəmanı mənfi bir tipin gülünc hala düşməsinə “səbəbkar” olur. Bu mənada digər bir lətifə də olduqca maraqlıdır: “*Qulu Şeyda bir gün Lahıcdan olan bir neçə nəfərlə rayon partiya komitəsinin I katibinin qəbuluna gəlir ki, o, kəndə su çəkdirmək üçün müəyyən qədər pul ayırsın.*

– Nə pul, – deyər katib hirsələnir və bildirir ki, onların olan-qalan suyunu da kəsmək lazımdır.

Qulu Şeyda başlayır şükür etməyə. Katib səbəbini soruşanda belə deyir:

– Bəxtimiz gətirib ki, birinci katibsən. Gücün də yalnız suya çatır. Allah eləməmiş, birdən vəzifən bir az böyük olsaydı, çörəyimizi də kəsərdin” [54, s.10].

Bu lətifə hər zaman aktual olan məmur laqeydliyi, özbaşınalığını göstərmək üçün maraqlı nümunədir və folklorumuzda məşhur “Allah yaxşı ki, dəvəyə qanad verməyib, yoxsa uçurmadığı dam qalmazdı” deyimi ilə həmahəng səslənir.

Sovet dövründə planlı təsərrüfatla bağlı maraqlı vəziyyətlər yaranırdı. Məhz belə məqamlardan biri Qulu Şeydanın lətifə mövzusunda çevrilə bilmişdir: “*Qulu Şeyda ailəsini dolandırmaq üçün ətraf kəndlərdən heyvan dərisi alıb Lahıcdə dabbəqlərə satardı. Bir dəfə gön-dəri ilə dolu ağır şələ ilə çayxananın qabağında keçəndə İsmayilli rayon tədarük kontorunun işçisi Sə-*

məndər adında bir şəxs onu saxlayıb, Qulunu məhkəməyə verəcəyi və onun əlindən gön-dəri tədarük planını verə bilmədiklərini deyir. Qulu ondan xahiş edir ki, yerə qoyduğu şəlani onun belinə qaldırsın. Səməndər də hıqqana-hıqqana şəlani onun belinə qaldırır. Qulu onun üz-gözünün tər basdığını görüb deyir: “Bax qulağında birdəfəlik sırğa elə. Nə qədər ki mənim kimi kəndbəkənd gəzib min əziyyətlə gön-dəri yığmamısan, belində şələ gəzdirməmişən, tərləməmişən, tədarük planın da dolmayacaq” [54, s.18]. Göründüyü kimi, lətifədə öz ailəsini min bir əziyyətlə dolandıran zəhmətkeş insanlara qarşı məmur laqeydliyi və hörmətsizliyi tənqid olunur. Sadəcə, gülüş xatirinə söylənmiş bir ifadə bəzən cəmiyyətin böyük bir ictimai bəlasından xəbər verir.

Ticarətdə çox dürüst olan Qulu Şeydanı Lahıcın ətrafındakı kəndlərdə tanımayan yox idi və malı satılsın deyə həm pul, həm də ərzaqla alver edərdi. Bir lətifədə deyilir: “*Qulu Şeyda Şirinbəyim adlı bir qadıncıdan bir motal alır. Motalın dərisi keyfiyyətsiz olduğundan içindəki pendir tük qarışıq olur. Bir müddət keçir, həmin qadını görən Qulu ona razılığını kinayə ilə belə deyir: “Bundan sonra pendiri həmişə səndən alacağam, çünki pendiri uşaqlar yedi, içindəki tükdən də bir yorğan tutduq”* [S.26]. Lətifə qəhrəmanı lakonik formada aldanmadığını və alverdə dürüslüyün vacibliyini bildirir.

Qulu Şeydanın ailəsində məzəli məqamları əks etdirən lətifələrin birində danışılır ki, “*..bir dəfə evinə gələn pal-paltar satıcısı gətirdiyi malı nə qədər tərifləsə də, Qulu almaq istəmir. Parçanın tərifini eşidən arvadı Tahirə pis görməyinə baxmayaraq, malı gözlərinə yaxınlaşdırıb deyir: “Əla maldır”. Qulu Şeydanın əlacı kəsilir: “Bir malı ki kor da bəyəndi, daha sözüüm yoxdur”* [54, s. 46]. Bu lətifənin son cümləsi lahıclar arasında məsələ çevrilib.

Qulu Şeyda gülüşə səbəb olan bir sözü elə eyhamla deyirdi ki, lətifənin hədəfi o andaca məlum olurdu. Bunu söylədiyi hər bir lətifədə görmək mümkündür. Çox vaxt mübadilə yolu ilə al-

ver edən Qulu Şeyda satdığı malların əvəzinə aldığı ərzaq məhsullarını (süd, qatıq, yağ, toyuq-cücə, kartof və s.) Lahıcdə ehtiyacı olan müştərilərə satırmış. *“Bir müddət daimi bir müştərisinə süd satmış Qulu Şeyda ondan nə bişirəcəyini soruşanda “süddaşı” deyərək cavab verir. Qulu məsləhət görür ki, daha südə su qatmasın, çünki lazım olan qədər qatıblar”* [54, s. 38]. Belə davranış həm Qulu Şeydanın düzlüyündən, həm də baməzə xasiyyətiindən xəbər verirdi.

Qulu Şeyda ilə bağlı bəzi lətifələrdə Azərbaycan və digər xalqların lətifələrindəki oxşar məqamlara da rast gəlinir. Məsələn, *“bir dəfə arvadının təkidi ilə ərdə olan iki qızının yanına gedən Qulu Şeyda bir qızı üçün gün çıxması, o birisi üçün yağışın yağması üçün dua edir. Arvadı qızlarının halını soruşduqda Qulu belə deyir: “Hələ ki pis deyillər, amma yağış yağsa, vay böyüyün, yağmasa, vay kiçiyin halına”* [11, c.2, s.36]. Qulu Şeydanın bir sıra lətifələrində ənənəvi lətifə qəhrəmanlarının, xüsusən də Molla Nəsrəddinin təsiri aydın hiss olunur. Bu, xalqın öz lətifə qəhrəmanına olan sevgisini və həmin lətifələrin bölgə lətifələrinə təsirini göstərən fakt kimi qiymətləndirilməlidir.

Şərqdə ictimai eyiblərə öz kəskin etirazı və həyat həqiqətlərinə aydın baxışı ilə məşhurlaşmış Bəhlul Danəndənin *“bişmiş xoruzu xəlifənin ailəsində bölməsi”* əhvalatından bəhs edən [18] lətifənin süjetinə yaxın bir Lahıç lətifəsinə (o da Qulu Şeyda ilə bağlıdır – D.Ə.) diqqət yetirdikdə burada da simvollardan istifadənin şahidi oluruq: *“İri bir qazı soyutma bişirən Məcid adlı biri Qulu Şeydadan xahiş edir ki, onu ailə üzvləri arasında bölüşdürsün. Qulu Şeyda bunu bacarıqla icra edir: başla boyunu Məcid kişiyə, ayaqlarını oğullarına, qanadları qızlarına və quru qabırğanı arvadına verir. Bunları verə-verə yağlı ətli yerlərini özü yeyir. Ev sahibi bölgüdən narazı qaldıqda Qulu Şeyda belə deyir: “Ailənin başçısı sən olduğun üçün baş sənin, daim hərəkətdə olduqları üçün ayaqlar oğulların, ər evinə köçüb gedəcəklərinə gö-*

rə qanadlar qızların, istədiyən vaxt döyüb atası evinə yola saldığına görə quru qəfəs də ki arvadındır” [54, s.11].

Qulu Şeyda adı hər dəfə çəkildə indi də həmyerliləri arasında xoş bir ovqat yaranır. “O, oğluna demişdi: “Oğlun olsa, adını Şeyda qoy. O da oğlunun adını Şeyda qoysun. Axır, elə edin ki, bu həyətdən Qulu Şeyda əskik olmasın”. Bu vəsiyyətdə indi də əməl edilir Elə bununla əlaqədar lahiclar arasında “Şeydo kü Quli, Quli kü Şeydo” (lahıcca Şeyda oğlu Qulu, Qulu oğlu Şeyda” [S.11] ifadəsi yaranmışdır. Qulu Şeyda lətifələrindən biri təzad üzərində qurulub: “Qulu Şeydadan iki həkim – can və mal həkimləri arasında fərqi soruşanda belə cavab verir: “Fərqliniz ondadır ki, birinizi evə, o birinizi isə tövləyə dəvət edirlər” [54, s. 53].

Qulu Şeyda təkcə Lahıccda deyil, İsmayillinin digər tətilliləri kəndlərində, o cümlədən Əhən, Zərnəva, Buynuz, Gideyli, Namazgah və s. kəndlərində də məşhur idi, belə ki, Qulu Şeyda lətifələrini toplayarkən onların arasında Lahıccın özündə eşitmədiyimiz lətifələr də aşkarlandı.

Lətifə dünya folklorunda ən çox və asan yayılan, hər zaman yenilənən, yeni qəhrəmanlar yetirən bir janrdır. Bəzən ayrı-ayrı regionların lətifə qəhrəmanlarının görüşü belə yeni bir lətifənin yaranmasına səbəb olurdu. Lahıccda yaşayan Beydulla adında bənzər şəxsin bir dəfə tanınmış gülüş ustası Lütfuli Abdullayevlə qarşılaşması maraqlı lətifəyə çevrilmişdi: “İsmayilliyə gələn Lütfuli Beydulla kişi ilə görüşmək istəyir və elə uzaqdan onu görəndə kimi onun da alçaqboylu olduğunu və bir az da ona oxşadığını söyləyir. Bunu eşidən Beydulla kişi deyir: “Ola bilər, mərhum atam Şəkiyə tez-tez gedib-gələrdi” [S.15]. Belə mükəllimlər bəzən müxtəlif regional lətifə qəhrəmanlarının mübahisələrini əks etdirər və hər bir regionun öz qəhrəmanları ilə öyünməsi üçün səbəb olurdu.

Lahıccda maraqlı əhvalatları ilə yaddaşlarda qalmış digər bir lətifə qəhrəmanı olan Ələmdar kişi ilə bağlı lətifələrin birində deyilir ki, “Bir dəfə o, yaylağa getməli olur, əvvəlcədən işini

bərk tutur, əlindəki torbaya 2-3 daş parçası qoyur. Binələrə yaxınlaşanda itlər üstünə cümür. Ələmdar kişi əlindəki torba ilə yaxınlaşan itin hansını vurursa, yerə yığılır. İt sahibinin yaxınlaşdığını görüb, tez torbanın içindəki daşları kənara atır. Çoban itlərin yerə niyə yığıldığını və onların nə ilə vurulduğunu soruşduqda Ələmdar kişi boş torbanı göstərir. Çobanın “Torbada nə vardı?” sualına belə cavab verir: “Mən bilirəm ki, torbada nə vardı, itlər bilir ki, onlara nə dəyib?”. Başqa bir lətifədə deyilir ki, “Telefon qovşağında işləyən Ələmdar kişini bir şəxs tez-tez narahat edərək onu müəyyən nömrələrə qoşmağını xahiş edir. Ələmdar kişi də yarızarafat, yarıgerçək: “ay bala, sən özün nömrəsən (yəni firıldaqsan – D.Ə.), nömrəni neynirsən?” – deyə cavab verir” [S.15].

Lahıclar arasında elə lətifələr də dolaşır ki, onların qəhrəmanları ilə bağlı süjetlər ətraf ərazilərə nisbətən burada o qədər də yaygın deyil. Belə qəhrəmanlara Kəlniyyəti nümunə gətirmək olar. F.ü.f.d. A.Əhmədli Kəlniyyət mövzusunun tədricən aktuallığını itirməsini həmin lətifələrdə qeyri-etik məqamların yer alması ilə əlaqələndirir. İsmayılı ərazisində, o cümlədən Lahıca, danışıqında zahirən kobud və yöndəmsiz, nitqində isə qeyri-etik ifadələrə yol verən insanları Kəlniyyətə oxşatmaq halları ilə daha çox üzləşdik. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan folkloru üçün səciyyəvi olan lətifə qəhrəmanlarına aid süjetlərin funksionallığı areallara görə bir-birindən müəyyən qədər fərqlənir və bəzən bir bölgədə az tanınan lətifə qəhrəmanı digər bir bölgə üçün daha çox aktualıq kəsb edir. Bu fikri folklorşünas A.Əhmədli belə ifadə edir: “*Tipologiyasına görə daha geniş arealları əhatələyən ənənəvi Azərbaycan lətifələri yayıldığı areallar üzrə hər qövmün ruhuna, dünyagörüşünə, improvizə imkanlarına görə üzərinə yeni-yeni rənglər, çalarlar alaraq özünəməxsusluq qazanmışdır*” [26, s.62]. Müəllifin keçən əsrin 90-cı illərində Şirvan bölgəsində, o cümlədən Lahıca sadə və özünəməxsus dil şivəsi, məzmunca lakonik nəql edilmiş Kəlniyyətlə

bağlı qeydə aldığı bir lətifəni biz də burada təqdim etməyi uyğun görürük: “Şah Abbasın bir bacısı var idi. Deeb bu gecə, bu qışın soyuğunda kim səhərə qədər qaravul çəhsə, bacımı ona verəcəm. Neçə-neçə adamlar durur, səhəri görə bilmir. Kimisi ölür, kimisi elə yarımçıx qalır. Kəl Eynət gəlir, deer, mən duraram. Sən durarsan?!”

Deer: Hə, mən duraram! Bacuun deer, kəbinin kəs ver mənə.

Dedi: Heş durmamış?

Dedi: Yaxşı duraram. O gecə səhərəcən bı qaraul çəkir.

Səhər üzuza xeyir açılısın.

Deer, nə gördüm.

Dedi: Bəli, Həftəsoda bir ışıx gördüm.

Dedi: Hə, sən ona qızınmısan.

– *Qızınmışam mən ona, Həftəsoda?!*

Dedi: İşığa baxmısan, qızınmısan.

Deeb: Yaxşı! Bı gecə deer, Şah Abbas vəzir-vəkilinə mənə qonaxdı.

Neçə dənə adam gəlir, nağayırınsın? Götürür şəmi yandırır qoyur ocağa. Qaranı da doldurur dibin, çıxardır qoyur dama. Hə, Şah Abbas baxdı gördü, bir saat aradan keçdi, xörək gəlmədi. İki saat keçdi, üç saat...

Ded (i): – Ə, durun, gedin, görün bı nağayırır?

Durub, gəlib görüllər ki, bir şəmi yandırıb qoyub ocağa. Qazanı da qaldırıb qoyub dama, bacanın üstünə. Getdi xəbər verməyə. Çağırdılar, gəldi.

Dedi: Ə kişi, şəm bırdə yansın, qazan bacaaan üstündə, damda, bırdə bişər?

Dedi: Şah Abbas, pəs mən bırdən Haftasava, işığa baxdım, qızındım?

Deer: Hə, düz çıxır sözü. Bacısının kəssirir kəbinin, verir muna” [26, s. 64-65].

Lətifədə şaha “dərs” verən Kəlniyyətin öz məqsədi yolunda fədakarlığını və istənilən çətin vəziyyətdə çıxış yolu tapmaq

qabiliyyətini görə bilirik. Bununla da folklorumuzda həm nağıl, həm də lətifə qəhrəmanı kimi tanınan Kəlniyyətdə digər klassik lətifə qəhrəmanlarında olan keyfiyyətləri: zirəklik, hazırcavablıq və qorxmazlığı müşahidə edirik. Lətifənin söyləyici tərəfindən yerli şəraitə uyğunlaşdırılması da süjetdən aydın görünür. Belə ki, burada Lahıc yaxınlığındakı Həftəsov kəndinin adı çəkilir. Bu da A.Əhmədlinin başqa bir yanaşmasında belə əsaslandırılır: *“Azərbaycanda lətifələrin yayıldığı bəlli miqyasları və mövzunun əlimizdə olan mətn variantları deməyə əsas verir ki, Kəl Niyyətlə bağlı lətifələrin daha səciyyəvi olduğu və obrazı qatı şəkildə təcəssüm etdirən folklor mühitləri vardır”* [26, s. 60].

Hansı dildə söylənməsindən asılı olmayaraq janra xas olan yığcamlıq, frazeoloji birləşmələrin çoxluğu, kinayələr, sətiraltı mənalar, eyhamlar, bədii təzadlar, istiarələr, bənzətmələr və s. bədii keyfiyyətləri bu səpkili lətifələrdə müşahidə etmək mümkündür. Söz eyhamı lətifənin əsas silahıdır desək, yanılmazdır. “Folklor terminləri” kitabında alim Z.Noyman lətifə haqqında belə yazır: *“Lətifənin eyhamı nə qədər uğurlu olsa, onun təsiri bir o qədər də güclü olar”* [37, s. 231].

İstər Qulu Şeyda, istərsə də digər Lahıc lətifə qəhrəmanlarına aid edilən süjetlər söylənərkən onların hər birində əsas mahiyyət mayasının eyham olmasıdır. Həmin eyhamlı ifadələrdəki sərrastlıq, fikir bitkinliyi, kinayə və s. bütün Azərbaycan lətifələrinə xas olan cəhətlərdir. Lahıc lətifələrində dialoqlar elə qurulub ki, orada bir artıq söz belə tapmaq mümkün deyil. Bir lətifənin nümunəsində bunu görmək mümkündür: *bir dəfə Qulu Şeydadan bir nəfər xahiş edir ki, oğluna göndərmək üçün 5-6 kilo yaxşı alma gətirsin. Qulu da almanı gətirir. Həmin şəxs almanın qiymətini soruşur:*

– 3 manata.

– 3 manata bahadır, ona eşşək üçün bir pud (16 kilo – D.Ə.) arpa almaq olar.

– *Onda get 1 pud arpa al və bağlama elə, oğluna göndər* [54, s.23].

Alma ilə arpanı fərqləndirməyən bir adama başqa bir cavab tapmaq mümkün deyil.

Qulu Şeydanın bəzi lətifələrində maraqlı bənzətmələrin də meydana çıxdığının şahidi oluruq. Məsələn, “*Lahıca ilk dəfə gələn avtomobildə gəzməyi ona təklif edəndə deyir: “Mənim Əzrayılın nənnisində işim yoxdur”* [54, s.10]. Bunu deməklə, o, maşını Əzrayılın nənnisinə bənzədir.

Molokanların folklorunda da lətifə janrında nümunələr çoxdur. Bəzən bu lətifələrdə müxtəlif millətlərin nümayəndələri iştirak edir. Məsələn, *Matvey adlı bir molokan dəyirmançının yanından keçən bir azərbaycanlı atını sulamaq istəyir. At su içdiyi müddətdə sahibi də aramsız fit çalır (inanca görə, guya fit çalanda at suyu rahat içir – D.Ə.). Bundan bezən molokan deyir:*

– *Ay kardaş, su axır, at baxır, buna fıy-fıy nə lazım?* [71, s. 360].

Başqa bir lətifədə belə danışılır: “*Matveyin yanından keçən atlı oradan bir az qabaq başqa bir atlının keçib-keçmədiyini soruşur. Matvey: – Keçdi, – deyə cavab verir. Həmin adam: – Sürsəm, ona çata bilərəmmi? – soruşanda məzəli bir cavab alır:*

– *A musurman, sən gedir, o gedir, mən nə bilim sən ona çatar, ya çatmaz*” [71, s. 360].

Lətifənin yaratdığı xoş ovqat və bununla bərabər məntiqsiz suala verilən sərrast cavab onun uzun müddət dinləyicilərin yaddaşında qalmasını şərtləndirir.

Hər bir xalqın, o cümlədən Axıska türklərinin dünyaya gülüş prizmasından baxışını əks etdirən lətifələrindən yan keçmək olmur. Axıskalılar sürgünlərdə yaşadıkları ağırılı-acılı günlərdə belə yumor hislərini itirməmiş, bununla həm də gələcəyə nikbin baxışlarını göstərə bilmişlər. Bu lətifələrin böyük bir qismi Molla Nəsrəddinlə bağlıdır. Həmin lətifələrin birində deyilir: “*Eşşəyi itən bir nəfər çox axtarır, axırda axtarmaqdan yorulur və cümə günü məscidə Mollanın yanına gedir, xahiş edir ki, camaat-*

dan soruşsun. Molla camaata maraqlı bir sual verir: “Kimin nəyə həvəsi var?” Adamlardan hərəsi bir şeyə həvəsi olduğunu deyir. Axırda 3-4 nəfər qalır, onlar deyirlər ki, heç nəyə həvəsləri yoxdur. Molla eşşəyi itmiş şəxsi çağırır və deyir: “Burda 3-4 eşşək var, bax gör, bunlardan hansı səninkidir” [S.3]. Başqa bir lətifədə isə Molla Nəsrəddinlə dostunun söhbətindən bəhs olunur: “Molla küçədə dostu ilə rastlaşarkən deyir: “A qardaş, əvvəllər məni tez-tez qonaq çağırardın, amma indi çağırırsan, səbəb nədir?” Dostu cavab verir: “Sən, tez-tez, həm də görməmiş kimi yeyirsən, ona görə çağırıram”. Molla deyir: “Sən çağır, mən bundan sonra hər tikənin arasında iki rükət namaz da qılaram” [S.3]. Hər iki lətifədəki yumor və həyatdakı eyiblərə tənqidi baxış onu göstərir ki, axıskalılar artıq neçə illər yanaşı yaşadıkları azərbaycanlıların sevimli lətifə qəhrəmanı Molla Nəsrəddin lətifələrinə müəyyən əlavələr də etmişlər.

Hapıtlar arasında bəmərə və hazır cavab şəxslər az deyildir. Onlardan biri öz sadələvə və bədahətən deyimləri ilə fərqlənən Dəli Yusif adında bir şəxs olub. Dəli Yusiflə bağlı lətifələr təkcə İsmayılının Mollaisaqlı kəndində deyil, həm də Hacıhətəmli, Kürd Eldərbəyli, Gideyli və Göyçay rayonunun Bıdır, Qarabağqal kəndlərində indi də yaddaşlarda yaşayır. Dəli Yusiflə bağlı lətifələrdə onun nə qədər səmimi olduğu nəzərə çarpır və bu lətifələr bizə öz sərrast və yerində deyilmiş replikaları ilə sanki bir dərs verir [30]. Belə lətifələrdən bir neçəsinə müraciət edək:

Məsələn, “Xaraba qalmazdı ki?” lətifəsində deyilir: “*Bir dəfə kəndin hörmətli ağsaqqalı Lətif əfəndi deyir ki, ay Yusif, gedin oğlum Cərulla ilə sahədən qızılgül kolu gətirin, həyatə əkin.*

Yusif bərkdən şaqqanaq çəkib deyir:

– *Ay Əfəndi, neçə ilin oxumuş alimi, beş kəndin qazisisən... Yenə də bir şey bilmirsən. Mən qızılgül əkən olsaydım, dədəmin həyatə xaraba qalmazdı ki?* [11, c.2, s.186].

Yaxud başqa lətifədə qəhrəmanın doğru məntiqi onu dinləyəndə maraqlı doğurur: “*Bir dəfə Yusifdən soruşurlar:*

– Ay Yusif, anan necə qadın idi?

– Dəli inəyin dəli balası olar, – deyər ürəkdən gülməyə başlayır” [11, c.2, s.187]. Lətifədən məlum olur ki, “palıd ağacından palıd qozası düşər” misalı əbəs yerə deyilməyib.

Məzmunca daha çox lətifəyə bənzəyən “İki qardaşın darı əhvalatı”nın məzmunu belədir: “...darı əkən qardaşlardan kiçiyi deyir ki, məhsul yaxşı olsa, yarısını kasıblara paylayaq. Məhsul yığılır, kiçik qardaş verdikləri sözü böyük qardaşına xatırladanda o, imtina edir. Gecə güclü yağış yağır, su qardaşların həyatda yığılıqları darını yuyub aparır. Bu vaxt şimşək çaxır. Bunun nə olduğunu soruşanda kiçik qardaş deyir ki, “bu, Allahın işığıdır, həyatı işıqlandırır ki, harda darı qalıb, sel onu da yuyub aparsın” [11, c.2, s.185]. Bu əhvalatdan çıxan nəticə budur ki, verilən söz yerinə yetirilməlidir, əks təqdirdə haqq öz yerini tapacaq, vədinə xilaf çıxan cəzasını alacaq.

Hapıtların arasında hazırcavablığı və baməzə danışığı ilə seçilən adamlardan Ağalar, Nəsib, Vəzir, Bağıdayısı, Qəfər və daha bir neçə şəxsin adını çəkmək olar. Ağalarla bağlı əhvalatlar daha çoxdur [30]. Məsələn, onların birində deyilir ki, “... Ağalar kişinin yaşı çatanda ona tapşırırlar ki, təqaüd üçün sənədlərini hazırlasın. – Yəni bu hökumət deyirsiz, mənə pensiya verəcək? – deyər Ağalar təəccüblənir.

– Niyə vermir, hamı necə, sən də elə, – deyər cavab verirlər. Vaxtilə qoyunlarının yununu zorla əlindən almaq üçün onu incidən hökumət nümayəndələrini xatırlayan Ağalar kişi: -Belə dilənçi hökumətin pulu mənə gərək deyil, – deyər təqaüddən imtina edir. Səksən beş yaşında vəfat etmiş Ağalar kişi ömrünün sonuna kimi təqaüd almaq üçün heç kimə ağız açmadı” [71, s. 327]. Bu əhvalatda görmək olur ki, Sovet dövründə müxtəlif səbəblərdən incidilmiş Ağalar kişi bu hökumətə etirazını onun verdiyi təqaüddən imtina etməklə bildirir. Yaxud öz baməzə söhbətləri ilə məşhur olan Mollaisaqlı Vəzir kişi hətta ölüm ayağında zarafatından qalmayıbmış: “son nəfəsində su istəyəndə ondan soruşur-

lar ki, isti yoxsa soyuq su? Vəzir kişi də bu qəribə sualdan özünə gəlir və deyir:

– Adə, mən çimməyə hazırlaşmıram ki, isti su gətirəsən.
“[71, s.339].

Azərbaycan folklorunda **qaravəlli** kimi tanınan janrda real həyatla bağlı olan hadisələrə bir az tənqidi, bir az da məzəli baxışlar əks etdirilir. Qaravəllini vaxtilə gah lətifəyə, gah da nağıla oxşatsalar da, son illərdə aparılmış tədqiqatlardan sonra artıq bu janrın müstəqil və özünəməxsus olduğu şübhə doğurmur. Azərbaycan folklorunda qaravəlli janrını ciddi şəkildə araşdıraraq, onun epik janr kimi sərhəd və xüsusiyyətlərini müəyyən etmiş fil.ü.f.doktoru T.Orucov “Azərbaycan qaravəlliləri” kitabında bu barədə belə yazır: “... “qaravəlli” sözünün ilkin variantı “qarabəlli” olmuşdur. Bu sözün də hərfi mənası isə “nöqsanları, eyibləri bəlli etmək, onları faş edib göstərmək” mənasını verir” [63, s. 8]. T.Orucov qaravəllidə də aparıcılıq lətifədəki kimi “gülüş, kinayə, satira və yumorun olduğunu, ... güclü məntiqdən doğan mükəllimələr və dialoqların üstünlük təşkil etdiyini, ...ictimai həyatdakı və məişətdəki eybəcərliklər və çatışmazlıqların ifşa edildiyini” [63, s.13] tədqiqatında şərh etmişdir.

Lahic folklorunda elə qaravəllilər var ki, onların konkret qəhrəmanı yoxdur və bu, sadəcə maraqlı situasiyada sadələvh, ya da ki nadan insanların başına gələn əhvalatlardır. Belə qaravəllilərin birində qaçaqlara yolda rast gələn 3 lahicdən bəhs olunur. “*Qaçaq-lar əvvəlcə gizlənə bilməmiş lahicı tutub başını kəsirlər və qanın necə də qara olduğundan təəccüblənirlər. Qalan 2 yoldaşdan biri kolun arxasında qışqırır: “Bağala (lahicca “böyürtkən” deməkdir – D.Ə.) yeyib, ondandır”. Onu yaxaladıqda üçüncü lahic da gizləndiyi yerdən özünü saxlaya bilməyib: “Kül başına, gör heç mən dinirəm”, – deyərək öz yerini məlum edir [S.6]. “Heç mən dinirəm?” ifadəsi indi də xalq arasında məşhur məsəldir.*

Lahic folklor mühitində araşdırmalar zamanı ruhən qaravəlliyə bənzər, lakin həcmcə çox da böyük olmayan və nəticə baxımın-

dan fərqlənən **şəbədə** adlanan janra da rast gəldik. Bu janrın bəzi nümunələri 2017-ci ildə çap olunmuş “Azsayılı xalqların folkloru” kitabının II cildinə məhz şəbədə adı altında daxil edilmişdir. Bu janra digər regionlarda rast gəlinməyə də, belə nümunələr nəşrlərdə atmacalar, lətifə, qaravəlli, pişrov kimi təqdim olunmuşdur. Halbuki dilimizdə “şəbədə”, “şəbədə etmək” kimi sözlər var ki, onlar da ələ salmaq, lağa qoymaq mənalarında işlənir. Məsələ ondadır ki, şəbədələrdə başqasını lağa qoymaq istəyən adam axırda gözlənilməz bir cavab alır və bumeranq təsirinə düşmüş adam kimi özü gülünc vəziyyətində qalır.

Lahıclara lağla “duz əkən” deyəndə onlar cavab verirlər ki, “biz əkirik, amma daşımağa at və eşşək axtarıyıq”. Əslində, bu əhvalatın kökünü yaşlılar belə izah edirlər: keçmişdə Lahıca olan evlərin damı torpaqdan olurdu. Adamlar ev tikəndə pəlçiq kimi qarışdırılıb dama tökülən torpağa duz qatırdılar ki, damda sonradan ot bitməsin, çünki elə ot bitən yerlərdən yağış vaxtı evə su damırdı. *Təsadüfən orada olan kənar bir şəxsin “Siz niyə torpağa duz qatırsız?” sualına zərəfatla cavab vermişdilər ki, “duz əkirik”* [S.6]. İfadənin mahiyyətini anlamayanlar doğruluğuna hələ də inanmaqdadırlar.

Xalq arasında bəzən öz hazırcavablığı ilə fərqlənən adamlara rast gəlinir ki, elə onların iştirakı ilə şəbədələr yaranır. Bir basqallının (*Basqal İsmayılı rayonunda qəsəbə adıdır – D.Ə.*) “*Deyirlər hər yeddi lahıcdan biri dəlidir*” sözlərinə bir lahıç belə cavab verir: “*Düzdür, elə basqallıların hər yeddisindən biri ağıllı olan kimi...*” cavabını verir [11, c.2, s.56].

Lahıca məşhur nağıl söyləyicilərindən olmuş Qurban Məmmədov hər bir nağıldan əvvəl şəbədələr söyləyərdi və bu zaman “*ustadlar bir yox, iki, iki yox, üç şəbədə deyərmişlər*” sözlərindən sonra bir-birinin ardınca 3 şəbədə söyləyərmiş [S.28]. Lahıçın məşhur lətifə qəhrəmanı Qulu Şeyda ilə bağlı da şəbədə söylənir: “*Bir nəfər sürücü eşşəyin belində yol gedən Qulu Şeydanı ələ salmaq məqsədilə eşşəyin erkək, yoxsa dişi olduğunu soruşur və belə cavab*

alır: “Bu eşşəyi 6 ildir ki saxlayıram, amma erkək, ya dişi olması ilə maraqlanmamışam. Sənə belə çox lazımdırsa, özün maraqlan. Hər halda tayını sən məndən daha yaxşı tanıyarsan” [54, s.16]. Şəbədədə Qulunu lağa qoymaq istəyən özü gülüş hədəfinə çevrilir.

Lahıç şəbədələrində Kələmülə (lahıcca “böyük əmi, yaxud Böyük molla” – D.Ə.) adlı elə bir qəhrəman var ki, ancaq yerli mühitə məxsusdur. O, avamlığı, bəzən də sadəcə qəribə məsləhətləri ucbatından gülünc vəziyyətə düşür, amma bunu normal bir hal kimi qələmə verir. Həmin şəxslə bağlı əhvalatlar lahıclar arasında “Kələmülənin şəbədələri” kimi yayılmışdı. Onun sadələşməsi, avamlığı və çox zaman da verdiyi qəribə qərarlar onun adının hətta rəmzə çevrilməsinə imkan yaratmışdı. Camaat arasında öz qeyri-adi hərəkətləri ilə seçilən adama bəzən erkəyə “Ay kələmülə” – deyə müraciət edirdilər [S.19]. Bir neçə belə nümunəyə baxsaq, bunu aydın görmək olar:

“Anbarda ağac sütun arxasındakı un çuvalından bir qadın əllərini sütunun iki tərəfindən salıb un götürmək istəyir. Unu qaba götürdükdən sonra əllərini ordan necə çıxaracağını bilmir. Kələmüləni məsləhət üçün çağırırdıqda sütunu kəsməyin yeganə çarə olduğunu bildirir, məsləhətin nəticəsi də o olur ki, sütun kəsilir, dam uçar, qadın damın altında qalıb ölür. Kələmülə də camaata qoşulub ağlayanda soruşurlar ki, bu qadın üçün ağalayanlar onun bacıları, anası və oğludur, sən niyə ağlayırsan? Kələmülə cavab verir: “Mən o qadına görə ağlamıram, ona görə ağlayıram ki, mən öləndən sonra bu ağıllı məsləhətləri sizə kim verəcək?” [S.19].

Başqa bir şəbədəyə baxaq: *“Bir dəfə lahıclar dana kəsmək istəyirlər, bıçaq axtarırlar. Onlardan biri deyir ki, bıçaq damdadır. Qərara alırlar ki, dananı qaldırınsınlar dama, orda kəssinlər. Bunu görəndən evin gəlini məsləhət görür ki, dananı dama qaldırmaqdan, bıçağı damdan gətirib burda kəssinlər. Bu ağıllı məsləhəti eşidən Kələmülə deyir ki, elə birinci o ağıllı məsləhət verən gəlinin başını kəsb saxlamaq lazımdır, yoxsa, ağıl qaçıb gedər. Gəlini dedikləri kimi, divara mismarlayırlar, gəlin öləndən sonra yenə Kələmülə*

hamıya qoşulub ağlayır. Ondan səbəbini soruşduqda həmişəki cavabı verir: “Mən o gəlinə görə yox, ona görə ağlayıram ki, mən öləndən sonra bu ağıllı məsləhətləri sizə kim verəcək?” [S.15]. Hər şəbədənin sonunda Kələmülənin söylədiyi “mən öləndən sonra bu ağıllı məsləhətləri sizə kim verəcək?” ifadəsi insanda xüsusi bir ovqat yaradır. Qeyd etməliyik ki, şəbədələr həcmcə bəzən 5-6 cümlədən ibarət olsa da, yarızarafat və yarıgerçək deyilmiş bir neçə söz ciddi mətləbləri ifadə edir. Məsələn, “...oğrular oğurladıqları əşyaları bölüşdürmək istədikləri zaman qarışıqlıq salan olur. Başçıları deyir ki, ay qardaşlar, bir az ədalətli olun, bu dünyada halal-haram var [S.15]. Onların halal və haram haqqında təsəvvürlərinə dəki qəribə məntiq insanda istehza və gülüş doğurur.

3.4. Atalar sözü və məsəllər

Lahic folklorunda **atalar sözü və məsəllər** xüsusi yerə malikdir. Onlar öz yığcamlığı, az sözlə daha çox mətləbi ifadə etmək xüsusiyyəti ilə digər epik janrlardan fərqlənir. Atalar sözü folklorun elə bir janrıdır ki, onda xalqın müdriklik çeşməsi qaynayır, əsrlərin sınağından çıxmış ibrətamiz fikirlər və nəticələr yığcam və anlaşılıqlı bir formada şərh olunur və müxtəlif həyati situasiyalarda özünü doğrultmuş həqiqətlər konkret faktlarla təsdiqlənir. V.A.Qordlevski yazırdı: “...xalq müdrikliyinin rəmzi olan bu ifadələr ana südü ilə birlikdə qana daxil olur, həyatın hansı sahəsindən söhbət gedirsə getsin, onlardan daima istifadə edilir. Milliyyətindən, irqindən asılı olmayaraq, istənilən xalqın nümayəndələri üçün atalar sözləri babalardan qalma ən qiymətli irs, xəzinədir” [85, s. 25]. A.Rivarol atalar sözlərini “hər bir millətin təcrübəsinin sınağı” və “əsrlərin formul halına gətirilmiş ağıl xəzinəsi” [101, s. 42] adlandırır.

Azərbaycan folklorunun ilk tədqiqatçılarından olan H.Zeynallı göstərir ki, atalar sözlərini “araşdıran birisi o sözləri yarıdan xalqın adi ailə həyatından başlayıb ictimai münasibətinə

qədər, tarix boyu keçirmiş olduğu iqtisadi dövrlərə qədər, hətta o elin bədiyyat, ruhiyyat, əxlaq, din və fəlsəfəsinə bələd ola bilər...” [78, s.127]. Atalar sözlərində onu yaradan xalqın etnoqrafik cizgiləri, məişət tərzini, millətin əsrlərlə formalaşmış etnopsixologiyası, əski inancları, dini baxışları, valideyn-övlad, böyük-küçük, cəmiyyət-insan və sadəcə insanlar arasındakı münasibətlər öz əksini tapır. Lahiyların işlətdikləri və “piyəruna sıxanı” adlandırdıqları, digər xalqların folklorunda rast gəlinən və daha çox universal səciyyə daşıyan atalar sözlərini mövzuca aşağıdakı kimi bölmək olar:

- Xəsislik: *Ba zumustun əzü vərif nə umbı ustoran* (Qışda ondan qar ala bilməzsən. [11, c.2, s.66]

- Az danışmaq: *Qe bisdəni kəm sıxan soz* (Çox bilirsən, az danış) [11, c.2, s.81].

- Yalan: *Dürürə oxiri ni* (Yalanın axırı yoxdur) [11, c.2, s.75].

- Nikbinlik: *Dərdə dorəgor dərmunirəş mıtı* [11, c.2, s.77] (Dərddə verən dərmanını da verər).

- Əzmlilik: *Döyüsdəgor bı parısdan nə bıdənişiran* [11, c.2, s.75] (Qaçan yıxılmağa baxmaz).

- Ananın övladı yolunda fədakarlığı: *Məmə bısərəkör el-xıştan xıştana bə ataş muşunu* [11, c.2, s.82] (Ana övladına görə özünü oda atar).

- Ailə münasibətləri: *Kilə bə şüvər bırafdəni, bə zir zuhuni qənd dəni* [S.13]. (Qızı ərə verəndə dilinin altına qənd qoy).

- Göztoxluğu: *Eltıra ə sıfre tı sir soz* [11, c.2, s.77] (Uşağını süfrəndən doydu).

- Fərqli insan xarakterləri: *Bı dəftər səyiş numi ni* (İt dəftərində də adı yoxdur), *Bə havə astareyi nısti* (Göydə ulduzu belə yoxdur); *Bı sər gij paluddor kör nə umbı* [11, c.2, s.69, s.70, s.73] (Dələnin başında palıd ağacı bitməz).

• Quranda və peyğəmbərin hədislərində keçən fikirlər: *Dəvə ə çım dərzan bə girəşdəni* [11, c.2, s.75] (Dəvə iynənin gözündən keçəndə).

• Dostluğa xəyanət: *Nun xor, nımık dızd* [11, c.2, s.83] Çörəyi yeyib, duzu oğurlayıb).

• Lovğalıq: *Bıza quturi əsərəbənd ö mıxori* [11, c.2, s.70] (Qotur keçi bulağın gözündən içər).

• Pislilər yurdu: *Bərə siyə qəloğ nüna nə minı* [11, c.2, s.65] (Burada qara qarğa yuva qurmaz).

• Peşmançılıq: *Atasa kişte ve xokıstər vozi bısoxdan* [11, c.2, s.65] (Odu söndürüb, külü ilə oynayır).

• Qocalıq: *Mərd quca bı xuna ra xə, zan quca bı səy lozum ni* [11, c.2, s.83] (Kişi qocalanda evə eşşək, arvad qocalanda it lazım deyil).

• Maddi sıxıntı: *Ye süri gö, ye los güvo* (Bir sürü öküz, bir yaba ot) [11, c.2, s.87].

Bəzi atalar sözlərində qocalıq-cavanlıq, halal və haram, pislik və yaxşılıq, acı-şirin, ölü-diri və s. təzad yaradan əksliklər qarşılaşdırılır və onların arasında olan fərq, yaxud birinin üstünlüyü aydın şəkildə, konkret nəticələrlə üzə çıxır. Məsələn: *Bə dınyo duto çi bamundan: yeki xubi, yeki xərobi* [11, c.2, s.68]. (Bu dünyada iki şey qalır: pislik və yaxşılıq); *Bə həlola moltı hərum mədəni* [11, c.2, s.72]. (Halal malına haram qatma); *Man mirdə, tı zındə* [11, c.2, s.82]. (Mən ölü, sən diri); *Zuhuni şırın, sıxani təhl* [11, c.2, s.87]. (Dili şirin, sözü acı); *A cavoni be quceyiti dor* (Cavanlığından qocalığın üçün saxla) [11, c.2, s.64].

Bir qrup atalar sözündə folklorə xas olan variantlılıq özünü göstərir: *Kı muköri, ürə imvakani* (Nə əkərsən, onu da çıxarsan); *Çı mikori, ürə miduruni* (Nə əkərsən, onu biçərsən) [11, c.2, s.74].

Müəyyən atalar sözlərində etikadan kənar sözlərə, məzəli ifadələrə və ərazidə olan toponimlərə rast gəlinir: *Rafdum dirum*

Qərçərə, Qərçə bire xərçərə [11, c.2, s.84]. (Getdim gördüm Qərçəni, Qərçə olub eşşək örüşü); *Və... kəndan gur firəh nə bə-biran* [11, c.2, s.86] (...ilə gor genəlmir); *Zurnoçı rə çim be kı?* [11, c.2, s.87] (Zurnaçıya göz nə lazım?).

Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, atalar sözləri həm Azərbaycan, həm də lahıç dilində söylənir, bu atalar sözlərini Azərbaycan dilindən tərcümə edilmiş nümunələr kimi dəyərləndirmək olar. Məsələn, *Bıza quturi əsərəbənd ö mıxori* [11, c.2, s.70] (Qotur keçi bulağın gözündən içər), “Dam buzounnan öküz olmaz”, “Qarğalar laçın oldu, laçınlar qarğa”, “El qədrini bilməyən öz qədrini də bilməz”, “El məsəli – söz məsəli” [11, c.2, s.88] Azərbaycan dilində qeydə alınmış atalar sözlərinə nümunədir [11, c.2, s. 64-98]. Amma Lahıç atalar sözləri arasında elə qəribə bir nümunəyə rast gəldik ki, bunu digər azsaylı xalqlarda görə bilmədik: “*Ağacı acı, dəmbüli şirin*” (yəni ağacı acı, gavalısı şirin) kimi bir atalar sözünün I hissəsi azərbaycanca, II hissəsi lahıcca söylənir. Bu el sözünün mənası odur ki, bəzən bir adamı bəyənmirik, amma lazım gələndə ondan öz məqsədimiz üçün istifadə edirik [31].

Lahıç atalar sözlərinin bəziləri qafiyəli nəsr ya da ki sırf nəzm şəklində olur.

1. *Bə vaxt əli əli, bə vaxt təli təli* [11, c.2, s.72]. – Alçanın öz vaxtı, tikanın da öz vaxtı var; 2) *Hə xər vord, hə xər xord* [11, c.2, s.79]. – Elə eşşək gətirdi, eşşək də yedi; 3) *Xər əca, maxmar əca?* [11, c.2, s.80]. – Eşşək hara, məxmər hara? 4) *Qozi baxune qozi-qozi bə dingilə vozi* [11, c.2, s.81]. – Qazi qazinin evində, qazi də öz oyununda; 5) *Band, xand* [11, c.2, s.66]. – Bağla, gül 6) *Be man rasi, ösüvö xısi-* Mənə çatdı, dəyirman dayandı [11, c.2, s.66].

Bu atalar sözlərinin arasında elələri də var ki, onlarda Lahıç və onun ətrafında olan yer adları, insan adlarına rast gəlmək olur: *Rafdum dirum Qərçərə, Qərçə bire xərçərə* [11, c.2, s.84]. – Getdim gördüm Qərçəni, Qərçə də olub eşşək örüşü; *Ə kise*

Hənifə şəbböş [11, c.2, s.78]. – Hənifənin cibindən şabaş; *Əz in be Foti şalvor na in bı* [11, c.2, s.78]. – Bundan Fatiyə şalvar olmaz; *Dədə nə dire, bı Şoqquliyi dədə bafan* [11, c.2, s.74]. – Ata görməyib, Şahquluya da ata deyir.

Ləzgilərin folklorunda atalar sözlərinin xüsusi yeri vardır. Əsasən ləzgi dilində söylənən “bubaurin qafar”, yəni atalar sözləri gündəlik həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir. Onlar da mövzuca kifayət qədər rəngarəngdir.

Düşüncələrində ehtiyatlı olmağın vacibliyini “*Чурадан яб эжел риклебайзи лумир* [11, c.2, s.148].– Özgəsini eşit, öz fikrini açma”, insanın görkəmi ilə onun haqqında fikir yürütməyin mümkünsüzlüyünü “*Гьар бармакI алайди итим тIуш* [11, c.2, s.148]. – Hər papaqlı kişi deyil”, çox danışan insanın nitqində yalanın çoxluğundan çaşdığını “*Пара рахадайдиди, пара акахьда* [11, c.2, s.148].– Çox danışan çox çaşar”, Azərbaycan dilində məşhur olan “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” fikri “*Нуснилай элкьвей ракьинни чим гудач* [11, c.2, s.149]. – Günürtədən sonra çıxan günəş istilik verməz”, danışarkən düşünməyin vacibliyi “*Гаф чIурIчур ахна лагь* [11, c.2, s.149]. – Sözü bişir sonra de”, insanın yersiz hərəkətlərinin onu sonda peşman olmağa sövq etdiyini “*Алачир чкадал хьуредай кас, ахирди ишеда* [11, c.2, s.149]. – Yersiz gülməyin axırı ağılamaq olar” atalar sözlərində görmək olur .

Ləzgi atalar sözləri arasında xüsusi maraq doğuran elə nümunələr var ki, sətiraltı məna ilə yanaşı onlarda incə bir yumor və şuxluq da aydın şəkildə sezilir: “*Ажюз ламрал кьвед акьахда* [11, c.2, s.151]. – Aciz eşşəyi iki nəfər minər”, “*ЧуьхетI паназ пIуркьби этем канда* [11, c.2, s.149]. – Pinti arvada kor ər lazımdır”, “*Рахаз алакь заватIа яб гузни алакь* [11, c.2, s.150]. – Danışmağı bacarırsansa, dinləməyi də bacar”, “*РикI дар тахайтIа дуйня дар жедач* [11, c.2, s.150]. – Ürək dar olmasa, dünya geniş olar”, “*Бармак алукина лугьуз кьилиз акьул кьведаз* – Papaq qoymaqla başa ağıl gəlməz” [11, c.2, s.150]. Məsələn: “*ЧуьхетI*

nanaş nıurкьи этем канда. – Pinti arvada kor ər lazımdır” atalar sözündə bir tərəfdən arvadın pintiliyi pislənsə də, digər tərəfdən bunun ailədə söz-söhbət yaradacağına işarə vurulur və ailədə qalmağalın yaranmaması üçün çarə ancaq ərini özünü korluğa vurmamasına qalır. Ləzgi bayadrlarında tez-tez səslənən “dağ” sözünə atalar sözlərində də rast gəlinir. Məsələn, bu atalar sözlərindəki – hər kəsə dayaq, kömək lazım olduğu kimi dağa da arxa lazımdır fikri təsdiqlənir: *Дагъдизни далу кланда.* – Dağa da arxa gərəkdir [11, c.2, s.149].

Hər bir xalqın söz xəzinəsindən və əsrlərin sınaqlarından çıxmış müdrik kəlamlar – atalar sözləri və məsəllər molokan folklorunda da xüsusi maraq və əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan molokan atalar sözlərində xalqın gündəlik həyat qayğıları, əməksevərliyi, səliqə-sahmana rəğbət, lovğalıq, yalançılıq, qorxaqlıq, müftəxorluq və tənbelliyə nifrət, valideynlərə, ağsaqqallara və ağıl sahiblərinə hörmət, həmçinin vətənə sevgi və s. hisslər diqqət mərkəzindədir.

Məsələn: *Льстецы – лучшие враги* (Yaltaqlar ən yaxşı düşmənlərdir); *Лучшие враждовать с умным, чем дружить с дураком* (Ağıllı adamla düşmən olmaq axmaqla dost olmaqdan yaxşıdır); *Каждый поросенок превращается в свинью* (Hər bir donuz balası donuza çevrilir); *Чистота не там где убирают, а там где не сорят* (Təmizlik yıır-yığış edilən yerdə yox, zibil tökülməyən yerdə olur) [95, s.168-169]. *Добыл обманом – унесет ураганом* (Hiylə ilə qazanılanı qasırğa aparar// Azərbaycanca analoji atalar sözü belə səslənir – Kələklə gələn, küləklə gedər); *Дареному коню в зубы не глядят* (Bağışlanmış atın dişinə baxmazlar) *Ласковый теленок двух коров сосет* (Mehriban buzov iki inəyi əmir); [95, s.170-71] və s. Sonuncu atalar sözü ləzgilərin “*Ажуз ламрал кьвед акьахда.* – Aciz eşşəyi iki nəfər minər” atalar sözünü xatırlatsa da, ləzgi atalar sözündən çıxan əsas nəticə budur: çalışın həyatda aciz olmayın, əks təqdirdə sizi incidənlər çox olacaq.

Axıska türklərinin qoruyub bu günümüzə qədər gətirib çıxardıqları folklor nümunələri arasında atalar sözlərinin özünə-məxsus yeri vardır.

Üstündə doğulub boya-başa çatdığı torpağı vətən bilən insanlar üçün vətəndən əziz və müqəddəs heç nə ola bilməz. Hər şeyini qurban verərək yalnız vətənə qovuşmaq bu atalar sözlərinin əsas ideyasıdır: *“Vətənimə qovuşdum, cəsədimə can gəldi”, “Var-dövlətim yitürdüm, canımı Vətənümə yetürdüm”* [S.35]. Bu atalar sözlərində anaya sevgi hissi adətən vətənə sevgi ilə yanaşı təsəvvür edilir: *“Ana kimi yar olmaz, vətən kimi dövlət, var”, “Ana-babanın qədrini bilməyən, başqasının nə bilir?”* [S.3].

İllərlə qürbətənin ağrısı-acısı ilə yaşamış Axıska türklərinin ən böyük dərdi hələ də doğma yurdlarından uzaqda – qürbətdə yaşamalarıdır və bunu atalar sözlərində də görmək mümkündür: *“Karibin boynu bükük olur”, “Karibin kimsəsi yox, Allahı vardır”, “Yurdundan sürülən yurduna varınca ağlar”* [S.35].

Tədqiqat zamanı bir neçə Axıska türk ailəsinin qonağı olmuş və Özbəkistanın Səmərqənd vilayətinin İştixan rayonunda yaşamış Asfandiyev Lətifşah və Ramizova Zülfüyəninin altı körpə uşaqla Azərbaycanca köçüb gəlmələri haqqında qəmli hekayətlərini dinləmişdik. Yolboyu və yerləşdikləri vaxt çəkdikləri əzabları ürək ağrısı ilə nəql edən bu insanlar talelərinə düşən qəriblikdən acı-acı danışdılar. Heç vaxt görmədikləri, lakin bir an unuda bilmədikləri Axıskanın Dersel kəndindən olan bu insanların vətən sevgisi onlara dərin bir hörmət hissi doğurur. Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, deportasiyaya məruz qaldıqları zaman düşdüyü çətinliklərdə heç vaxt ruhdan düşməyən, sınımayan və başını dik tutmağı bacaran axıskalıların yaratdıqları atalar sözlərində nikbinlik və gələcəyə inam hissi çox güclüdür: *“Dünyaya ümidinən demişlər, bizə də bir gün toğar”* [S.35].

Elə Axıska atalar sözləri vardır ki, onlarda xalqın arasında dolaşan əski inanclar və sınımalar da öz əksini tapmışdır:

“Ana qismi bedduva edəndə məmələri duva edərmiş, baba qizmi bedduva edəndə buyuxları amin deyərmiş” [S.3].

İstər sözlü, istərsə də yazılı ədəbiyyatın əsas vəzifələrindən biri əxlaq tərbiyəsidir. Burada nümunə kimi gətirilən hər bir atalar sözlərində çox lakonik şəkildə, həm də bu janra məxsus poetik vasitələrdən istifadə yolu ilə dərin fikirlər və xalq hikməti ifadə edilmişdir [100]. Məsələn, “Bir baltaya sap ol” ifadəsində cəmiyyətə yararlı olmağa, “*Öpüləcək yüzi tüfrüləcək etmə*” ifadəsində isə heysiyyətini qorumağa çağırış səslənir. “*Gökde yıldız ararkən yerdəki çuxuru görmür*” [S.35] atalar sözlərində isə özündən razı adamlara işarə edilir.

Aşağıdakı atalar sözlərində müdriklik, hər bir həyat anında ağılla iş görmək, səbirli olmaq və çətin məqamlarda ən doğru qərar verə bilmək yüksək qiymətləndirilir: “*Bir axıllı baş bin başı saxlar*”, “*Haxıllı bildiyini söyləməz, dəli söylədiyini bilməz*”. İllərin sınağından çıxmış atalar sözlərində ailədaxili münasibətlər diqqətdən kənar qalmamışdır: “*Oğlum oldi – gülüm oldi, evərdim – elim oldi, ayurdum – komşım oldi*”, “*Anası qızını ögsə, burax da qaç, el ögsə, al da qaç*” [S.35].

Bir çox atalar sözlərində axıskalılığın türksoylu olduğu xatırladılır, [100] türklərə xas olan zəhmətsevərlik və öz soy-köklərinə həmişə sadıq qalmaları kimi xüsusiyyətlər bəzən birbaşa, bəzən dolayısı, bəzən də zarafatla qeyd olunur: “*Türk para bulsa tavara verir*”, “*Türk gedən yerə bərəkət gedər*”, “*El atdığı taş uzax gedər*”, “*Ərəb toyunca yiyar, türk ölünçə*” [S.35].

Əsas məşğuliyyəti heyvandarlıq olan Axıska türklərinin ev heyvanları ilə bağlı atalar sözlərinin bəzilərində insanlardakı xüsusiyyətlər heyvanlara xas əlamətlə əvəzlənmiş (alleqorik) şəkildə verilir: “*At yerinə eşək bağlama*”, “*Atın izi itin izinə qarışmaz*”, “*Eşək nə bilür, xurma nə tadur*”, “*İt ilə çuvala girilməz*”, “*Kedi cigərə yetişməzsə, orucdur deyər*” [S.35].

Regionun azsaylı xalqlarından olan hapıtların öz dillərində söylədikləri maraqlı atalar sözləri də az deyildir: Bu atalar

sözləri müxtəlif həyat situasiyalarında işlədilir. Məsələn, “*Xotili lemr diğ cahır sur qordabu* [11, c.2, s.182]. – Xotəkli eşşəyə çayır (ot) çatmaz” atalar sözündə çox istəyən olanda hamıya çatmaz, “*Əsine xaldikir xal şeereded, xal qələr şe* [11, c.2, s.182] – Qoyma xaldan xal olmaz, xal başdan gərək” atalar sözündə insanda bir bacarıq əzəl başdan olmalıdır mənası aşılır. Bu atalar sözü azərbaycanlıların “Quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz” misalına çox uyğundur. “*Xarar icirə uləc qəyçirde* [11, c.2, s.183] – İt yediyini qusacaq” atalar sözü isə mənfi xüsusiyyətli adamlar haqqında deyilir və nə görübsə, nə eşidibmə, necə tərbiyə görübsə, onu da gec-tez bürüzə verəcək mənasını bildirir. “*Təzəc qəcinci xəd qəy şere*[11, c.2, s.184] – Təzə bardağın suyu soyuq olar” atalar sözündə bir yerə kimsə təzə gələndə ya da ki vəzifəyə yeni şəxs təyin olunanda həmin adamlar özlərini daha bacarıqlı və yaxşı adam kimi qələmə vermək istəyi diqqətə çatdırılır. “*Vin hələ vin-a tur duz lip, çıxan əcin* [11, c.2, s.183] – Sən hələ adını düz de, sonra danış”, “*Vin-ə tur lip, lipi də tiye-vin* [11, c.2, s.183] – Adını de, deyim kimsən” atalar sözləri isə insanların adı ilə bağlı qədim təsəvvürləri – insana qoyulan adın onun gələcək taleyinə birbaşa təsiri, adın insan xarakterini ifadə etməsi və s. xüsusiyyətləri əks etdirir.

Lahic folklor materialları içərisində atalar sözləri ilə yanaşı **məsəllərə** də rast gəlinir. Onlar müəyyən bir hadisə ilə bağlı yaranmış və əsasən də, yaşlı nəslin dilində qorunmuşdur [31]. Məsələn, “*Dəhnə əyozi*” məsəlinin bağlı olduğu belə bir əhvalat var: “*Girdiman çayını bir lahic keçib o biri taya getmək istəyir. Çayda da su çox imiş. Lahiclarda belə bir sınağa varmış: Lahicdan qərbə – Dəhnəyə tərəf baxanda hava açıqdırsa, daha yağış yağmayacaq. Çayı keçmək istəyən kişiye bundan vaz keçməyi məsləhət bilirlər, o isə hey lahicca “Dəhnə əyozi (dəhnə açıqdır” deyir. Suya girməsi ilə selin onu aparması bir olur. Bu məsəl o zaman işlənir ki, kiməsə düz yol göstərirlər, amma o,*

buna əhəmiyyət vermir. Odur ki, deyirlər: “Kişini su aparır, amma elə deyir “Dəhnə əyozi” [S.15].

M.Süleymanov Lahıca həsr etdiyi kitabda bir neçə belə nümunə gətirir: “Bir dəfə Hacı Cahanbaxş bağdakı evdən arvadına xəbər göndərir ki, pristav gəlib, çıxırmaplov hazırla göndər. Sabahı gün müsənbəplov, üçüncü gün paxla ilə döşəmə plov sifariş edir. Hacı Cahanbaxşın arvadı Anaxanım üç gün dalbadal belə dəsgahlı plovdan şübhələnir. Qaranlıq düşəndə çadranı örtüb gedir bağdakı evə, pusquda durub hasarın, çəpərin üstündən görür ki, ikinci mərtəbədə ...başdan- ayağa qırmızı məxmər libasda, başında al örtük cavan bir xanım otaqlarda, balkonda hərlənir, deyir, danışır, gülür. Səhəri gün Hacı gəlir. Anaxanım sözarası əmisi oğlundan soruşur: “Cahanbaxş, əmi oğlu, pristavın dişisi də olur?” Bu söz uzun müddət ağızlarda gəzir: “Pristavın dişisi də olur?” [72, s.109]. Bu məsəl o zaman işlənir ki, kimsə yalan danışır, yalanın üstü açıldıqda onu ört-basdır edə bilmir.

Lahıclarla bağlı bir maraqlı əhvalata da diqqət çəkək: “Bir dəfə Lahıca bir pəhləvan gəlir və istəyir ki, camaata gücünü göstərsin. O, sinəsində iri daşları güzrlə sındırır, mis ikiqəpikliyi dişinin altında qatlayıb, meydandakı camaata göstərir, sonra iri çəki daşlarını dişi ilə qaldırır. Bu lovğa pəhləvanın qabağına lahicli dəmirçi Rzaqulu çıxır. O da beşqəpikliyi dişi ilə qatlayır və sonra ortaya çıxır ki, həmin pəhləvanla güləşsin. Pəhləvan da cavab verir ki, əgər sən də sinəndə daş sındırsalar, güləşərəm. Dəmirçi uzanır və başlayırlar onun sinəsinin üstündə daş sındırmağa. Sındırılmış daşın parçaları altında qalmış dəmirçinin oğlu bunu görəndə “Atam öldü” – deyər qışqırır. Rzaqulu isə daş parçalarını əli ilə kənarlaşdırıb ayağa durur və ucadan deyir: “Oğul, qorxma ölməmişəm. Dədə xırsi (ata ayıdır)” [S.6]. İndi də lahiclar güclü və bacarıqlı adamlar haqqında “Dədə xırsi” məsəlini işlədirlər.

Daha bir maraqlı məsəl təqdim edirik: “Bir lahıca qadın bir dəfə mağazaya gəlir və növbəsiz qabağa keçəndə “Sən kimsən

axı?” – deyə soruşurlar. O da lahicca deyir: “*Man Şirinbalara zan buroriyum*” (Mən Şirinbalanın qardaşı arvadıyam) [S.19]. Bu, yazıçı Ə.Haqverdiyevin “*Mirzə Səfər*” hekayəsində özünü növbədə qabağa salmaq istəyən şəxsin söylədiyi “*Mən Həsən ağanın qohumuyam*” [38, s.206] ifadəsini yada salır. Bu məsəl nüfuzlu qohumlarından öz şəxsi məqsədi üçün istifadə edən adamlar haqqında söylənir.

“*Qulam Səməd gələndə*” ifadəsi də maraqlı bir əhvalatın baş verməsindən sonra yaranıb: “*Qulam Səmədoğlu adında bir lahic bir gün səhər yeməyindən sonra arvadına deyir ki, Arana gedirəm. Arvadı nə qədər onu fikrindən daşındırmağa çalışsa da, o, fikrindən dönmür. Arvadın “Birdən yağış yağar, çayda sel olar” kimi xəbərdarlığına Qulam gülərək belə cavab verir: “Ay arvad, yayın bu ortasında, Allah eləməsin, sel niyə gəlsin” və sonra atı yükləyib düşür yola. Çox keçmir şiddətli yağış başlayır və aləmi sel-su basır. Girdiman çayı aşır-daşır. Qulam Səmədoğlu elə o gedən olur, bir daha qayıtmır...*” [72, s.152]. İndi də mümkün olmayan bir iş, yaxud nəticəsi olmayan bir səfər haqqında “*Qulam Səməd gələndə*” məsəlini işlədirlər.

XIX əsrin axırında 7 minə yaxın əhalinin yaşadığı Lahicdə bəzən eyni adda 5-6 nəfər olurdu. Onları bir-birindən ayırmaq üçün ləqəblər qoşulurdu. Məsəllərdən sonra ləqəblər haqqında söz açmağımız təsadüfi sayılmamalıdır, çünki ləqəblər də məsəllər kimi müəyyən bir əhvalatın sonunda meydana çıxmışdır [31]. Ləqəblər seçilərkən şəxslə bağlı bir qəribə əhvalat, onun yaşadığı məhəllə, zahiri əlaməti, sənəti, atasının adı və ya da ümumi nəslə aid bir fakt əsas götürülürdü: Hüseyn Səqət (şikəst), Qızıl Həsən, Qurbon Dana, Cəlal Şəftəxənçəl (əyri xəncər), Hacalı Yezid, Həlimə Hitler, Tağı Bədəzan, Müslüm Pıt (yumşaq), Nasur Xırs (ayı), Əli Cənnət, Naği misgər, molla Nəсіб, Duroza (uzun) Atamali, Əli hüşd-hüşd (tələskən), Ağə nalbənd, Ağə ösüvöçü (dəyirmançı), Ağə Həsən, Məbud Qərçeyi, Vini (burun) Rəşid, kor Azadə, Ələsgər çüstdüz (çəkməçi), Şirin Bız (keçi), Məcid buror (qardaş), Məhi zəvərəyi

[S.16]. Bəzən az da olsa, sineqdoxadan istifadə edərək adını deyil, yalnız bir zahiri ya da ki daxili bir xüsusiyyətini söyləməklə müəyyən bir şəxs nəzərdə tutulurdu, məsələn Vaşaq (yırtıcılığına görə), Vini (burun), Bıği (bığlı) bəy və s. Məsələn, Lahıca “Qurban Dana” ləqəbini belə izah edirlər: *“Qurban kişi bir neçə yoldaşı ilə al-verdən qayıdanda pullarını qaçaq-quldurdan qorumaq məqsədilə bir dana alırlar, ətini kəsib satırlar və sonra pulları dərinin içəri-sində gətirib çıxarırlar Lahıca. O vaxtdan ləqəbləri olur Dana”* [S.15].

Vaxtilə Lahıca Mingə Dəryo (Dəryanın ortası) ləqəbi ilə tanınan Məhəmməd kişiyyə bu ləqəbin verilməsinin qərribə yaranma tarixi olub: *“İki nəsil arasında dava vaxtı onlara tənə edirlər ki, sizin atanız dəryanın ortasında ölüb, döyülən də taqətsiz halda: “Dəryo...Dəryo...” – deyir. O vaxtdan kişinin ləqəbi olur Mingə Dəryo”* [S.15].

Maraqlı bir əhvalat qəssab Hacıya Yezid ləqəbini qazandırb: *“...Bir nəfərin ona borcu varmış, yanına gedir ki, borcunu dəqiqləşdirsin. Qəssab da elə bir şişirdilmiş məbləğ deyir ki, borclu qəzəblə onu “Yezid məlun” adlandırır”* [S.15]. O vaxtdan onu hamı üzdə olmasa da, arxada Hacı Yezid adlandırırdı.

Bundan başqa, bu gün də Lahıca ailələrində böyüklərə hörmətlə müraciət üçün valideynləri tərəfindən müəyyən edilmiş sözlərdən istifadə olunur: *əmi və dayı arvadları Güldostu, Şahdostu, Qəribdostu (başqa yerdən gəlibsə), əmi və dayıları Əsələmi (əsəl lahıcca “bal” deməkdir), Bazarəmi, Əsəldoyi, Babodoyi, Bircədoyi, xala və bibiləri isə Əsəlxala, Əsəlbibi, Şahbibi və s. deyə çağırırlar. Qadınlara olan müraciətlərin bəzilərində həm onların özünə, həm də ərlərinə hörmət və sevgi hiss olunurdu: Güldostu, Şəkərdostu, Şirindostu, Gülabdostu və s. Maraqlı bir cəhət də bu idi ki, əmi, xala, bibi və dayılara müraciət edərkən “əsəl(bal)”, sayları tək olanda “bircə”, ortancılar üçün isə “bazar” sözündən istifadə olunurdu* [S.6].

Hapitların, adətən, müəyyən bir əhvalatın nəticəsi kimi ortaya çıxan məsəlləri var. Məsələn, tənbel Yəhya haqqında əhvalatdan belə bir məsəl yaranıb: *“Ömründə bir dəfə meşəyə gedən tənbel Yəhya bir balta çaldı, o da ayağına dəydi. Yarası da gələn yaya sağalar”* [11, c.2, s.184]. *“Unə qızdırma zovər varan yov – Bunun qızdırması məndən də çoxdur”*. *“Het ulə qəydə* [11, c.2, s.183]. – *Qoy yeyim ölüm”* kimi məsəllər müəyyən məqamlarda fikrin təsdiqlənməsi üçün köməkçi vasitədir. Başqa bir məsəl Fərzalı adlı bir şəxslə bağlıdır: *“...o kəndlərinə gələn pəhləvanla güləşmək fikrinə düşür, amma gələn pəhləvan yaxınlaşan kimi onun ayaqlarını yerdən üzüb yuxarı qaldırır. Camaat ondan fənd işlətməyi tələb edəndə Fərzalı:” Ayağım yerə çatır ki, fənd də işlədim?...” - deyər cavab verir”* [71, s. 333]. Bu ifadə sonralar yerli əhali arasında *“Ayağım yerə çatırdı ki, fənd də işlədim?...”* məsəlinə çevrilir [30].

Hacihətəməli kəndində yaşayan üç axsaq qardaşla bağlı *“Üç qardaşın üç ayağı”* məsəli indi də məşhurdur. Bu məsəl sayları çox, amma imkanları məhdud olan insanlar haqqında işlənir [71, s. 354].

3.5. Tapmacalar

İsmayılı bölgəsində məskunlaşmış azsaylı xalqların folklorunda ən maraqlı janrlardan biri də **tapmacalardır**. Böyük bir inkişaf yolu keçmiş tapmaca bəşəriyyət tarixində müxtəlif dövrlərdə fərqli funksiyalar daşımış, fərqli forma və ifadə imkanlarına malik olmuşdur. Onların genezisinə baxdıqda mifoloji düşüncənin hakim olduğu zamanlarda ibtidai insanın həyat və təbiət hadisələrini dərk etmə tərzində animizm və totemizmin üstünlüyü özünü göstərir. V.P.Anikin vaxtilə bitki və heyvanların adlarının çəkilməsində müəyyən bir qadağanın olduğunu istisna etməyərək belə yazır: *“Elm sübut etmişdir ki,... tapmacaların ta qədim dövrlərdə inkişafı gizli nitqlə, heyvanların, balıqların, bitkilərin və müxtəlif əşyaların... adının çəkilməsinin qadağan edilməsi ilə əlaqədardır”* [83, s.142].

Bir çox Azərbaycan nağıllarından məlum olur ki, keçmişdə şahlar arasında gedən gizli yazışmalarda tapmacaların əhəmiyyəti böyük olub. Folklorşünas N.Seyidov bu barədə yazır: “*Tapmacalardan ağıl yoxlamaq üçün, toy mərasimlərində müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmək, sağlığa keçmək və sairədə istifadə edirlərmiş ki, bunu xüsusən nağıllarda aydın şəkildə görmək mümkündür*” [74, s.9].

Unutmaq olmaz ki, hər bir dövrün, hər bir ictimai-siyasi formasiyanın və təbii ki, hər bir xalqın özünəməxsus tapmacaları olmuşdur. Lahic tapmacalarında xalqın məşğuliyyəti, yaşam tərz-i və psixologiyası öz əksini tapır, cavablar da ərazi və gündəlik məişətin detalları ilə bağlı olur. Lahıca Mədinə Əli Zərgər adında qadın tapmaca bilicisi kimi məşhur idi və onun söylədiyi tapmacalardan birini təqdim edirik:

*Şütür bımırd ə loğəri, Dəvə arıqlıqdan öldü,
Nə dər havo, nə dər xori, Nə yerdədir, nə göydə,
Nəziki şom, sıbhi səböh. Nə axşamdır, nə də səhər (Körpü)*

Tapmacanın dili mürəkkəbdir və onun konkret kim tərəfindən yaradılması da məlumdur. Tapmacada yarısı yerdə, yarısı göydə yerləşmiş, altında axşam, üstündə isə səhər olan və ayaq üstə arıqlayıb ölmüş dəvəyə oxşayan körpüyə uğurlu bənzətmə yaradılmışdır. Lahic tapmacalarında da mövzu rəngarəngliyi, eyhamlı ifadələr, nəsir və nəzm formaları və s. özünü göstərir. İndi isə həmin tapmacaların tematik rəngarəngliyinə baxaq:

• Heyvanlar: *Müyi, müyi, müyiş ni, Çorto pöyi dimiş ni...* (Bağ) – Tükləri yox, dörd ayağı var, quyruğu da yox (Qurbağa) [11, c.2, s.88].

• Geyimlər: *Duto vini, çılto çım* (Tirox) – İki burnu var, qırx gözü (Çarıq) [11, c.2, s.91].

• Bədən üzvləri: *Çətin vinum ürə man, Vö bıstənum bürə man* (Vini) – Onu çətin ki görəəm, onunla iy bilirəm (Burun) [11, c.2, s.90].

• Etnoqrafik səciyyəli, xüsusən də Lahıc üçün səciyyəvi sənət sayılan misgərlikdə işlədilən alətlər: *Havoyi hıstı, cuni na* (Dam) – Nəfəsi var, canı yox (Körük) [11, c.2, s.91].

Təbii ki, Lahıca azərbaycanca söylənən tapmacalar daha çoxdur. Məsələn, Qırx hicrə, bir otaq (Nar); O nədi ki, ayağı yoxdu, yügürür (ilan) [11, c.2, s.97].

Lahıc folklorunda tapmacaların həm nəzm, həm də nəsr formasında olanları vardır. Cavabı nehrə olan tapmacada bunu aydın görmək olar:

*Həsdum, hısdum, duhunirə basdum.
Bı are poçeman vəngəsdum,
Şat bonsər, şıt bensər,
Hamrahiyi bəxtəvər* [11, c.2, s.88]. (*Nihərə*).

Tərcüməsi: *Ağzını yumdum, ayaqlarımla tutdum, gah o başa, bu başa yellədim, yoldaşı da sərnidir.*

Aşağıda verilmiş tapmacanın cavabı Lahıca keçmişdə qış vaxtı evlərdə yerdə qurulan kürsüdür, belə ki, kürsü kvadratşəkilli olub, bütün ailəni istər yemək, istərsə də yatan vaxtı ətrafına toplayırdı.

*Bu baba, yaxşı baba, ləşgərpərəst,
Dörd əli, dörd ayağı, qarnı gəvər* (enli). (kürsü) [S.27].

Yaxud məişətlə bağlı cavabı təndir və çörək olan tapmacada isə belə deyilir:

Əloməti, əlomət, Ye kol ataş salomət.

Tar zərüm, xişg vakandum [11, c.2, s.88]. (*Nun, tənür*)

Tərcüməsi: Bir əlamətdir: bir topa od, yaş vurdum, quru çıxartdım (təndir və çörək)

Ləzgilərin epik folklor örnəkləri arasında tapmacalara (*ləzgicə* “*imuça maçar*”) da rast gəlinir. Bu tapmacalarda incə eyhamlar, zahiri əlamətlər, dəqiq bənzətmələr və təyinatına uyğun ifadələr vasitəsilə qarpız kimi tərəvəz adı, məişət əşyası olan

qayçı, qış gecələrinin çərəzi sayılan qovurğanın cavab olduğu sonda üzə çıxır.

Епини яд хъваз, Дана дак Іваз [11, c.2, s.147] – İpindən su içər, dana şişər (qarpız).

ЯнІа тІуб тун Тавур сив акъайдач (мудрамІ) [11, c.2, s.148]– Qulağına barmaq salsan, ağzın açar (qayçı).

МичІи цуру џегъер къугъада (кІалар) [11, c.2, s.147] – Qaranlıq tövlədə keçilər oynamağa növbə tutub (qovurğa).

İvanovkadan toplanmış tapmacalarda əmək kultu, kənd təsərrüfatı alətləri və məhsulları, habelə molokanların gündəlik məişəti ilə əlaqədar əşyalarla bağlı detallar əsas yer tutur.[80] Folkloru xas olan bir keyfiyyəti – çoxvariantlılığı ümumrus və molokan rus folklorunda yayılmış tapmacalarda müşahidə etmək mümkündür: Molokan folklorunda:

Мать толста, дочь прочна, А сын ушел в небеса (печь, дым) [95, s.165]. – *Anası kök, qızı möhkəm, oğul göyə uçdu* (soba, tüstü)

Ümumrus folklorunda:

Мать толста, дочь красна, сын сокол, под небеса ушел. (печь,огонь, дым) [96, s.36] – *(Ana kök, qızı qırmızı, oğul şahin kimi göylərə uçdu.* (soba, od, tüstü)

Beləliklə, III fəsildə İsmayılı bölgəsindəki azsaylı xalqların epik folklor nümunələri təqdim olunmuş, ərazidən toplanmış əsatir, əfsanə, rəvayət, nağıl, lətifə, şəbədə, tapmaca, atalar sözü və məsəllər məzmun və forma baxımından araşdırılmış, onların mövzu və janr özünəməxsusluqları diqqətə çatdırılmışdır. Tədqiqat zamanı epik nümunələrdə insanların məişəti və məşğuliyyəti, yerli xüsusiyyətlər, adət və ənənələrin öz əksini tapması, regional lətifə qəhrəmanları və şəbədənin bir janr kimi lətifə və qaravəllidən fərqləri haqqında danışılmışdır.

IV FƏSİL

İSMAYILLI BÖLGƏSİNİN AZSAYLI XALQLARININ LİRİK VƏ MƏRASİM FOLKLORU

4.1. Lirik folklor mətnləri: nəğmə, mahnı, çastuşka və bayatılar

Azsaylı xalqların, o cümlədən lahiclaların folklorunda epik növlə müqayisədə lirik nümunələrə daha az rast gəlinir. Bunun da əsas səbəbi bu dildə yaradılmış yazılı və şifahi ədəbi nümunələrin qorunmamasıdır. Lirik növün şifahi ədəbiyyatda ən qədim janrı sayılan müxtəlif sənət-peşələrlə bağlı əmək **nəğmə**lərini aid etmək olar. Bu da, təbii ki, sənətkarlığın və ticarətin inkişaf etdiyi Lahıca folklor mühitinin xüsusiyyətləri ilə izah olunmalıdır [79]. Zəngin ənənələri olan misgər nəğmələri məhz Lahıca oxunurdu. Məsələn, misgər belə oxuyurdu:

*Man misgərum, dırışt minum çı güyi
Tava, qajqun, kəfgir, bəsdı, ye söyi
A xudoman rozi birom man doim,
Ruzimənə vorde bı dər ü doim* [11, c.2, s.131].

Mən misgərəm, düzəldərəm, nə desən
Tava, qazan, kəfkir, güyüm, aşıüzən.
Mən Allahımdan razı oldum daim,
Çünki ruzimi qapıma gətirib daim.

Misgər oxuduğu nəğmədə öz peşəsi və bacarıqlı bir usta olduğu barəsində danışır, düzəlttdiyi müxtəlif qabların adlarını (tava, qazan, kəfkir, güyüm və s.) çəkir. Sonda ruzisinə görə Allaha razılığını ifadə edir. Yaxud tacir nəğməsində peşəsi haqqında danışır, geyimini təsvir edir və yükündə mis məmulat olduğunu bildirir. O həm də işarə vurur ki, tacirin işi şəhərdə daha yaxşı gedir:

*Man tocirum mığərdum ay mığərdum
Mundom bı şəhr burom, mundom voyərdum
Şalvorman zərxora, borman obgərdun
Mənə in dih be çi, şəhrə mığərdum* [11, c.2, s.131].

Mən tacirəm, gəzərəm, hey gəzərəm,
Bilmirəm, şəhərə gedim, yoxsa qayıdım.
Şalvarım zərxdən, yüküm abgərdən,
Mən kəndi neynirəm, şəhəri gəzərəm.

Ətraf kəndlərdə yaşayan və heyvandarlıqla məşğul olan lahiclar sağın nəğmələrini yalnız azərbaycanca oxuyurdular:

*İnəgim, ay inəgim,
Ceyran inək sağ olsun.
Üst-başını bulama,
İnəgim, ay inəgim* [11, c.2, s.131].

Lahıcla bağlı bir fakt bu gün də hər kəs üçün maraqlıdır. Belə ki, 1918-1920-ci illərdə erməni daşnaklarının Azərbaycanda törətdiyi soyqırım zamanı bir sıra kəndlərə basqınlar edilirdi. Lahıcdan təxminən 10 km aralı olan Basqal kəndinə ermənilərin hücumunu eşidən xalq ağsaqqalların müraciətindən sonra səfərbər olur. Təcili şəkildə lahic usta Məhəmmədrza öz eskizi əsasında Zanbro (lahıcca “vur getsin”) adlı top düzəldir və onu Niyal dağının üstündən erməni silahlı dəstələrinin gələcəyi səmtə tuşlayır. Düşməni görünən kimi atəş açılır, çaxnaşma düşür və daşnaklar gəldikləri kimi qaçıb gedirlər. Bu hadisədən sonra xalqın dilinə bu günə tam şəkildə gəlib çatmayan bir nəğmə düşür:

*Girdimandı çayları,
Niyaldı səngərləri,
Sütundu əsgərləri...* [43, s. 92].

Nəğmə o dövrdəki insanların mübarizlik ruhunu və əzmini göstərən gözəl bir nümunə olmaqla qəhrəmanlıq nəğməsi kimi də səciyyələndirilə bilər.

Lahıcların folklorunda tat dilində ifa olunan az sayda **mahnılar** da vardır. Bu səbəbdən Lahic toylarında xanəndələr

mahnıları Azərbaycan dilində oxuyurlar. Mahnıların bəzilərinin özünəməxsus melodiyası olsa da, yenə onlarda Azərbaycan xalq mahnılarının güclü təsiri hiss olunur. Lahıcca ifa olunan belə mahnılara “Tüti xola”, “Çimnoz xanım” və s. aid etmək olar. Məsələn, “Tüti xola” mahnısında cehizinin azlığına görə ağlayan qızın şikayətindən bəhs olunur:

Tüti xola, bə birun dəro, bülbüli vorusdan.

Girum tıra ə dəsontı, nə bilum parısdan.

Vaxsim birem umun ba busdun, qiline be koşdan.

Çiletıra cihizi kəmi, nişde bə giresdan [S.19].

Tutu xala, bayıra çıx, dolu yağır,

Əlindən tutub yıxılmağa qoymaram.

Gəlin biz gedək bostana kartof əkməyə,

Qızının da cehizi az olduğu üçün ağlayır.

Yaxud ananın dilindən oxunan “Çimnoz xanım” mahnısında qızın gözəlliyindən, onun aya və ulduza bənzərliyindən, gələcək xoşbəxtliyinə olan inam hissindən bəhs olunur:

Çimnoz xanım kileməni,

Çimnaz xanım qızımdır,

Mohməniş, astare məni.

Ayım, həm ulduzumdur.

Əgər xudo güfdirə boşı,

Əgər Allah deyən olsa,

Xuşbəxt imbi kiləməniş [11, c.2, s.131]. Qızım da xoşbəxt olar.

Lahıclar arasında yayılmış başqa bir mahnıda müəyyən qədər məzmun qorunsa da, nəzm əlamətləri (misralarda hecaların sayının qeyri-bərabərliyi, qafiyələrin yoxsul olması) ciddi şəkildə pozulsa da, bu əskikliklər ifa zamanı aradan qaldırılır. Burada bulaq başına su üçün gedən qıza sevgisini bəyan edən gənc oğlan hislərinin həm də gizli qalmasını da istəyir:

Ə kilə, kilə, tı kisti?

Ay qız, ay qız, sən kimsən?

Mənə diri xandısdı.

Məni görüb niyə güldün?

Biyə bıra bı öti,

Gəl sən suyuna get,

Mara mə gü bı möti [11, c.2, s.132]. Anana gedib heç nə demə.

Axıska türklərinin həyatında musiqili folklorun da önəmli yeri var. Bu musiqili-sözlü parçalar türkülər adlanır. “Vətəndən

uzaqda Axıska türklərinin ağırlı həyatını bəzəmiş” [4, s.3] türklər çoxdur və onlardan “Qərib ağlar” adlı birini nümunə kimi vermək istərdik:

*Qürbət eldə başı gəlsə yastığa
Nerədə olur işi qəribin,
Gələn olmaz, gedən olmaz yanına,
Axar gözlərinin yaşı qəribin.*

Nəqərat:

*Qərib çəkər, of ağlar,
Həm sizlər, həm ağlar,
Qəribin nəmli gözləri
Qalxar hər sabax ağlar* [4, s.123].

Türkünün doğurduğu duyğular hər kəsə aydındır, vətənin-dən ayrı düşən hər kəs bu hisləri yaşayır və vətəninə qovuşmaq bütün həyatının məramına çevrilir. Qəribin həmişə nəmli olan gözləri gecə-gündüz ağlamaqdan qurumaz. Bu ağrı-acı “Bəni yad et vətənim için”, “Ağlasa, anam ağlar”, “Qərib məzarı” və s. kimi türkülərin əsas motividir. “Çəvür yolumuzi Vətənə, Allah” türküsu axıskalılardan öz tarixi vətənlərinə gec-tez dönəcəkləri fikrini təsdiq etməklə bərabər, bu əzabkeş xalqın duası kimi də səslənir. Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, Axıska türklərinin qürbət acısını əks etdirən türküləri ilə yanaşı, qəhrəmanlıq və türklüyü vəsf edən marşları, məhəbbət və gözəlliyi tərənnüm edən türküləri də kifayət qədər çoxdur.

Molokanların xalq mahnıları arasında dini, toy və məhəbbət mahnıları üstünlük təşkil etsə də, onların sırasında vətən təbiətinin gözəlliyi və əməksevərlik haqqında mahnılar kifayət qədərdir. Bəzi mahnılarda könülsüz ərə verilən qızların kədər hisləri, öz yaxın adamları və qohumlarını itirənlərin qəmi, əziz adamlar və doğma yerlərlə bağlı həsrət duyğuları ifadə olunur. Amma uzunmüddətli ayrılıqdan sonra sevimli adamla görüşün doğurduğu sevinc hissi, təbiət gözəlliyinə heyranlıq və ailə təsərrüfatında firavanlıqdan yaranan razılıq hislərinin tərənnüm

olunduğu şəhər əhvali-ruhiyyəli **çastuşkaları** da qeyd etmək lazımdır [80].

«Сиона гора, гора высокая» (Sion dağı hündürdür), «Траурная» (Matəm), «Родная церковь» (Doğma kilsə), «Печаль на сердце слышу я» (Ürəyimdə kədəri eşidirəm mən) kimi dini və matəm nəğmələrində ölümdən sonrakı dünya ilə bağlı dini təsəvvürlərin güclü təsiri duyulur [S.39].

2015-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycanın rus folkloru” kitabında toplanmış molokan folkloru nümunələri arasında nəğmələrin xüsusi bir növü – şikayət nəğmələri qeyd edilmişdir. Həmin mahnıların ana xəttini mövcud vəziyyətdən narazılıq və şikayət təşkil edir. Amma düşünürük ki, bu mahnılarda, xüsusən də “Bülbül” (Соловей) [95, s.36] və “Океанin o tayında, uzaq ölkədə” (В стране далекой за океаном) [95, s.43-44] adlanan mahnılarda həm də molokanların tarixi vətənləri-Rusiya ilə bağlı nostalji hisləri çox güclüdür.

Hapıtlardan toplanmış lirik növə aid nümunələr içərisində mahnılar, bayatılar və laylalar da maraqlıdır. Onlar da mahnıları mani adlandırırlar. Belə manilərdən birinə baxaq:

<i>Qələr əsikən cəb cico,</i>	Başdan ayağa çiçəkdir,
<i>İçə xuyunir heç hala dəd.</i>	Suyundan heç harda yoxdur,
<i>İçə huynir heç hala dəd .</i>	Çörəyindən heç yerdə yoxdur,
<i>Yə kumuğənəd kum haloyo?</i>	Bizim kənd kimi kənd harda var?!
<i>Sündürüm lürdəd uc vəcə.</i>	Heç kim deməz bu mənimdir,
<i>Ləc ənice luc yəəcə.</i>	O, onundur, bu, bizimdir,
<i>Şiyesə rövəc xurəcə .</i>	Hər nə varsa, Allahındır.
<i>Yə kumuğənəd kum haloyo?!</i>	Bizim kənd kimi kənd harda var?

[11, c.2, s.178]

Konkret melodiya və musiqi alətləri olmadan oxunan, əl çalmaqla müşayiət olunan bu manidə Azərbaycan kəndində görmək istədiklərimizdən: gözəlliyindən, onun gül-çiçəklərindən, suyundan və çörəyindən danışılır, bu kəndin saf suyu, əlvan çiçəkləri və pak çörəyi bu kənddə hamı üçün birdir, heç kim: “Ləc

ənice luc yəəcə – O, onundur, bu, bizimdir” demir, burada “*Şiyəsə rövəc xurəcə* – Hər nə varsa, Allahındır”, – deyə oxuyurlar. Hər bəndin sonunda doğma kəndlərinə dərin sevgi duyulan “*Yə kumuğanəd kum haloyo* – Bizim kənd kimi kənd harda var?!” misrası manidə təkrar işlənir [30].

Azərbaycan folklorunun lirik növünün aparıcı janrı hesab edilən **bayatılar** Lahic folklorunda da özünə yer tapa bilmişdir. Lahiclərin söylədikləri bayatılar Azərbaycan türk bayatılarıdır, bir sıra mətnlərdə isə Lahiclə bağlı detalların (məsələn: Girdiman çayı) da daxil edildiyini görmək olar:

*Stəkanım qanlıdır
Əl dəymə, dərmanlıdır.
Əslimi xəbər alsan,
Əslim Girdimanlıdır* [5, s.22].

Lahicdə söylənən bayatılarda məkan faktorunun aparıcı rol oynaması AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev tərəfindən də qeyd edilmişdir: “*Lahic folklor nümunələrində zaman faktoru digər xalqların folklor irsində olduğu kimi intəhasızdır. Məkan amilinə gəldikdə isə bu, öz ifadəsini konkret yer adları ilə təsdiq etməkdədir. Lahic bayatılarında məkanın mənzərəsi Lahiclə əlaqələrinin də əyani faktıdır. Nümunə üçün qeyd edək ki, dağlar qoynunda yerləşən bu füsunkar məkan Şirvana aid olduğuna görə bayatılarda Şirvan adına tez-tez rast gəlmək olur* [34, s. 6].

Başqa bir bayatıda dərddən ancaq dərd çəkənə verilməsi söylənilsə də, əslində, daxilən bir təsəlli tapan lirik qəhrəmanın düşüncələri burada aparıcı plandadır:

*Əzizim çəkənə ver,
Qəlyanı çəkənə ver.
Bu dərd yaman dərd imiş,
Onu da çəkənə ver* [11, c.2, s.105].

Aşağıda verilmiş bayatıda da birinci bayatıdakı mövzu inkişaf etdirilir: dərdi olan özünə həmdərd axtarar və göz yaşının dərddən yarandığını ifadə edir.

*Gedirəm gedən olsa,
Dərdimi bilən olsa.
Ağlamaq dərddən gəlir,
Göz yaşım silən olsa [11, c.2, s.106].*

Azərbaycan folklorunun özünəməxsus janrı olan bayatıda 7 hecalı 4 misranın *aaba* şəklində qafiyələnməsi və ənənəvi olaraq ilk misrada “əzizim, mən aşiq və s.” kimi janr xüsusiyyətlərinə tam şəkildə riayət olunduğu lahic dilində qoşulmuş bayatı demək olar ki, yoxdur.

Bir sıra həvəskar lahic şairləri Azərbaycan bayatılarının janr özəlliklərinə əməl etməklə lahic dilində xeyli sayda öz bayatılarını yaratmış və onları kitab şəklində nəşr etmişlər. Onlara A.Bağırının “Xuta birom bə tati” (Tat dilinə alışımsam) [13] və Ş.Dağlaroğlunun “Nəğmə xunum və tati” (Tatca nəğmə oxudum) [22] kitablarını nümunə göstərmək olar.

Lahıcın yas mərasimlərində **ağılar**, əsasən, azərbaycanca oxunur, nəsrədə olan vaylar isə həm azərbaycanca, həm də lahicca söylənilir. Yas mərasimlərində müəyyən qədər uca səsləli hayqırmalar, saçyolması və üzçırma kimi halların yaranmaması üçün Kərbəla şəhidləri və əzabkeşlərinə həsr olunmuş mərsiyələr səslənir. Bayatıların məzmun baxımından bir növü sayılan ağılar yas mərasimlərində əsasən ağaçlar tərəfindən oxunur. Lahıcda söylənməmiş bir ağının qəribə tarixçəsi var. Yenicə evlənmiş ailəyə bədbəxtlik üz verir: toylarından heç bir il keçməmiş gənc ailədə oğul qəfil dünyasını dəyişir. Bu dəhşətli acını yaşayan ata görür ki, təzə gəlin xalq arasında abır-həyasını gözləyərək oğlunun cənazəsinin üstünə gəlmir. O, al və qara rənglərin fonunda ailənin üzleşdiyi böyük kədər hissənin doğurduğu göz yaşları içində bu ağını deyir:

*Gəlin, dur çıx pərdədən,
Nazım, dur çıx pərdədən.
Al geydin, yaraşmadı,
Qara gey, çıx pərdədən [S.22].*

Yaxud digər bir ağıdan çox maraqlı bir təəssürat yaranır. Əslində, 4 misralıq bir ağı ailənin iki böyük acısını bizə anladır, ailənin cavan oğlu ölmüş və buna görə də tabutuna qırmızı parça sarınmışdır. Digər tərəfdən, qardaş dərdindən ürəyi az qala partlayan dərdli bacı da laldır, dili də yoxdur ki, ağı söyləsin:

*Tabutu aldı bunun,
Örtüyü şaldı bunun.
Hərə bir ağı desin,
Bacısı laldı bunun [11, s. 102].*

Prof. Seyfəddin Rzasoy Lahic bayatılarının liropoetikasını və ritual-mifoloji semantikasını araşdırarkən maraqlı bir nümunəyə toxunmuş və onu bayatı-ağı adlandırmışdır:

*Nərgizdər, ay nərgizdər,
Top-top bitər nərgizdər.
Hayf mənim canımdan,
Torpaq örtər, yer gizlər [11, c.2, s.98].*

Alimin fikrincə, “*Bu bayatı-ağı semantik strukturu baxımından Həyat-Ölüm modeli əsasında qurulmuşdur...həyatın gözəlliyi və faniliyi lirik-fəlsəfi üsulla bir daha təsdiq edilmişdir*” [70, s.31].

Azərbaycan folklorunun lirik növünün şahı hesab edilən bayatının təsiri ilə hapıtların da yaratdıqları bir neçə bayatı qeydə alınmışdır. Bayatılardan birinin maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, bu 4 misralıq kiçik bir şeir parçasında Azərbaycan kəndlərinin bəzilərində hələ də yaşanan su problemi dilə gətirilir:

*Hapıtca:
Əzizinəm əc lurə,
Əc lurə hey uc lurə.
Dünya həyc bağ-bağat*

*tərcüməsi:
Əzizinəm o deyə,
O deyə, hey bu deyə,
Dünya oldu bağ-bağat,*

Yin qayçubun xad lurə [11, c.2, s.180] Biz qırıldıq “su” deyə Ləzgilərin **bayadr** adlandırdıqları şeirlər, əsasən, 8 hecalı olur, Azərbaycan bayatılarında xüsusiyyətlərdən (7 hecalı misralar, “əzizim, mən aşıq” tipli rekursiv hissə, AABA qafiyə quruluşu), demək olar ki, heç biri ilə uzlaşmır. Qeyd etdiyimiz kimi, bu mətnlər 8 hecalı olub, konkret qafiyə quruluşuna malik deyil. Müqayisə üçün İsmayılı rayonunun Sumağallı kəndinin 85 yaşlı sakini Şirinova Şirvan Salman qızının dilindən qələmə alınmış bir bayatını təqdim edirik:

Ləzgiçə:

*Къил элкъуьрдай гатун шагъвар,
Зи багъдилай элкъвезава
Я яргъариз акъатай яр,
Хиялар вахъ гэлкъвезава*
[12, c.3, s.99].

Tərcüməsi:

Yayın isti gilavarı
Bağımızda yavaşı əsir.
Mənim uzaq düşən yarım
Xəyallarım səni gəzir.

Bayadrda yarın həsrətini xəyallarında yaşadan aşıqın ürək çırpıntularını duymaq olur. Başqa bir bayadra baxaq:

Ləzgiçə:

*Къакъан къавун асклан гере
Чередаллай зулун фере
Перемдун хея са члук дере
Вур хъсан тир руш тир бере*
[11, c.2, s.146].

Tərcüməsi:

Çiçək toxur yaz dərəsi
Sirin oxur yaz fərəsi
Kimə deyim bu dərdimi
Ötüb keçdi qız dərəsi.

Bu şeir parçasında isə güllü-çiçəkli və quşların oxuduğu bahar fəslində aşıq sevdiyi qızın yaşadığı dərənin yanından dərddli-dərddli keçib getdiyini dilə gətirir.

Ləzgi bayadrlarında tez-tez dağ, dərə obrazları və onlara müraciət diqqət çəkir. İlk bayadrda gözəl peyzaj yaradılır, davaya getmiş qardaşları və sevgilisindən ötrü narahatlıq keçirən gənc bir qızın ürək çırpıntıları əks olunur. İkinci bayadrda isə sevdiyi qıza ürək sirtini cəsarət tapıb deyə bilməyən gəncin narahatlığı dolayı yolla ifadə olunmuşdur. Aşağıda verəcəyimiz

bayatının isə özəl xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan şifahi ədəbiyyatında müəllifli bayatılarda olduğu kimi, onu da yazan məlumdur. Aşağıdakı bayadrı Qalacıq kəndində yaşayan müəllimi Bəxtiyar Rəhimov yazmışdır, o həm də bu monoqrafiyada verilmiş ləzgi mətnlərinin redaktoru və Azərbaycan dilinə tərcüməçisidir. Nümunədə məhz ləzgi bayadrlarına xas mövzu və forma özəllikləri özünü göstərir.

Ləzgiçə:

*Хуьруьн кьене далдамдин ван
Атайлахди шад жеда зун
Алцур уна мэхьэр тавур
Вун акурла над жеда зун [S.36].*

Tərcüməsi:

Nağaranın xoş sədasın
Eşidəndə şad oluram.
Toyumuzu geri atdın,
İndi sənə yad oluram.

S.Kərimovanın İsmayılının Sumağallı kəndindən Şirinova Şivan Salman qızından topladığı ləzgi bayadrlarında sevgi mövzusuna xüsusi önəm verildiyini görə bilirik. Yarımın dərdiyi yonca gülünün qurumasını şanapipiyə söyləyən lirik qəhrəmanın hər zaman sevgisinə sadıqlıyından söz açılan nümunəyə baxaq:

Ləzgiçə:

*Ярди атІай инжи векьер
Кьуразава я зардин кьуш.
Вун цІай кьуна кайитІани,
За вакай вил атІудай туш [12, s.98]*

Tərcüməsi:

Yarım dərən yonca gülü
Quruyur ki, şanapipik,
Yar odlanıb yansam belə,
Əl çəkmərəm birdəfəlik.

Başqa bir bayadrda ləzgi xalqının həyatı, məişəti və mənəvi dünyasını görmək mümkündür. Təpədə çardağ quran çoban özünə istidən, soyuqdan qoruyan bir daldanacaq qurmaqla bərabər, həm də xəyalında özünü bu ərəzinin taxtda oturmuş hakimi olduğunu düşünür. Amma bu, hələ bayadrda əsas məsələyə bir girişdir, çünki daha sonra qismətinin sönməsilə barışmayan gənc qız sevgilisi çobandan gecə-gündüz dərdləri zümzümə edən bir bulaq düzəltməsini xahiş edir:

Ləzgiçə:

Кьакьан синел чардах ая

Tərcüməsi:

Sən təpədə qur bir çardağ,

*Чардах ая, вун чубан я,
Дердерикай булах ая,
Чун чаз тахъай нис заман я*
[12, с.3, s.143]

O, daldalıq, həm də taxtdır.
Dərdimizdən düzəlt bulaq,
Taleyimiz sönən vaxtdır.

Axıska türk folkloruna həsr olunmuş kitabda dünya söz sənətinin maraqlı nümunələri sayılan manilər haqqında belə yazılır: “*Məzmunu və bədii siqləti son dərəcə dərin olan manilərdə ani insani hisslər və əbədi fəlsəfi məsələlər çulğaşır... Vətən dərdi, yurd dərdi, qərıblıq, həsrət, nakam sevgi, eyni zamanda gələcəyə inam, qürur, ləyaqət – bu manilərin əsas motivləridir*” [4, s.64]. Bu manilərdən bir neçəsinə nəzər yetirək:

*Gedirəm bu dağ ilən,
Əlimdə çırağ ilən.
Bizi eldən sürdülər
Əllərdə yarağ ilən* [4, s.64].

Manidə axıskalıların 1944-cü ildə xüsusi amansızlıqla doğma yurdlarından sürgünə göndərilməsi əksini tapıb. Digər bir manidə vətən sevgisi, vətənə dönüşün nə vaxtsa gerçəkləşəcəyinə inam hissi xüsusilə diqqət çəkir:

*Ağ qoyun mələr gəlür,
Dağları dələr gəlür,
Vətən qapsi açılsa,
Kövlümə nələr gəlür* [4, s.65].

Xalq arasında “Könül sevən göyçək olar” məsələsinin təsdiqini aşağıdakı manidə görmək mümkündür:

*Yeşilli çit səndədir,
Bir ucu da bendedir.
Cənnətdən huri çıxsa,
Gənə meylim səndədir* [4, s.67].

İnsanlar dərdsiz olurlar, “Dərdin özü bir dərd, onu çəkmək bir başqa dərdidir” fikri növbəti manidə təsirli bir dillə səslənir:

*Günümü qara yazem,
Yoxmu bir çara yazem,
Yürək dəftərim doldu,
Dərdimi nerə yazem?* [4, s.68].

Axıska türkləri yaşadıkları yerdən və onlara necə qayğı gös-tərlməyindən asılı olmayaraq özlərini həmişə qərib hiss edirlər:

*Bən qərib, işim qərib,
Eşim, yoldaşım qərib.
Öldüyümə yanmıyorum,
Məzarda taşım qərib* [4, s.78].

Manilərlə bağlı təhlilimizdən gələnən qənaət bundan ibarət-dir ki, axıskalılardan maniləri Azərbaycan bayatıları ilə ruhən yaxın olsa da, burada rekursiv elementlərə (mən aşiq, aşiqəm və s.) rast gəlinmir.

Azsayılı xalqların lirik folklorundan danışarkən aşiq şeiri üslubunda olan şeirlərdən və bu şeirləri yaratmış aşıqlardan yan keçmək olmur. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında önəmli yer tutan aşiq yaradıcılığı nümunələri lahiçlər arasında, demək olar ki, yox dərəcəsidir. Amma Müdrüsə kəndində dünyaya gəlmiş lahiç usta Cəlilin bacarıqlı saz bənd olduğunu, Pirəqanım kəndində dünyaya gəlmiş və orta məktəbi Lahıçda bitirmiş əslən lahiç Aşiq Cavid Əmiraslanovun Azərbaycan dilində xeyli sayda aşiq şeirinin müəllifi olduğunu öyrəndik. Aşiq Cavidin öz həmkəndlisi şair Ağami Bağırılı ilə yaratdığı bir klassik formada olan qıfıl bənd-deyişməni maraqlı hesab edərək burada veririk:

*Aşiq Cavid:
Səndən xəbər alım, şair Ağami,
Hansı quşdur evdə yuva qurubdur?
O kimdir ki, ağıl kəsməz, istəyər,
Yuvasın dağıtsın, qəsdə durubdur?
Şair Ağami:
Al cavabın verim, ay aşiq Cavid,
Qaranquşdur, evdə yuva qurubdur.*

*O uşaqdır, ağılı kəsməz, istəyər,
Yuvasın dağıtsın, qəsdə durubdur* [21, s. 48].

Xeyli müəllifli bayatı yaratmış Ş.Dağlaroğlu lahicca bir neçə təcnis də yazmışdır:

<i>Lahicca:</i>	<i>Tərcüməsi:</i>
<i>Niyol ha bı, Löyij Löyij nə birə,</i>	Lahic olmamışdan Niyal elə var idi.
<i>İn torixə beti güyüm ə sər man.</i>	Qoy tarixin deyim onun mən başdan
<i>Cavonşirə, Koroğlirə, Nəbirə</i>	Cavanşirin, Koroğlunun, Nəbinin
<i>Baleyiyum, çətin dərom ə sər man</i>	Balasıyam, çətin çıxam mən başdan [S.11].

Təcnisin ilk bəndində Lahıcın və Niyal dağının adları çəkilir. Daha sonra şair tarixi “başdan”, yəni əvvəldən danışmaq istəyir, bu zaman da özünü xalqımızın böyük qəhrəmanları – Cavanşirin, Koroğlunun və Nəbinin balası adlandırır, onu “başdan” çıxartmanın çətin olduğunu söyləyir. Burada *ə sər man* (başından, əvvəldən) – *ə sər man* (başdan, başdan çıxarmaq mənasında), *nə birə* (olmamış) – *Nəbirə* (Nəbinin) sözləri ilə cinas qafiyə yaradılıb. Şair bir daha vurğulayır ki, o, kim olur-olsun bu torpağın oğlu, adı çəkilən igidlərin xələfidir.

Lahıclar türk yaradıcılıq ənənəsinin məhsulu sayılan aşığı sənəti ilə ciddi şəkildə məşğul olmasalar da, Lahıca oğlan toylarının əksəriyyəti zurnasız və sazsız keçməzdi. Rəqslərdən sonra toybəyi məclisin idarə olunmasını aşığa həvalə edərdi. Lahic toylarına, adətən, Aşıq Pənah, Aşıq Şakir, Aşıq Məmmədəğa kimi Şirvan aşıqları gələrdilər. Bu aşıqlar gözəl, oynaq havacatın müşayiəti altında daha çox gözəlləmələr oxuyardılar. Aşıqların arasında şura gəlib sazla rəqs edənlər də vardı. Aşıqlar maraqlı əhvalatlar və nağıllar danışmaqla bərabər, məclis əhlinin xahişi ilə əvvəlcə ustadnamələr, sonra isə “Aşıq Qərib” və “Əsli və Kə-

rəm” kimi məhəbbət dastanlarından sifariş edilən parçaları böyük həvəslə ifa edərildilər.

4.2. Uşaq folkloru: yanılmac, düzgü, layla və nazlamalar

Azərbaycan uşaq folklorunun davamlı və hərtərəfli tədqiqatçısı professor R.Qafarlı folklorun əhəmiyyətli istiqaməti olan uşaq folkloru barədə yazır: “*Uşaq folkloru dedikdə... şifahi xalq yaradıcılığının böyüklər və uşaqlar tərəfindən yaradılan elə nümunələri nəzərdə tutulur ki, uşaqların məişətini, oyunlarını, əyləncəsini, istirahətini, məşğuliyyətlərini, istəklərini, arzularını ifadə etsin və əhatə etdiyi mövzuları, ideyaları, forması, məzmunu, üslubu, hətta sözlərin seçilib-düzülməsi, ifadə tərzini körpələrin zövqünə, biliyinə, dünyaya baxışına, yaş səviyyəsinə, psixikasına uyğunlaşdırılsın*” [49, s. 8]. Alim uşaq folklorunun iki istiqamətdə yaradıldığını qeyd edərək daha sonra yazır: “*Uşaq folkloru iki istiqamətdə: – böyüklərin (nağıllar, tapmacalar, laylalar, oxşamalar və s.) və – uşaqların yaradıcılığı (dolamalar, acıtmalar, öcəşmələr, oyun nəğmələri və s.) hesabına zənginləşir*” [49, s. 9].

Monoqrafiyada biz daha çox uşaqların və gənclərin öz yaradıcılıq məhsulları olan düzgü və yanılmaclara diqqət yetirdik. R.Qafarlı söz oyunlarının ən çox işlənən növü kimi yanılmacı qeyd edir [49, s. 386]. Yanılmac oxşar səs, söz və söz birləşmələrinin təkrarlanmasından əmələ gəlir. Bu janr adətən uşaqların düzgün nitq və tələffüzünün formalaşmasına kömək edir.

Bir neçə lahic söz oyununa baxaq:

Münəvvər, Dım təvər, Bəxtəvər, Vərhəvər [11, c.2, s.133].

İN məliki, Tanti tıniki, Bortu nimiki [S.31].

Lahic uşaq folklorunda **yanılmaclara** da rast gəlinir. Bir neçə maraqlı yanılmacı burada verməyi lazım bildik:

Xırşa xordi, xırşa şundi, Ağız südünü içdi, ayını atdı.

Xırşa xordi, xırşa şundi [S.11]. Ayını yedi, ağız südünü atdı.

R.Qafarlı **düzgü**ləri belə səciyyələndirir: “*Düzgü*lərdə bir xüsusiyyət özünü göstərir: bəzi misralar, epizodik əhvalatlar, təsvirlər, demək olar ki, əksər nümunələrdə təkrar verilir” [49, s.226]. Belə bir düzgünü nümunə gətirmək olar:

Lahicca:

*Rafdum ba buni qozi,
Duto qələğ bı vozi .
Ye sanq şundum na rasi,
Dı sanq şundum na rasi.
Numasuz şundum dəyəsi.
Döyüsdum, parısdum,
Ə viniman xun umo.
Xuno dorum bı xori,
Xori be man güvö do.
Güvorə dorum bə gısband,
Gısband e man dımbə do.
Dımbə rə dorum bı qari,
Qari be man fatil do.
Fatilə dorum bə məllö,
Məllö be man kitob do.
Kitoba dorum bə xudo,
Xudo be man ımır do* [11, c.2, s.133].

Tərcüməsi:

Getdim məscid damına
İki qarğa oyununa.
Bir daş atdım çatmadı,
İki daş atdım çatmadı,
Kösövü atdım alışdı.
Yüyürdüm, yıxıldım,
Burnumdan qan açıldı,
Qanı verdim mən yerə,
Yer mənə ot verdi.
Otu verdim qoyuna,
Qoyun mənə quyruğu verdi.
Quyruğu verdim qarıya,
Qarı mənə fətir verdi.
Fətiri verdim mollaya,
Molla mənə kitab verdi.
Kitabı verdim Allaha,
Allah mənə ömür verdi

Bu düzgünün başqa bir variantına Lahic qəsəbəsinin qonşuluğundakı Əhən kəndində bir söyləyicidən qeydə aldığımızı:

Lahicca:

*Rafdum dirum ye qozi,
Dirum dimi durozi* [S.25].

Tərcüməsi:

Getdim gördüm bir qazi,
Gördüm ki, quyruğu uzundur.

Lahic Azərbaycanın elə nadir yaşayış məntəqələrindən hesab edilir ki, burada yaşayan lahıclar təkcə xalq sənətkarlığı ənənələrini deyil, həm də gündəlik məişətlə bağlı adət-ənənələrini və bu adət-ənənələrin təzahür etdiyi mərasimlərini də qismən qorumuşlar. Belə ki, Lahicdə uşaqlar arasında keçmişdə səli-hərəketli oyunlar da (universal səciyyə daşıyan və Azərbaycanın

digər bölgələrində də funksional olan “Ənzəli”, “Kos-kos”, “Cı-zıq-turna” və s.) məşhur idi və indi də onların oynanılmasına təsadüf etmək mümkündür.

Azərbaycan uşaq folklorunda mühüm yer tutan **layla** nümunələri axtararkən zəngin folklor nümunələrinə malik lahiçlarda və ləzgilərin öz dillərində ciddi janr qaydalarına uyğun olan nəzm formasında laylalara rast gəlmədik. Sayı çox olmasa da, həpət laylasında Azərbaycan dilində olan laylalara məxsus janr və məzmun tələblərinə az da olsa uyğunluq hiss olunur. Laylada Azərbaycan laylalarına xas olan forma xüsusiyyətləri: hecaların sayı, qafiyə quruluşu və laylanın nəqarətində xüsusi sözlərin (ququ, laylay, ciccı) seçilməsi kimi cəhətlər özünü aşkar doğruldu. Layladakı özəlliklər əsas məqsədə – körpənin yatırılmasına bir vəsilə funksiyasını yerinə yetirir.

Həpətca:

Laylay lure zın zıv-əz

Şəfa işi dərdi məz.

Laylay a ciccı bala,

Və dərdə işi nikri-bəz.

Nəqarət

Laylay, a ququ bala,

Laylay, a ciccı bala [11, c.2, s.181].

Tərcüməsi:

Laylay dedim mən sənə

Şəfa olsun dərdlərinə.

Laylay, a cici balam,

Dağlar qalsın dərdinə.

Laylay, a ququ bala

Laylay, a cici bala.

Azərbaycan laylalarına xas olan layla və bala sözləri ənənəvi olaraq laylada yerində işlənmişdir. Nümunə laylanın bütün janr tələblərinə cavab verir.

Lahiçlərin məişət nəğmələrinə az sayda rast gəlinən və lahiçca oxunan laylaları, oxşamaları daxil etmək olar. Lahic qadınlarının avazla oxuduqları laylalar daha çox qafiyəli nəsr formasında olurdu:

Lahiçca:

Tı mənə gülmani, gülmani, bülbülmani- Sən mənəm gülümsən, bülbülümsən.

Tərcüməsi:

Sən mənəm gülümsən,

bülbülümsən.

Tı mənə gülmani, gülmani, sünbülmani -Sən mənim gülümsən, sünbülümsən [S.13].

F.e.d. R.Qafarlı Dağıstan xalqlarında (ləzgi, tat, kumuk) “lay-lay” və “ilalay” nəqarətlərinin eyni məqamda körpələri yuxuya vermək üçün oxunduğunu göstərir. Tədqiqatımızın predmeti baxımından maraq doğurduğu üçün alimin müqayisəli şəkildə təqdim etdiyi ləzgi və tat laylasına biz də müraciət etdik:

Ləzgilərdə:

Лайла, зи бала лайла,

Зи азиз бала лайла,

[50, s.135].

Зи гуьрчел бала лайла.

Tatlarda:

Илалай, дила иган

Лайла, дила ахЫарин

Lahıca uşaq folklorunun bir növü sayılan **nazlamalar** konkret uşağın adına oxunur və adətən kiçik həcmli olur:

Mənə baleman yettəki,

Mənim balam bir dənədir,

Ü yiş Fərəcullo

O da Fərəculla [S.13].

Diğər bir nazlamada deyilir ki, anası üçün balası dünyanın ən əziz adamı və yeganəsidir:

Oşman, güştman, Dadaşman, Aşımsan, ətimsən, Dadaşımsan,

Nimçe oşman, Dadaşman. Sən aş nimçəmsən, Dadaşımsan

[S.13].

Bu nazlamanı oxuyan ana üçün oğlu hər şey deməkdir, əti də, aşı da onun balasıdır. Təzə doğulmuş körpəni əzizləyən nənə onun haqqında bu oxşamanı oxuyur:

Ə kilə, kilon, əz in zöyind,

Ay qızlar, gəlinlər, beləsini doğun,

Bı zəndənin, əz in zöyind,

Doğursuzsa, beləsini doğun,

Nə bı zəndənin, hiç mə zöyind. Doğmursuz heç doğmayın... [S.17].

Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində oxunan nazlamalarda janr özəlliklərinə əməl edildiyi halda, yuxarıdakı nümunədə bunu görmək olmur.

Uşaq folkloruna aid kiçik araşdırmanı yekunlaşdıraraq onu demək olar ki, bütün azsaylı xalqlarda uşaq folkloru mətnlərinə rast gəlmək mümkündür: lahıclarda qafiyəli nəsr formasında

layla, söz oyunları və düzgüleri, ləzgi və hapıtlarda laylalar, oyunlar və s. Uşaq folklorunun bu örnəkləri isə azsaylı xalqlar tərəfindən həm öz dillərində qoşulur, həm də Azərbaycan türk folklorundan faydalanaraq işlənir.

4.3. Azsaylı xalqların mərasim folkloru

Məşhur rus folklorşünası V.P.Anikin **mərasimin** tərifini belə müəyyən edir: *“Mərasim nəsildən nəslə ötürülən, müəyyən şərti və çox zaman simvolik hərəkətlərin müəyyən adətlərlə təsbitləşmiş məcmusudur”* [83, s.75]. Bundan əlavə, mərasim mövhumı qüvvələrə təsir etmək üçün həyata keçirilən xüsusi simvolik aktların məcmusu kimi də qəbul edilir. Məlumdur ki, təbiət qüvvələrindən asılılığın güclü olduğu vaxtlarda insanlar şər qüvvələrdən, mümkün təhlükədən və bəd niyyətlərdən qorunmaq üçün müəyyən ayin və rituallar icra etmişlər. Məhz bu ayin və ritualların əsasında da mərasimlər formalaşmağa başlamışdır. Onlarda xalq əldə etdiyi həyat təcrübəsi, insanın doğum günündən ölən gününə qədər maddi və mənəvi həyatının fərqli tərəfləri, öz ənənəvi məişəti, ailə ənənələri və onlarla bağlı digər məsələləri əks etdirir. Rus alimi E.L.Qolovlyovanın fikrincə, *“adətlər və mərasimlər ənənəvi mədəniyyətdə insan və cəmiyyətin davranışı və fəaliyyətinin nizamlanmasının ən vacib formalarıdır”* [103]. Araşdırmamızda azsaylı xalqların mərasimlərini aşağıdakı təsnifatda verməyi uyğun gördük:

- Təqvim-mövsüm mərasimləri;
- Məişət mərasimləri;
- Okkazional mərasimlər.

4.3.1. Təqvim-mövsüm mərasimləri

Mövsüm mərasimləri daha qədim hesab olunur. Azərbaycanda əvvəlcə xristianlığın, daha sonra islamın qəbul edilməsin-

dən sonra ətraf ələmə monoteist baxışlar təbiət qüvvələri inamına üstün gəlsə də, bu günə qədər mərasimlərdə həyata keçirilən ritualların magik və sehrli gücünə güvən hələ də qalmaqdadır.

Təbiətin yaz və qış fəslə mövsum mərasimləri ilə zəngin olur. Qışda əvvəlcə Böyük və Kiçik çillə, sonra Xıdır Nəbi bayramı qeyd olunardı. Böyük çillə 22 dekabrda 31 yanvara qədər 40 gün, Kiçik çillə isə fevralın 1-dən 20-ə kimi 20 gün müddətində davam edər, Xıdır Nəbi bayramı isə fevral ayının ilk 10 günü ərzində keçirilirdi. Böyük çillənin başa çatdığı yanvar ayının son 4 və Kiçik çillənin başladığı fevral ayının ilk 4 günü qışın ən sərt və soyuq günləri sayılır və həmin günlər lahiçlərin dilində “çor-çor” adlanırdı. “Çillə və çor” sözləri lahiçlərin dilində müvafiq olaraq 40 və 4 mənalərini ifadə edir. Qonşular çillədə tez-tez bir-birinin evinə yığışar, müxtəlif çərəzlər və yeməklər (hədik, qovurğa, qara halva, boranı külləməsi, boranın dilimlər halında və nəzirlik səməninin bişirilməsi, ət və buğdadan hazırlanan hərisə və ya həlisə yeməyi, şəkərçörəyi) hazırlanar, maraqlı nağıl, lətifə, tapmaca və məzəli əhvalatlar söylənilirdi. “*Xıdır Nəbi bayramı geniş şəkildə keçirilməsə də, bu mərasimlə əlaqədar xüsusi çörək növü – “xıdırı” adlanan bir çörək bişirilirdi. Təndirə yapmazdan əvvəl üzərini günəş formasında xüsusi taxta daraqla (nünnaxşun) naxışlayırdılar*” [S.7]. Bu çörək növü təkcə Xıdır Nəbi bayramında deyil, digər bayramlar (Ramazan, Qurban, Növrüz və s.) ərəfəsində də bişirilirdi. Bu da həmin insanlarda əski inancların bu günə qədər qorunduğunu göstərən elementlərdən biri sayılır və bu un məmulatının ritual əhəmiyyətini göstərir [81].

Onu da demək lazımdır ki, insanlar öz qədim inanc və arxularını rəmzlər formasında məişətə, ilk növbədə mətbəxə köçürürdilər. Toylardan qabaq xəmirinə şəkər qatılmış fətil/fətir (lahiçlər kılkaç/çülçə də adlandırır dılar) bişirər, üzərini quş lələyindən düzəldilmiş ləvazimatla naxışlayar, sonra isə xaşxaş və kün-

cüt qarışdırılmış yumurta sarısı ilə boyayardılar. Hazır çörək qı-zarmış halda kiçik günaşi xatırladardı.

“*Qədim tarixə və zəngin mədəniyyətdə malik olan Azərbaycan xalqının əski çağlardan daşıyıb gətirdiyi mənəvi dəyərlər sistemində Novruz bayramının özünəməxsus yeri vardır*” [61, s.5]. Novruz bayramına hazırlığa lahıclar qışda çillələrin başlan-ma və bitmə tarixlərini qeyd etdikdən sonra başlayırdılar. “*Bü-tün Azərbaycan xalqı üçün əziz bir bayram olan Novruz bayramı əslində özünəməxsus ayin və ritualları ilə qədim bir mövsüm mə-rasimidir*” [3, s. 230-234]. Bu bayramda səməni cücərtmə, ton-qal qalama, od üstündən tullanma, qulaq falı, yumurta boyama və yumurta döyükdürmə, qurşaqatdı, xoruz döyükdürmə və it bo-ğuşdurma kimi adətlər müşahidə olunur. Mifoloji düşüncələrə görə, yumurta boyamaq və döyükdürmək qışla yazın, soyuqla is-tinin mübarizəsinin, səməni cücərtmək təbiəti canlandırmağın, qulaq falına çıxmaq isə xəbərin yeniləşməsinin nümayişidir. Bayram adətləri arasında qurşaq atmaq və ya şal sallamaq adətləri də mühüm yer tutur. Lahıclar Novruz bayramına və onun qeyd olunmasına ciddi yanaşmaqla bərabər, onu təntənə ilə keçirir və hər bir mərasimin məzmununu daha da zənginləşdirirlər. Novruz bayramı lahıcların planlaşdırdıqları xeyir işlərin (ev tik-mə, toy, nişan, alış-veriş) başlanğıc nöqtəsi idi.

Bu bayram ümumən Şərqdə əkinçiliklə məşğul olan xalq-ların arasında meydana gəlib. İslam dini Azərbaycanda yayılma-ğa başladıqda əvvəlcə radikal din xadimləri və müxtəlif təriqət-lərə mənsub olan şəxslər tərəfindən təqiblərə və qadağalara mə-ruz qalan Novruz bayramı zaman keçdikcə İslamın IV xəlifəsi Həzrət Əlinin adı ilə əlaqələndirilmiş, hətta lahıclar bu bayrama “*id cənab Əmir*”, yəni Cənab Əmirin bayramı adını verməklə onu İslam dini ilə “barışdırmağa” çalışmışlar [79].

Novruz bayramının səhəri günü lahıcların işlətdikləri bir deyim çox maraqlıdır: “*Novruz bayramı gəlsəydi, bir az boyat aş yeyərdik*”. Bununla bağlı lahıclar arasında indi də bir şəbədə

dolaşır: “*Varlı aşu nə vaxt yeyər? – Bu cümədən o cüməyə. Kəsib aşu nə vaxt yeyər? – Bu Novruzdan o Novruza*” [S.6].

Novruz bayramı lahiclar üçün xüsusi ovqat yaradan bir bayram idi: evdə qadınların öz işi, kişilərin isə bazar-dükanla öz işi vardı. Artıq yazın yaxınlaşması ilə əlaqədar çərşənbələr qeyd olunardı. Dünyanın yaranmasının 4 ünsürlə – “abi-atəş, xaki-bad”, yəni su, torpaq, od və yellə bağlı olduğuna inanan lahiclar hər çərşənbəni bu ünsürlərin birinə həsr edirdilər. Bölgələrdə fərqli şəkildə sıralansalar da, hazırda lahiclar su, od, torpaq və yel olmaqla bu çərşənbələri qeyd edirlər. Lahıcdə adamlar, əsasən də gənc oğlan və qızlar çərşənbə günü axar su başına gedər, qablarını su ilə doldurar, evdəki ailə üzvlərinin sayı qədər daş yığar, onları suya atmaqla suyun saflaşdırıcı müqəddəs gücü ilə pisləklərin aradan gedəcəyinə, qada-balanın sovuşacağına inanmalarını ifadə edər, daha sonra suyun üstündən atlanaraq ağırlıqlarının su vasitəsilə axıdılmasını, ürəklərindən keçirdikləri niyyətlərin həyata keçməsinə arzulayarlar.

Sonra onlar evlərinə gətirdikləri sudan həyətlərinə və evin divarlarına çiləyir, ondan içmək üçün istifadə edir və bu suyun onlara xoşbəxtlik və yaxşı gün gətirəcəyinə inanırlar. Hər kəs yaxınlıqdakı meşədən ardıc ağacından xırda budaqlar kəsib evə aparır, sonra isə evdə həmin budaqları əvvəlcədən köz tökülmüş manqaldakı odda yandırır və ardıcın yanmasından əmələ gələn xoş qoxulu tüstü ev əhlinə xüsusi bir əhvali-ruhiyyə gətirərdi.

Çərşənbələr günü səhər yeməyi kimi hər bir evdə yağlı ətlə qarışdırılan qabıqsız buğda yeməyi (hərisə), kişmişli südəşi, balı quymaq və doşablı xəşil bişirilir. Lahıclar bu yeməkləri “pürənbəri”, yəni ənbər ətirli yemək adlandırırlar. Bu sözü od və su üzərindən atıldıqları zaman oxuduqları şeirdə də təkrarlayırlar:

Baxtı man, baxtı Əli, Çərşənbihon pürənbəri [S.19].

Tərcüməsi: Bəxtimə bəxt ver Əli, çərşənbələrdə pürənbər yetir.

Sonrakı çərşənbələrdə eyni rituallar icra edilməklə bərabər, tonqallar qalanır. Tonqalın ətrafında dolanan və üzərindən atlanan gənc qızlar bəxtinin açılmasını və tezliklə nişanlanmasını arzu edirlər. Hər çərşənbə ilə təbiətdə müəyyən dəyişikliyin baş verməsi evdə və təsərrüfatda canlanmaya səbəb olur. Keçmişdə qadınlar Girdiman çayından topladıqları ovulan ağrəngli daşı isladalar, ondan əmələ gələn qatı şirə məhlulu ilə evin divarlarını boyayar, müəyyən yır-yığış edər, sonra yorğan-döşək, xalça-palaz havaya çıxarılar, bir sözlə, səliqə-sahman yaradılırdı.

Son çərşənbə axşamı bir qədər şuxtəbiətli qızlar qonşuların evlərinə “qarıpusdu”ya gedir və eşitdikləri sözləri ürəklərindəki niyyətlərə uyğun olaraq yozmağa çalışırlar. Əgər uyğun olan və xoş bir söz eşitməsələr, yerə bir parça kömür, xoş söz eşitsələr, su atırlar. Bununla da pis niyyətlərin yanib kömürə çevrilmə, xoş niyyətləri isə həyatlarına su kimi axması istəklərini ifadə edirlər. Ona görə də hər kəs həmin gecə evində xoş sözlər danışmağa çalışır, məzəli əhvalatlar söyləyir və deyib-gülürlər. İt sahibləri bayram ərəfəsində qəsəbənin kənarında, çox vaxt da çaylaqda əvvəlcədən mərcələşərək itləri boğuşdururlar. Böyük meydanlarda xoruz döyüşdürənlər toplaşır.

Əksər ailələr bayram hazırlıqlarını, demək olar ki, bayrama 2-3 gün qalmış bitirirlər. Hər kəs çalışır ki, bayram yeməkləri rəngarəng olsun, mütləq plov bişirilsin. Lahıcların ən təmtəraqılı plovu “oş şeş dı rəngə”dir (*altı rəngli aş – D.Ə.*). Xonça üçün müxtəlif bişintilər, şirniyyatlar və xuşgəbər, rəngli şamlar və əlbəttə ki, bayram üçün məxsusi cüvərdilmiş səməni hazırlanır.

Xonçada olması vacib olan şeylər bunlardır: şamlar, səməni, qızıl əşyaları, güzgü, alma, səməni halvası, xına, şəkərçörəyi, paxlava, qoz, fındıq, armud qaxı, su və s. Xonçaya qoyulan hər bir əşya müəyyən simvolik mənaya malikdir, şam – işığı, qızıl əşyalar – sərvəti, səməni – yazı, meyvə qaxı – həyatın şirinliyini, şirniyyatlar – ləzzəti, su – paklığı, güzgü – bayramda bütün pisliklərin dəf olunmasını, qoz-fındıq isə – bolluğu ifadə edir.

Bayram axşamı hamı qəbiristanlığa yaxınlarının qəbirlərini ziyarət etməyə gedir, qəbirlərin üstünə müxtəlif növ şirniyyat düzür, şam, yaxud məşəl yandırır. Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Novruzun İslamdan daha qədim olması müəyyən detallarda özünü büruzə verir. Bayram mərasimlərində tonqalların qalanması və qəbirlərin üstündə məşəllərin yandırılması atəşpərəstliklə bağlı bəzi adətlərin hələ də rudiment şəklində qaldığını göstərir. Novruz bayramında oda sitayişlə bağlı elementlər özünü aşkar göstərdiyi halda, bunu digər bayramlarda görmürük. Məsələn, Ramazan bayramında qəbirlərin ziyarəti zamanı şam, yaxud məşəl yandırılmaz, yalnız dualar və Quran surələri oxunur.

Qəbiristanlıqdan dönən lahıclar camaatın toplaşdığı məscid meydanına gəlir, qabaqcadan həvəskar gənclər tərəfindən iməcilik yolu ilə gətirilmiş ardıc ağacından tonqal alışıdır. Tonqalın alışması, alovun dillərinin hər dəfə yuxarı qalxması, möhkəm partlama səsi çıxaran tüfəng və dayandoldurumların (*əldəqayırma tüfəng* – D.Ə.) atəş səsləri, oynaq musiqi melodiyaları və tez-tez ucalan “hürröy” qışqırıqları insanların bayram coşqusunu bir az da artırır. Sonra hər bir ailə öz bayram tonqalını yandırır və gənclər pislikləri və bədləkləri odda yandırmaq məqsədilə onun üstündən atılırlar.

Bundan sonra bütün ailə xonça qoyulmuş bayram süfrəsi arxasında əyləşir və həvəslə bayram aşından yeyir. Yemək bitə-bitməz uşaq və gənclərin daha çox iştirak etdiyi və gecəyarısına qədər davam edən “qurşaqatdı” (*lahıcca “kiştinşundan”* – D.Ə) başlanır. Onların arasında tanınmasınlar deyər üz-gözünü bəzəyənlərə və qadın paltarları geyənlərə də rast gəlinir. Sonrakı gün əksər uşaqlar evlərə gedir və bayramlıq paylarını istəyirlər. Hamı küçə və meydanlarda bir-birilə görüşərək bayramlaşır. Bu bayramlaşma üç gün, bəzən bir həftə davam edir. Təbrik zamanı müxtəlif ifadələr söylənir: “Nügə solişmun müborək” (*Yeni iliniz mübarək*), “Hazorto əzin idon vinin” (*Min belə bayramlar görəsiz*) və s. Adətə görə, kiçiklər böyükləri, uşaqlar valideynlə-

ri, qardaşlar bacıları ziyarət etməli, xəstələrə və köməksizlərə xüsusi diqqət göstərilməlidir. Bayram axşamı və bayramdan sonra bir həftə ərzində lahıclar bayramlaşmaq üçün bir-birinin evlərinə gedir, əvvəlcədən aldıkları hədiyyələri də özləri ilə aparırlar.

Hazırda Lahıç qəsəbəsində Novruz bayramının vaxtilə mövcud olmuş adət-ənənələrinin hamısı qorunub saxlanmasa da, bu bayrama olan sevgi və hörmət azalmamış, əksinə, hər kəs onu daha geniş və daha təmtəraqlı keçirməyə çalışır. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi. Azərbaycanın digər bölgələrində Kosa və Keçəl kimi Novruz qəhrəmanlarının iştirakı ilə müşaiyət olunan tamaşa və oyunlara lahıcların Novruz şənliklərində rast gəlinmirdi, lakin müasir dövrdə keçirilən Novruz şənliklərində ənənəvi qəhrəmanlar da artıq meydanda görünürlər.

Ləzgilərin kifayət qədər zəngin olan mərasim folkloruna həm mövsüm, həm də məişət mərasimləri daxildir. Mövsümlə bağlı ləzgilərin əsas mərasimləri “Yaran suvar” adı ilə qeyd olunan Bahar (Novruz) bayramıdır. Ləzgilərin qədim çoxallahlılıq dinində “Yar” münbitlik rəmzidir. Araşdırmaçı Ş.Albalıyev bununla əlaqədar yazır: “...burada Novruz bayramı adı ilə təqdim olunan “Yaran suvar”- Bahar bayramı adındakı “yar”- bahar ifadəsinin həm də qədimdə ləzgilərdə münbitlik tanrısı olması dolayısı ilə də olsa, bayramın dini görüşlərlə bağlanılmasına işarə edir” [3, s.233]. Bayram əvvəllər o qədər təntənəli keçirilməsə də, azərbaycanlıların təsiri ilə hazırda ləzgilər bu ümumxalq bayramını böyük təntənə ilə keçirməyə başlamışlar. Ləzgilərdə də bayrama bir ay qalmış çərşənbələr qeyd olunur. Alim onu da qeyd edir ki, “...ləzgilərdə bayram azuqəsini hazırlamağa payız mövsümündən başlanması amilinə, bu fakt özü isə dolayısı ilə də olsa, Novruzun təkə bir fəsillə - yaz, bahar fəsli ilə məhdudlaşmadığını, Novruzun mövsümi sərhədlərinin payızı da, qışı da əhatə etdiyini göstərməkdədir. Bundan başqa, Novruz bayramına tədarük üçün görülən ərzağın saxlandığı qabın ləzgi-

cə “kandu” adlanmasına, yaxud qurudulmuş ətin ləzgiyə “kaxaj” (qaxac) adlanmasına, bu sözlər də qədim türk - Azərbaycan sözləri olub, Azərbaycan dilindən və mədəniyyətindən başqa xalqlara kompleks halında transformasiya olunmasını göstərir”[3, s. 233].

Molokanların da mərasim folkloru zəngin ənənələrə malikdir. Burada məişət və təqvim mərasimləri əsas yer tutur. Molokanların ənənəvi məişət həyatında əmək kultu əhəmiyyətli rola malikdir. Molokanlar düşünürlər ki, insanın xilasını onun xeyirxah əməllərindədir. Vicdanlı əmək molokan etikasının əsas şüarlarından biridir. Molokanlar bir-birini əməyinə və iş bacarığına görə qiymətləndirirlər. Yaşlılar uşaqları kiçik yaşlarından əməyə alışdırmaqla bu sözləri deyirlər: “Nə qədər çox işləsən, bir o qədər yaxşı yaşayacaqsan”. Təsadüfi deyil ki, molokan rusları yerli azərbaycanlılar arasında elə məhz əməksevərliklərinə və dürüstlüklərinə görə rəğbət qazanmışlar. Onların təqvim mərasimlərinə daxil olan ən sevimli bayram elə Məhsul bayramıdır (*праздник Жатвы - biçin bayramı deməkdir – D.Ə.*). O, oktyabr-noyabr aylarında bazar günləri keçirilir, kilsədə ibadət zamanı məhsulun bol olması üçün xüsusi dualar edilir [S.34].

4.3.2. Məişət mərasimləri

Məişət mərasim folklorunda **toy mərasiminin** xüsusi yeri vardır. Toy mərasimləri Lahıca əhalinin hansı təbəqəyə aid olmasından asılı olmayaraq ümumi qaydalarla keçirilir. Toy mərasimləri toyaqədərki, toy və toy sonrası olmaqla üç mərhələdən ibarət olur. Toy mərasiminə qədər bir neçə mərhələ keçilirdi:

1. Qızgörmə
2. Qızın və valideynlərinin razılığı
3. Kiçik xonça (nişan) qız evindən oğlan evinə şirin çay
4. Böyük xonça və ona qızgildən cavab xonça
5. Hiynəbərun

6. Varaşıs
7. Cehiz yazma
8. Qız toyu
9. Oğlan toyu
10. Cehiz gətirmə
11. Gəlin gətirmə
12. Qızgildə bəy qonaqlığı, bəygildə “üzə çıxdı”

Hər şey gənclərin arasında tanışlıqdan və razılıq əldə edilməsindən başlanır. Bəzən oğlan seçimini anası, yaxud bacısının məsləhəti ilə edir. Elçilikdən sonra oğlanın ən yaxın qohumları gəlin üçün nəzərdə tutulmuş paltar, qızıl əşyalar və şirniyyatlar qoyulmuş xonçaları əllərində tutaraq qızgilə gedirlər. Dəstənin başında mütləq əlində neft fənəri olan ağsaqqal gedir. Qız ayrıca otaqda bəzədilir, başına qırmızı örtük salınır və barmağına nişan üzüyü keçirilir. Nişan mərasiminin sonunda oğlan və qızın böyükləri toyun vaxtı və mərhələlərini müzakirə edirlər. Axırda valideynlər nişanlıları təbrik edir və qohumluq münasibətlərinin möhkəm olmasını arzu edirlər. Oğlanın anası ev sahibi kimi, adətən, qızgilə gəlmir. Təntənəli razılıq və xeyir-dualardan sonra razılıq əlaməti olaraq hamıya şirin çay, ya da şərbət paylanır və bu çaydan oğlan evinə də göndərilir. Şirin çay aparana oğlan evində hədiyyə verilir.

Artıq bundan sonra hər iki evdə toya gərgin hazırlıq başlanır. Qızgilin işi daha ağır olur, çünki bütün ailə çalışır ki, qızın bütün cehizi toy gününə qədər hazır olsun. Cehizə yataq dəstləri, qab-qacaq və digər ev əşyaları daxildir. Cehizin həcmi ailənin maddi imkanından asılıdır. Ailələr arasındakı qarşılıqlı razılığa əsasən qızın ailəsinə “südpulu” adı ilə müəyyən qədər maddi kömək göstərilirdi. Hazırda bu adət yoxdur. Toya bir neçə gün qalmış oğlangildən təyin olunmuş adamlar qızgilə “varaşıs”(lahicca “son söhbət” – D.Ə.) üçün gələr, cehizi siyahıya alardılar ki, əgər boşanma olarsa, əmlak bölgüsü zamanı problem yaranmasın [S.6].

Qız toyundan ya bir gün əvvəl, ya da elə toy günü bəyin qohumları çoxlu sayda xonça ilə qızgilə gəlirlər. Xonçalardan birində gəlin üçün xına olur. Toyun gedişində xına isti suda isladılır, toy iştirakçıları əllərini, yaxud bir barmağını xınaya boyayırlar. Bu mərasimi lahiclar “hiynəbərun” (*lahicca* “*xına apar-dı*” – D.Ə.) adlandırırlar. Toyda yemək və rəqs yerləri ayrı olur. Kişilərə qadınların toy çadırına girmək olmaz. Keçmişdə toydan qabaqkı axşam rəfiqələri gəlini hamamçı üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi xonça ilə qəsəbənin hamamına aparardılar [S.7].

Bu mərasimlərdən bəziləri, məsələn, “hiynəbərun”, bəyin hamama aparılması, cehizin və gəlinin gətirilməsi əvvəllər musiqi ilə müşayiət olunurdu. Cehiz əllə daşınır və onu gətirənlərə pul şirinliyi verilərdi. Oğlanın toy günü dəllək çağırılar, bəyin və dostlarının saç qırxılardı. Bundan sonra bəy də hamama aparılardı. Oğlan toyunda yemək mərasimi indi də “sərçiran” (*lahicca* “*baş qırxma*” – D.Ə.) adlanır [S.6]. Lahic toylarında istər kiçik, istərsə də böyük toy məclislərinin aparıcı siması dəllək sayılırdı. Oğlan uşağını sünnət edən, bəyin başını və üzünü qırxıb hamma yola salan və toyun sonunda bəyi onun üçün ayrılmış xüsusi yerdə otuzduran dəllək olurdu. Bəyə ata, ana, digər ailə üzvləri, habelə yaxın qohumların verdikləri hədiyyələr (ev, mal-qara, xalça, pul və xonçalar) dəllək, yaxud toybəyi tərəfindən elan edilər və xüsusi siyahıya qeyd edilərdi. Gəlin gətirilərkən yol-kəsmə adəti bu gün də yaşayır.

Toydan sonra həm bəy, həm də gəlingildə (*xoyacinə*, *lahicca* “*qayğanaq*” – D.Ə.) bişirilir və qarşılıqlı olaraq bir-birinə göndərilir. Daha sonra 3-cü gün gəlin getdiyi evdə “üzəçixdi” mərasimi olur və bəy isə qızgilə qonaqlığa çağırılır. Bu mərasim qızın getdiyi ailə ilə, oğlanın da qaynatasıgillə yaxın ünsiyyətinə imkan yaradır.

Lahiclərin yaşadıkları bəzi kəndlərdə maraqlı adətlər də az deyil. Gəndov kəndində son zamanlara qədər qalmış adətə görə, təzə gəlin qonşu qız-gəlinlə birgə məhəllə bulağına aparılır. Bu

gözəl adət məhəlləyə təzə köçüb gəlmiş gəlinin qonşularla yaxın ünsiyyət qurması və onların arasında mehribanlığın yaranması üçün yaxşı imkandır. Lahıclar yaşayış yerlərindən asılı olmayaraq, öz adət-ənənələrini və mərasimlərini qorumuşlar. Nümunə üçün deyək ki, Gürcüstanın Saqareci rayonunun Qombori kəndində yaşayan lahicların (“layijlər”) dil xüsusiyyətlərini öyrənmiş prof. Manana Kvaçadzenin topladığı bir sıra materiallara baxdıqda məlum olur ki, burada yaşayan lahiclar öz adət-ənənələrini yaşatmaqla bərabər, yanaşı yaşadıkları rus və gürcülərdən də müəyyən adətləri qəbul etmişlər. Ən çox da dəyişən toy adətləridir. Məsələn, *gəlini aparmağa gələn bəydən qızın atası xüsusi hədiyyə tələb edir (bu adət gürcülərdən götürülüb – D.Ə.). Tələb yerinə yetirilmədikdə qız və oğlan tərəfindən bir güləşçi pəhləvan meydana çıxır, sonda məğlub olan tərəf digər tərəfin bütün tələblərinə əməl edir. Sonra əllərində məşəl olan uşaqların və musiqinin müşayiəti ilə gəlin bəy evinə aparılır. Gəlinlə bərabər hər iki tərəfdən bir etibarlı adam yaxud yengə oğlan evinə gəlir, onlar da qızın bakirəliyi haqqında xəbəri valideynlərə çatdırırlar* [87, s.12].

Doğum mərasimləri insan həyatının mühüm bir mərhələsini təşkil edir. Bu mərasimlərin əsas məqsədi körpəni, ananın həyatı və sağlamlığını şər qüvvələrin təsirindən, pis gözdən, natəmizlikdən, yad adamlardan qorumaqdır. Körpə dünyaya gəldikdən sonra 40 günlük müddətin gözlənilməsi xüsusi magik mənə daşıyır. Əksəriyyətin fikrincə, bu müddət ərzində ana və körpəsi bəd qüvvələrdən, cinlərdən və pisniyyətli insanlardan gələn şərin qarşısında gücsüz və müdafiəsizdirlər. Körpələri evə gələn naməlum adamlardan daha çox qoruyurlar, qonaq evə girməzdən əvvəl körpəni olduğu otaqdan çıxarırlar. Anaya tapşırırlar ki, həyəcanlı və hirsli olduqda körpəni ana südü ilə əmizdirməsin, əks təqdirdə qəzəbli cinlər uşağa və onun səhhətinə xətər yetirərlər. Adamlar düşünürlər ki, bu zaman körpə ya pis yatacaq, ya xəstələnəcək, ya da ki ağlağan bir uşaq olacaq. Uşağı

üzündən və dodaqlarından öpmək bəyənilmiş, çünki bu zaman onun “üzünün nuru” gedir. Onu ancaq alından ya da başından öpmək olar. Yeni doğulmuş körpə üçün birinci 10 günlük ərzində adqoyma mərasimi (şöxejr) keçirilərdi. Ailələrdə körpənin 40-cı günündə ritual çimizdirilməsi ilə bağlı mərasim keçirilir. Bundan başqa uşağın birinci dişinin çıxması münasibətilə hədik bişirilir, ilk dəfə saç qırımını qeyd etməyi də unutmurlar. *İlk dəfə qırılmış uşaq saç atılmaz və adətən, qızılgül kolunun dibində torpağa basdırılırdı* [S.17].

Yaşlı insanlar danışır ki, *bir çox ailələrdə çox gözlənilən uşaq dünyaya gəldikdə onun ayağını bal küpəsinə salar və onun ayağındakı balı anası və nənəsi yalayardılar. İndi də əziz bir adam haqqında “onun ayağını bala qoymaq lazımdır” ifadəsini işlədirlər* [S.16].

Sünnət etmə ritualı islamaqədərki dövrdən məlum olsa da, müsəlmanlar üçün vacib sayılır. Lahıca oğlan uşaqlarının sünnət mərasimi xüsusi təntənə ilə qeyd olunur, bu zaman yaxınlar və qohumlar dəvət olunur, bol-bol yeməklər bişirilir.

Lahıca tarixən dinə və **dini mərasimlərə** çox önəm vermişlər. Bunu sübut edən fakt kimi Lahıcın vaxtilə 7 məhəlləsinin hər birinin öz məscidinin olmasını göstərmək olar. Hazırda Lahıca fəaliyyət göstərən 5 məsciddə Ramazan və Qurban bayramlarının namazları qılınır, müqəddəslərin mövlud və ölüm günləri qeyd olunur. Digər dini mərasimlər, məsələn, ölümlərin dəfni, dəfndən sonra keçirilən saruza (lahıca “üçgünlük”), çillə (lahıca “qırx”), gilkan ehsanı (*lahıca “gilqazan, ya da ki gorkazan” – D.Ə.*), qurbanlığın kəsilməsi, ziyarət, iftar süfrələri, imam süfrələri, nəzirlik halva və səməni bişirilməsi kimi mərasimlər, adətən, evlərdə keçirilir.

Lahıcların dəfn mərasimlərinin əsasında islam ənənələri durur. Dünyasını dəyişən insan haqqında xəbər əhaliyə məscid minarəsindən minacat oxumaqla bildirilir. Yas mərasimləri elə qurulur ki, ölü sahibi maddi cəhətdən heç bir sıxıntı keçirməsin.

Odur ki, hər kəs heç bir təmənnə güdmədən ölü yerinə tələsir, qəbrin qazılması, daş gətirilməsi, cənazənin dəfnində əlindən gələn kömək etməklə münasibətini bildirir. Mərhumun cənazəsi üstündə Qurandan surələr oxunur, yuyulur, kəfənə bükülür, sonra daşıyan tabuta qoyulur. Tabut qəbiristanlığa aparılmazdan qabaq mərsiyələr və Quran surəsi oxunur. Qadınlara cənazə ardınca getməyə icazə verilmir.

Keçmişdə ölənin insanın yaşı 90 və daha artıq olduqda yas mərasiminə gələnlərə xırda metal pul paylanardı, həmin pulun qırağından deşib körpə uşaqların paltarlarının üstünə tikərdilər ki, bunun da mənası həmin körpəyə uzun və sağlam ömür arzulamaq idi. Ölü üçün 3 gün mərasim olur və ağlaşma qurulur. Cənazənin dəfnində iştirak edən şəxslərə ölü sahibi tərəfindən məxsusi ehsan verilir, bir növ, həmin adamlardan halallıq alınır. Qırxıncı gün çillə (“*qırx*”) mərasimi keçirilir. Bu zaman yaxınlar dəvət olunur, qəbir ziyarət edilir, Quran oxunur, hər dəvət olunana yemək və halva-lavaş verilir, ölü yerindən çıxanlara gülab paylanır.

Lahıcların keçirdikləri dini mərasimlərdən digərləri müqəddəslərin – Həzrəti Məhəmməd peyğəmbər, qızı Fatimeyi-Zəhra, 12 imamın mövlud və ölüm günləri ilə bağlı olur. Ən uzun müddətli mərasim Məhəmməd Peyğəmbərin nəvəsi imam Hüseyn və onun yaxın tərəfdarlarının VII əsrin ortalarında Yezid ibn Müaviyənin hökmü ilə İraqın Kərbəla çölündə xüsusi qəddarlıqla qətlilə əlaqədar keçirilən təxminən 2 aylıq (*hicri-qəməri təqviminin məhərrəm və səfər ayları – D.Ə.*) matəm mərasimidir. Mərasimlər Qurandan surələrin oxunması ilə başlanır, matəmlə əlaqədar avazla mərsiyələr oxunur, bu zaman digər adamlar sinə vurur və həmin mərsiyənin nəqarət hissəsini xorla oxuyurlar. Keçmişdə zəncir vuranlar, hətta kiçik xəncərlərlə baş yaranlar da olurdu. Mərasimlərə xüsusi hazırlıq görülür. Mərasim zamanı çay, şərbət, süd, halva və s. nəzirlər paylanır. Bu müddətdə üç əsas kütləvi mərasim keçirilirdi və bu münasibətlə

3 rəngdə xiymə (*Ərəbistan səhralarında qurulan çadır – D.Ə.*) bəzədilər, mərasim olan məscidlərə gətirilər və bu zaman dialoq şəklində əzadrlar bir-birini salamlayırdı:

Təziyədaran, salamun-əleyk,
Hüseyn-əzadar, əleykəssəlam [S.6].

Rəngindən asılı olaraq hər bir xiymə rəmzi məna daşıyırdı: qanına qəltan edilmiş İmam Hüseynin öldürüldüyü Aşura günü üçün qırmızı xiymə, imamın qırxıncı günü üçün (səfər ayının 20-ə) matəm rəmzi olan qara xiymə, zəhərləndirilərək öldürülmüş – İmam Həsən və İmam Rzanın ölüm günü (səfər ayının 30-u) üçün zəhər rəngli yaşıl xiymə hazırlanırdı. Keçmişdə Lahic məscidlərinin hər birinin qarşısındakı geniş meydanlarda “İmam Hüseynin qətli”, “Qasımın toy otağı”, “Müslümün uşaqlarının öldürülməsi” və s. səhnələr şəbih tamaşaları şəklində əhaliyə nümayiş etdirilirdi. Bu tamaşalarda müəyyən qədər aktyorluq məharəti olan insanlar fəallıq göstərirdilər. Kərbəla faciəsini törədənlərə o qədər nifrət vardı ki, mənfi rollarda oynamaq istəyən az adam tapılırdı. Bu tamaşaları müasir Azərbaycan folklorşünaslıq elmi həm də dramatik növə aid folklor nümunələri hesab edir. Bu hadisələrin bədii-estetik düşüncədə yeri haqqında prof. F.Bayat yazır: “*Folklor tarixin faktlarını deyil, onun ruhunu, hadisələri deyil, onun məğzini yaşadır və nəsillərə ötürür*” [15, s.145]. Alim Aşura və şəbih tamaşalarının mərasim folklorunda əhəmiyyətini qeyd edərək daha sonra yazır: “*Şəbih ritualları və elementləri, Aşura adətləri bütövlükdə folklorikdir, sözlü mədəniyyətin bütün simvolik dəyərlərinin daşıyıcısıdır*” [15, s. 228].

Müsəlmanlar üçün Ramazan ayı ən xeyirli ay kimi qiymətləndirilir, əksər əhali oruc tutur, imkanlı şəxslər iftar süfrələri təşkil edir, ora oruc tutanlar və qohum-qonşular dəvət olunur. Bayram axşamı lahıclar yaxın adamlarının qəbirlərini ziyarət edir, evlərdə isə məxsusi bayram üçün zəfəranlı sarı halva, darçınla naxışlanmış firni və heyva yarpaqlı Lahic dolması bişirilir.

Bayram günü qəsəbənin kişiləri əvvəlcə öz aralarında bayramlaşır, sonra məhəllə-məhəllə dəstə bağlayıb, ötən Ramazan bayramından keçən zaman ərzində dünyasını dəyişmiş şəxslərin evlərinə başsağlığına gedirlər. Bundan sonra bütün əhali bayram namazı üçün məscidlərin ən böyüyünə toplaşır. Bütün günü insanlar bir-birinə bayramlığa gedir və Allahın ziyafət ayı adlanan Ramazan süfrəsinin nemətlərindən dadırlar.

Qurban bayramı İslamın ən sevimli iki bayramından biridir. İslam dinində mühüm mərasimlərdən birinə çevrilmiş qurban kəsmə adəti əsasını “İsmayılın atası İbrahim peyğəmbər tərəfindən qurban kəsilməsi əhvalatı”ndan götürmüşdür. Qurban bayramının ən gözəl əməli Allah adına kəsilmiş qurban ətinin imkansız insanlara paylanmasıdır.

Lahıclar Qurban bayramından sonrakı səkkizinci gün “Xumi-qədir” bayramını keçirirlər. Rəvayətə görə, vida həccindən qayıdan Məhəmməd peyğəmbər Xumi-Qədir adlanan yerdə Həzrət Əlini özünün varisi elan etmişdir. Həmin gün Əli süfrəsi açılır, Quran oxunur və dualar edilir.

Digər bir dini mərasim ziyarət mərasimləridir. Ziyarət mərasimlərinə İslam dinində 5 müqəddəs məkanı – Məkkə, Mədinə, Nəcəf, Kərbəla və Məşhədi ziyarət etmək və bunu həyata keçirmiş möminlərin görüşünə getmək aid edilir. “Həcc” sözü-nün lüğəti mənası hörmət və ehtirama layiq bir yeri ziyarət etməkdir. Müqəddəs Quranın Ali-imran surəsinin 97-ci ayəsində Allah buyurur: *“Orada aşkar nişanələr-İbrahimin məqamı vardır. Kim ora daxil olsa, amandadır. Allahın insanların- əlbəttə ora getmək imkanı olan kəsin boynuna düşən haqqı budur ki, o evə gedərək oranın Həcc əməllərini yerinə yetirsinlər. Kim nankorluq edərsə, əlbəttə, Allahın ələmdəkilərə ehtiyacı yoxdur”* [55, s.62]. Ayədən görürük ki, maddi baxımdan, sağlamlıq baxımdan gücü çatan hər bir möminin həcc ziyarətinə getməsi bir borcdur. Zəvvarlar yaşadıkları doğma yurdlarına qayıdandan sonra onların gəlişi münasibətilə qurban kəsilir, qohumlar, qonşular

və dostları ziyarətə gəlirlər. Xalq arasında inanc var ki, hacıları ziyarət etməyin savabı böyükdür. Digər ziyarətəgahlara, xüsusən də Məşhəd və Kərbəlaya gedənlərin sayı daha çoxdur. Həmin ziyarətçilərin adlarının əvvəlinə müvafiq olaraq “Hacı”, “Məşədi” və “Kərbəlayi”, “Kəbleyi”, ya da “Kəblə” sözləri artırılır.

Lahıc və yaxın ərazidə çoxlu müqəddəs türbə, seyid qəbri və pir vardır. Yerli əhali Lahıc və onun ətrafında əsasən bir neçə məkana – Həzrət Baba, Ağa Seyid Əşrəf ağanın qəbri, Əhən kəndindəki ağac piri, Ərəgit məhəlləsindəki Fəqir Nənə qəbri və Gəndo kəndindəki Əli daşına öz arzu və niyyətləri ilə üz tuturlar. İnsanlar həmin məkanlara gedir, orada müxtəlif nəzirlər qoyur, bu müqəddəs yerləri bir vasitə hesab edərək Allahdan müxtəlif təmənnalarını dilə gətirirlər.

Lahıcların mərasimlərini müşahidə etmiş Çex Respublikasından olan etno-psixoloq alim Qalina Vudova Lahıçı adət-ənənələrin qovuşaraq birləşdiyi *“bir qoruq kimi gördüyünü və bütün mərasimlərdə insanların kütləvi iştirakının həmin adətlərin əbədiyaşarlığını təmin etdiyini”* araşdırmasında xüsusi vurğulayır [102, s.228].

Ləzgi ailəsində hər bir işdə, o cümlədən oğul evlənərkən həlledici söz ataya məxsus idi. Oğlan, yaxud qızın evlənməsi valideynlərin məsləhəti olmadan baş tutmazdı. Oğluna kiminlə evlənməsi təklifi, adətən, valideynlərindən gəlirdi. Əgər oğlanın gözaltı etdiyi qız vardısı, bu da ailədə müzakirə edilirdi. Ailə razılışdıqda evlənmə tədbirləri başlanardı. Əvvəlcə qadınlar qızgördüyə (*ləzgiçə “ruş akun”*) gedər, daha sonra razılıq üçün təkrar gedər, qız üçün üzük və baş yaylığı aparardılar. Müəyyən müddət sonra oğlanın yaxın qohumları nişan bazarlığı aparar, xonça mərasimi (*ləzgiçə “qırartun”*) keçirilər, şirni paylama (*ləzgiçə “qimin pay”*) olardı. Qızlar üçün başlıq pulu alınardı. Onun məbləği çox zaman oğlan evinin maddi imkanlarına uyğun müəyyənləşdirilərdi. Nişan mərasimi *“nişan ktun”* adlanır. Qız üçün başlıq pulu *“niged pul”*, yəni yol pulu verilir [S.36].

Qapıdan asılmış qırmızı örpək hər kəsə dəvət demək idi, odur ki, heç kim dəvət gözləmirdi. Toyda hər kəsə uyğun iş tapşırıqları. Bu işlərə qonaqları qarşılamaq, yemək süfrəsinə nəzarət, səs-küy və qalmaqallı vəziyyəti sakitləşdirmək və s. aiddir. *Maddi yardım kimi “payar” yığılardı. Ləzgi toylarında bəyin sağdışı naib, toyu aparan araçı adlanır. Toyda hər kəsin öz yeri var. Gənc qızlar rəqsə dəvət edildikdə, adətən, onlara göz qoymaq məqsədi olur. Bu zaman qız imtina edə bilməz* [S.36]. Ləzgilərdə toy adətlərini araşdırmış prof .M.Paşayeva həmin adətlərin Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan ləzgilər tərəfindən də eynilə icra olunduğunu təsdiq edir [65, s.136-137].

Ləzgilərdə evlilikdə mühüm şərtlərdən biri qızlar üçün qoyulmuş yaş həddi idi: qızları 16 yaşdan tez ərə vermək olmazdı. Qız toyu çox yığcam keçirilər, toy keçirilərkən ora gəlinin bazarlığı (geyim və şirniyyat) aparırdı. Oğlan toyundan qabaq qız evində onun cehizi siyahıya alınır və ağsaqqallar bunu imzalayırdılar (bu adət lahiçələrdə də müşahidə olunur). *Gəlin köçməzdən qabaqki gecə qızgildə ayrılıq aşısı bişirilirdi. Sonradan yaxın qohumları qızı öz evlərinə qonaq çağırardılar. Qız ata evini tərk edəndə ata ocağını mütləq şəkildə öpərdi. O, həyətdən çıxanda dönüb ata evinə baxa bilməzdi, bu onun gözüünün ata evində qalmasını və ər evinə həvəssiz getməsi kimi yozulardı. “Gözü ata evində qalan qızın bəxti yaxşı olmaz, xoşbəxtlikdən uzaq olar və ata evinə geri dönər” deyə düşünürlər. Gəlin ata evinə son dəfə yalnız güzgüdən baxa bilər* [S.36]. Qeyri-ləzgi ailələrində əksər hallarda oğlunu ləzgilərdən evləndirmiş qaynalar bu gəlinlərdən həmişə razılıq hissi ilə danışır və hər kəsə ləzgi gəlin arzulayırlar. Qızı aparmağa gələnlərdən kimsə mütləq nə isə xırda bir əşya, bəzən də toyuq-cücə oğurlayırdı. Gəlin naxırın kəndə qayıdan vaxtı gətirilirdi. Bu vaxt ana tərəfinin qohumlarına daha çox üstünlük verilirdi. Məsələn, üstündə gəlin aparılan atın cilovunu gəlinin dayısı tutardı. Gəlin ər evinə gə-

lörkən əlini bəzən 1, bəzən də 3 dəfə una batırıb evin girişində divarı unlayardı ki, bu da bərəkət rəmzi kimi qiymətləndirilərdi.

Azərbaycan toylarında olduğu kimi, qab sındırma adəti ləzgilərdə də var, çünki əski inanclara görə bəd ruhlar evin kəndarında olur. Qab sındırmaqla, bir növ, həmin bəd ruhlar qovulur. Ər evinə gətirilən gündən 3-4 gün sonra qonşu qadınlar gəlini bulağa aparardılar.

Vaxtilə 7 gün davam etmiş ləzgi toylarının müddəti əvvəlcə 3 günə, daha sonra 1 günə qədər enmişdir. Oğlan toyu aşıqsız olmazdı. At və güllə atma yarışı keçirilərdi. Bu zaman qayalıqda düzülmiş boşqablar hədəfə alınardı. Hər vurulan boşqaba görə mükafat verilərdi. Toylarda ancaq yaşlı kişilər iştirak edirdilər. Ən çox dolma, bozbaş, kabab və bəzən də çoban aşı bişirilərdi [S.36].

Ləzgilər İslamın Azərbaycana gəlişindən bir əsr sonra bu dini qəbul etsələr də, bəzi qaydaların tətbiqini hələ də reallaşdırmırlar. Məsələn, *İslamın 4 arvad almaq icazəsi ilə ləzgilər qəti razılaşmırlar. Bundan başqa, ləzgilərdə ata tərəfdən olan qohumlarla, xüsusən əmi uşaqlarının evlənməsi qadağandır [S.36].*

Ailədə yeni doğulan körpəyə 3 gün müddətində ad qoyulur və bu, ailə daxilində xüsusi qeyd olunur. Uşağın ilk dişini çıxarması münasibətilə hədik bişirilir və qonum-qonşuya paylayırlar. Bəzi ailələrdə uşaqlara ata, yaxud baba adı verilir.

Ləzgilər də ziyarət mərasimlərinə çox əhəmiyyət verirlər. Ləzgilərdən maddi imkanı olanlar Həcc ziyarətini ən üstün ziyarət hesab edirlər. Həcc ziyarətindən qayıdanların özlərini də ziyarət etməyə gələnələr çox olur.

Həcc ziyarətindən sonra ən böyük ziyarətgah Həzrət Babanın qəbridir. İsmayılının ən yüksək dağında yerləşən bu ziyarətgaha çoxlu sayda insanlar üz tutur. Həzrət Baba zəvvərlərində də belə bir inam var ki, bu ziyarətgaha 7 dəfə gedən Həcc ziyarətinə getmiş hesab olunur. Buna da səbəb Həzrət Babanın qəbrinə gedən yolun çox ağır və məşəqqətli olmasıdır.

Yaxın ərazilərdə yerləşən pirlər və övliya qəbirləri də ləzgilərin ziyarət etdikləri yerlərdir. Qalacıq kəndində Pir Davud baba, Hacı Vəzirxan əfəndinin qəbirləri ziyarətghandır, bura nəzirlə və niyyət edilmiş qurbanlıqlarla gələn adamlar az deyil.

Ətraf meşələrdə, əsasən, fıstıq ağacı pirləri çoxdur. Pirlərə gedənlərin arasında qadınların sayı daha çoxdur. Bu da qadınların emosionallığından, onlarda cadu və ovsun kimi ayinlərə inanın daha güclü olmasından irəli gələn məsələdir. Qalacıq kəndinin içində böyük bir daş piri də var. Pirə inancın yaranması vaxtilə Azərbaycanda müqəddəslərin, ürəyində niyyət tutanların və qarğış edilmişlərin daşa dönməsi ilə bağlı əfsanələrlə əlaqələndirilmişdir. Qalacıqdakı bu daş pirinin içindəki oyuqda vaxtaşırı yığılan sudan dəri xəstəliklərində, o cümlədən dəmrov xəstəliyində istifadə edirlər. Pirlərin və qəbirlərin ziyarət edən ləzgilər nəzirlərini gətirir, qurbanlıq kəsirlər.

Hapıtlara aid məişət mərasimlərinə əsasən toy və yas adətlərini aid etmək lazımdır. Hapıtlarda da yeni ailənin qurulmasında valideynlərin sözü həlledicidir. Əvvəlcə qız evinə qadınlar “eşitdirmə”yə gedir, sonrakı gəliş üçün razılıq alırlar. Bundan sonra oğlan tərəfindən ağsaqqallar “dualama”ya gedirlər. Onlar özləri ilə üzük, qırmızı bir yaylıq və bir qoç aparırlar. Qız və oğlan evinin ağsaqqalları “söz kəsdi” edirlər. Daha sonra oğlan evində ən yaxın qohumların iştirakı ilə nişan olur, bu məclisə qız evindən adamlar dəvət olunur. Toylar qədimdə 3 və bəzən də 7 gün çəkərdi. Toya qədər bir neçə mərhələ olardı. Qız toyuna yaxın qıza bazarlıq (qızıl əşyalar, geyim və şirniyyat) və toy xərci aparılır. “Xınayaxdı” olur, həmin xınadan oğlan evinə aparılır, oğlanın əlinə də yaxılır. *“Cehiz əvvəllər oğlan evinə aparılmazdan əvvəl ağsaqqalların iştirakı ilə siyahıya tutulardı. Gəlinin anasına süd pulu verilərdi. Gəlin gündüz saat 11-12 radələrində at yaxud araba ilə gətirilərdi. 2-3 saatlıq yeməkdən sonra çalib-oyamaq başlanırdı. 3 yaxud 7 günlük toylarda, adətən, yüngül ye-*

mək və çalib oynamaq məclisləri keçirilərdi. Toyun sonunda bəy tərif edilər və bununla da toy başa çatardı” [S.1].

Hapıtların yas mərasimləri Azərbaycanın müsəlman əhəlisinin yaşadığı digər bölgələrdən, demək olar ki, heç nə ilə fərqlənmir. Ölünün 3, 7 və 40-cı günü verilən ehsanlar və oxunan Quran surələri insanların fikrincə, mərhumların günahlarının bağışlanmasını asanlaşdırır.

Hapıtlarda *“Doğum mərasimlərinə ilk ongünlükdə adqoyma, uşağı 40-dan çıxarma mərasimləri aiddir. Bu münasibətlə düyü unundan halva bişirilir. Uşağın ilk dişini çıxarması da ailə içində xüsusi qeyd olunur” [S.1].*

Məişət mərasimlərinin müəyyən qismi el bayramlarının keçirilməsi ilə bağlıdır. Əksər bayramlar Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi keçirilir. Hapıtlar həm keçmişdə, həm də Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dini bayramları daha tətənəli keçirmişlər. Qurban bayramında kəndin əksər ailələri qurban kəsir, imkansız ailələrə qurbanlıq göndərməyə çalışırlar.

“Ramazan bayramı əvvəllər fərqli adətlə keçirilmişdir, belə ki kənddəki kişilər səhər tezdən bütün evlərə baş çəkər, bir-biri ilə bayramlaşardılar, lakin indi kəndin kişi əhalisi yalnız keçən Ramazan bayramından bu bayrama kimi vəfat etmiş şəxslərin ailələrinə gedir, onlara başsağlığı verir və bundan sonra isə bir-birinin evlərinə bayramlığa gəlirlər” [S.29].

Molokan icmalarının gündəlik həyatları, demək olar ki, hörmətlə yanaşdıqları ayinlərlə keçir. Həmin ayinlərin hamısında molokanlıq təliminin izləri hiss olunsa da, bəzən sırf dini baxışlardan kənaraçıxmalar müşahidə olunur. Ayinlərin icrası zamanı dini, ailə, nikah, toy, əmək, yemək və s. kimi kultlar açıq-aşkar bürüzə verilir.

Dini kult çox sadədir, onun mahiyyətini adi binalarda keçirilən toplantılarda görmək mümkündür. Molokanlar öz ibadət evlərini kilsə adlandırsalar da, onlar pravoslav məbədlərinə bən-

zəmir. Zəngin və bər-bəzəkli kilsə əvəzinə, molokanların sadə skamya və stollar düzülmüş ibadət otağı vardır. Bütün bunlar ona görə edilir ki, burada heç bir şey onu Allahla ünsiyyətdən yayındırmınsın. Hər bazar günü səhər bütün dindar molokanlar ibadət evinə gedir, təxminən 2 saat çəkən ibadətdən sonra müəyyən məbləğdə ianə verirlər ki, bu da həmin ibadət evinin saxlanma xərclərinə yönəldilir. Onların ibadəti dualardan, xütbələrdən və dini məhnilərin ifasından ibarət olur. Bütün ayınlar təmənnəsiz icra edilir.

Molokanların məişətində sırf dini bayramların xüsusi yeri vardır. Yanvarın 7-nə keçən gecə inanlı insanlar İsa Məsihin doğum gününü – Milad bayramını qeyd və ibadət etmək məqsədilə ibadət evinə gəlirlər. Yanvar ayının 19-da İsa Məsihin 30 yaşında xaç suyuna salınması Xaççəkmə (Крещение) günü adı ilə qeyd olunur. *Bu bayramlar zamanı yaxşı söz eşitmək məqsədilə “qarıpusdu”ya çıxar və qızın hansı evə əvə gedəcəyini bilmək üçün həyat qapısından ayaqqabı atırdı* [S.37].

Molokanların keçirdikləri ən təntənəli bayram Pasxadır. Əvvəllər Pasxada tam bir həftə bayram keçirilər, çoxlu yemək bişirilər, yumurtalar boyanırdı. Uşaqlar evbəev gəzir, hədiyyə yığırdılar. Onlara əksər evlərdə bayram hədiyyəsi kimi yumurta verilirdi.

Molokanlarda ailə kultuna həmişə ciddi şəkildə riayət olunub ki, bunu da ailə ierarxiyasında görmək olar. Bütün ailə üzvləri ailənin yaşca daha böyük kişi üzvünə – ata, baba və böyük babaya tabe olmalıdırlar. Onların sözü və qərarları həlledici olur və uşaqlar da bu ruhda tərbiyə olunurlar. Molokanlar ənənəyə görə hər bazar günü öz qohumlarını ziyarətə getməklə ailə və qohumluq bağlarının zəifləməsinə və qırılmasına imkan vermir. Ailə kultunun vacib bir nişanəsi odur ki, molokanlar qonaq gedərkən əvvəlcə bir-birinə sülh və firavanlıq arzulayırlar. *Bu zaman onlar evə girərkən “Мир дому вашему”, – ya sadəcə, – “здоров жиеме!”* (“Evinizdə sülh olsun, yaxud sağlam yaşa-

yın”) deyirlər, onlara ev sahibləri “С муром принимаем” (“Sülhlə qarşılayırıq”) – deyə cavab verirlər” [S.39]. Bu da sübut edir ki, adamlar ailələri dağıda biləcək müxtəlif mübahisə və anlaşılmazlıqlardan qorunmağa çalışırlar. Ailə kultuna ciddi şəkildə yanaşan molokanlar yeni ailənin yaranması və bununla bağlı olan ayinlər və mərasimlərə də diqqətli və həssas münasibət göstərirlər. Molokan nikahında əsas məsələ onun təntənəli keçirilməsi və heç zaman pozulmamasıdır. Molokanların fikrincə, “...nikah Allah tərəfindən onlara hədiyyə kimi verilib və onu əziz nemət olaraq qorumaq lazımdır. Molokan icmalarında pravoslav kilsəsində olduğu kimi nikah pozulmaz hesab edilirdi və bu münasibətlə belə bir deyim də vardır: “Что бог сочел, того человек да не разлучит” (“Allahın qurduğunu insan pozsa bilməz”) [119].

İvanovka kəndinin molokanlarının toy mərasimləri digər bölgələrdə yaşayan molokanların uyğun mərasimlərindən müəyyən detalları ilə fərqlənir və demək olar ki, bir çox hallarda müasir Rusiya ərazisində yaşayan rusların adətlərinə tam uyğun gəlir. Molokan mərasimlərinin əksəriyyəti toylarla, onlara hazırlıq və keçirilmə ilə bağlıdır. “...Bir ay və daha çox çəkmə toy mərasimi bir neçə mərhələdən – tanışlıq, elçilik, işi qurtarma, nikah, hədiyyələşmə, gəlinin girovu-utirka, nahardan qabaq ibadət, bəyin gəlin evinə gəlməsi, oğlan evində lapşa yapılması, deyişiklik, ötürmə” [S.37].

Nikahın bağlanması cəmi bir neçə dəqiqə çəksə də, ona hazırlıq müəyyən zaman tələb edir. Toy üçün əvvəlcədən kostyum tikirlər, bunu pis əlamət hesab edirlər. Parça hazırlanır, gəlin bəzəkli dəsmal tikir, valideynlər cehiz hazırlayırlar. Molokanların fikrincə, “nikahda əsas məsələ qanuna riayət etməkdir: nikah eyni inanca malik insanlar arasında olmalıdır” [S.37]. Toy mərasimi tanışlıqdan başlanır, oğlanın valideynləri qızgılə gəlir, onun valideynləri ilə tanış olduqdan sonra elçiliyin və toyun vaxtı haqqında razılığa gəlirlər: toyun dəqiq tarixi, yeri və qo-

naqların sayı müəyyənləşdirilir. Toy haqqında söhbət təsərrüfat, məhsul və s. məsələlərlə başlasa da, sonradan asta-asta elçiliyə keçir və bunu bəziləri şeir formasında belə də söyləyirdilər:

*Мы сами не пришли,
Нас послал всевышний.
У вас дома человек лишний,
А у нас в дому
Нет пары одному [S.37].*

Biz özümüz gəlməmişik,
Bizi uca tanrı göndərüb,
Sizin evdə bir artıq adam var,
Bizim evdə də tayını
Tarmayan adam var.

Elçilik zamanı qız öz əli ilə tikdiyi dəsmalı ortaya gətirir və buna görə müəyyən məbləğdə pul verilir ki, bu da toy paltarının tikilməsinə sərf olunur. Toylar çox şən keçir, xüsusən də qızın qohumlarının hədiyyə bağlamasını oğlana satmaqla bir az da canlanır. Bağlamada oğlan üçün köynək, lentlər, corablar, şalvar və s. olur. Bağlamaya görə qızın qohumlarına yenə pul verilir. Bundan sonra hamı nikahı qeyd etmək üçün qız evinə gedir [S.37].

Uğurlu elçilikdən 3-4 gün sonra oğlanın və qızın qohumlarından 10-15 nəfər üz-üzə oturaraq “kladka” mərasimi keçirirlər. Kladka mərasimində presviter (*molokan dini icması tərəfindən mərasimləri icra etmək üçün seçilmiş şəxs – D.Ə.*) və icmanın nüfuzlu qocaları da iştirak edirlər. “Kladka”da ailələrin qohum olmaq istəkləri bildirilər, toyun vaxtı elan olunardı. Kladka iştirakçıları dağılışandan sonra qızın rəfiqələri onun yanına gəldikdə qız onları ağlayaraq bu sözlərlə qarşılayırdı:

*Любезные подружки, белые голубушки,
Не прогневайтесь на меня горькую-несчастную,
Не встретила вас при пути – дороженьке.*

Я вас встретила при родной матушке, в светлой гореньке [95, s.13].

Tərcüməsi:

Əziz rəfiqələrim, ağ göyərçinlərim,
Mən bədbəxtə acıqlanmayın ki,
Sizi yolda qarşılamadım,
Sizi doğma anamın yanında kədərlə qarşıladım.

Bəzən qız rəfiqələrindən təsəlli gözləyərək belə oxuyardı:

*Темная зорюшка истухает,   Түнд şəfəq sönür,
Девичья красота спадает,   Qız gözəlliyi itir
Бабыя сухота нападает* [95, s.14]. Arvad solğunluğu hücum çəkir...

“Toy günü qız və oğlan evində toyqabağı təmizlik üçün hamam yandırılırdı. Axşam gənclər rəqs etməyə və mahnı oxumağa yığışardılar” [S.39]. Onların oxuduqları mahnılar arasında dini məzmunlu, lirik səciyyəli “Зеленая веточка” (“Yaşıl bu daq”), “Зашло ясное солнышко” (“Aydın günəş batdı”), məzəli ruhlu “Семеро зятьев” (“Yeddi kürəkən”) mahnıları üstünlük təşkil edirdi.

Səhər tezdən isə qızın rəfiqələri onunla birlikdə toy haqqında mahnı oxuya-oxuya bulağa gedər, bu mərasim bir növ doğma evlə vidalaşma mərasimini əvəz edərdi. Onlar “Отдала меня мать” (“Anam məni ərə verdi”), “На утренней заре де-вушка доила корову” (“Səhər şəfəqində qız inək sağırdı”) kimi mahnılar oxuyurdular [95, s. 90].

Nikah mərasimi qızın evində keçirilərdi. Bu zaman presviter şahidlərdən gördüklərini, qız və oğlandan evlənmək arzularının ciddiliyi haqqında soruşar və Bibliyadan dualar oxuyardı. O tez-tez ər-arvadın vəzifələrini onlara xatırladardı. *Sonra atası qızın əlindən tutub oğlana müraciət edərək deyərdi: “Bax budur, mən qızımla sənə ərə verirəm. Sən də onu Allahın qanunları ilə atanın evinə apar”. Nikahdan sonra yeni evlənənləri yemək stolunun arxasına otuzdurar və qızın anası verdikləri cehizi xatırla-*

daraq deyərdi: “Sizə bir az vermişik, siz də işləyin və daha çox qazanın. Yuxudan tez durun, axşam da gec yatın” [S.23].

Bunun ardınca oğlan və qız oğlanın evinə gedər və onlar üçün hazırlanmış toy süfrəsində oturdular. Süfrədə lapşa, düyü sıyığı, ət və kompot olardı. Yemək, adətən, çay içməklə başlayardı. Sonra oğlan və qız otağın ortasına çağırılar və onlara qohumlar öz hədiyyələrini təqdim edər, arzularını belə bildirərdilər: *“Живите дружно! Много детей вам !”* (“Mehriban yaşayın! Çoxlu uşaqlarınız olsun!”) [S.37].

Molokanların yas adətləri digər rusların yas adətlərindən fərqlənir. Cənazə üçüncü gün dəfn edilir. Yas mərasimində əsas yemək ətli lapşadır. *Ölən şəxsin cinsindən, yaşından və ailə vəziyyətindən asılı olaraq onun cənazəsinə əlavə aşıyalar qoyulurdu: uşaqları tikməli dəsmala bükər, subay qızın başına çələng keçirər, ərli qadının başına ləçək örtərdilər* [S.37]. Qəbirlərin üstünə xaç qoyulmur. Molokanlar mərhumun yalnız 3 və 40-cı gününü qeyd edirlər. Bütün yasla bağlı toplantılarda qadınlar və kişilər üz-üzə oturlar. Bu zaman psalm və digər dualar oxunur. Bayramlarda və bazar günlərində qəbirlər ziyarət olunur.

Məişət mərasimlərinin içərisində doğum mərasimlərinin önəmli yeri vardır. Ad qoyma mərasimi (именины) üçün südlü sıyıq bişirilərdi. Doğulan oğlan və qızlara daha çox valideynlərin ata və analarının adları verilirdi, ona görə də bir evdə həm baba, həm də nəvənin adları Mixail Timofeyeviç ola bilərdi. Bununla da yaşlı nəslə həm də hörmət hissi ifadə olunardı. Uşaq ilk 40 gün heç kimə göstərilməzdi. Uşağın diş çıxardığını ilk dəfə görəndə şəxs ona hədiyyə verməli idi.

Ənənəvi yeməkləri süd və ətdən hazırlayan molokanlarda yeməyə xüsusi bir mərasim əhəmiyyəti verilirdi. Qonağı yemək stoluna dəvət edərkən *“Что Бог послал”* yaxud *“во славу Господа в подкрепление себе”* (“Allah göndərəndən” yaxud “Allahın şərəfinə özümüzü möhkəmləmək”) kimi ifadələr də söyləyirlər. Yeməkdən əvvəl bütün ailə adətən dua edir [S.37].

Molokanların məişəti, dini ənənələri və mədəni həyatı haqqında məlumat toplayarkən bir maraqlı xüsusiyyət diqqətimizi çəkdi: İvanovkada yaşayan molokanlar rus ruhu, milli kolorit, dil xüsusiyyətlərini və s. özünəməxsusluqlarını qorumaqla bərabər, həm də Azərbaycandakı həyat şəraitinə uyğun olaraq, öz dini və milli bayramlarını, toy və yas mərasimlərini icra etmək imkanına malik olduqları üçün bu mühitə uyğun da orijinal mahnı, atalar sözləri, çastuşka, nağıl, tapmaca və mərasim örnəkləri yarada bilmişlər.

4.3.3. Okkazional mərasimlər və ilkin ibtidai təsəvvürlərlə bağlı arxaik janrlar: ovsun, alqış və qarğışlar

Okkazional mərasim mövsümi yaxud ailə-məişət səciyyəsi daşımır, yəni bu dövrü deyil. Bu mərasimlər konkret bir hadisə yaxud təsadüflə əlaqədar keçirilir və insanların təbiətə və cəmiyyətə baxışları ilə bağlı idi. Hələ monoteist dini baxışların hakim mövqeyə çıxmasından əvvəl animizm, totemizm və s. kimi ilkin ibtidai təsəvvürlər mövcud idi. İnsanlar gücü qarşısında aciz qaldıqları təbiət qüvvələrinin himayəsinə sığınmağa çalışırdılar. Odur ki, məhz bu dövrdə okkazional mərasimlər yaranırdı. Ovsunlar, dualar, andlar, alqışlar və qarğışlar (xoş və bəd olmaqla) vaxtilə niyyətlərin reallaşdırılması naminə təşkil edilən mərasimlərin izi kimi qiymətləndirilə bilər. Okkazional mərasimlərə “qurd ağzı bağlama“, “qorxu götürmə” və “bəd nəzəri götürmə” ritualları aiddir. *“Axşam naxırdan qayıtmamış heyvanın sağ qalması üçün “qurd ağzı bağlama“ ritualı qatlanan bıçağa Qurandan “Ayətəl-kürsü“ oxumaqla həyata keçirilir, “qorxu götürmə” ritualı zamanı qorxmuş şəxs qorxdığı yerdə “bu odu, bu məşəli al, onu burax” kimi ovsun oxumaqla kiçik bir məşəl yandırılır, bəd nəzəri götürmək üçün üzərlik yandırılır, ya da ki “nəzər kəsmiş“ adamın başı və çiyinləri ətrafında bir çimdik duz dolandırılır və sonra oda, yaxud suya atılır”* [S.19]. Bunun

da əsas mənası odur ki, hər kəs odun və suyun insanları hər nətəmizlikdən arındırdığına inanılır.

Bəzi ləzgi evlərində divardan keçə buynuzları asırdı, bu, müəyyən qədər ləzgilərin əqidəsində totemizm izləri və keçinin yenilik rəmzi sayılması ilə bağlı onların qədimdə mövcud olmuş inanclarilə izah edilə bilər. Bundan başqa, ləzgi evlərində çaxmaqdaşları (bu çaxmaqdaşlarına ləzgilərin əksərən yaşadıkları dağlıq ərazilərdə axan dağ çaylarının yataqlarında tez-tez rast gəlinir) göz sataşan yerlərdə qoyulardı. Bunu da Qalacıq kəndində yaşayan ləzgilər onunla əlaqələndirirlər ki, keçmişdə od almaq üçün əsas vasitə kimi məhz ondan istifadə edilmişdir.

Hər bir xalqın sakral dünya ilə bağlılığını göstərən verbal (sözlü) vasitələrdən istifadə etmək imkanları vardır. Bu xüsusiyyəti Lahic folkloruna da aid etmək olar. Müxtəlif məqsədli ovsunlar, alqışlar, qarğışlar və andlar məhz belə vasitələrdən sayılır. Ümumiyyətlə, okkazonal mərasimlərdə ovsunlardan çox istifadə olunur. İnsanlar hər gün xeyir və şər, işıq və zülmət, gecə və gündüz, ağ və qara kimi anlayışlar və bu anlayışların ifadə etdiyi hadisələrlə qarşılaşırlar. Baş vermiş, yaxud da qarşıda gözələnən hadisələrlə bağlı insanların qəlbində müəyyən bir münasibət ifadə etmək istəyi yaranır. Nəticədə insanların ürəkdən gələn coşqun hislərini ifadə edən nidalı cümlələri meydana gəlir, bir sözlə, arzu və istəkləri özündə ehtiva edən alqışlar danışanın nitqində sabitləşir. Çox zaman da bu alqışların ardınca digər bir ağızdan başqa alqış qopur. Alqışlar, əsasən, şad və xoş günlər, Allahdan və müqəddəslərdən kömək, bol süfrə və məhsul, can sağlığı arzulama, pisliklərdən və mərdimazarlardan uzaq olma, gələcəkdə xoşbəxt həyat, səfərin sağ-salamat başa çatması, bayram və digər əlamətdar günlərlə bağlı təbrikləri ifadə edir. Lahıcların alqışları Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələrinin söylədiklərindən o qədər də fərqlənmir, çünki əslində, bütün xeyirxah insanların bir-birinə arzuladıqları əksərən eyni olur: hamı bir-birinə xoşbəxt, sağlam, pisliklərdən uzaq və

dinc həyat arzulayır. Müxtəlif mərasimlər zamanı, gündəlik məişət və insani münasibətlərlə bağlı yaranan alqışlar çoxluq təşkil edir: “Ərsi bı xor xunet tı” (Evində toy olsun), “Salomət bire rasi” (Salamat gedib çatasan), “Yekiti hazorto boşı” (Birin min olsun), “Bı çanto xuba idon dərend” (Neçə yaxşı illərə çıxasınız), “Xudo dəstura bə tihə kiseti nə dəni” (Allah əlini boş cibinə salmasın) [11, c.2, s.18].

Qarğışlar isə alqışların əksinə olaraq insanların mənfi emosiyalarının ifadə edilməsində mühüm rol oynayır. Hər bir qarğış müəyyən insanın digər insana pislilik və bədbəxtlik arzulaması, xəstəliyə və digər bəlalara düşməsi, bəzən hətta ölməsi istəklərinin dillə ifadəsidir. Hərçənd əksər insanlar qarğışdan bir vasitə kimi istifadə etmir. Hətta özünə aid qarğış eşitdikdə belə “Alqışınla yaranmadım ki, qarğışınla yox olum” – deyənlər də var. Qarğış çox zaman qadınlar tərəfindən edilir və əslində, daha çox zəiflik kimi qəbul olunur. Amma istər qədim zamanlarda, istərsə də indi qarğış zarafatca da dilə gətirənlər olur və bu zaman həmin qarğış ciddiyyə alınmır. İndi də “Ananın qarğışı övladı tutmaz, amma ata qarğışı ev yıxar” deyirlər. Bir neçə nümunəyə baxaq: “Qədəmhonti xırd gərdi” (Ayaqların sınısın), “Şori nə vini” (Sadlıq görməyəsen), “Bəbbəxt boşı” (Bədbəxt olasan), “Ti lol boşı” (Səni görüm, lal olasan), “Boliştı gurun” (Balışın ağır olsun), “Soği cuntıra na yofi” (Canın sağlığını tapmayasan), “Xudo ə kəmərti zəni” (Allah belindən vursun) [11, c.2, s.18].

Ləzgilər arasında da digər xalqlarda olduğu kimi əski inancların təsiri ilə yaranmış və hələ də gücünə inamın yaşadığı ovsun, alqış və qarğışlar çoxdur. Alqışlara aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

Ви кІвачик берекат хьурай. – Qədəminlə bərəkət gəlsin.
Ви багьди безьер гурай. – Bağın bəhər versin. *Вахь ирид арха хьурай.* – Yeddi arxan olsun. *Ви раklar бахтуну гатурай.* – Qarını xoşbəxtlik döysün [11, c.2, s.146-147].

Alqışlarla bərabər qarğışların (ləzgi dilində “сеперар”) öz yeri vardır:

Вун Гъуцару негърай! – Allahın nifrətinə gələsən. *Вун чиле гъатрай!* – Yerə girəsən. *Ви квал харанладиз элкъуьрай!* – Evin xarabaya dönsün. *Фу балкИндал хьуй вун яхди!* – Çörək atlı olsun, sən piyada. *Вун иридаз фий!* – Yeddi ərə gedəsən [11, c.2, s.146-147].

Yuxarıda verilmiş qarğışlardan sonuncusu xüsusi effektdə malikdir. Ləzgi qadınları arasında bəyənilməyən və xoşagəlməyən bir iş qadının bir neçə dəfə ərə getməsidir. Məhz qadın üçün qarğışda söylənəndən ağır ikinci bir bəddua düşünmək yersizdir. İstər alqış, istərsə də qarğışlar uyğun olaraq müsbət və mənfi emosiyaları özündə daşımaqla bərabər, onu dilinə gətirən adamda həmin alqış və qarğışlardakı məramı bir inam da yaradır.

İstər alqış, istərsə də qarğış insan hisslərinin daha coşqun şəkildə ifadə edilməsi məqsədilə deyilsə də, onları söyləyən insanlarda, hətta müəyyən anlarda onları eşidənlərdə həmin alqışlar və qarğışların magiyasına, sehrinə inam hissi yarana bilər. Toy və yas mərasimlərinin sonunda, xəstəni ziyarət edərkən, məscidlərdə dini ayinlərdən sonra, bayramlarda edilən alqışları, insanlar arasında münaqişə zamanı zəif və köməksiz adamların dilindən qopan qarğışları misal gətirmək olar.

Hapıtlar islamdan qabaq müxtəlif inanc sistemlərinə malik olmuşlar. Bunu həm onların andlarında, həm də mərasimlərində görmək mümkündür. Andlar hər bir xalqın gündəlik məişətində özünə möhkəm yer tutmuşdur. Folklorşünas M.Yaqubqızı bununla əlaqədar yazır: *“Bütün andlar insanlarda düzlüyü, düz danışmağı təlqin edirdi. Əks halda insanın təsəvvürünə görə onlar Allah-Təala tərəfindən ən qorxulu cəza ilə – ölümlə cəzalandırılacaqlar”* [76, s. 62].

Türklərin vaxtilə mövcud olmuş tanrıçılıq inancını təsdiq edən bir andları var: *“Qoqu vər”*. *“Göyə and olsun” mənasını verən bu and, əslində, Allah haqqı kimi qəbul edilir*”. Maraqlıdır

ki, hapıtlarda buna oxşar və eyni ilə işığa, oda və ocağa içilən andda da işığın zülmətə qarşılıq, xeyirin şərə üstün gəlməsi əsas vasitə olduğu təsdiqini tapır. Oda və ocağa and içən insanlar, əslində, andlarda həyat rəmzi, paklandırıcı xüsusiyyətlər olduğunu ifadə edirlər. Hapıtların digər andları müqəddəslərin adı və pirlərlə bağlıdır. Həzrət Baba qəbrini ziyarətə gedənlər çox olduğundan “Həzrət Baba haqqı” deyərək and içənlər daha çoxdur. Bundan əlavə, onlarda digər analoji andlara da rast gəlinir: “*İsrafil babanın ocağına and olsun*”, “*Dərviş baba haqqı*”, “*Ərəb ocağı haqqı*” və s.” [S.29].

İnsanların sakral dünyaya nüfuz etmək istəyi ovsunlar, alqışlar və qarğışların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Hapıtların arasında belə bir inanc yaşayır ki, əgər Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kəndləri arasındakı ərazidə yerləşən İrqsuz baba pirinin üstündə Allah adına qurban kəsilsə, dərhal yağış yağacaq. Məsələlə ondadır ki, bu, dəfələrlə sınaqdan çıxıb. Qurbanlığın qəbul olunması üçün dua bir ovsun səciyyəsi daşıyır. Ümumiyyətlə, bir çox xalqlarda yağış yağdırmaqla bağlı müxtəlif mərasimlər keçirilir. Məsələn, qumuqlarda olan mərasimdən bəhs edən folklorşünas A.Xürrəmquzı qeyd edir ki, yağış yağdırılması üçün “*analar uşaqlarını hündür bir yerə-müsəllaya çıxarıb quzu kimi mələməyə məcbur edirlərmiş*” [41, s.156].

Alqışlar və **qarğışlar** folklor janrı kimi səciyyələndirilərkən onlardakı müsbət və mənfi emosiyaların məhz özəl nitq etiketlərində dolğun ifadələnməsi nəzəri mülahizələrdə də etiraf olunur. Hər bir yaradıcı xalqın milli psixologiyasının əsas cəhətləri az ya da çox dərəcədə onlarda özünü büruzə verir. Hapıtların alqış və qarğışlarından bir neçə nümunəyə baxaq: Kişilər üçün “*Görüm sinənə ağ tük çıxsın*” alqışı uzun və sağlam ömür arzusu ilə söylənir, “*Dırnağın uzanmasın*” qarğıışı kiməsə ölüm arzusu ilə deyilir [S.29]. Digər bir qarğış, “*Saçın kəsilsin*” ərgən qız üçün ən ağır bir qarğış hesab edilir. Bu qarğış M.Yaqubquzı tərəfindən də təhlil edilmiş, eynilə hapıtlarda olduğu kimi məna-

landırılmışdır [77]. Bu qarğışa görə gəlin getmiş qızı rüsvayçılıq gözləyir: toy gecəsi bakirə çıxmamış qızın saçları kəsilər, tərsinə ulağa mindirilər və atası evinə geriyyə yola salınardı.

Uşaqlarda qorxu və gözdəymə halları ilə bağlı maraqlı həpət ayinləri vardır. Qorxmuş uşağın başı üzərində soyuq su tökülmüş bir qab tutulur və ocaqda ayrıca olaraq qızdırılmış ərsin qəfildən qabın içinə salınır, su kəskin şəkildə fişıldayır. Bundan diksinən uşaqda aldığı qorxu hissi tədricən çəkilir. *Yaxud qorxmuş uşaq pilləkənin aşağısında dayandırılır və yuxarıdan əlində soyuq su olan qab dayanmış kim isə suyu qəfildən gözlənmədiyi halda uşağın üzünə sıçradır. Suyun qəfildən sıçradılmasından yaranan gözlənilməzlik effekti qorxunun "çıxmasına" səbəb olur* [S.29]. Bunu nəql edən qadınlar bu üsulların əksər vaxtlar özünü doğrultduğunu söyləyirlər. Bəzən dünyagörmüş qadınlar Bakının Maştağa və Buzovna kimi qəsəbələrində yayılmış çildağ üsulundan istifadə edirlər. Təbii ki, "hər əldə bir səbəb var" deyəyi burada yerinə düşür.

Gözdəyməyə qarşı üzərlik toxumları qatılmış duzdan bir çimdik götürülür, göz dəymiş adamın başının və çiyinlərinin ətrafında dolandırılır, sonra ocağa atılır. Bu zaman yenə belə bir ovsun söylənir: "Uşağa dəyən göz bu duz kimi çırta-çıtla yansın, ovulub tökülsün". Bundan başqa, gözdəyməyə qarşı xəmərdən yeddi gündə tutulur, içi duzla doldurulduqdan sonra odda yandırılır. Mahiyyəti bundan ibarətdir ki, xəmirin içində duz gözü təmsil edir. Bu içi duz olan xəmir kündələrinin sayının 7 olması da bu rəqəmin müqəddəsliyi və sakral mahiyyəti ilə bağlı ola bilər. Digər bir "bəd nəzər götürmə" ayini zamanı yeddi küçədən yığılmış çubuqlar, soğan qabığı və üzərlik qarışdırılır, sonra evi və orada yaşayan ailəni pis gözdən qorumaq niyyətilə yandırılır. *"Həpətlər dağdağan ağacından kəsilmiş budaq gəzdirməklə bəd gözün təsirindən qurtulmağın mümkünliyinə inanırlar. Dağdağan ağacı o zaman təsirli olur ki, o səhər tezdən xoruz banlama-*

miş kəsilməli və kəsilən zaman heç kim bunu görməməlidir” [S.29].

Azərbaycanın Qafqaz mənşəli xalqlarının (ləzgi, xınalıq, qırız, buduq və s.) məskunlaşdığı əksər bölgələrdə yaşadıkları kənd evlərinin qapısının yan dirəklərinin və çəpər payalarının ucuna inək və at kəllə sümükləri keçirilirdi. Bu kəllə sümükləri çəpərdən həyətlərə boylanıb baxmaq istəyənlərin bəd nəzərlərini yayındırmağa xidmət edirdi. Bu adət hələ də hapıtların yaşadıkları Mollaisaqlı və Hacıhətəmli kəndlərində qalmaqdadır. Hətta bununla əlaqədar bir lətifə də hapıtlar arasında dolaşır: *“Bir gün Əhməd adlı bir kişi qəssabdan at almaq istəyir. Qəssab soruşur ki, atlı yerindən verim yoxsa sümüklü at istəyirsən? Kişi də qayıdır ki, sən mənə yumşaq yerindən ver. Sümük lazım olsaydı, çəpərlərin üstündə nə çox inək kəlləsi. Elə çıxıb orada sümük yalayardım”* [S.29]. Qubanın həm etnik, həm də təbii-coğrafi yerləşmə baxımından unikal bir kəndi olan Xınalıqdakı əksər evlərin həyət çəpərlərinə vurulmuş payaların ucuna taxılmış heyvanların kəllə sümüklərini yerli əhali iki baxımdan izah edir: birincisi, bu kəllələr evi və orda yaşayan ailəni pis gözdən qoruyur, ikincisi, bu payalara taxılmış kəllələr, əsasən, həmin evin təsərrüfatında çoxlu nəsil vermiş inəyin, yaxud atın kəllələri olurdu, çünki bunu edən ailə düşünürdü ki, bununla ailənin bərəkəti qaçmayacaq, əksinə daha da artacaq.

Təbiətlə bağlı okkazional mərasimlərdən biri Lahıcdə keçirilən “Güdül gəzdirmə” mərasimi idi. Mərasimin keçirilməsində əsas məqsəd uzunmüddətli yağışdan sonra onun dayanması və günəşin çağırılması idi. Bu zaman bir çömçəni parlaq rəngli, əsasən də qırmızı (günəşə bənzər) rəngdə olan parçalardan istifadə etməklə onu gəlincik kimi bəzəyər, ev-ev gəzdirər və bu nəğməni oxuyardılar:

*Güdül, güdül gərdunim,
Güdülə poyi rə vəçinim,*

*Güdül, Güdül, gəzdirək,
Güdülün payını yığaq.*

*Umrüz in qəllə afdö,
Səböh ye kələ afdö,
Ədərd in qəllə afdö
Rura bə həq çarxunim,
Poy doragora gedeyi boşı,
Na doragora kileyi boşı ,
Bı tənür parı ip ol boşı*

Bu gün balaca bir gün çıxsın,
Sabah lap böyük bir gün çıxsın.
Balaca bir gün üçün
Üzümüzü Allaha çevirək.
Pay verənin oğlu olsun,
Verməyənin qızı olsun,
Təndirə düşüb qızarsın!

Molokanların okkazional mərasimləri sırasına ovsunları aid etmək olar. Ovsunlar Allaha müraciət şəklində olan dualardan ibarət idi. Bu dualar vasitəsilə molokanlar kədərdən, müxtəlif növ xəstəliklərdən, qorxudan, qanaxmadan, qüssədən və s. insanı narahat edən digər səbəblərdən xilas olmaq istəyirdilər. Buna bənzər ovsun səciyyəli dualar Axıska türklərində də geniş yayılıb. Onların duaları arasında sufra, nazar, şəkik (baş ağrısı), isitmə, sancı, qurd və it ağzı bağlayan, ilan, yanıq, meçəç (ziyil) və yatanda oxunan duaları vardır. Bunların bir çoxu şeir formasındadır. Məsələn: ziyil üçün təzə ay çıxanda oynaya-oynaya belə oxuyurlar:

*Ay gördüm, xoş gördüm,
Meçəçimin dibini boş gördüm [4, s.29].*

Yaxud bəd nəzərə qarşı belə deyirlər:

*Ovsunladım nazari, Yeddi çift qullanmamış mıx,
Əvvəl bənim başımı, Yeddi çift qullanmamış çuvalduz
Qara göz, mavi göz, Sancılsın onun bağına, bağarsuğuna
Kor, topal, lal, sağır, kəl. Bacasın yıldırım vursub,
Hər kimin nazari dəgmişsə, Qapısına zindan kilidi asılsın!
Yeddi çift qullanmamış ignə, [4, s.29].*

Göründüyü kimi, mətnə bəd göz sahibinin nəzərini sındırmaq üçün istifadə olunmamış yeddi cüt iynə, mıx və bizim onun bağına sancılmağı və qapısına kilid asılması istənilir.

Beləliklə, İsmayılı etnomühitindəki azsaylı xalqlara məxsus lirik nümunələr araşdırılmış, bəzi xalqların folklorundakı özünəməxsus janrlarına xüsusi diqqət yetirilmiş, lahıcların mis-

gər və tacir nəğmələri, Azərbaycan xalq mahnılarının güclü təsiri ilə yaranmış mahnılar, ləzgi bayadrlarının məzmun və forma özəllikləri göstərilmiş, müəyyən ümumiləşdirmələr aparılmış, hər bir janra aid mətnlərdə yerli reallıqların öz əksini tapması faktı xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Bundan əlavə fəsildə həm də mərasim folklorunun hər bir azsaylı xalqın həyat və məişətində önəmli yeri və rolu göstərilmişdir. Mərasimlər təsnifata uyğun verilmiş və maraqlı nümunələr vasitəsilə bölgə xalqlarının mərasim folkloru haqqında yetərli təəssürat yaradılmışdır.

NƏTİCƏ

İsmayılı etnomühitində özlərinə layiqli yer tutmuş və öz milli-mədəni kimliklərini qoruyan azsaylı xalqların – lahıç, ləzgi, hapıt, molokan və etnoqrafik qrup Axıska türklərinin folklor ənənələrinin araşdırılmasına həsr olunmuş monoqrafiyanın yekununda əldə edilmiş elmi qənaətlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. İsmayılı rayonu Azərbaycanın tarixində önəmli bir məqama sahibdir: Bölgənin tarixi-mədəni, inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi səciyyəsi verilmiş, Azərbaycan tarixində yaşanmış önəmli hadisələrin izlərinin ərazidə bu günə qədər qorunub saxlanmış bir çox tarixi abidələr və toponimlərlə əlaqəsi müəyyən-ləşdirilmişdir.

2. İsmayılının coğrafi baxımdan ən maraqlı bölgələrdən olması burada yaşayan insanların gündəlik məişətinin və mənəvi həyatının əsaslarını şərtləndirən mühüm amil hesab olunmalıdır. Dağlıq, dağətəyi və aran landşaftlarına malik olan İsmayılı rayonunda yaşayan insanların təsərrüfat fəaliyyətində maldarlıq, qoyunçuluq, əkinçilik, meyvəçilik və arıçılıqla yanaşı, həmçinin sənətkarlığın misgərlik, dəmirçilik, bənnalıq, dülgərlik, papaqçılıq, dabbağlıq, aynasazlıq, kömürçülük, odunçuluq, zərgərlik, yun əyirmə, xalça, corab və kəlağayı toxuculuğu, habelə çarvadarlıq, səhragərdlik, çərçilik və s. kimi sahələri əhalinin həyati ehtiyaclarının ödənilməsində önəmli imkanlar yaratmışdır.

3. İsmayılı ərazisində yaşayan əhalinin milli etnik tərkibinə Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, az miqdarda Axıska türkləri, tatlar və kürdlər, ləzgi və hapıtlar, molokan rusları daxildir. Vaxtilə bu etnik tərkibə yəhudilər aid olsalar da, hal-hazırda İsmayılı rayonunda onların nümayəndələri çox az sayda qalıb.

4. Hər bir azsaylı xalqın folklor nümunələrinin araşdırılmasından əvvəl həmin xalqın tarixi, dili, mədəniyyəti, o cümlədən, onların folkloru ilə əlaqədar aparılmış araşdırmaların əhəmiyyət-

li tərəfləri göstərilmişdir. Tədqiqat boyu azsaylı xalqın nümayəndələrindən əvvəllər toplanmış və çap olunmuş folklor materialları üzərində ciddi araşdırma aparılmış, yeni folklor ekspedisiyaları zamanı əldə edilmiş, lakin indiyədək tədqiq edilməmiş zəngin folklor mətnləri tədqiqata cəlb edilmişdir.

5. Tədqiqat işində lahiclərin folklor ənənələrinə daha çox yer verilmiş və tədqiqatın əsas predmeti sayılan toplama materialları içərisində Lahic folklorunun ön sırada olması bunu şərtləndirmişdir. Bundan əlavə, lahiclərin rayonun azsaylı xalqları arasında sayca daha çox olması, onların yaşadıkları ərazidə sənətkarlıq və ticarətin inkişafı, şəhər mədəniyyətinə yiyələnmələri də ayrıca qeyd olunmuşdur.

6. Lahic folkloru araşdırılarkən harada yaşayıb-yaşamamalarından asılı olmayaraq, lahiclərin arasında özünəməxsus lətifə qəhrəmanı olmuş Qulu Şeyda ilə bağlı lətifələrin geniş yayılması, şəbədə kimi lakonik bir janrın, son dövrdə lahicca xeyli müəllifli bayatının yaranması, həmçinin aşıq şeirinin yaranması, yerli sənətkarlıqla, xüsusən də misgərliklə bağlı epik əsərlərin və əmək nəğmələrinin meydana çıxması, atalar sözlərinin işlənməsi, əksər folklor nümunələrində Lahic və ətraf kəndlərə aid reallıqların, toponimlərin yer alması, nə vaxt yaranmasından asılı olmayaraq bu gün də məsəl və ləqəblərin işlənməsi, mərasim folklorunda toy adətlərinin və Novruz ənənələrinin zənginliyi və s. konkret faktlarla göstərilmişdir. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında aşkarlanmış, lakin müstəqil janr kimi baxılmamış şəbədə lahiclərin folklorunun bir janrı kimi araşdırılmış, mövzu və forma baxımından dəyərləndirilmişdir.

7. Səkkiz hecalı dördlüklər formasında yaranan bayadr (bayatı) janrı Ləzgilərin folklorunda xüsusi maraq kəsb edir. Ləzgilərin həyatını əks etdirən əsl xalq yaradıcılığı nümunəsi sayılan həmin bayadrlar fərqli qafiyə quruluşuna malik olsalar da, əksər nümunələrdə tez-tez səslənən dağ sözü ləzgiləri səciyyələndirən özəl ifadə kimi olduqca maraq doğurur. Öz dil, mədə-

niyyət və adət-ənənələrinə konservativ münasibətilə fərqlənən ləzgilərin toy adətləri zəngin olmaqla bərabər, bölgədə yaşayan digər azsaylı xalqların adətlərindən bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Ləzgilərə məxsus atalar sözləri və məsəllər də maraqlı doğuran nümunələrdir.

8. Hapıtlara məxsus folklor materiallarının sayının az olmasına baxmayaraq, məhz bu monoqrafiyada tədqiqata cəlb edilməsi qeyd olunmuş və bəzi nümunələrin maraqlı tərəfləri aşkar edilmişdir. Hapıtların folklorunda Azərbaycan laylalarına məxsus janr özəlliklərini özündə daşıyan bir layla verilmiş, Dəli Yusif adlı lətifə qəhrəmanına aid nümunələr haqqında danışılmış və dini mərasimlərə, xüsusən də ziyarət mərasimlərinə önəm verilməsi və bəzi lirik parçalarda məişət problemlərinə (məsələn, su) yer verilməsi kimi məsələlərdən söz açılmışdır.

9. Molokan ruslarının Azərbaycana köçürülmə və məskunlaşma səbəbləri araşdırılmış, onların məişətində dini inancların rolu və din, ailə, əmək, yemək və s. kultların mahiyyəti haqqında danışılmışdır. Monoqrafiyada həmçinin molokanlara məxsus folklor nümunələri araşdırılmış və onlarda molokanlara məxsus etnoqrafik cizgilərlə yanaşı, rus milli ruhunun da aydın şəkildə hiss olunması konkret faktlarla (çastuşka və mahnı janrları, oxşar tapmaca və atalar sözləri, toy və yas adətləri və s.) diqqətə çatdırılmışdır.

10. Molokan folklor nümunələrinin toplanması və öyrənilməsi ümumazərbaycan mədəni mənzərəsinin milli-etnik rəngarəngliyini əks etdirməyə kömək edir. Molokan folklorunda təmiz rus koloriti ilə yanaşı, Azərbaycan məişətinə məxsus detalların yer alması müasir polietnik Azərbaycan cəmiyyətində millətlərarası münasibətlərdə aktiv dialoq, tolerantlıq və multikulturalizm kimi ana prinsiplərdən qaynaqlanması milli siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

11. İsmayılı rayonunda sayları nisbətən az olan (təxminən 25 ailə) Axıska türkləri bir etnoqrafik qrup kimi səciyyələndiril-

miş, onların folkloru haqqında bir sıra əhəmiyyətli araşdırmalar nəzərə alınmış, onların həyat tərzini, milli psixologiyası, qərbət kədəri, xalq müdrikliyi, həmçinin türkçülüyə sədaqət ifadə edən maraqlı mani, türkü, atalar sözləri, lətifələr və nağılları yığcam da olsa, tədqiqata cəlb edilmiş və bir sıra mərasimlərində yanaşı yaşadıkları xalqların onlara təsiri haqqında fikir yürüdülmüşdür [100].

12. Araşdırılmış hər bir nümunə qeydə alındığı dildə və ehtiyac duyulan yerdə tərcüməsi ilə verilmişdir. Nümunələrin dil xüsusiyyətləri haqqında geniş danışılmış, onların yarandığı və söyləndiyi mühit bilinqvistik mühit kimi səciyyələndirilmişdir. Bundan əlavə, bilinqvizm bir dil hadisəsi kimi araşdırılmış, müəyyən edilmişdir ki, situasiyadan, işlənmə tezliyindən, istifadəçinin məqsədindən, dili mənimsəmə bacarığından, dinləyicinin dil bilgisindən, habelə söylənən folklor nümunəsinin janrından asılı olaraq bilinqvizmin formaları dəyişir.

13. Tədqiqata cəlb edilmiş bütün nümunələrin bədii xüsusiyyətləri araşdırılarkən istifadə edilmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri (təşbeh, metafora, təzad, inversiya, rəmz, kinayə və s.), ifadələrdə lakoniklik, şeirlərdə qafiyələrin sərrastlığı, dialoqların yığcamlıq və məntiqliliyi, bəzi şeirlərin əruz vəznində olması faktları aşkarlanmışdır.

14. Azərbaycanın multikulturazimin dövlət siyasəti olduğunun bariz təzahürü kimi ölkə ərazisində yaşayan hər bir azsaylı xalqa göstərilən hərtərəfli qayğı, onun dil və mədəniyyətinin inkişafına dəstək, həmin xalqlara məxsus mədəni irsin toplanması və elmi araşdırmalara cəlb edilməsi və s. bu kimi məsələlər ölkəmizin beynəlxalq aləmdəki imicinin yüksəlişinə səbəb yaratmışdır.

15. Multikulturalizm və tolerantlıq – fərqli etnosların ortaq mədəniyyət ənənələrinin formalaşmasına, qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsinə və bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin rəngarəngləşməsinə münbit şərait yaradır.

16. Bütün azsaylı xalqların folklor nümunələri araşdırılarkən ümumi bir xüsusiyyət özünü aşkar göstərir: hər bir janra aid nümunədə Azərbaycan türk folklorunun həm məzmun, həm də formaca təsiri diqqət çəkir, bu, xüsusən epik janrlarda – nağıl, rəvayət, lətifə və atalar sölərində daha çox təzahür edir.

17. Azsaylı xalqların folklor nümunələrinin toplanması və tədqiqata cəlb olunması Azərbaycan folklorşünaslıq elmində nisbətən yeni hesab olunan bir sahənin – Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi sahəsinin inkişafına kömək edəcəkdir. Regionlardan toplanan və sistemləşdirilən folklor materialları ümumazərbaycan folklor xəzinəsinə yeni mövzular, fərqli janrlar, lokal qəhrəmanlar və tolerantlıq nümunəsi olan mətnlər, bir sözlə, yeni bir nəfəs gətirəcəkdir ki, sonda Azərbaycanın folklor panoramını bütöv və monolit təsəvvür etmək mümkün olacaqdır.

MONOQRAFIYADA İSTİFADƏ OLUNMUŞ TOPLAMA MATERİALLARI

LAHICLARIN FOLKLORU

İNANC VƏ SINAMALAR

1. Bir evə qonaq gələndə o qonağın paduşkasının (balıncının) altında bir qəyçi qoyardılar. O qonağ nə yuxu görsəydi sabah durub söylüyəcəh. O, həqiqi yuxu olacağdı. Dayı onun yalanpalanı olmazdı.
2. Məsələn, deyərdilər ki, axşamüstü xoruz bannadı, onu mütləq kəsməlisən. Ona görə ki, o kasıblıq gətirir. Bir hadisə ola bilərdi.
3. Lahıcdə deərdilər ki, bir dəsmalnan iki adam əl-üz silməz. Ona görə ki, dava ola bilərdi (hərəsi bir başınnan tutub silməy olmaz).
4. Novruz bayramının günnəri – 4 gün bütün ilin (fəsillərin) necə keçəcəyini göstərir.
5. Qoca arvəddar deərdilər ki, yatanda (anamdan eşitmişəm), tək evdə yatanda paduşkanın altına dəmirdən, naçardan, qəyçidən zəddən qoy, o səni möhkəm saxliyar, qorxmarsan (dirəh, inam verər). Bunnar bir həqiqət kimi sübuta keçib.
6. Qohumnan evlənəndə adamın uşağı olmur, olanda da şikəst olur. Biz bunu qabağlar eşitmişdih, inanmırdıq. Ancax soralar gördüm ki, düzdü [S.33].
7. Əgər kişi göz və kirpiklərinin sürmələyirsə, o öz atının ölümünü istəyir.
8. Ev sahibi qonşuya gedəndə yerə bir iynə cancırılar ki, oradan tez qayıtsın.
9. Ailə üzvlərindən biri səfərə gedəndə onun ardınca su atar və güzgü göstərərlər ki, oradan tez qayıtsın.

10. Dostunun evində dırnaq tutmaq ona bədxah münasibəti bildirir.
11. Eyni gündə bütün əl və ayaq dırnaqlarını tutmaq olmaz, yoxsa ölülərdən kiminsə dırnaqları uzanacaq.
12. Boş beşiyi yelləmə, yoxsa uşağın qarnı ağrıyar.
13. Kəsilmiş saçlarını oda atma, başın ağrıyar.
14. Eyni çörəkdən iki nəfərin kəsməsi və eyni dəsmalla əllərini silməsi onların arasında nifrətin olmasına işarətdir.
15. Təndirdə birinci bişirilmiş çörəyi kişi yox, qadın yeməlidir, yoxsa arvadı ölər.
16. Gözə gəlmiş uşağın başına bir çimdik duz hərləyirlər və sonra odda yandırırırlar.
17. Çörəyi bir əlli kəsmə, Allah sənə iki əl verib.
18. İki qadının arasından keçmə, yoxsa xoşagəlməz hadisə olar, şərə düşərsən.
19. Kim sol əlin köməyi olmadan dirsəyini öpərsə, quşa çevrilər.
20. Toyuq həyətdə silkinərsə, yağış yağacaq, evdə olsa, ev sahibi varlanacaq.
21. Kim harasa diqqətlə baxırsa, qonaq gələcək.
22. Evin astanasında xoruz banlayarsa, ailənin qürbətdə olan üzvü qayıdacaq.
23. Əgər gecə bıçaq itiləsən, ertəsi gün onunla kimisə öldürüb bədbəxt olacaqsan.
24. Torpağı paya ilə hirsə vurma, ayaqlarında qabar əmələ gələr.
25. Şam namazından sonra heç kimə borca çörək vermə, yoxsa sahibin atı ölər.
26. Koramalı və pişiyi öldürməzlər, bədbəxtlik olar: sahibin oğlu ölər.
27. Əgər bağban sənə əkməyə ağac veribsə, ona pendir və çörək ver, yoxsa ağac bitməz.
28. Gecə güzgüyə çox baxma, yoxsa axmaq bir iş görərsən və gecə pis yatarsan.

29. Əgər su ilə dolu qazanı əyib ondan su içsən, dəli olacaqsan.
30. Gecə saqqız çeynəyən ölünün ətini çeynəməyə bənzəyir.
31. Müsəlman aylarından olan Rəcəb ayının axırını cümə axşamı ev əşyalarından, hətta, od belə verməyin, çünki evin bərəkəti gedər.
32. Evdən xəmir mayanı vermək olmaz, evin bərəkəti gedər.
33. Evindən kiməsə ayran verən qadın həmin qaba əvvəlcə duz tökür ki, onun bərəkəti artsın.
34. Gündüz nağıl danışsan, şeytan şalvarını aparar.
35. Oda su tökmə, oğlun ölər.
36. Hündür yerdən yıxılıb əzilən uşağın sağlması üçün həmin yerə mıx vurur və şam, yaxud məşəl yandırirlar.
37. Gecə ev süpürməzlər, evin kasıblayacaq.
38. Dərzi paltar tikərkən iynənin sapı tez-tez düyünə düşürsə, onun sahibi çox yaşayacaq.
39. Gəlini bəy evinə apararkən şam sönsə yaxşı əlamət deyil, amma onu kimsə qəsdən söndürsə, onun elə özünün başına qəza gələcək.
40. Əvvəllər səfərə çıxan lahic mütləq mollanın yanına gedər, istixarə etdirərdi, nə vaxt səfərə başlayacağını bununla müəyyən edərdi [97].
41. İnsan cildinə keçən ilanlara kimsənə deyilir (cin, məleykə, sehr, cadu). Kimsənələr pirdə çox olur. İnsan kimi pirə gəlir. Pirə sataşannara əziyyət verir. Pir ki, müqəddəs şeydi. Qoca adam pirə bənzəyir [S.21].

QARQIŞ (QARGIŞ)

- Əz in xuna bon xuna, tıra zanı no xuna –
Bu evdən evə, səni vursun evi olmayan
- Xunetı dağarı. – Evin dağılsın.
- Çımtı dəro. – Gözün çıxsın.
- Şanq bə təppe tı. – Başına daş düşsün.
- Xok bə sərtı. – Başına torpaq tökülsün.
- Ərsi nə vini. – Toy görməyəsen.
- Xunetı avorun munu. – Evin xaraba qalsın
- Zuhuntı lol boşı. – Dilin lal olsun.
- Soğı cuntıra nə yofi. – Can sağlığı görməyəsen.
- Bıxsi, na vaxsi. – Yatasan, səhər durmayasan.
- Yetim muni. – Yetim qalasan.
- Xudo ə kəmərtı zənı. – Allah belindən vursun.
- Xudo be tı çım tı, rışını na. Allah sənə göz versin, işıq yox.
- Xudo bi kişı tıra. – Allah səni öldürsün.
- Xudo bələtıra tı. – Allah bələni versin.
- Ruz nə vini. – Gün görməyəsen [S.19].

ALXIŞ (ALQIŞ)

- Xuşbaxt boşı. Xoşbəxt olasan.
- Qe müborəki. Çox mübarəkdir.
- Cuntı soğ boşı Canın sağ olsun.
- Ərsi bı xor xunetı. Evində toy olsun.
- A rafta götı xeyr vini. Getdiyın yoldan xeyir görəsən
- Sıfretı bul boşı. Süfrən bol olsun.
- Xuba rah. Yaxşı yol.
- Bə xudo əmonət boşı. Allaha əmanət olasan.
- Çımtı rışın. Gözün aydın.
- Xudo tıra şor sozı. Allah səni sevindirsin [S.15].

MİFOLOJİ MƏTNLƏR

Cin haqqında. Əsas gecə gözə görünür. Sərkmə-hərkmədə bir kişi olur. Qoca kişi. Hacı dayım danışib. Qoyun kəsiblər. Deb, it-zad görməsin. Bir-iki şiş kəsib yeyib, kabab. Bir qara pişik olur, zil qara. Ətdən yeyib, kişi verib, gənə gəlib, üç dəfə. Kişi bir çubuq (dəminin çubuğu) pişiyin təpəsinə vurub. Pişiklər kişini göynən aparıllar. Çağırır yoldaşların, Hacı Qazmaçı, gəlin məni aparın, Quran-zad oxuyullar. Pişiklər kişini sora gətirillər.

Xan kişi baba gəlib yolda dəyirmanı qalıb. Çörək-zad yeyib, köhnə dəyirman olub. Görüb o qədər pişik yığılıb ki, gəl görəsən. Görüb öz pişiyidə burdadı. Pişiklər, gördü, hamı döndü oldu adam. Öz pişiyinin əynində yoldaşının paltarı. Ocaq qalamışdım. Ocaqdan qara göturdüm, yaxdım arvadın tumanına. Gördüm hamı çalır. Pişiyi də çağırıldı. Hərə bir ağac götürüb dedi: çal! Pişik bir balaban çaldı, gəl görəsən. Mənə baxdı. Evə gəldim. Dedim arvad paltarı gətir. Gətirdi. Gördüm qaranı. Pişiyi o qədər döydüm ki, pişik qaçdı.

Bir dəfə çayda gördüm qaçır üzü yuxarı. (Kələ Xərzeyi-tatca) Yay çox görünür. Çayda gördüyüm vaxt payızda, evdə gördüyüm vaxt yay idi. Hər iki hadisə Əhəndə olub. Qadın formasında görmüşəm. Kişi formasında da olur. Kənddə, Bağəli deyilən yerdə görmüşəm, ağ paltarda. Bir dəfə də səhər-səhər Sərbənd deyilən yerdə qışqırırdı, qaça-qaça. Lulu Şirin tərəfə getdi (Gəlininin dediyinə görə, o da 8-10 yaşlarında görüb). Sonra atamı çağırtdım. Cinin pəncəsi dalda olur, dabanı qabaqda.

Hacı Ələsgərin gəlmi olub. Durub çayniki yaxalasin. Gözdillər, yoxdı. Səhərəcən axtarıllar, tapbiyılar. Çaarıb dellər ki, gəl atangildə toydı (Toy həqiqətən olmalı idi). Demə cinnər aparırdı (Gəlir ət döyməyə). Səhərəcən Əminəni tapbiyılar. Səhər qonşu Əbilin babası Şamaxıdan gəlirmiş. Səfi yurduna çatanda görür bir adam qışın günündə, kolun dibində ağliyr. Gətirib mə-

ni bira qoydılar, qız danışır. Bismillah dedim, ayağım daşa dəydi. Qızı gətirib verdilər atasına.

(Ancaq nə tər şeydisə gözə görünmür. Bir dəfə Nəzirənin (gəlini) donunda gəlib məni çağırır. Əyaqqabımı geydim, şalımı əlimə götürdüm ki, çıxam gedəm. Bismillah dedim, gördüm heç kəs yoxdı [S.22].

Səriyyə adlı qonşularını gecə vaxtı kimsə öz adı ilə çağır-mış, gündüz belə çətin keçilən yolları keçib, bir talaya gəlib çıxarmış, burada ocaq qırağında çalib-oxuyan xeyli adamı görmüşdür. Həmin anda başqa adamlardan eşitdiyi kimi, “Bismillah” deməsi ilə hər şey ətrafda yox olur. Diqqətlə baxanda kənddən 2-3 km uzaqlaşdığını və tək-tənha qaldığını görür. Qorxu hissi keçirə-keçirə səhərə yaxın evinə qayıdır [S.4].

Onun nənəsinin dediyinə görə, bir dəfə onların həyatına “məməbədüş” gəlir. Onun da ən çox qorxdığı iynə imiş. İynəni onun boynuna sancanda yalvarır ki, nə desələr edər. Əhvalat qış vaxtı olubmuş. Nənəsigilin də odunları yox imiş. “Məməbədüş”ə deyirlər ki, həyəti odunla doldursun. O da az müddətdə bu işi görür. İş başa çatan kimi yalvarır ki, iynəni onun bədənindən çıxarsınlar. İynəni çıxaran kimi həmin anda həyətə gətirilən bütün odunlar yox olur [S.5].

***

(lahic dilində)

Homilərə (qadının adı) ye gedeyi bı xosde bire. Ye şö ürə qiyə zəron bərdond ba qul Oğbuloğ, hələm əzüyüş bon gərd, kühə bon ruyi, yəni bə tərəfon Miji. Hə bi yərəh ye çüyi bafdorən bı pöyi. Bismilloh güfdüre, həçinun dun bı xo bire vogəh bire. Xışdanış zumusdun bire. Un gedə ba xudo səyənd boşı azun yara umo. Gij bı, hə əzüyüş mırd.

Ye rah Bircədəsti dire ki, ye qilindeyi ba qurt məştəfə. Ma dun in qilində az mun bədtərhone əzənişun bire. Ma dun Bircə-

dısti əz in qilində duto mıhrə rə vaçandə bire. Un şö tə bı səböh bafan dərmuna vaçandund ki, vax biyo mıhrəhona ti ki ti. Zaniş vaxışde mıhrəhona vorde ə dər dore ə zü bədə sokit birond.

Yerahiş bafand ye şikəsdə kileyi bı numiş bafan Səriyyə bı. Ürə bafan xodəbirun be Mihib babo, amo evlodişun na bı. Üreiş bafan yerah bərdəbirun bı sər Qərçə bı Kələ Zimin. Hə bara bı rasiran, pöyi bafdoran bı gəndım, bafan Bismilloh, vogəh bəbiran. Fikir bısoxdan ki ürə bərə ki vorde. Ye təhərinə voyədən umoran ba xuna. Ba xuna xəbər vəyıfdənund əz in ki, tı bicə biri. Üyiş bafan ki, nə bısdanum, amo mənə qiyə zərund ve ye şunuxda səsi bərdund. Amo bafan şö tıra kiyisə qiyə bızərəni san bismilloh güyi. Bismilloh güyi san ha bara vogəh boşı diyə tıra hiç kəs na san bəri.

Yerah bısərmaniş ye əzini kori umore. Bı Qərçə birim. Hamırammaniş bə qışloğ bı. Şöbururman ve zanxışdan bon yeki xuna xısrə birund. Məniş girəşdum ba xuna, duroz birum bı gö man, hə nüg çımmən bı xo rafda bı, dirum yeki qiyə bızəran: “Leylo, vay Leylo” Höy dorum, amo dirum ki, hiç kəs ni. Ye rah iş avoz qiyə zərund: “Leylo, vay Leylo” Bon məhəl güfdurum “Bismilloh” əsər bə nüg dı rah iş güfdürum. Əz ü bədə diyə nə şinirum [S.4].

RƏVAYƏTLƏR

I

Bir gün qoca bir misgər öz ölümünü hiss edərək oğullarını çağırır və deyir: “Mənim balalarım, hiss edirəm ki, mən tezliklə öləcəyəm. Mən bütün həyatım boyu işləmişəm, az-çox qazancım da olub. Sənə – ən böyük oğluma qızilla dolu bir küpə verirəm”. Ortancıl oğluna isə atını verir. Kiçik oğluna da öz dükənini verərək analarının onlarla birgə yaşayacağını deyir və tapşırır ki, onu qorusunlar. Misgər bunu deyən kimi də ölür.

Böyük oğul pulu götürüb Lahıcın Ərəgit məhəlləsində özünə ev tikir, evlənin və səhragərdliklə məşğul olmağa başlayır. Qoca anası da onunla yaşayır. Amma onun gəlini xəsis olduğuna görə ana ortancıl oğlunun yanına gedir. Ortancıl oğul atı götürdü, Girdimançaydan daş gətirdi və Bəddöyün məhəlləsində özünə ev tikdi və mis qabları satmaqla məşğul olmağa başladı. Ana ortancıl oğulun böyük evində tənha yaşamaqla çox darıxır və kiçik oğlunun dükanına gedir. Görür ki, oğlu gecə-gündüz işləyir. Oğlunun gözəl əşyalar düzəldə bildiyini görən ana soruşur: – Sən atanın düzəlttdiyi bu köhnə mis lampanın üzərində naxışlar çəkə bilərsənmi?

– Bacararam, – deyər, oğlu cavab verir və soruşur:

– Amma hansı şəkilləri istəyirsən ki, çəkim?

– Sən lampanın üstündə mənim hər üç oğlumu elə canlı çəkməlisən ki, onların haqqında istədiyim hər şeyi bilim, – ana bildirir.

Kiçik oğul razılaşdı və gecə anası yatarkən lampanın üstündə ananın dediyi rəsmləri çəkdi. Səhər o anasına deyir:

– Bu rəsmlər və bu lampaya artıq sehrli oldu. İstədiyən vaxt onu qumla sürtsən, oğullarının taleyini öyrənə bilərsən.

Ana əvvəlcə lampaya baxdı, görür ki, böyük oğlu varlı bir tacir sifətindədir, öz bağında oturub, qarşısında süfrədə plov var. Ana rəsmi qumla sürtür və bu dəfə görür ki, düz oğlunun yanında qadın paltarında bir şeytan peyda oldu, bıçaq kimi dişlərini qıcadı, plovu tamam yedi, bunun ardınca bağ, daha sonra ev gözdən itdi. İkinci dəfə ana lampanı çevirdikdə ortancıl oğlunu atan belində mahnı oxuyaraq getdiyini görür, mis qab satmaqla məşğuldur. Onun rəsmini qumla sürtən ana atın və papağının yoxa çıxmasının, oğlunun isə qocalıb tək-tənha qalmasının şahidi olur.

Ana bunları görüb çox məyus olur, oğullarının halına acıyır və düşünür ki, bəlkə kiçikoğlunun taleyi üzünə güləcək. Lampanı çevirir, görür ki, onun dükanı indi olduğu kimi qalıb, kiçik oğul

da öz işi ilə məşğuldur, qabların üstündə həkkaklıq edir. Ana rəsmi sürtəndə onun ətrafında uşaqların peyda olduğunu və həmin uşaqların atalarından sənətkarlığı öyrəndiklərini müşahidə edir. Təzədən sürtür, bu dəfə də heç nə dəyişmişir.

– Heç nə başa düşə bilmirəm, – ana oğluna deyir, – mənə başa sal.

– Sənə nəyi başa salım? – deyə oğlu izah edir.

Zaman sənətkarı və onun övladlarını dəyişə bilmir, onu nə yüksəldə, nə də alçalda bilmir. Sənət ona sığınacaq, övlad və sakit həyat bəxş edib. Digər qardaşlarım isə daha çox sərvət əldə etmək ardınca qaçdıqlarına görə onların həyatı təlatümlü keçəcək və ömürlərini tənha başa vuracaqlar [S.18].

II

Min il bundan əvvəl İran hökmdarı Keyxosrov qonşu ölkənin şahını öldürdükdən sonra onların qisas alacaqlarından qorxaraq şimala qaçıb gəlir. Burada, yəni sonralar Lahıc adlanacaq yerdə həyatının qalan hissəsini ibadətə həsr edərək yaşamışdır. Bu yad ölkədə vəfat edən şahı Girdiman çayın sahilində yüksək bir təpədə dəfn edirlər. Onun qəbirüstü sinə daşında yazılan yeganə ifadə I Keyxosrov kimi oxunur. Şahı burada dəfn edən qulluqçular onun yaxınlığında bir kənd saldılar və Lahıc adlandırdılar [S.18].

III

Ye ruz Muso peyğumbər bə şiniran ki duto mələk söybət bısoxdənund. Ye mələk bafand ki bı şəhri Löyij ye həngəri hısdı ürə hırməti ə Muso peyğumbər qeyi. Muso peyğumbər dərmoran umoran bı Löyij ki yə vinum in həngər kiyi? Umoran həngərə bıyofdan bə diran ki in sıhrə ohuna hə ve dəs bə gırıfdan bı küfdan. Muso peyğumbər bafan ben mərd ki man umorom ki vomı-

zım ki in kiləm kori ki, tıra hırmətti bı tan xudo az man qeyi. Mərd bafan ki in duroza söybəti tı inə az man xəbər mə vəy. Muso peyğəmbər bafan ki to nə güyi man na san əz tı dəst kəşum. Bafan unca birem ba xuneman. Xoruma xordund bədə hən-gər nağıla başdamış soxd. Pəs mənə ye düstman bı. Ye ruz ü bı səfər rafdəni bı. İn zan xışdana tapşırmiş soxd be man. Ye ruz ye zani umo bə dükun man güfdi ki man tıra düstıra zaniyum, baxna hiç çiyi na munde be xordan. Umorom ki ye qoş ərzoq ti be mun umun panc sərim. İneş ruyi saxd bı. İne bərdum ba ambor. Güfdürüm ki, rutıra beş basde. İn zan ruxışdana oçərdəni dirum ki, in ye mələki. Şeytun mənə firmund güfdürüm ki, ve man na boşı be tı hiç çiyi na san tum. Zan rozi bı amo güfdi ki bı ye torikə göyi biremki umuna hiçkəs nə vını. Amo zan güfdi ki, umun bədirənund, man xəbər vəyıfdum ki, ki bədiran? Güfdi ki, xudo. Əz in sıxan tərsi umo ba cunman, parusdum b pöyi ki mənə baxş. Həmin zaniş döo soxd ba xudo ki, in mərdə bə dünyoyiş bə qiyomətiş ma suzun. Ye ruz drum ki, ataş parısd bı sər dəsman amo na suzund dəsmana. Bı sər ufdorum ki, zana dööyi müstəcob bire. Man bon zan ye sol hər ərzoqi dorum. Şüvəriş voyəşd umo. Izım umun ve həm qohimim. Ü ki bafani mənə hırmətman bı tan xudo əz tı qeyi, beyi ba xudo şükür bı soxdənum [S.31].

***

Bir dəfə Musa peyğəmbər Turi-Sinada mələklərin söhbətindən eşitdi ki, Xızrın hörməti Musadan çoxdur. Bunu bir neçə dəfə eşidir. Deyir ki, gedib onunla görüşəcəyəm. Deyir, bunu hardan tapa bilərəm? Onun bir köməkçisi də vardı, adı Youşən idi. Deyir, onu ancaq dənizdə tapa bilərəm. Onlar qərara gəlirlər ki, biz Xızrı elə burda tapa bilərik. Gözləyirlər bir az, görürlər ki, Xızır çıxdı dənizdən. Musa onu görəni kimi deyir ki, mələklərdən eşitdim ki, sənin hörmətin mənimkindən artıqdır. Xızır deyir ki, bəli, elədir. Musa soruşur ki, sən nə etmişən ki, sənin

hörmətin məndən artıqdır. Musa deyir ki, mənə özünə yoldaş götür ki, mən də səni tanıyım. Xızır deyir ki, yox, mən bunu edə bilmərəm, sən mənəmlə yoldaşlıq edə bilməzsən. Deyir ki, səni yanıma bir şərtlə götürərəm ki, yolboyu mənə sual verməyəsən. Yola düşürlər, gəlirlər, görürlər ki, dənizin kənarında 2-3 gəmi dayanıb. Xızır gəmilərin birində taxtaları çıxarmağa başlayır. Musa özünü saxlaya bilmir, soruşur ki, bu salamat gəminin taxtalarını niyə çıxarır. Xızır deyir ki, axı sən söz verdin ki, sual verməyəcəksən, ona görə yoldaşlığa razı oldum. Amma bu dəfə keçirəm, bir də mənə sual vermə. Yenə yola düşürlər, gəlib görürlər ki, bir neçə uşaq yığışb bir yerə. Xızır onlardan birinin başını kəsib basdırır. Musa yenə özünü saxlaya bilməyib soruşur ki, bu qəşənglikdə uşağı niyə öldürdün, onun günahı neydi? Xızır deyir ki, sən yenə sözüvün üstündə durmadın. Musa yenə yalvarır ki, bir də olmaz. Gəlib çıxırlar bir səhraya. Görürlər ki, burada bir xarabalıq var. Xızır deyir Musaya ki, daş gətirsin və başlayır həmin xarabalığı təzədən tikməyə. Musa yenə səbəbini soruşanda Xızır deyir ki, sən çıx hövsələsiz adamsan və hər dəfə də sözüvə əməl etmədün. Musa deyir, yaxşı, amma sən o gördüklərimin səbəbini mənə de, daha heç nə soruşmayacağam. Xızır deyir ki, o gəmi ki taxtasını çıxartdım, o, kasıb bir qardaşın idi, quldurlar da onu oğurlamaq istiyirdilər, taxtasını çıxartdım ki, quldurlar onun nasazlığını görüb ona dəyməsinlər. O uşağı ki öldürdüm, o pis uşaqlara qoşulmuşdu, pis işlər görürdü, oğurluq edirdi, Allahdan mənə xəbər gəldi ki, gələcəkdə o atasını da öldürəcək. Odur ki, onu öldürdüm, Allah onun atasına daha yaxşı övlad verəcəkdir. Qaldı ki, o divar məsələsi. O yer bir yetim oğlanın idi. O bir gün böyüyüb, gəlib ona sahib olacaq. Orada atasından bir xəzinə var, onun yerini oğlu rahat tapsın deyə, o divarı tikdik. Bu əhvalat haqqında Quranda da yazılıb [S.31].

IV

Qasım xan bir dəfə Lahıcı ələ keçirərək onlara illik xərac təyin edir. Bir ailə bunu edə bilmir. Həmin ailənin Hüseyn və Zülfüqar adlı iki oğulları varmış. Ailə qardaşlardan böyüyünü satıb borcu vermək istəyir. O yalvarır ki, onu satmasınlar. O, daha bacarıqlıdır. Kiçik qardaş da özünün satılmasına razı olmur. Axırda Lahıc camaatı pul yığıb qardaşları bu vəziyyətdən xilas edir.

***

Digər bir rəvayətdə deyilir ki, Qasım xanın əsgərləri lahıcların evlərində yaşayır və hər evdən tələb edirdilər ki, hər gün onlara plov bişirilsin. Bir müddət sonra əhalidə olan düyü qurtarır. Amma bu rəhmsiz dağlılar dediklərindən əl çəkmirlər. Kəndin sakinləri onların əmrlərinə əməl etmirlər və “Düyü yoxdur”, – deyər cavab verirlər. Əsgərlər belə bir hiylə işlədirlər. Onlardan biri yalandan özünü ələ göstərir ki, diş ağrıyır. Biri də diş həkimi kimi gəlib deyir ki, ağrıyan dişinə düyü qoymasın dişin ələ ağrıyacaq. Diş ağrıyan da ev sahibindən xahiş edir ki, heç olmasa bir dənə də olsa, düyü dənəsi tapsın. Ev sahibi də məcbur olur və ona bir düyü dənəsi verir. Bunu görəndə əsgərlər başlayırlar ev sahibini vəhşicəsinə döyməyə ki, bir düyü dənəsi tapan, deməli, daha çox tapa bilər. Amma Qasım xanın zülmü çox çəkmir, yaxınlaşmaqda olan Mustafa xanın qorxusundan onlar qaçıb Qubaya gedirlər [S.31].

NAĞILLAR

I

Yeki b1, yeki n b1. Ye şohi ye vəzirı təğyiri libos birund rafdund. Zumustun b1. Rafdund dərmorund ə şəhər bə kinor. B1 ye dihi. Ye dəri rə küfdund. Dərə voçərdund, a darun güftürund

ki biyend. Uşuniş güfturind ki, umun xudora qunağiyim,dərvişim, in hona əsişuna basdund. Darafdund ba xuna dirund ki, mərdə dəhto eli hıstı. Qunağun xəbər vəyifdund ki, zani biceyi. Bafan ki, bon bijlə xuna el bə dünyo vordan. Səhib xuna bafan ki, be xordan ye porça xişgə nun və ö hısdı. Nuno ve ö xordund. Ye hor gə bədə mərd az un xuna ye gedeyi vord ki pəs ye gedeman bire.Vəzir qedunum bı, dənişi bə el, xandısd. Podşoh səbəbi rə xəbər vəyıfd. Vəzir güfdi ki, in gedərə kəbini ve kiletı san boşı. Vəzirış həmişə çı bafan bı bəbiran bı. Şoh voyəşdan ki, ürə man bö imkon na mutum.Vəzir bafan ki, xudo nöyüşdə rə kiç kəs na mudunu puzmiş soxdan. Səbhini şoh ve vəzir bırafdəni bafan bı səhib xuna ki, man ye tocirum pülməniş qeyi. Tı biyo in nüg birə el tira ti be man ba guruni yi be tı pül tum. Tı in dəhto el tira kələh soz məniş bərum un elə kələh sozum. Mərd bafan ki, gi burom ve xanman məsləhət sozum.Bı zanxışdan bafani, ü bafan ki ,mərdlə manqul ye qoş pülmun ımbı, elhonmuna beşun olat musdunim, xunemuna təmir minim. Elə beşdənun bı sərtərozı ba gürüniyi qızıl basdərənund. Şoh ə vəzir vəyifdənund elə bafdorənund bı rah. Umorənund ə ye sər kühi bə girəşdənund. Şoh bafan bı vəzir ki, tı bafani ki in elə kəbinirə be kileman nöyüşdond. Man hezım ürə çunun puzmiş sozum ki... Elə əvvəl bi ye sigəziyi püçündə birun. Elə başundəni el bə ziro parısdəni bə pıçısdən bı ye palutdori bamundan ha bara. Be tı ə çı güyüm ye qucey ovçıyi bı, eliş nə bı. Ə dür bə diran ki, bə ye dori ye quşi hi amol nə bıgımısdan. Vəyifdan sigəzi rə beşdan bı xori bə diran ki bı daruni ye eli. Ba xudo döö bı soxdan ki, ben ımırxışdana bı oxırı in ye hədiyyeyi a xudo. Vəyifdan elə bərdan ba xuna. İn hona ye bızışun bə biran ə şiri be el bıdoran.Həme camoət bafan ki, ovçı Mursala mərdə bı şasdo yeşi ye gedeyi bire. İn sırıra ye ovçıyi yekış zani bısdən bire. Gedərəş numirə beşdənund Yusif. İniş ye qəşəngə cavoni bə biran. Ye ruz şoh əz in göhon bə girəşdəni. Be şohziyofət dırıst bı soxdənund. Dihe kələhi çanto gısband ba buriran. Sıfrərə voçərdənund. Amo kən-

xudo bafan ki, ih xuroka bə püşo şoh ki imbəri. Bafanund ki, Mursala gedeyi Yusif. Yusifiş bə sərpögərdi bırafdən birə ve pül. Yusifə qiyə bızərənund bafanun ki tı miduni bə püşo şoh xurok bərdan, üyiş rozi bəbiran. Vəyıfdan sinirə ve xurok ve şə-rob bərdan bə püşo şoh, avoz vəzir bədiran Yusifə bıxandısdan. Şoh xəbər vəyıfdan ə vəzir ki beş bıxandısdan, vəzir bafan ki, bə biyortıyı ki, dəh həş sol əz in püşö ye el ve küh ziro şundi. İn gedə un eli. Şoh qiyə bızəran kənxudora bafan ki, in el kirə gedeyi ürə qiyə zan dədeyirə. Xəbər vəyıfdan a Mursal ki tıra çanto yoştı hi? Bafan hafdodi həşd. Bafan ki in gedə az ahtıyı? Mursal bafan ki, bı tan camoət na mudunum güfdiran. Yusifə sırrı rə bafan bı şoh. Mursal bafan ki, ızım in gedə rə sırrı rə tı, man yekiş zanman bısdənim. Şoh məhtəl bamundan ki in kiləm bire. Vəzir bafan ki, bə dirəni xudora nöyüşdeyi rə tı na muduni puzmiş soxdan. Bafan şoh ba Mursal ki in gedetı ra be sa ruz ti be man, Vəyıfdan ye məktubi bı nöyüşdan, bı məktubiş bı nöyüşdan ki, in məktuba vordəgora səri rə zan. Bafan ki, in məktuba in bəri miti bə vəzirman bı şəhər. Yusifumoran bı tan saray. Amo vomundə bə biran bə həyot saray xo bə gırıfdan baxsiran. Məktubiş ba mundan bı dəsi. Şoha kileyiş bə həyot bı gəşdən bire. Direki ye qəşəngə gedeyi bərə xısire ye məktubiş bə səri. Bə xundan məktuba bə diran ki, nöyüşde dədeyi ki in məkub tan be tı rasiran in gedə rə mikişi. Kilə oşiq bə biran bı gedə vəyıfdan məktuba bı nöyüşdan dədəxişdana ve xətti ki, in məktuba vordəgorə bı sa ruz fe kileman ərsiyişuna soz. Vəzir tan məktuba xundan bə diran ki şoh nöyüşde. Kiləm şoh güfdire bı soxdan. Şoh ye sol gə bədə voyəşdan. Bə diran ki inə bə pışöyi kiley umoran ve şüvəri. Şoh xəbər vəyıfdan ki in hon kiyi. Vəzir bafan ki intıra dunbortı, iniş tıra nəveti. Şoh basdoran nəvərə ba qucoqxışdan bafan bə vəzir ki yə bıra un məktuba biyor yə vinum tı az un yara çı xunde? Bə diran ki, hə üre ve xətti nöyüşdond ki, kileməne ven məktuba vordəgor bı sa ruz ərsiyirə soz. Diyə şoha sıxani na bamundan. Vəzir voyəşdan ki, şoh soğ boşı

man na güfdürüm ki, xudora nöyişdeyi ra tı na muduni puzmiş soxdan [S.31].

***

Tərcüməsi. Biri vardı, biri yoxdu. Bir şahla vəzir təğyiri libas olub yola düşdülər. Qış idi. Bunlar gedib şəhərin kənarına çıxdılar. Burda bir kənd vardı. Orda bir qapını döydülər. Qapını açdılar və içəridən səs gəldi ki, gəlin. Qonaqlar dedilər ki, biz Allahın qonağıyıq, dərvişik. Onların atlarını bağladılar. Evə gərəndə qonaqlar gördülər ki, ev sahibinin 10 uşağı var. Qonaqlar soruşdular ki, arvad hardadır? Kişi cavab verir ki, o balaca otaqdadır, orada uşaq dünyaya gətirir. Ev sahibi deyir ki, yemək üçün bir parça quru çörəyi, içməyə də ancaq su var. Qonaqlar çörəyi yeyəndən sonra yatırlar. Bir az sonra kişi o biri otaqdan bi oğlan uşağı gətirir və deyir ki, bir oğlum olub. Vəzir çoxbilmiş idi, uşağa baxdı, güldü. Şah səbəbini soruşanda dedi ki, bu oğlanın kəbini sənin qızınla olacaq. Vəzir də həmişə nə desəydi, o da olurdu. Şah da deyir ki, mən də buna imkan verməyəcəyəm. Vəzir deyir, Allah yazanı heç kim poza bilməz. Ertəsi gün şah gedərkən ev sahibinə deyir ki, mən bir tacirəm, pulum da çoxdur, sən gəl bu təzə doğulmuş körpəni mənə ver, sənə çoxlu pul verərəm. Sən bu 10 uşağı böyüt, mən də aparım bu bir uşağı böyüdüm. Kişi deyir ki, qoy gedim arvadla məsləhətləşim. Arvada bunu deyəndə razılaşıır və deyir ki, bir az pulları olar, uşaqlarına pal-paltar alarlar, evlərini təmir edərlər. Uşağı tərəzinin bir gözünə, qızılı da o biri gözünə qoyurlar. Şahla vəzir uşağı götürüb yola çıxırlar. Gələndə bir dağın üstü ilə keçirlər. Şah deyir vəzirə ki, sən deyirdin bu oğlanın kəbini mənim qızınla kəsiləcək, mən bunu indi elə pozum ki... Uşaq bi kisədə idi, onu kisə qarışıq dağdan atanda kisə dağın döşündəki bir palıd ağacına ilişir, elə qalır ağacda.

Sənə kimdən deyim, bir qoca ovçudan ki, onun da uşağı yox idi. Uzaqdan görür ki, ağacda bir şey var, amma tərپənmir. Yaxına gedir görür ki, bir kisədir içində də bir uşaq. Başlayır Allaha dua etməyə ki, ömrünün bu ahıl vaxtında ona bir hədiyyə verib Allah. Uşağı götürüb gedir evə. Bunların da bir keçiləri olur, bunun südündən uşağa verirlər. Bütün camaat deyir ki, ovçu Mursalın 60 yaşında bir oğlu olub. Bu sirri ancaq ovçu, bir də arvadı bilirdi. Oğlanın da adını qoyurlar Yusif. Yusif böyüyür, qəşəng bir oğlan olur. Bir gün şah həmin yerlərdən keçirmiş. Şah üçün ziyafət düzəldirlər. Kəndin böyüyü neçə baş qoyun kəsir. Süfrəni açırlar. Amma kəndxuda deyir ki, bu xörəkləri şahın qabağına kim qoyar? Hamı deyər ki, Mursal kişinin oğlu Yusif. Yusif də məclislərə gedərdi. Yusifdən soruşurlar ki, o şahın qabağına yemək apara bilər? O da razılaşıır. Yusif yemək və şərab qoyulmuş sinini şahın qabağına gətirəndə vəzir onu görür və yenə gülür. Şah səbəbini vəzirdən soruşanda deyir ki, yadımdadırımı 18 il bundan əvvəl bir uşağı dağdan atdın, bu cavan həmin uşaqdır. Şah kəndxudanı çağırıb soruşur ki, bu uşaq kimindir, onu bura çağır. Mursal kişidən soruşur ki, onun neçə yaşı var. O da cavab verir ki, 88. Yenə soruşur ki, bu oğlan onundur? Mursal deyir ki, camaatın yanında deyə bilmərəm. Axır Yusifin sirrini şaha açır. Mursal deyir ki, indi bu sirri sən, mən və bir də arvadım bilirik. Şah məəttəl qalır bu işə. Vəzir deyir ki, görürsən Allahın yazdığını heç kim poza bilməz. Şah Mursal kişiyyə deyir ki, bu oğlunu 3 günlüyə ver mənə. Götürür bir məktub yazır verir Yusifə, məktubda da yazır ki, bu məktubu gətirən adamın başını vurun. Deyir Yusifə ki, bu məktubu aparıb verirsən şəhərdə vəzirimə. Yusif gəlir saraya. Yusif bura gələndə yorğun olduğundan oturur bir yerdə, yuxu tutur. Məktub da qalır əlində. Şahın qızı da həyətdə gəzirmiş. Görür ki, qəşəng bir oğlan həyətdə yatıb, əlində də məktub. Aşıq olur oğlana. Məktubu açıb oxuyur, götürür atasının xətti ilə yazır ki, bu məktubu gətirən adamı 3 gün müddətində qızımın toyunu elə. Vəzir

məktubu alır, orda yazılanları oxuyur və şah necə deyirsə, elə də edir. Şahın da səfəri uzun çəkir və bir ildən sonra qayıdır. Qayıdarkən görür ki, qızı qucağında uşaq, yanında əri onu qarşılayır. Şah soruşur ki, bunlar kimdir. Cavab verir ki, bu kürəkənin, bu da nəvən. Şah nəvəni qucağına alır və vəzirə deyir ki, get o məktubu gətir, görüm ordan nə oxumusan? Şah görür ki, öz xətti ilə yazılıb ki, qızımı bu məktubu gətirən adamla 3 gün müddətində toyunu elə. Daha şahın deməyə sözü olmur. Vəzir qayıdır ki, şah sağ olsun, mən demədimmi ki, Allahın yazdığını heç kəs poza bilməz.

II

Ye tociri bı bafan. Quca bira bı, çımhoniş kur bira bı. İn mərdə ye gedeyi bı, numiş İbröhim. Ye ruz dədeyi ben hazor manot pül do, güfti ki, bır pö bı tan kırpi, diri tocirhon bırafdanund, tıyış bır ve şun Oxır İbröhim bırafdan pöyısdan bı tan kırpi, bədiran ki tocirhon umoran, bafan be şun ki mənəş vəynin veşmun. Tocirhon bafanund ki, tıra təcürəbeti ni, əsti, dəve tı ni. Oxır İbröhimə nə bərdənund ve xışdanund. Avoziş har ruz bırafdan bire bı tan kırpi, bara ye qəbiristoni bə biran. İbröhim bə diran ki, har ruz ye mərdi umoran bı tan ye qəbiri, bə küfdan qəbira. Oxır ye ruz İbröhim bırafadn bı tan azanun mərd əbər vəyifdan ki, in çı sırrı ki, tı qəbirə bə küfdəni. Mərd bafan ki, in qəbirə səhibi be man hazormanot qərsundi. İnə İbröhim bəşinirani bafan ki, mənə bə kiseman hazor manot hi,ürə be tı tum əz in qəbir dəst mı kəşi? Bafan ki həri. Mərd bı dərmoran bırafdan. İbröhim voyəşdan ba xna, dədeyi xəbər vəyifdan ki, çı soxdı? İbröhim bı qəbiriston birə əhvolota söybət bısoxdan. Dədeyi bafan ki, in kora qe xub soxde. Unca ba xna ye gılım yekiş ye gəbeyi munde uşuna vəy bira bı tan tocirhon, ımbı ki, ben dəfə tocirhon bərun tıra ve xışdənund. Səbhi İbröhim bırafdan bı tan kırpi, amo tocirhon avoz nə vəyifdənund ürə. Ben məhəl ye cavoni nəzik bəbiran bö bafan ki man qəribum, numməniş Məhəmmədi.

Mənə ye şö qunaq mdori? İbröhim bafan ki, beş na mudunim. Bırafdanund ba xune İbröhim. Məhəmmədə əzü İbröhimə dədeyirə xoşi umoran. İbröhim bafan ki, ü yetimi, dədeyiş, məmeyiş ni. Dədə bafan ki, ızım ki tı yetimi, tıra vəyifdum be İbröhim buror. Səbhi Məhəmməd ve İbröhim avoz bırafdanund bı tan kırpi. Tocirhon umoran. Məhəmməd həm zırək, həmiş a zuhun dilovər bə biran. Un qədəne zuhun bı dəkərdan be tocirhon ki, pəs şö na san bıxsım, qəröyil mıkəşim. Nə mihlim təhlükə boşı. Tocirhon bırafdan bı rah. İbröhimə ye bijlə səyi bı, üyiş bafdorən verizışun bırafdan. Karvon umoran bırasıran bı sərhəd məmləkət. Bamundənund şəngum bərə. İnhon pöyisdanın bı qəröil. Məhəmməd bə diran ki, İbröhimə oyi umoran, bafan bö ki, tı bıxıs, man ım pöyüm bı qəröyil. Məhəmməd bi yərəh bə şıniran ki, səy röyisd, ye əsliyiş umo ye çıyi şund və voyəşd. Əslı voyəşdəni Məhəmmədə bı dəsi ürə müyi umoran və ye dəstə əzin müyi baburıran, bı doşdan ve xışdan. Məhəmməd əslı rafda bədə bı dənişiran bə diran ki, ben xori şunda kisə bıdaruni ye səreyihi. Un şöyiş podşoha madun gedeyi rə bə kişdənund. Podşoh əmr bıdorən in karvona bə mühosirə vəynun. Podşoha ödəminhoni umorənund burirə sərə bıyofdənund əzin yərə. Məhəmməd bafan bə İbröhim ki, tı bıra bı tan podşoh, gü bö ki, man san sübut sozum ki, tıra gedetıra, ki kişde. İbröhim umoran bı tan podşoh bafan ki, man san yofum ki, gedetıra ki kişde. Podşoh xəbər vəyifdan ki, kiləm? İbröhim bafan ki, Şoh soğ boşı, çan to zantı hıstı? Şoh cavob bı doran ki, sato. İbröhim bafan ki, gü hər satoyışun bıyond bərə, amo sərvöz bıyond. Man san dənişum, kirə müyi burirə bı, ü kişde gedetıra. Bı dəst xışdan birə mürə ruşun bıdorən, bafan ki, in mürə man ə yekışuna ə səri burırom. Bə dirənund ki, ən bijleyin zana müyi burire. İbröhim bafan ki, ürə kileyi bı, kələhin zantıra gedeyi. Üyiş gedərə kişde ki, podşohi bı gedeyi na rası. Ben səbəb gedetıra kişde. Podşoh əmr bı soxdan ki, bə İbröhim xələt tund. Əz in yərə güro bəbirənund, bafdorənund bı rah. Umorənund bıi ye göyi bı rasirənund, əngüm bamundəni

bəbirənund bərə. Karvona kələhi bafan ki, Məhəmməd və İbröhim san avoz qərğyil kəşund. Məhəmməd rozi bəbiran. Odətən ben gö hiç kəs nə pöyisdən bire. Amo inhon məcbur birond be mundan. Bara ye qəmişgəh bı daruniş ye əjdohoyi bə biran. Ki bı pöyisdən bire bərə əjdohoyiş ürə bıxordan. Məhəmməd bə şiniran ki, səyi ve əjdoho sıxan bı soxdan, bafan ki, tu un əjdohoyi ki, bə Ərəbustun ye podşoha kileyirə gij soxde, tıra beyintıra xiş sozund, a tuzi bon kilərə bə viniyi tund san xub boşı. Məhəmməd bə şiniran avoz ki, əjdohoyiş bə səy bafan ki, ə təsodüf tıra sidiktı vaçağısde bı dəstəmoz səhibtı, üreş çımi kur bire. Səyeş a xuni ürə bə çımi dəşöyund səhibireş çımi san voz biyo. Həmin ki, Məhəmməd heyvuna zuhunirə bısdanbı, in söhbətə bə şiniran, əjdohora zü bə kişdan beyinirə vəyifdan, xişg bı soxdan. Ben məhəliş in karvon umoran bırasiran bı sərhəd Ərəbıstun, inhona bə Ərəbıstun roho na bıdörənund ki, ba rəyışmun əgər ye həkimi na boşı ki, biyo podşoha kileyirə xub sozı na san bilim bı ölkemun darend. Məhəmməd bafan bə İbröhim ki, tı bıra gü bı şoh ki, man həkimum, icoza ti man kiletıra xub sozum. Tuz əjdohoreş bı doran bə İbröhim və bafan ki, in tuza mi ti bə vini kile podşoh, san vini ki xub bı. İbröhim umoran bı tan podşoh bafan bö ki, man həkimum, mudunum kiletıra xub soxdan. Podşoh bafan ki, əgər xub na soxdı, çomin cəzora tum be tı? İbröhim bafan ki, əgər xub nənum kiletıra, burorman Məhəmmədə sərirə mızəni. İbröhim bırafdan bı tan kile şoh bon dəyqə tuza bıdoran bə viniyi. Kile şoh xub bəbiran. Podşoha ə İbröhim xoşi umoran kilexişdana bıdoran bö bə şüvər. 40 ruz 40 şö ərsi bəbiran. Bı oxır karvon voyəşdan ba qul xunexışdənun. Tan baxuna rasiran Məhəmməd zü səyə sərirə ba buriran a xuni bı dəşöyisdən bə çımhon dəde İbröhim, üreş çımhoni voz umoran. Du – sa ruz bərə mundə bədə Məhəmməd bafan ki, man rafdəniyum, dədeyi bafan ki, tı oxır İbröhimə burori, tı bı gəh san bire. Məhəmməd bafan ki, man rafdəniyum, mənə buroriman hə tə bərə bı. Bafan amo bısdənind man kiyum? Bə biyortıyi ki, tı ye qəbirirə

ye nəfər har ruz umoran bı bə kügdan bı, tı yiş bon ödömin hazor manot dori ki, nə vəşməri. Dəniş un qəbıra səhibi manum.xudo mənə fürsö ki, un xubitıra biyom əvəzira rasunum be tı. Üyü ki piyərun bafan ki, xubi hiş çe vir nə bəbiran [S.8].

III

Bı ye viloyət ye quceyə zani bı ineş ye 18 yoşa gedeyi bı. Ye ruz bafan bı gedexışdan ki, bıra gısneyim ye qoş nun biyor. Be nun qazanc soxdan cavon umo dərmö bı ye şəhəri. Ben şəhər ye odəti bəbiran. Ki numoz nə bıgizordan ürə səriyə bızərənund. Əlqərəz ben məhəl əzona səsi umoran, həmmeyi bı döyüstan ba numoz. İn cavoniş nə bısdan ki, numoz çiyi. İnə bə gırıfdənund bərdənund bı tan oxund, bafanund ki, be tı sa ruz çı güyi san sozim,bədə san sərtıra san zənim. İnə fikir vəyıfdan ki, çı sozi. Ben məhəl bədiran ki ye mərd umoran ye qəmişə əsirə nişde. Un mərdiş Bəhlül Donəndə bire. Xəbər vəyıfdan az un cavonki tı çinin beş qəmgin pöyısde. Cavon bafan ki, pəs höl-qəziyyə çinini. Bafan ki umruz bıra bı məçit gü ki, şəhərə valiyirə kileyirə xohind beman. Bırafdan inə bafan bə oxund, uşuniş rozi bəbiranund, kile volirə bı dərənund ben cavon bə şüvər. Səbhini avoz Bəhlül Donəndə bafan bı cavon ki ye cavoli vəy bıra bı məçit. Gü ki, hər mömin ben cavol ye qızıl, tıra müövinhontı duto, tı sato qızıl san şunind. Həmeyiş bafan ki, pənsəböş szn bikişim in cavona qızılı san munu be mun. Səyımçı ruz cavon bə diran ki, Bəhlül Donəndə umoran ba zir boziyiş ye kələ tuppuz. Bafan bı cavon ki, bıra bı məçit gü ki, bə hər mömini yeki, ba mendeyişmun duto ven tuppuz san zanum. Oxund bə diran ki, ven tuppuz hə ye rah zanı bö san buro bon dünyo. Bafan ki, ay camoət bəlkəm in cavon ha san biyo numoz bı gizoru, əz in məçit umorəgoruniş bəziyi ə tərsi tuppuz bafanun ki, ü hə bı tan mun numoz bəgizordan bı. Oxır çoreyişuna xudo ba buriran, roho bı dərənund cavona be rafdan. Cavon ye dəvə qızıla, yekiş kile volirə

vö voyəşdan ba viloyət xışdan. Umoran bı rasiran baxune xışdan, bı tan məmexışdan. Ta ba oxır ımır xışdan şod xürrəm bə zısdan [S.8].

IV

Ye ruz ye loğaya kosib bırafdən birə ve kinor dəryo. Podşohiş təğyirlibos nişdə bı bara bolıǵ bəğırıfdənbı. Ben məhəl bədiran ki, kosib umoran xəbər vəyıfdan ki, ba turman çı san bufdunı. Üyiş bafan ki, ye kura qəloǵı. Hə bon məqom tura kəşi di ki ye kura qəloǵı ufdore ba tur. Xəbər vəyıfd ə kosib ki, tı bısdəni man kiyum, man podşohum. Podşoh güfdi ki, ki mənə bıxosdan ben mərd xələt tı. Həmmeyiş bö xələt do. Mərdiş qızılhona kürə vədo bərd noho bə zir sər xışdan, diyeş quduz bı. Əz in bədə bə hər kəs bırasiran sataş bəbiran (çatan çatır, çatmayana bir daş atır) Podşohiş ben güfdirə bire ki ke dıltı xosd muduni bı saarayman umoran. Kosib voyəşd ki, man podşoh ki, hərləmiş na bısoxdənum. Güfdi ki, bafanind burom podşoha ə yəxeyi girum kəşum çılto pöyi birə qədəmə rö rubəzir. Güfdirund ki, na muduni. Kosib rafd darafd bıtan şoh güfdi ki, be tı ye sıxanman hi, pod. O bı ləmişdəni vəyəsi ə pöyi kəşi ve qədəmə ziro, dərord bə birun. Tan bə birun dərmorənd saray daǵarışd, podşohiş salomət mund. Podşoh güfdi ki mənə xosdəgor ben mərd xələt tı. Podşoh əmr bıdoran ki, tı a umruz san mənə vəzirman boşı. Əz in naǵıl un nəticə bı dərmoran ki, zərrəcə aǵlın olunca, zərrəcə baxtın olsun [S.8].

V

Ye rəhm bə dılə podşohi bı üreş ye axmaǵa vəziri bı. Ye vohneyi bı gəşdənbı ki ürə əsər xışdan sozı. Hər dəfə çı bə əzənin plan bı kəşiran bı vəzir əz ü bı dərmoran bı. Ye ruz qiyə bızəran avoz vəzirə ki, bira be tı çıl ruz vaxt, bə dünyo ən xəroba

çi çiyi ürə yof biyor, iniş rafd gəşd sinih ruz giəşd, voyəşd ve qul Niyol (Gərdəni) bı Löyiş. Di ki ye çuboni bərə bədənişiran bə ətrof bıxandısdan. Vəzir nəzik umo xəbər vəyifd ki tı beş bıxandısdəni. Çübön voyəş ki mənə ye xəzineman hi, bara un qədəne qızıl hi ki, şö ruz bəri na ım varası. Vəzir güfdi ki, ürə göyirə be mənış gü. Çübo güfdi ki, von şərt mı güyüm ki, səymənə ə əhle-yi (pislik) in qalle san xori. Vəzir rozi bı, əvvəl ye qoş xord, bə-deyiş ye qoş xord, h bırdəm di ki, bərə çübön ki ni, ammo a du-huni əhle səyə büyi umoran. Xışdan be xışdan güfdi ki, ey dodi bidod in kı ko bı man dirum. Azun yara umo bı tan podşoh güfdi ki, man yofdum Bə dünyo ən xəroba çi təməh, ü bö ödəmin əhle səyə xorunda minı [S.8].

ŞƏBƏDƏLƏR

- ❖ Bir basqallı lahıca deyir ki, deyirlər sizdən hər yeddi nəfərdən biri dəlidir, lahıca da qayıdır deyir ki, düzdür, amma necə ki Basqalda hər yeddi nəfərdən biri ağıllıdır, bizdə hər yeddi nəfərdən biri dəlidir [S.15].
- ❖ Ye ruz Qurbon doyi ve xışrunhon bə soha bırafdanund. Əzişun yeki köhili bısoxdan. Bə pişinə bı məhəl nohor, un ödəmin söhbət bı soxdan ki, umruz tə bə pişin əz in rah sato 3 əslı, 4 xərli, panc-şeş nəfəriş piyoda girəşd raft. Qurbon doyiş diyə nə pöyisdan bafan ki, ay mərd tı ki, in qədəne in rah girəşdərəgora şımərde, tı xubo korsozi həm şımərde, həm xiş runde [S.38].

Tərcüməsi. Bir gün Qurban dayı və xış sürənlər sahəyə gedirlər. Bunlardan biri yaman tənbel olur. Günorta nahara çixanda həmin kişi söhbət eləyir ki, bu gün yolnan 3 atlı, 4 eşşekli və 5-6 nəfər də piyada keçdi. Qurban dayı qayıdır ki, a kişi, sən ki yoldan keçənləri belə saymısan, sən yaxşı işləyənsən, həm saymısan, həm də xış sürmüsən.

- ❖ Ye ruz bı məçid həc Nağı nümoz bə gizordən bire. Üröş bə pəhliyi ye mərdiş pöyüsdə bire. Numoz varasdan. A numoz bədə un mərd bafan bı həc Nağı ki, tı numoz gizordi, ba numoz qunut na gırıfdı. Həc Nağıiş bafan ki, ay mərd tı əgər numoz bəgizordənbiri, əgə diri ki, man qunut gırıfdum yo na. Numozgizor əgə mudunu ki, üzgəsi qunut gırıfd yo na. [S.18].

Tərcüməsi. Bir gün Hacı Nağı məsciddə namaz qılırmış. Orada namaz qılan bir kişi ona irad tutur ki, sən niyə qunut tutmadın (qunut – namaz vaxtı əlləri ağız səviyyəsində tutmaqla oxunan dua). Hacı Nağı qayıdır ki, əgər sən namaz qılırdınsa, hardan gördün ki, mən qunut tutdum, ya yox?!

- ❖ Deyir, özünən böyüyün gözəttə yolun, salam vər, soruş halın, amanət issəsə ver dünya malın, qonşusuna var istəmiyən özü varrı olmaz. Deyir əriştə aşı turşulu, kələmli, isti-isti içər, ağzı yanar kasıbın. Bazara gedər söydəsin bilməz, aldadallar, belı sınar kasıbın.
- ❖ Deyir, aş bişirirər dadı yox, ləzzəti yox, beş kişinin arasında adı yox, cibində beş şayı qara pılı yox, nöytə versin, ləmpiyə töhsün, əvvəl axşamnan sönər lampası kasıbın, ölənətən di-yər, Xuda Kərimindi.
- ❖ Ustad şəbədini bir demiyib, iki deyib. Der, qaşdarı qələm kimi, kağıza yazmaq olar. Gözzəri əlvən bılağı, suunnan içməy olar. Bırnı Şəki fındığı, sındırıb yeməy olar. Dodağı qayım-qaymağ siyirib yeməy olar. Dişdəri sədəf kimi, könnəyə qoymağ olar. İzzəti ki, hörməti, eldə işi, varı gərək. Çayı sü-züb qonaqlara vermək üçün məcməyisi, kişinin malı gərək.
- ❖ Ustad şəbədəni iki demiyib, üç deyib. Der, hayladım, huyladım, çıxdı qəmişdən, elə bildim karvan gəldi yemişdən. Der, su gəldi yetişdi atam Nəzərə. Yığdı kül-külfətin töhdü məzara. Hər il yemiş gətirirdi bazara. Bu il baş tutmadı, xiyar da gətirə bilmədi. Arpadan, buğdadan əlim üzüldü, umudum sə-

nə qaldı ey dadi-bidad, dari tayası. Ustad şəbədəni üş tamam elədi [S.28].

- ❖ Öküz diyər, dağdan əndirin məni, ustad gətirib boyunduruğ ipi boynuma. Ağır-ağır zəmilərim var mənim. Hərənki kotana yetməsəm, cəllad çağırıb vurdurun boynumu. Qoyun diyər yaz olanda güllər başı qoymaram, qış olanda çör-çöp başı qoymaram. O öydə ki, mən olsam yoxsulluq qoymaram. Xallı-güllü balalarım var mənim, əlvanlı-güllü xaliçələrim var mənim. Keçi deyər, mənim adım Əbdül Kərimdi, dərim qavallara çəkiləndi. Qannı-qannı qayalarım var mənim, şeytan-şeytan balalarım var mənim. Üç ay qış, deer, bu quri dağlar mənim yerim, Xuda Kərimdi [S.28].

MARAQLI ƏHVALATLAR

Pəhləvan Qulu

Hazırda İsmayılı rayonunun Əhən kəndinin bulağının üstündə bir neçə yekə çay daşı qoyulub. Deyilənə görə, bu daşlar əhənlə pəhləvan Qulu tərəfindən bura gətirilib. Həmin daşları 10-12 adam zorla qaldıra bilər.

Birinci əhvalat

1916-cı ildə Şuşa qalasına bir erməni pəhləvan gəlir ki, ya 400 qızıl onluq verin, ya da mənimlə güləşməyə bir pəhləvan verməlisiniz. Şuşa bəylərindən olan Soltan bəy deyir ki, adam tapaq, tapmasaq, pulu verərik. Bu xəbər bütün Qarabağa yayılır. Bu vaxt Şuşada yaşayan Abdul adlı bir lahıç gəlib Soltan bəyə deyir, mən bir pəhləvan gətirərəm ki, bu gavurun qabağına çıxar və qalib gələr. Onda Soltan bəy çarıqçı Abdula deyir ki, getsin gətirsin. Abdul gəlir Lahıçın yaxınlığındakı Əhən kəndinə, pəhləvan Qulunu, zurnaçı Heydəri və təbilçi Paşanı götürüb Şuşaya

aparır. Gəlib çıxırlar Soltan bəyin yanına. O, pəhləvan Qulunu görəndə deyir ki, bu çəlimsiz adam o erməni dığası ilə necə bacaracaq? Bu bizi pərt edəcək. Abdul deyir ki, onun ayağında çarırq, üzü saqqallı və özü də yorğun olduğuna baxmayın, Allah qoysa, qalib gələcək, verəcək erməninin qoltuğuna xoruzunu. Onda deyərsən ki, bu bir şiri-xudadır. Soltan bəy razılaşır və tapşır ki, Qulunu hamama aparsınlar, yaxşıca geyindirsinlər və yedirtsinlər. Udsa da, uduzsa da ona yaxşı baxın. O, Abdula pul da verir. Nə isə Qulunu yaxşıca hamamladıb geyindirəndən sonra şəhərə çıxarırlar, gəlib çıxırlar bazara. Zurnaçı Heydər çalır, Qulu da oynayır. Erməni pəhləvan da gəlib bunlara baxır. Bunu görəndə Heydər Quluya deyir ki, bu pəhləvan köpəyoğlu qəvi bir şeydir. Qulu da deyir ki inşallah sabah hər şey məlum olacaq. Bəli, səhər hamı Cıdır düzünə – bir tərəfdə ermənilər, o biri tərəfdə müsəlmanlar yığışırlar. Heydər zurnanı çalır, Paşa təbili döyəcəyir, meydanın da bir başında Qulu, o biri başında erməni pəhləvan durub bir-birinə baxırlar. Erməni pəhləvan gərdiş edir, atılıb düşür, pəhləvan Qulu isə alınının ətinə gözlərinin üstünə tökür, əvvəlcə boynunu, sonra isə qollarını və sinəsini motal kimi şişirdir. Hamı mat-məttəl qalır, elə bil meydanda bir kərgədan dayanıbmış. Pəhləvanlar yaxınlaşıb əl-ələ görüşürlər. Bu vaxt Heydər zurna dili ilə Quludan soruşur ki, necədir, ay Qulu? Qulu cavab verir ki, bu bir çürük qozdur. İkinci dəfə tutaşanda pəhləvan Qulu sağ ayağını yerə dirəyib sol ayağı ilə meydanda bir şırım açır. Erməni pəhləvana deyir ki, gəl o 400 qızıtlı verək, güləşməyə, sən çıx get. Erməniyə elə gəlir ki, Qulu qorxur. Odur ki, deyir, səni çürümüş qovuna döndərəcəyəm. Və yenə başlayırlar güləşməyə. Pəhləvan Qulu bir əli ilə erməninin qarnından, o biri əli ilə isə çənəsindən yapışıb elə əlləri üstə aparıb qoyur onu Soltan bəyin qabağına ki, bunu sənə hədiyyə gətirmişəm. Onun bu hərəkəti hər kəsin xoşuna gəlir və ona xələt verirlər. Qarabağ bəyləri ona puldan əlavə 10 inək, 5 camış, iki at bağışlayırlar. Bir dəstə adam pəhləvan Qulunu düz Əhənə qədər

ötürüb qayıdırlar. Bununla da Qulu kasıblıqdan çıxır və özünə yaxşı ev-eşik edir.

İkinci əhvalat

Pəhləvan Qulu bir dəfə də kəndçiləri ilə bir yerdə ayı ovuna gedirlər. Birdən qəfildən ayı adamlardan birini yaxalayır və boğmağa başlayır. Bu məqamda Qulu qorxmadan ayıya yaxınlaşır, gətirdiyi kəndiri başına salıb bağlayır və kəndə gətirir. Hətta deyilənə görə, ayını ayaq tərəfdən başlayaraq onu iki yerə şaq-qalayır. Qulunun həmkəndlisi də xilas olur.

Üçüncü əhvalat

Bir pəhləvan Əhən kəndinə gəlir ki, pəhləvan Qulu ilə gü-ləşsin və əgər udsa, 100 manat alacaq, uduzsa, 100 manat verə-cək. Təsadüfən ona rast gələn Qulu tanışlıq vermədən onu evinə aparır. Axşam onlarda qalan pəhləvan səhər durub başmaqlarını axtarır. Evdəkilər damın altındakı tirin altına qoyulmuş başmaq-ları göstərirlər. Qonaq soruşur ki, bunu kim qoyub bura? Arvad deyir ki, ərim. Onda pəhləvan deyir ki, get ərinə de ki, gəlib başmaqlarımı versin. Bu vaxt pəhləvan Qulu girir içəri. Pəhlə-van təklif edir ki, bir güc versin, özü götürsün. O da cavab verir ki, bu, onun pəhləvan işi deyil. Pəhləvan Qulu əlini atıb onun ayaqqabılarını verir və deyir ki, mən hələ heç pəhləvan deyiləm, gör indi pəhləvan Quluda nə qədər güc olar?! Amma sonra Qulu özünü tanıdır, gələn pəhləvan 100 manatı ona uzadır və söz verir ki, bir daha onu narahat etməyəcək. Qulu bu pulu qəbul etmir, onu qucaqlayıb yola salır.

Dördüncü əhvalat

Müdrü kəndində Məhəmməd adlı bir pəhləvan olubmuş. Bu, ucaboylu, enlikürəkli və çox güclü bir pəhləvan imiş. Hə-

mişə bayramlarda Lahıca gələr, daş oynadar, bir-iki adamla güləşər, sonra qayıdıb gedərdi. Yenə bir Novruz bayramında kəndə gələn Məhəmməd deyir ki, indi o, kəndə qayıdacaq, Girdimançayı keçəndə qabağına kim çıxsa, onunla güləşəcək, uduzsa, atını və sür papağını ona verəcək. Yox, əgər udsa, kim olsa, onu lüt eləyib yola salacaq. Həmin gün pəhləvan Qulu da Bağəli kəndinə ot gətirməyə gedibmiş. Məhəmmədi də Lahıca da bir az yubadırlar ki, çayın qırağında pəhləvan Qulu ilə üz-üzə gəlsin, onunla güləşsin. Pəhləvan Qulunun da qoca vaxtları imiş. Məhəmməd onu tanımırımı və ona deyir ki, mən and içmişəm ki, kim çayı keçəndə qarşıma çıxsa, onunla güləşəcəm, uduzsam, atımı və sür papağını ona verəcəm, yox, əgər udsam, kim olsa, onu lüt eləyib yola salacağam. Qulu deyir:

– Ay oğul, mən qocalıb əldən-ayaqdan düşmüşəm, get özünə tay tap, güləş. Belə hətərən-pətərən danışıb məni qorxutma. Qocalığımdan istifadə edib məni rüsvay etmə.

Məhəmməd razı olmur və sözündən dönməyəcəyini bildirir:

– A kişi, mən sözümdən dönən deyiləm, qorxma, səni elə yıxacağam ki, heç tükün də inciməyəcək. Elə bu öküzlərini aparacağam.

Pəhləvan Qulu əlini ona uzadır və deyir ki, ona ayağa qalxmaqda kömək eləsin. Məhəmməd əlini ona verəndə Qulu onun əlini barmaqları sınana qədər elə sıxır ki, Məhəmməd qışqırır və ağrıdan qıç olub yerə sərilir. Pəhləvan Qulu onun papağını qoyur başına və atını da minib gedir. Haçandan-haçana özünə gələn Məhəmməd yanında olan dostu lahıç Novruzdən soruşur ki, bu qoca kimdir? Novruz cavab verir ki, əhənlə Pəhləvan Qulu. Bunu eşidən Məhəmməd başlayır çay boyu pəhləvan Qulunun dalınca qaçmağa. Ona çatır və başlayır ondan üzrxahlıq etməyə:

– Mən sənə sağ olduğunu bilmirdim, atım da, papağım da sənə halaldır, amma məni bu hərəkətimə görə bağışla.

Pəhləvan Qulu cavab verir ki, oğul, heç vaxt unutma ki, əldən üstün olar. İndi bu atın, bu da papağın, götür get!

Məhəmməd əvvəl qəbul etmək istəmir, amma pəhləvan Qulu deyir ki, qəbul etməsə, onu bağışlamaz. Məhəmməd o gündən söz verir ki, bir daha pəhləvanlıq etməyəcək [S.10].

***

Lahıca Hacı Dadaş addı çox varrı adam olub. İki nəfər onun yanına gəlib (hərəsi 100 kiloqrammış), bir at yükü mis, bir aylıq borc alıb gedillər başqa şəhərə alverə. Mahaçxalada aparıb qumara qoyullar. Gəlib hacıya xəbər verillər ki, hacı mis də getdi, atda (Hacının 500 ticarət atı olub. Lahıca misgərlik sənəti çox inkişaf edib. Buna çarvadar ticarətçiliyi deyilirdi). Hacı der, mən olara bir ay vaxt vermişəm. Ay tamam olanda gətirib borcumu verəllər. Bılar ay tamam olannan sora gəllər. Hacı bılara xəbər göndərir ki, mayanı gətirin, qazanc sizin olsun. Bılar der, uduzmuşux, yoxdu. Hacın üç mərtəbəli binası var idi. Birinci mərtəbə dussaxxana idi. Hacı der, aparın oları salın otağa (dustağa). Evin qabağında (dussaxlar olan tərəfdən) hacın yaxşı bir bağı var idi. Hər dəfə bı bağa çıxardı. Bir dəfə də bağa çıxmışdı (İndi həmən ev muzey tərəfindən mühafizə olunur. Əvvəllər banisa olub). Baxır, görür ki, dustaxlar oxıyıllar. Qulaq asır, görür ki, oların biri bı başda, biri də o başda bir-birinə der:

Birincisi: Ey qaşı kəman əbry, çox çərxi fırlatma,

İkincisi der: Kimlər ki fırlatdı, axırda cırıldıtdı.

Hacı bı söhbətdən öz payın götürür. Çıxır yuxarı, der, çağırın oları gəlsin. Hacının bir piseri (uçot edəni A.Ə.) olur (Hacının ikiqat mühasibət kitabı var idi. Ticarəti xeyli geniş idi). Deer ki, həriflərə deginə gəlsin. Dedi: sizə bir aylıq icazə vermişdim, bir ay ötür. Verin sizə verdiyim mayanı. Bılar bir-birlərinə baxıllar. Dellər, hacı, dediy axı, pul yoxdı, uduzmuşux. Der. bəs səhərdən axşama kimi nə dersuz bir biruzə? Dellər, heş nə demirik. Hacı çox deyənnən sora bılar der ki, hacı söz ver ki, bizə heş

nə eləməsən, deyək! Hacı söz verir. Dellər, sənə deerdik ki, nə tutub salmısan bizi bira, səni kimilər çox gəlib bı dünyaya. Hacı qayıdıb piserə der ki, xət çək oların borcuun üssünnən. Hacı bılara yenidən borc evrir, deer, gedin alveruzu edin [S.20].

***

Aşiq Şakirin bir bibisi qızı olub. Qonşunun da bir oğlu var idi. Bı qız oğlan anasına deb ki, ay ana, məni oğluna al. Ana da qızı oğluna tərif edir. Gədə der, ana o bizə lazım dör. Der, yox, gərək alasan. Nəysə, ana qızı alır oğluna. Axşam gördü ki, yuxarı evdə qiyamatdı. Durdu baxdı. Arvad dedi: Niyə savaşursuz? Qız dayı da qızıdır. Birin oğluna vuranda, beşin də arvada vırır.

Bir başua, beş anua,
Kəllə-bokus vurdu gəlin.
Şəmsiz evdə nurdu gəlin.
Qab-qaşığı yığdı gəlin.
Qulluğa buyurdu gəlin.
Mərifətdə yoxdu tayı,
Laldı, kardı, kordı gəlin.
Dindirirsən şillağ atır,
Elə bil ayğırdı gəlin.
Oğlan getdi məhkəməyə.
Gəlin qaldı dəyə-döyə [S.22].

***

Ye rah Seyfulla Nəcim numlu ye mısfürüş bırafdan ba qul Şamoxirə dihoni. Bi ye dihi Seyfullomərd xışdana vese seyidhon ruşunbıdoran. Rah dür bebiran görəsi şəngum ba mundan bı Dəmirçi. Şəngüm səhibxuna bafan bə Seyfulla Nəcim ki, pəs ərüs-mun homileyi, amo bıxosdənim dunim ki, eli gedeyi yo kileyi. Seyfulla Nəcimiş bamundan ki, çı güyü. Bafan ki, gü bə ərüs biyo ve püşomun ye rah buro biyo. Homilə ərüs umoran bəgirəş-

dan. Seyfulla Nəcim fikir bı soxdan, bafan ki, valloh a umoran bı gedə xunöyi, a rafdan bə kilə. Səbhini Seyfulla Nəcim bı dər moran bırafdan bə üzgə dih. Əz in hodisə 5-6 moh bəgirəşdan. Seyfulla Nəcim əsər bə nüg umoran bon dih. Bon xuna ki, Seyfulla Nəcim munda bire, səhibi təcili umoran ki, pəs ağa seyid be tı umun qurbun boşim. Bısdəni çı bire: ərüsmuna əkizə eli bı –ye gedeyi ye kile. Diyə bə Seyfulla Nəcim çı hırmət çı izzət, çı poy, çı baxşış. Özömiş bon dih Seyfulla Nəcimə ə biyor nədə-rordond [S.38].

Tərcüməsi. Seyfulla Nəcim Şamaxıya gedir, yol uzaq olduğuna görə bir kənddə qalmalı olur. Qaldığı evdə onu seyid kimi qəbul edirlər. Bu evdəki gəlin də hamilə imiş. Ondan xahiş edirlər ki, desin görək bu gəlinin oğlu, yoxsa qızımı olacaq? Seyfulla kişi deyir ki, qoy gəlin gəlsin bir otağın bu başına, bir də o başına getsin. Seyfulla kişi vəziyyətdən çıxmaq üçün deyir ki, gəlməyindən oğlana oxşayır, getməyindən qıza. Seyfulla kişi səhərisi gün qayıdır Lahıca və 5-6 ay sonra həmin kəndə yolu düşür. Kəndə gələn kimi bir il əvvəl qonaq qaldığı həmin evin sahibi gəlib onun ayağına düşür ki, seyid, cəddinə qurban olaq. Sən gedəndən sonra gəlinimizin əkiz uşaqları oldu – bir qız və bir oğlan. Gələn Seyfulla kişiyə pay, bəxşış gətirir. Bu gün də həmin kənddə Seyfulla kişini xatırlayırlar.

***

Bı Ləyij xeyirxoha mərdun qe bire. Əz üşun yeki Höc Məлло hüseyin bı. Ye rah bə diran ki, ve küçə ye mərd bırafdan. Mərdiş cavan bəbiran. Nəzik bəbiran bı Höc Məлло Hüseyin, bafan ki, əgər fələ koriyi hısdı, sozi. Çəm məhəli kori ni ,ba xuneyiş nuni nısdı. Höc Məлло Hüseyin bərdan inə ba xuna. Bə həyotə bi ye tərəfi ızım bəbiran, bafan ki, vəy un ızım biyor vəki ben sər həyot. Un cavoniş çiləm ki, Höc Məлло hüseyin güfdire vəki-ran ızımə. Varasdə bədə Höc Məлло Hüseyin qiyə bızəran püli-rə bıdoran. Səbhini avoz Höc Məлло Hüseyin bə diran ki un deydini

cavon qe pəjmürdə bırafıdan, bısdan ki, kori nısdı. Qiyə bızəran avoz ürə bafan ki, pəs un deydini ızımhona göyi xub ni, vəy hə vəki bə əvvəlin göyi. Cavon fikir bısoxdan ki, çora ni, pülüş na tı in kora soxdəni. Vəyıfıdan Höc Məllö Hüseyn kiləm güfdire çunun bısoxdan. Höc Məllö Hüseyn ə sər bənüg bədordan mərdə pülirə bıdoran. Cavon məhtəl bamundan ben kor, səbəbirə xəbər vəyıfıdan ə Höc Məllö Hüseyn. Üyiş bafan ki, bısdəni man un pülə hə çininiş mı dorum be tı. Amö man xocdum ki, tı zəhmət kəşi. Pülə ve həlöla raha vö bı dəs biyonu [S.12].

Tərcüməsi. Lahıca xeyirxah kişilər çox idi. Bunlardan biri də Hacı Molla Hüseyn idi. Bir gün o görür ki, küçə ilə cavan bir oğlan dilxor halda keçir. Həmin cavan yaxınlaşır Hacıya və ondan fəhlə işi istəyir və deyir ki, ailəsi acdır. Hacı onu həyətinə gətirir, bir qalaq odunu bu başdan o başa daşmasını istəyir. Cavan işi görüb qurtarır və pulunu alıb gedir. Səhərisi yenə həmin cavanı küçədən keçərkən həyəətə çağırır, ona odunları əvvəlki yerinə daşmasını tapşırır. Bununla Hacı demək istəyir ki, pulu ancaq zəhmət çəkib qazananda halal olur.

LƏTİFƏLƏR

Bəhlul Danəndə

Bəhlul Danəndə doğrudan da, Bəhlul Danəndə olub. Bir gün görür ki, iki nəfər qonşu bir-birinən savaşıır. Gedir görür ki, torpaq üssündə. Bı qonşu deyir ki, bıra mənimdi, bı biri qonşu deyir ki, bıra mənimdi. Az qala bunlar bir-birini vırıb öldürsünər. Yaxınlaşır der mən tey edərəm sizün davuzu. Qulağın qoyur torpağın üssünə. Qalxır der, torpax mənə dedi ki, onlara deginən ki, onlar mənim üssümdə vuruşmasınar, mən onlarınki dörəm, onlar mənimkidi [S.33].

Kəl Niyyyət haqqında (Qırx pəhləvanın nağılı)

Şah oğlu Şah Abbas Kəl Niyyyətin atasını öziçün köməhçi saxlır. Bir günnərim şah qəzəblənir. Əmr edir ki, nə qədər arvad var, dara çəhsinnər. Kəl Niyyyətin atası bını sakitdəşdirir. Deer, atoun qırx pəhləvanı var idi. Qırx pəhləvan, hər gecə, üç gecədən bir, otuz doqquz pəhləvan yox olur. Təhcə mən qalmışdım. Bir gecə gördüm ki, darvaza döyülür. Durub tumançax (alt pal-tarnan) gedirdim darvaziya. Arvad məni tutdu. Dedi, ə kişi, hara gedirsən? Otuz doqquz pəhləvan yox olub. Dedi, geyinib getsən, daha da şad olacax. Düşmannan da dayi də yaxşı vuruşarsan. Atu min get qabağa. Darvazanı aşdım. Gördüm bir oğlan at üstə oturub. Dedi, gəl dalımca. Şəhərdən çıxdıx getdik. Bir qədər gedənnən sora gördüm bı adam məni ölümə aparır. Daldan bına bir ox tuşdadım. Dedi, məni milçək hesab etdin. Bir az getdim, bına bir kürz vurdum. Dedi, ə, zalım oğlu, bıra zarafat yeri döül. Çö-rülərəm əngüvi ayıraram. Mat qaldım. Bir az getdik, mına bir qı-linc çaldım. Dedi, səni bölərəm, biri məğribə düşər, biri məşriğə. Fəndim qutardı. Gedib bir qəlin meşəyə girdik. Atı bağladıx. Mənə dedi ki, oğlan, mənim müddəam var burada. Onu öldür-məliyəm. Məni üç kərəm gözzə. Bı tullanan kimi mən də mağa-riyə girdim, ikimiz onu öldürdük. Çıxdıx çölə, məni kahıdan tul-ladı. Çıxdıx. Dedi, əmi oğlu, dedi, intiqamımı aldım. Büyünnən sora mənə də ömr lazım deyil. Dedi: mənə naməhrəm adam əli dəyməyib. Dedi ona da, getdi. Dedi, Kəl niyyət də həmən Kəl Niyyyətdir (yəni, həmən kişinin oğludur – A.Ə.). Sən isə həmən arvaddansan. Söyləyicinin əlavəsi: Kəl Niyyyət şahın pəhləvanı olur. Onun atası da şahın yanında köməhçi olur [S.33].

Qulu Şeyda lətifələri (lahıcca)

Ye ruz Quli doyi ə Əhən umorən bire, dire ki, ba rukərə Cəfələ Quləli ve duto ödəmin sanq vəyıfdənün. İn honiş bı xos-dənund ki, Quidoyi iş ben hon dəs rasunu. Quli doyi xəbər və-yıfdan ki, in sanq be ançıyi. Uşuniş bafan ki, pəs İzzətulla mərd mırde beyi bərdənim bı sər məzor. Quli doyi zü umoran, kümək bısoxdan ben hon. Quli doyi varasdə bədə umoran bı Ləyij. Bı darun dih bə diran ki, İzzətullo nişde bə bışö xune xışdan. Diyə hiç çiyi na bafan, vöyəşdən ki, ə İzzətullo vax yə bıra bı sər məzor be qəbir tı sanq vordan Quləli, ürə təhvl vəy [S.38].

Tərcüməsi. Bir gün Qulu Əhəndən gəlirmiş. Yolu Kəfələdən keçirmiş. Baxır ki, Quləli adında kişi və iki nəfər də onunla birlikdə maşına daş yükləyirlər. Qulu da soruşur ki, nə xəbərdir? Onlar da cavab verirlər ki, bəs İzzətulla kişi ölüb, onun qəbri üçün daş aparırıq. Qulu da tez yaxınlaşır, onlara kömək edir. Bundan sonra Qulu kəndə gəlir, yolda görür ki, İzzətulla kişi oturub öz qapılarında. Başa düşür ki, buna daşla bağlı yalan deyiblər. Tez İzzətulla kişiyyə deyir ki, ə, İzzətulla, dur get qəbiristanlığa, qəbrin üçün daş gətirirlər, onu təhvil al.

Bərəkəti yoxdur

Orta məktəb direktoru çağırır ona der ki, ay Qulu dayı, sənin uşaxların dərşini oxumur. Der, oxuyur. Der, oxumur! Qayıdır məktəb direktoruna der ki, oğlannarımı çox danniram ki, niyə dərşə fikir vermirsən? Uşaxlarım da der ki, ay ata, çox oxuyurux, ancaq bir “pismillah” sözü olmadığı üçün yadda qalmır. Oxuduqlarının bərəkəti yoxdur.

***

Quli şəlinən gedib gələrdi (əhən) kətdərə. Şey-şüy gətirərdi. Bir dəfə mən ona dedim ki (Qurban dayı – A.Ə.), ay Quli dayı, elə camatın arasınan gedib-gəlsənə. Der, ayə şələ belimdə hə-rəsi beş dəqiqə saxlayacaq, mən ona davam gətirə bilərəm? Elə sizün əliüzdən qaçıram mən. Qoy elə sizdən uzax gəzim.

***

Yaxşı hazırcavab kişi olub. Onun atası da elə olub. Çarux tikən olub. Çarığı tikillər, sora aparıllar Bakıya satmağa. Karvansarada lotilər düşüllər bınnarın üssünə. Oturullar, ay əmi, bı binin tay dör. Demə tay-tay lotilər ötürüllər bir-birinə. Axırda kişi baxıb görür çarıxlardan bir xeylisi, yüz-yüz əlli yoxdu. Qayıdır oğlına (Quliyə) der a bala, qırx ildi çarix tikirih ançax cüt-dəməyin bilməmişih, heç olmasa bırdə gəlib öyrəndih. Hazırcavablıx nəsilliyən olub olarda.

***

Pambığa aparıllar işdətməyə. Müharibə dövrüdü. Der ki, ə kişi gedəh pambığ yığmağa. Der, o pambığı əkəndə mənə məsləhət eləmişdin, adamua görə əkəydin də. Bəlkə heç Qulu Şeyda yox idi dünyada.

***

Qulini aparıllar zavoda. Hə, dellər ki, bu dəmiri götür o dəmiri qoy, o dəmiri götür bı dəmiri qoy. Der nə? Ə, mən pəhlivan dörəm ki. Pəhlivan olsam elə kətdə pəhlivannıx eləyərdim də! İşdəmir.

***

Quli Şeyda çox hazırcavab adam idi. O söz üçün mətəl qalan adam dördü. Onun lətifələri hələ yüz ildən sorada deyiləcəh. Bı dəfə bıra işiğ çəkələndə, deellər Quli dayı bütün qapılar işiğ çəhdidir, sən niyə çəhmirsən? Der, a bala, 124 min Peyğəmbəri

elə bı lampa öldirmiyib, qoy elə məni də öldürsün (yəni, indiyə-dək bütün aləm bu lampadan istifadə edib, ömrünü başa verib – A.Ə.). Der, ay Qulu dayı, olmaz, gərəh evdə işiğ olsun. Der, o nə tər lampadı ki, özü birdadı, xodı Mingəçevirdə? Bəlkə gecə yarısı söndü, mən havaxt ora çatım, oni yandırım, evdə işiğ olsun?! [S.28].

Bu qardan gələn il də yağacaq

Bir gün qış vaxtı Qulu dayının bizim həyəətə qəfildən girdiyini gördüm. O, bizim həyəətə ancaq nəşə satmaq üçün gəlirdi. Bir də nisyəsini almağa. Qulu dayının kişi olan həyətdə alveri olmazdı. Birdən atamı eyvanda oturmuş görəndə bir az çaşan kimi oldu və elə o dəqiqə həyətdən çıxmaq istədi. Atam onu çay içməyə çağırdı, amma o getməyə tələsdi. Atam soruşdu ki, bəs belə tələsik nə işin vardı ki? Qulu dayı cavabında: “Heç, gəldim ki, deyəm gələn il builki qardan bir də yağacaq” [S.26].

Südünü özün içərsən¹

Balakərim adlı bir nəfərdən eşşək alır. Yiyəsi eşşəyini o qədər tərifləyir ki, Qulu az qalır çalıb-oynasın.

Qulu ertəsi gün dəyirmanı buğda aparır. Qayıdanda arxadan keçməli olur. Arxın ortasında eşşək birdən suya oturur. Qulu nə qədər əlləşirsə, uzunqulağı sudan çıxara bilmir. Un xəmirə dönür. Cin atına minən Qulu eşşəyi qabağına qatıb döyə-döyə Balakərimgilə gəlir:

– Ay kişi, mənə camış lazım deyil. Haramla da aram yoxdur. Gətirdim ki, sağıb südünü özün içərsən.

---

¹ Bu mətnlər “Qulu Şeydanın lətifələri” (Toplayanı: Ə.Kərimli. Bakı: 2003, 54 səh.) kitabından götürülmüşdür.

Vay halına, Hitler

Qulunu ordu sıralarına çağırırlar. Hərbi paltarını qoltuğuna vurub evə gəlir. Geyinib güzgünün qabağına keçir. Bir özünə baxır, bir əynindəki paltara, deyir:

– Dədən ölsün, Hitler, gör üstünə kim gəlir.

Yenə beş-altısı olsaydı

Qonşu kənddə bir nəfər rəhmətə gedir. Qulunun dalınca adam göndərilər. Qulu soruşur:

– Rəhmətə gedən neçə nəfərdir?

– Bir.

Qulu başını oynada-oynada:

– Yox, qardaş, getməyə dəyməz. Yenə beş-altısı olsaydı, dərd yarı idi.

Sən əziyyət çəkmə

Qulu Şeyda bir müddət süd satmaqla dolanır. Onu mömin və təmiz adam kimi tanıyan papaqçı Əbdül süd alanda Qulu soruşur:

– Əbdül kişi, sirr deyilsə, nə bişirəcəksən?

– Ürəyim yayma istəyir.

– Lap yaxşı, amma bişirəndə su qatma, nə qədər lazımdır-sa özüm əlavə etmişəm.

Həngamə

Qonşunun iti Qulugilin qatığını içir. Arvadı da iki ayağını bir başmağa dirəyir ki, gərək iti öldürəsən. Qulu görür ki, arvad yaman yerdə haqlayıb. Deyir:

– Arvad, bu uzun həngamədir. Tutaq ki, gecənin bir aləmində qatığı içməyə gələn iti güllə ilə vurdum. İtin yiyəsi də tüfənglə yüyürdü üstümə ki, it oğlu, it, mənim itimi niyə öldürmüşən? Tənbəllik eləməyib qoşalülənin o biri gözünü də boşaltdım kişinin kəlləsinə, o da canını tapşırırdı sənə! Səsə camaat gələcək. Mən qaçacağam meşəyə. İndi təsəvvür et ki, mən meşədə, burada da camaat hayıfımı səndən alır. Vur ki, vurasan. Hə, bu boyda həngaməyə razısansa, iti bu saat o dünyalıq eləyim.

Qulunun danışığından qorxuya düşən arvad:

– Yox, ay kişi, Allah eləməsin, sən nə danışırsan?!

Qulu dərindən nəfəs alıb razılıqla deyir:

– Dedim axı, arvad, bu uzun həngamədir.

Əsa

Qulu Şeydanın tez-tez üzlü və hədsiz dərəcədə pinti qonağı olurmuş. Qonağın da bir şəkəri vardı. Hər dəfə yuxarı kəndlərdən enib Lahıca qalanda əvvəlcə Qulunun qapısını döyüb əlindəki əsanı Qulugildə qoyar, alverini qurtarandan sonra özünü verərmiş Qulugilə ki, bəs əsanın dalınca gəlmişəm. Dəvət gözləmədən evə qalxanda Qulu da qalırmiş içi qırıla-qırıla. Yağışlı günlərin birində Qulunun qapısı döyülür. Qulu çıxıb götürür ki, zəhləsi getmiş kəsdirib qapını. Qonaq deyir:

– Qoy əsam qalsın sizdə, qayıdanda götürərəm.

Qulu özünü saxlaya bilmir:

– Bilirsən, qardaş, yağış yağır, küçələr də sürüşkəndir, yıxılıb eləyərsən, əsan qalar yiyəsiz. Allah xatirinə, ağacını da özünlə götür.

Qonaq o gedən, bu gedən, bir də Qulunun həyətinə yaxın düşür.

Fərqi bilmirsənsə...

Qulu satmaq üçün bazara xoruz aparırmış. Yolda kimya müəllimi ilə rastlaşır. Salam-kələmdən sonra müəllim Quludan xoruzu neçəyə satdığını soruşur. Qulu qiymət deyir. Müəllim dodaq büzür:

- Nə danışırsan, Qulu. Bu pula iki kilo camış əti alaram.
- Heyif cibindəki diplomdan, – deyə Qulu təəssüflənir.
- Sən ki, xoruz əti ilə camış əti arasındakı fərqi bilmirsən, onda mislə qızılı necə ayırd edirsən?

Kim əkib, o da yığsın

Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibinin göstərişi ilə dağ kəndlərinin sakinləri Ağsu, Kürdəmir, Göyçay və Ucar rayonlarında pambıq yığımına səfərbər edilir. Ömründə pambıq yığmayan Qulunun da adı siyahıya düşür. Qulu “Məndən pambıq yığan olmaz” – deyib yaxasını kənara çəkir. Söz-söhbət böyüyür, birinci katib Qulunu yanına çağırır, niyə boyun qaçırdığını soruşur.

Qulu deyir:

- Xahiş edirəm ki, bircə sualıma cavab verəsən. Pambığı əkəndə mənimlə məsləhətləşmişdiniz?

Katib təkəbbürlə:

- Sən kimsən ki, səninlə məsləhətləşəydik.

Qulu:

- Tanımırsan, Şeyda oğlu Quluyam?! Bir halda ki, mənimlə məsləhətləşməyi şəninə sığıdırmırsan, onda get özün yığ.

Hamam oğrusu

İsmayılı rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işdən çıxarılanda yaşadığı dövlət evinin hamamının kaşısını da sökdürüb Dəvəçiyə apardıdır. Bunu eşidən Qulu deyir:

– Vallah, bu vaxta kimi çox oğru görmüşəm, hamam oğrusuna ilk dəfə rast gəlirəm.

Bir qoduğum artıqdır

Partiya Komitəsinin katibi Lahıca galir və klubda camaat qarşısında çıxış edir. Uzun-uzadı nitqdən sonra hədə-qorxu ilə deyir ki, kimin normadan artıq heyvanı varsa hamısını dövlətə təhvil verməlidir.

Danışan çox olur, hamı birinci katibin bu fikrini alqışlayır. Qulu dözməyib söz istəyir. Üzünü katibə tutub deyir:

– Yoldaş katib, mənim vur-tut bir uzunqulağım var. Bəxtimizdən o da bu yaxınlarda bala doğub. Qoduq karınıza gələrsə, sözüm yox, günü bu gün təhvil verim.

Günah toyuqdadır

Qəsəbə sovetinin sədri bir gün Qulu Şeydanı yanına çağırıdırıb narazı-narazı deyir:

– Belə olmaz axı, ay Qulu. Dövlətə altmış yumurta borclusan. Niyə vermirsən?

Qulu deyir:

– Hörmətli sədr, cəmi bir toyuğum var, o da özünü öldürsə gündə bir dənədən artıq yumurtlaya bilməz. İndi sözün nədir, toyuğun işini mən görməliyəm?

Bəxtimiz gətirib

Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibinin qəbuluna gələn Qulu kəndə su çəkmək üçün pul ayrılmasını xahiş edir.

Nə pul, – deyə katib hirsələnir. “Sizin olan-qalan suyunuzu da kəsmək lazımdır”.

Qulu başlayır şükür etməyə. Katib bunun səbəbini soruşur. Qulu cavabında deyir:

– Bəxtimiz gətirib ki, birinci katibsən. Gücün də yalnız suya çatır. Allah eləməmiş, bir az böyüsəydin çörəyimizi də kəsərdin.

Bu necə lampadır?

Altmışınçı illərdə Lahıca elektrik işığı çəkirlər. Növbə Qulu ilə çatır. Lakin Qulu etiraz edir. Nə qədər dilə tuturlarsa, Qulu “Vallah, mən Mingəçevirə gedə bilmərəm” deyir. Elektriklər başa salırlar ki, işığı yandırmaq üçün Mingəçevirə getmək lazım deyil. Lakin Qulu inadından dönmür. Deyir:

– Bir lampanın ki, özü burda, xodu Mingəçevirdə ola, ona etibar yoxdur.

Allah vergisi

Qonşusu Məcid iri bir qazı soyutma bişirir, amma ailə üzvləri arasında bölüşdürməkdə çətinlik çəkir. Qulunu çağıdır. Qulu ağzı sulana-sulana başlayır qazı bölməyə. Başını boynu ilə bir yerdə qoparıb Məcidə uzadır. Ayaqlarının hərəsini bir oğluna verir. Qanadları qızlarındır, – deyir. Bölə-bölə yumşaq tikələrdən də öz ağzına atır. Axırda qalır qazın quru qafası, onu da Məcidin arvadına verir. Bu bölgüdən ev sahibinin narazı qaldığını görüb deyir:

– Mısmırığıni niyə sallamısan? Bundan ədalətli bölgü olar?! De görüm, bu evin başçısı kimdir? Sən! Demək, qazın başı sənindir. Ayaqlarını oğlanlarına verdim ki, arxayın ol, sən gözünü yuman kimi onlar da qıçlarını qatlayıb oturacaqlar evdə. Evinə yiyəlik edəcəklər. Paylarına qanad düşən qızların qu quşu kimi uçub gedəcəklər ər evinə. Qafası da arvadına ona görə məsləhət gördüm ki, arvad quru qəfəs kimi şeydir. İstədiyən vaxt qol-qabırğasını sındırıb dədəsigilə yola sal.

Məcidiñ qaşqabağı açılır:

– Afərin, Qulu. Vallah, mən mühasibliyimlə qazı bölə bil-məzdim. Bu məharət səndə hardan?

Qulu fəxrlə:

– Allah vergisidir, – deyir.

Demədim ki, çimizdir

Qulu Şeyda çörək pulu qazanmaq üçün Ağsunun Pırhəsənli kəndinə gəlir. Ömründə taxıl biçmədiyi üçün günortayadək cəmi bir neçə dərz bağlaya bilir. Bir yandan səriştəsizlik, bir yandan da isti dağ adamı Qulunun nəfəsini kəsir. Başlayır Allaha yalvarmağa: “Ulu tanrım, böyüklüyün xatirinə bir az meh əsdir”.

Çox keçmir ki, göy guruldayır, şimşək çaxır, leysan yağmağa başlayır. Qulu təpədən-dırnağa qədər islanır. Dişləri soyuqdan bir-birinə dəyəndə üzünü göyə tutub deyir: “Ay Allah, bir balaca meh istədim, demədim ki, məni çimizdir. Kəramətinə qurban olum, kranın ağzını bağla!”.

Saqqallılar qənd yeməsin?

Qulu növbəsiz qənd almaq istəyir. Növbədəkilərdən biri Quluya irad tutur:

– Ay kişi, saqqalından utanmırsan?

– Nə saqqal, saqqal salmısan? Məgər saqqalı olanlar qənd yeməməlidir? – deyə Qulu da suala cavab verir.

Rəqs etməyi öyrən

Qulu Şeyda hər dəfə Ximran kəndinə gələndə kəndin cavanları zarafatla onu dövrəyə alıb heydən düşənədək oynamağa məcbur edirlərmiş. Qulu bir dəfə Ximrandan Lahıca qayıdanda yolda bir nəfər soruşur ki, Ximrana necə getmək olar. Qulu kən-

di tanımadığı üçün nabeləd adamı o ki var məzəmmətləyir. Sonra məsləhətlə:

– Getməsən, daha yaxşıdır. Yox, belə vacibdirsə, onda kəndə çatana kimi mütləq rəqs etməyi öyrən.

Allah kərimdir

İnəyi naxırdan qayıtmadığı üçün Qulu narahat olur. Axtarmağa getmək istəyəndə arvadı qoymur:

– Ay kişi, işdən gəlmisən, yorğunsan, getmə. İnəyi tapşırıram Allaha, Allah kərimdir, Allaha pənah, Allaha şükür. Təvəkkül və Xaliq, Allah rəhimdir, inəyə heç nə olmaz.

Qulu arvadının sözünə baxır və inək qalır çöldə. Səhər inəyi axtarmağa gedir. Kəndin yaxınlığındakı dərədə canavarların inəyi parçalayıb yediyini görür və evə qayıdır. Arvad soruşur:

– Ay Qulu, inəyi tapdın?

– Bəs necə? Kərim, Şükür, Təvəkkül, Rəhim, Pənah, Xaliq də onun yanında.

Pivənin faydası

Gününü sərxoşluqda keçirən bir nəfər Qulu Şeydadan soruşur:

– Ay Qulu, pivənin faydası var?

Qulu:

– Əlbəttə, pul verib köpük alırsan, pivəsi də qalır sənə qazanc.

Minə dözən min birə də dözər

1941-ci ildə Qulu atası Şeyda ilə Bakıdan qayıdarkən Şamaxıdan Lahıcadək piyada getməli olurlar. Yolda atası möhkəm xəstələnir. Məlhəm kəndindəki Nənə bulağına çatanda vəziyyəti

tamam pisləşir. Ölüm ayağında Şeyda kişi oğlundan üzünü qibləyə çevirib “Yasin” oxumasını xahiş edir.

Qulu “Yasin” oxuyur və çox keçmir ki, atası dünyasını dəyişir. Camaat yığışib Şeydanı el adəti ilə Məlhəm kəndində dəfn edir. Amma kənd sovetinin sədri yapışır Qulunun yaxasından ki, bəs atan Şeyda öz əcəli ilə ölənə oxşamırdı. Qulu nə qədər and-aman edirsə, sədri inandıra bilmir. Əzazillikdə ad çıxaran sədr Qulunu çox incidir. Camaatın Quluya yazığı gəlir, bir təhər sədri dilə tuturlar ki, Qulunu buraxsın. Gözü sədrdən qorxan Qulu bir daha yolunu həmin kənddən salmır. Və təbii ki, atasının da məzarını ziyarət edə bilmir. Qulu onu məzəmmət edənlərə isə deyir:

– Yox, nə qədər ki, Teymurləng sağdır, mənim Məlhəmdə işim ola bilməz.

Teymurləng deyəndə Qulu kənd sovetinin sədrini nəzərdə tutmuş. Demə sədr də axsayırmış.

Bu minvalla neçə il keçir. Sədr öləndən sonra camaat Qulunu məcbur edir ki, barı indi gedib atasının məzarını ziyarət etsin. Qulu deyir:

– Minə dözən, min birə də dözər. Onsuz da bir ayağım burda, bir ayağım gordadır. Allah qoysa, o dünyada atamla da, Teymurlənglə də görüşüb hər şeyi ayırd edərik.

Bundan böyük hörmət

Günlərin birində əhənlə Əmiraslan kişi oğluna toy edir. Bütün kənd camaatını toya çağırır. Toyu Aşıq Şakir aparırmış. Aşığın oxuması adamlara o qədər xoş gəlir ki, pulu yarpaq kimi başına tökürlər. Toy sahibi də ona yaxşı hörmət edib yola salır.

Üstündən bir müddət keçəndən sonra Əmiraslan kişi dünyasını dəyişir. Yasdan sonra oğlu mollaya 2 min manat pul verir. Molla pulun azlığından gileylənir:

– Bu nədir? Yəni Aşıq Şakir qədər olmadıq?!

Bunu eşidən Qulu hirslənib deyir: “Salamaleyküm, Rəhmətullah və bərəkətuhu...”. Yəni Allah bərəkət versin.

Amma bu sözləri mollaya kar eləmir. Qulu cin atına minir:

– Əşi, Aşığı Şakir məclis aparanda mən boyda xəsis də ixtiyarsız əlini cibinə salırdı. Sən isə “Yasin”in qol-qabırğasını elə sındırdım ki, az qalırdı yediklərimiz mədəmizdə qıvcırsın. Camaat səsin onlara xoş getdiyi üçün yox, ölü yiyəsinə hörmət xatirinə məclisi qoyub qaçmırdı.

Üzüm halaldır, yoxsa haram?

Bazarda mollanın üzüm aldığı görən Qulu soruşur:

– Molla əmi, sən bilən üzüm halaldır, yoxsa haram?

Molla deyir ki, halaldır. Niyə haram olsun ki...

– Yaxşı, əgər üzüm halaldırsa, bəs suyu niyə haram sayılsın?

Molla nə cavab verəcəyini bilmir. Onun gözünü döydüyünü görən Qulu:

– Molla əmi, icazə ver, mən deyim.

– Buyur!

– Mənə elə gəlir ki, suyunu içib ayaq üstə durana kimi halaldır. Yıxılıandan sonra haram.

Erkəkdir, yoxsa dişi?

Qulu Şeyda eşşəyin belində yol gedirmiş. Yoldan keçən sürücü onu ələ salmaq məqsədilə soruşur:

– Ay Qulu, ayıb olmasın, eşşəyin erkəkdir, yoxsa dişi?

Qulu sürücünün ona sataşmaq istədiyini başa düşüb deyir:

– Vallah, düz sözümdür, onu altı ildir saxlayıram, amma erkək, ya dişi olduğu ilə maraqlanmamışam. Sənə belə çox lazımdırsa, əziyyətinə də özün çək. Hər halda tayını sən məndən yaxşı tanıyırsan.

Yaxşı ki, aran yoxdur

Qulu Şeyda satmaq üçün Ximran kəndinə bir az qənd, bir az çay aparır. Lakin güclü qar yağdığından Lahıca qayıda bilmir. Gecə balabançı Əsgərgildə qalası olur. Əsgərin anası bir qazan hədik bişirir. Qonşuları Hacıbaba da, arvadı Gülgəz də qonaq gəlirlər. Uzun qış gecəsi söhbət edə-edə başlayırlar hədik yeməyə. Mənim hədiklə aram yoxdur – deyə əvvəlcə naz edən Hacıbaba hədiyyə necə daraşır, heç nə qalmır. Hədiyyin qurtardığını görən Qulu dözə bilməyib deyir:

– Hələ hədiklə aran yoxdur, beş kasa aşırımsan. İşdir, aran olsa, nə qədər yeyərsən?

Qazancımdan keçirəm

Cavanlığında Qulu Girdiman çayını keçmək istəyənlərə kömək edir, aldığı qəpik-quruşla dolanır. Yerlilərindən biri bir dəfə başlayır Qulunun qeybətini qılmağa. Deyir, Qulu çox xəsis adamdır. Öldürsən də qəpiyindən keçən deyil. Bu sözlər Qulunun qulağına çatır. İş elə gətirir ki, həmin adamı çaydan keçirməli olur. Qulu onu çayın gur yerinə qədər aparır və Girdimanın tən ortasında dayanıb deyir ki, indi əlimi buraxacağam. Həm-kəndlisi başlayır yalvarmağa. Qulu hirsli-hirsli deyir:

– Sənə nə olub? Abbasını mənə verməyəcəksən? Keçirəm ondan!

Əziyyət çəkəcəksən

Quşçulu aşıq Hacıalı Lahıca toya gəlir. Qulu Şeyda da toyda imiş. Aşığın məlahətli səsi, məclis aparması Quluya nə qədər xoş gəlsə də, iri, yöndəmsiz gövdəsi onu bir o qədər açmır. Toy qurtarır, aşığı yola salırlar. Maşın yoluna qədər atla getmək lazım gəlir. Amma aşığı ata mindirmək müşkül iş çev-

rilir. Nəhayət, 3-4 nəfər qoluzorlu birtəhər aşığı qaldırıb atın belinə qoyur. Sağollaşarkən Hacıalı üzünü Quluya tutub soruşur:

– Ağsaqqal, mən necə aşığam?

Qulu cavabında deyir:

– Səsinə və ustalığına sözüm yoxdur. Amma nə qədər ki, o gövdənin yiyəsisən, sən də əziyyət çəkəcəksən, biz də.

Dəli səndən ağıllıdır

Bir sürücü hüzür məclisində mollalıq edən Quluya sataşmaq məqsədilə soruşur ki, Allah var, ya yox? Qulu da cavab verir ki, Allah var, şəriki yox. Lakin sürücü bu cavabla razılaşmır və başlayır mübahisə etməyə. Hamının ağıldan kəm saydığı bir nəfər Quludan icazə istəyib üzünü sürücüyə tutur:

– Sürücü işləyirsən, elə deyilmi? Atan behiştlik. Yaxşı, sən maşının sükanı arxasında niyə oturursan? Oturursan ki, maşını idarə edəsən. İdarə edəsən ki, qəza törətməsin, elədir?

– Bəli.

– Bəs, onda niyə qanmazlığına salmısan?! Sən o maşını idarə etdiyini kimi, demək, bu kainatın da sükanı arxasında oturub, onu idarə edən bir kişi var da...

Qulu “dəliyə” təşəkkür edib üzünü sürücüyə tutur:

– Mən heç bilməzdim. Dəli səndən ağıllı imiş!

Əlo deyil

Qulu evinə telefon çəkdirir. Az keçmir ki, telefona zəng gəlir. Dəstəyi Qulu götürür. Zəng edən qızı “Alo”, Alo”, – deyər qışqırır. Qulu cavabında:

– Əlo deyil, dədəndir, – deyir. Qulu hirsələ dəstəyi yerinə qoyur. Sonra arvadına deyir:

– Sən bilirsən, qızım adıma niyə səhv salıb?

Hamıya bir gözlə

Bir gözü şikəst satıcı kiçikdən böyüyə hamını çəkiddə eyni miqdarda aldadırmış. Ona irad tutanda da deyirmiş ki, mənim üçün fərqi yoxdur, hamıya bir gözlə baxıram.

Qulu Şeyda mağazadan ərzaq almağa gəlir. Adətkərdə olan satıcı ona əskik verir və başlayır şirin dilini işə salmağa:

– Qulu, məni öldürsən də camaat arasında fərq qoya bilmərəm. Mən hamıya bir gözlə baxıram.

Qulu təşəkkür edir:

– Hörmətin artıq olsun. Amma yaxşı olar ki, hamıya bir gözlə baxırsan. İki gözlə baxsaydın, onda görərdin camaatın şivənini.

Cəhənnəmdə yeri qır qazanıdır

Köhnə cibkəsənlərdən biri yasda mollalıq edən Quludan soruşur:

– Qulu dayı, siz “Yasin” oxuyanda belə bir kəlmə işlətdiniz: “Cibillən kəsirən...” Nə deməkdir?

Oxuduğunun mənasını başa düşməyən Qulu özünü itirmir:

– Bu o deməkdir ki, o dünyada cibkəsənlərin yeri cəhənnəmdə qır qazanıdır.

Harda yazıb?

Lahıca təxminən uç yüz il əvvəl tikilən məscidin günbəzini külək dağıdır. Kənd camaatı məscidi bərpa etmək üçün bir yerə toplaşib məsləhətləşir. Qəsəbə sovetinin sədri bu xeyirxah təşəbbüsə etiraz edir:

– Ay canım, böyük Lenin bizi dini qalıqlara qarşı mubariyəyə çağırır. Siz isə düşmüsüz ortalığa ki, nə var, nə var, məscidin günbəzi dağılıb.

Bunu eşidən Qulu cin atına minir:

– Ə, nə Lenin, Lenin salmısan. Lenin harda yazıb ki, Lahı-cın məscidini təmir etməyin ki, Şeyda oğlu Qulu da quran oxuya bilməsin.

Yəqin boylanmaqdadır

Qulu Şeyda hər səhər qonşunun bağının yanından keçəndə alma dərərmiş. Bu dəfə də əli dinc durmayanda qonşu görür.

– Rəhmətliyin oğlu, əziyyət çəkib mənimlə bağ salmısan ki, hər o başa-bu başa keçəndə meyvəsini dərirəsən?

Qulu and-aman edir ki, almaların heç dadına baxmır, hamısını yetim-yesirə paylayır.

Qonşu daha üstünü vurmur, sonra nə fikirləşirsə, Quludan soruşur:

– Sən bilməmiş olmazsan, de görüm mənim boyum niyə uzundur?

Qulu cavabında:

– Yəqin boylanıb ağaclara baxmaqdadır. O qədər boylanmısan ki, boyun da uzanıb, boynun da.

Hələ gülür də

Qulu xəstə uşağını həkimə aparır. Həkim körpənin hərərə-tini ölçmək istəyir. Lakin yaxın duran kimi uşaq başlayır ağla-mağa. Nəhayət, bir təhər müayinə edib, dərmanlar yazır. Qulu evə gəlir. Uşağı oxşaya-oxşaya hasasını qoltuğuna dürtür. Uşaq gülərək hasa ilə oynayır. Arvadı təəccüblə soruşur:

– A kişi, nə edirsən?

– Barmaq uzunluğunda termometri qoltuğuna qoyanda bu it oğlunun anqirtısı göyə qalxırdı. İndi bu boyda hasamı qoltu-ğuna basıram, hır-hır hırıldayır.

Ağızlarını bağlasan da

Qulu zurna çalmaq eşqinə düşür. Balabançı Səməndərə yalvar-yaxar edir ki, ona zurna çalmağı öyrətsin. Səməndər etiraz etmir, zurnasını Quluya verib deyir ki, üfürsün.

Qulu zurnanı ağızına qoyub ordunu şişirdir, gücü çatdıqca üfürür. Başa düşür ki, o girən kol deyil. Səməndərə deyir:

– Yox, qardaş, mən bu fikrimdən vaz keçdim. Başım zurnaya qarışib, çox şey yaddan çıxacaqsa, sonra öz dalımca da zurna çalan çox olacaq. Lap tutaq ki, camaatın ağızını bağladım, burnunu bağlayan deyiləm ki!..

Dördüncü katib

Rayon Partiya Komitəsində gözetçi işləyən Qulu gecələr vurulan telefon zənglərinə cavab verməli olur. Bir dəfə gecədən xeyli keçmiş Mərkəzi Komitədən zəng vururlar.

– Danışan kimdir? – deyə soruşurlar.

– Dördüncü katib, – deyə Qulu cavab verir. Məgər rayon Partiya Komitəsində dördüncü katib də olur?

– Gecə saat 4-də zəng edənə dördüncü katibdən başqa hansı axmaq cavab verər? – deyə Qulu dəstəyi yerə qoyur.

Tənbəki yox, tütün

Qulu rayon Partiya Komitəsində gözetçi işləyəndə zəng edirlər. Dəstəyi götürür:

– Eşidirəm.

– Sizi Mərkəzi Komitədən narahat edirlər. Xahiş edirik ki, tənbəki planı barədə məlumat verəsiniz?

– Biz ki tənbəki əkmirik.

– Nə vaxtdan?

– Böyük Oktyabr Sosialist inqilabından sonra.

- Yaxşı, bəs nə əkirsiniz?
- Tütün.
- Hə?! Yaxşı, deyin görüm, tütün planını neçə faiz yerinə yetirmisiniz?
- Baş üstə. Yazın ki, tütün planını 99 faiz, Zərnəva kəndində tənbəki planı isə 500 faiz yerinə yetirilib.
- Zəhmət olmasa, deyin, kimlə danışırım?
- Gecə katibi Qulu Şeyda ilə. Amma mirzə, yaddan çıxarmayın ha, tənbəki yox, tütün.

Ver dədənə

Zootexnik kolxozun danalarını axtalayırmiş. Bu vaxt Qulu Şeyda yoldan keçir... Salam verir. Zootexnik yarızarafat, yarıciddi Quluya təklif edir ki, könlü istəyirsə, danaların xayalarını götürsün. Kabab bişirib yeyər. Qulu cin atına minir:

- Apar, ver dədənə! Belə şeyləri o xoşlayandır.

Bakı yaxşı şəhərdir

Çoxdan Bakıda olmayan Qulu şəhərə gəlir və yolunu bir vaxtlar çarıq satdığı Kömürçü bazarına salır. Könlünə əncir düşür. Kiloqramı 2 manata xeyli əncir alıb yeyir. Az sonra qarnı ağrıyır. Qulu ha axtarırsa, rahatxana tapa bilmir. Yoldan keçənlərdən soruşur. Bir nəfər rahatxananın yerini göstərmək üçün 6 manat istəyir. Qulu razılaşır. Evə gələndə arvadı soruşur:

- A kişi, sən Allah, de görüm, Bakı necə şəhərdir?

Qulu:

- Arvad, Bakı yaxşı şəhərdir. Amma əncir yemək əncirin öz qiymətindən iki dəfə bahadır.

Çox ətirlənir

Qulu eşşəyin belində yol gedir. Çər dəymiş də harda peyin görürsə, xeyli iyləyir. Qulu axırda təngə gəlib başlayır uzunqulağı vurmağa. Uşaqlar soruşurlar:

- Qulu dayı, yazıq heyvanı niyə döyürsən?
- Günahkar özüdür, bu qədər də ətirlənərlər?!

Ən şirin şey

Bir məclisdə dünyada ən şirin şeyin nə olduğu haqqında mübahisə düşür. Biri deyir baldan şirin heç nə yoxdur, digəri deyir şərbət şirindir. Başqa biri deyir övlad. Xülasə, mübahisə uzanır. Qulunun fikrini bilmək istəyirdilər. Qulu deyir:

– Əsəllə şitə kərə canına xəst olsun, (yəni şit kərə canıma yayılsın) əgər yalan danışırımsa. Bu dünyada ən şirin şey əsəldir ki, əsəldir.

Hələ qurtarmamışam

Qulu Şeyda bir ximranlı ilə yol yoldaşı olur. Çənədən boş olan yol yoldaşı Şamaxıdan Lahıca qədər təxminən 4 kilometr yolda ancaq özü danışır. Quluya ağzını açmağa imkan vermir.

Üstündən xeyli keçəndən sonra onlar yenə birgə yol gedəsi olurlar. Bu dəfə Qulu onu salır çənəsinin altına. Lahıcın yaxınlığındakı Dəyirman bulağına çatanda Qulu su içmək istəyir. Qulunun əyilib su içdiyini görən yoldaşı fürsəti fota verməyə-rək nə isə demək istəyir. Amma ağzını açması ilə Qulunun onu təpiklə vurması bir olur. Ayağı ilə işarə edir ki, adam kəmhöv-sələ olmaz. Mən sözümlü qurtarmamışam.

Gələndə lüt deyildim

1946-cı ilin əvvəllərində Qaradağ daş karxanasında müqavilə ilə işləmək üçün xeyli adam səfərbər edilir. Müqavilənin şərtlərinə görə karxanadan qaçan və ya vaxtından tez çıxıb gədən şəxs məsuliyyətə cəlb edilirdi. İşin ağır olduğunu görən Qulu Şeyda Lahıca qayıdır. Onu məsuliyyətə cəlb edirlər. Məhkəmədə hakim soruşur:

– Karxanadan niyə qaçmısan?

Qulu suala sualla cavab verir:

– Möhtərəm hakim, zəhmət olmasa, deyin, mənə sir-sifətimdən pəhləvanlıq yağır?

– Bu nə sözdür? Necə yəni pəhləvanlıq?

– Möhtərəm hakim! Dədə-babadan belə eşitmişik ki, pəhləvan daş qaldırır. Mən ki, pəhləvan deyiləm.

Hakimi gülmək tutur:

– Yaxşı, pəhləvan deyilsən, bəs karxananın paltarı ilə niyə qaçmısan?

Qulu deyir:

– Möhtərəm hakim, mən karxanaya lüt getməmişdim ki, lüt qayıdam. Zəng edib soruşun. Mən deyən olmasa, o saat soyunmağa hazırım.

Qulunun hazır cavablığı hakimin xoşuna gəlir və onu buraxırlar.

Bircə çolaq çatışmır

Qulu Şeyda bir vaxtlar çox kasıb yaşayırmış. Acından gü-norta durduğu günlərin birində şam vaxtı qapıları döyülür. Qulu təşvişlə:

– Biabır olduq, yəqin qonaqdır. Yeməyə isə heç nəyimiz yoxdur.

Gələn arvadının qardaşları imiş. Qulu bir qayınlara, bir

də arvadına baxıb deyir:

– Deyəsən, bu axşam “Kar, kor, çolaq və lüt” nağılıni tamaşaya qoyacağın axı. Bircə çolağımız əskikdir. Nəslində çolaq da varsa, xəbər göndər, o da gəlsin.

O qədər rahat idi ki...

Soyuq qış günlərinin birində Qulu Şeyda Qoydan kəndinin sakini Ağahüseyn kişinin qonağı olur. Gecə Qulunu buz kimi soyuq otaqda yatızdırırlar. Səhərə kimi tir-tir əsən və diş dişinə dəyən Qulu xəstələnir. Səhər ev yiyəsi Quludan soruşur:

– Yerin narahat deyildi ki?

Qulu dişləri bir-birinə dəyə-dəyə:

– Dişlərim olmasaydı, lap yaxşı yatardım.

Yağı yağdır, köpüyü qazanc

Qulu Şeydadan soruşurlar ki, nehrə yağı yaxşıdır, yoxsa mal-qaranın piyi, yağı?

Qulu cavabında:

– Ətsiz xörək bişirirsənsə, əlbəttə, piy. Ondan heç olmazsa, ət iyi gəlir.

Həmin Qulu, həmin şələ

Qulu uzun müddət xırda alverlə dolanır. Günlərlə ərazinin Əhən, Ximran, Qoydan, Həftəsiyab, Varna kəndlərini dolaşır sac halvası, qənd, çay, meyvə satarmış. Elə buna görə də təkcə Lahıca deyil, ətraf kəndlərdə də Qulunu yaxşı tanıyırlarmış. Köhnə dostlarından biri bir dəfə Qulu ilə rastlaşır. Güzəranı ilə maraqlanır. Qulu deyir:

– Necə olacağam?! Qulu da həmin Quludur, şələ də həmin şələ.

Əl çək

Misgərlik artelinin sədri Qulu Şeydaya iş təklif edir. Qulu ertəsi gün tezdən artelə gəlir. Misgərlik sexində nəhəng bir körüyü ona göstərən sədr deyir:

– İşin körük basmaq olacaq. İşə səhər səkkizdə gəlib, beşdə gedəcəksən. Ayda 30 manat əmək haqqı alacaqsan.

Ömründə belə ağır iş görməyən Qulu bir neçə gün birtəhər dözüür. Sonra başlayır vaxt öldürməyə. Sədr ona irad tutur. Qulu deyir:

– Sənə ayda 30 manat verəcəyəm. Heç işləmə, gəl, dayan körüyün yanında. Görüm dayana bilirsən?!

Qulu və komissar

Bir müddət Bakıda yaşayan Qulu 1941-ci ildə Lahıca qayıdır. Qeydiyyatda düşmək üçün İsmayilli rayon Hərbi Komissarlığına gəlir. Komissarın otağına girəndə sağ gözünü yumur. Komissar adını, familiyasını, atasının adını, təvəllüdünü soruşub anketdə həmçinin sağ gözünün kor olduğunu qeyd edir. Bunu görən Qulu dərhal sağ gözünü açıb, sol gözünü yumur. Komissar başını qaldırıb üzünə baxanda Qulunun sol gözünün yumulu olduğunu görür. Anketdə “sağ” sözünü pozub, yerinə “sol” sözünü yazır. Bu dəfə Qulu təzədən sol gözünü açıb, sağ gözünü yumur. Komissar yenə pozana əl atır. Bu minvalla Qulu komissarı boğaza yığır. Təngə gələn komissar Qulunu qovur və bir də komissarlığa çağırır.

Günah kitabda deyil

Hədsiz dərəcədə lovğa bir müəllim Quluya oğlundan şikayət edir:

– Hüseynağa çox pis oxuyur. Niyə onunla məşğul olmur-sunuz?

Qulu:

– Mən bircə Qurani-Kərimi oxuyub kamil oldum. Oğlum üçün 52 kitab almışam. Deyirsən yəni sənın qədər də bilmir?!

Ən çətin iş

Bir kişi məclislərdə yersiz sualları ilə Qulunun zəhləsini tökürmüş. Bir dəfə də Quludan soruşur:

– Molla, bəlkə sən biləsən, dünyada ən çətin şey nədir?

Qulu:

– Bunu bilməyə nə var ki? Bu dünyada ən çətin şey sənın kimi qanmazı qandırmaqdır.

Saatda yüzlə

Əllinci illərdə Qulu avtomobil təkərlərinin kamerindən çarıq tikib satırmış. Bir kişi almaq istəyir. Başlayıb Qulunu sorğusual etməyə ki, çarıq necə çarıqdır, almağa dəyərmı? Qulu da deyir:

– Bu çarığı geyinsən, canın üçün, saatda azı yüzlə gedərsən.

Qulu və şələli köpək əhvalatı

Qonşu kənddən evə qayıdarkən Qulu Şeyda yol kənarında kəndin yaxınlığında yenicə köç düşmüş qoyun fermasının köpəkləri ilə qəflətən üz-üzə gəlir. Köpəklər Qulunun üstünə cumurlar. Qulu əlindəki ağaqla özünü köpəklərdən müdafiə edir. Çoban alaçığının lap yaxınlığında ardıc koluna bağlanmış bəd bir köpək isə hürə-hürə var-qüvvəsilə dartınırdı. Az sonra kolu kötüyündən qoparıb zəncir qarışıq Qulunun üstünə hücum edir. Bayaqdan özünü köpəklərdən məharətlə müdafiə edən Qulu ardıc kolunu çəkib gətirən köpəyi görəndə bərk qorxur və yerə oturub ağlamağa başla-

yır. Xoşbəxtlikdən fermanın çobanı Əvəzخان özünü yetirib köpəkləri qovur. Çoban Qulunun ağladığını görüb deyir:

– Ay Qulu, əvvəllər itlərdən qəti qorxmadığımı söyləyərdin, indi isə ağlayırsan!

– Mən it demişdim, deməmişdim ki, bir şələ kolu da belinə götürüb üstümə hücum çəksin, – deyə Qulu gözünün yaşını silə-silə çobana cavab verir.

Sən Tahirəni çağırırdın

Qulu Şeydanın arvadı ağır eşidirmiş. Bir gün kolxozun briqadiri Əliqulu həyət qapısından vacib bir işdən ötrü ucadan Tahirəni çağırır. Lakin nə qədər çağırırsa da, hay verən olmur. Əlacsız qalıb yuxarı qalxır. Qulu ilə Tahirəni evdə görür:

– Ay Qulu, bayaqdan boğazımı yırtıram, niyə cavab vermirsən?

Qulu:

– Qəribə adamsan e... Sən mənəni çağırırdın, yoxsa arvadı?!

Onlar yaxşı tay-keş edir

Uzun müddət atası Şeyda kişi ilə birlikdə Bakının Bülbülə kəndində yaşayan çarıq tikib satmaqla dolanan Qulu atası ilə Kömürçü bazarına xeyli çarıq gətirirlər. Lotular çarıq almaq bəhanəsilə Qulugilə yaxınlaşıb çarıqları tay-keş eləməyə başlayırlar və bir neçə cüt çırpışdırırlar. Qulu lotuların çarıq oğurladıklarını görür, lakin qorxudan səsini çıxarmır.

– Bir neçə cüt çarıq satdıqdan sonra ata-bala evə qayıdırılar. Şeyda kişi evdə çarıqları tay-keş etməyə başlayır. Bir neçə cüt əskik çıxır. Atasının şübhələndiyini görən Qulu deyir:

– Ay dədə, sən tay-keş etməyi bacarmırsan. Apar Kömürçü bazarına, ordakı əmilər, dayılar yaxşı tay-keş edirlər.

Dədənin qəbrini ziyarətə getmişdim

Qonşu kənddə biri ölüləri üçün yasin oxumaq məqsədi ilə Qulunu evinə dəvət edir. Axşam Qulu rahatxanaya girmək üçün həyətdə düşür. Həyətdəki yekəpər bəd it dərhal onun qapısı ağzını kəsir. Qulu qorxusundan səsinə çıxarmır. İsti peç qırağında oturan ev yiyəsinin başı qonşularla söhbətə qarışır və molla yaddan çıxır. Şaxtalı havada Qulu bir saatdan çox həyətdə qalır. Haçandan-haçana ev yiyəsinin uşağı rahatxanaya gəlir və Qulunu evə gətirir. Ev yiyəsi Qulunu görcək soruşur:

– Hardasan, ay kişi?

Soyuqdan dişləri bir-birinə dəyən Qulu titrəyə-titrəyə:

– Də...də...dədəvin qə...qə...qəbrini ziyarətə getmişdim.

Qeyrəti olsa...

Qulu Şeyda qonşu kəndə toya gedirmiş. Girdiman çayına çatanda bir dəstə dəliqanlı onun yolunu kəsir ki, bəs, Qulu dayı, toya getdiyən kənddə qaydadı: saqqalı olanı toya-mağara yaxın qoymurlar. Qulu başa düşür ki, bu, cavanların tələsidir, amma nə qədər fikirləşirsə, çıxış yolu tapa bilmir. Deyir, neynək, gərək, saqqalı tərəş eləyək.

Söz ağzından çıxan kimi cavanlar Qulunun saqqalını Girdmanın suyu ilə isladıb küt kərəntiylə xarta-xartla qırırırlar. Qulu səsinə çıxartmayıb bu zülmə birtəhər dözüür. Axırda biri güzgü tutub Quludan soruşur ki, saqqalı xoşuna gəlir, ya yox?

– Qulu əlini üzünə çəkib candərdi qayıdır ki, pis deyil, amma, bala, qeyrəti olsa, gərək ora bir də tük çıxmasın.

Qaç, öküz gəlir

Günlərin birində Qulu öküz ilə Mişgəmir kəndinə gedəsi olur. Dar dağ cığırlarından keçmək asan olmur. Ayağı sürüşüb

yıxılmasından qorxan Qulu “Ya Əli, sən kömək ol” deyir. Birdən öküzünün ayağı sürüşüb qaya ilə üzuaşağı diyirlənməyə başlayır. İşi belə görən Qulu qışqırır:

– Əli, qaç, öküz gəlir.

Əzrayılın nənnisi

1956-cı ildə Şamaxının Dəmirçi kəndindən Lahıca avtomobil yolu çəkilir. Avtomobil bu yolla ilk dəfə Lahıca gələndə hamı şənlik edir. Avtomobildə gəzintiyə çıxmağı Quluya təklif edirlər. “Mənim Əzrayılın nənnisində nə işim” deyir.

Möytob (tatca-tənbəl)

Nəcəfəli Möytob qe tənbələ ödəmin bire. Ba xuba havo mıxısd. Bı vorışı mı güfdi ki, in havoyiş nə beşdan ki kosibimuna sozim.

Tərcüməsi. Nəcəfəli Məhtab çox tənbəl bir adam olub. Yaxşı havada uzanıb yatar, yağış yağanda da deyərdi ki, bu hava da qoymur ki, gedək kasıbçılığımızı eləyək.

***

Möytob sıxana ba ru güfdürəgor bire. Bı Löyij Ə Həc Dadaşlıhon yeki bire numi Höci bire. Bafanund ki qe əsboz bire. Ye səri be yi Ə Qərəboğ, ə Qazax xüsusi əs uvordən birun. Hə yəhəri rə qiyməti çan sato əsə bə qiyməti bı. Ve küçə bə əs bənişdəni hiç kəsə nə midı. Güzət mısoxd ki, həmmeyi vaxsı ben salom tı, sər ləmunu. Yo yiş ki, çunun əsə ve küçə col mısoxd ki, həmeyı ə tərsi ba xuna mıdarafd. Ye ruz Nəcəfəli Möytob bə küçə bəbiran. Bə diran ki, Hoci avoz umoran ve təkəbbüri. Nəcəfəli Möytobəş bə zir qultuği ye gılımi bə birən. Umoran pöyisdən bə mingəh küçə və gılımeş vodoran bə püşö əs. Voyəşdan

bafan bı Hoci ki, tı cıǵbacıǵ bırafdəni. Man bı tərs rənum ki, cıǵ mire ye tiketi bı dəs nə miyo. Firo hə ben sər gılım cıǵ bıra.

Un Höci Savet hükuməti umora bədə, hər çiyişuna ə dəsi-şiun usdorund. Kosib birund. Höci rafd bı nəziki Ləyij ye dihi bı numi Nonüc. A bareyiş ə gısneyi mırd, bafanund [S.12].

Tərcüməsi. Məytab sözü üzə deyən idi. Hacı Dadaşlılardan Hacı adında biri vardı. Çox atbaz idi. Birbaş Qarabağdan, Qazaxdan at gətizdirərdi. Elə, üstündəki yəhər üç atın qiymətinə idi. Küçədə at çapanda heç kəsi görməzdi. Küçə ilə elə at çapardı ki, camaat qorxudan evlərə çəkilərdi. Özü də gedəndə gözləyərdi ki, hamı ona salam versin. Bir gün Məytab küçədə imiş. Görür ki, Hacı gəlir. Məytabın qoltuğunda bir kilim varmış. Məytab gəlib dayanır düz küçənin ortasında və sərir xalçanı düz Hacınin atının qabağına. Qayıdır Hacıya ki, sən nə “cırılırsan”, yaxşısı budur ki, atdan düş elə xalçanın üstündə “cırıl” ki, tikələrin ələ gəlsin.

Həmin Hacınin hər şeyi sovet hakimiyyəti gələndə əlindən alındı və Lahıcın yaxınlığında Naniç adında kənd vardı, orda acından öldü.

***

Meytab hərdən meşəyə gedib, odın gətirib satardı. Der, o, çox tənbel olib, yuxudan qalxmırdı. Bir dəfə atası gəlir, bir təpiy qoyur mına, der, ay bala dur get bir şələ odun gəti sat, çörəh pılı alağ da. Durur çıxır çölə. Baxır görür ki, hərdən bir, bir damcı, iki damcı yağır. Deyir, bı bayır da qoymiyacax bizi, gedəh bir şələ odun gətirəh, dolanağ.

Hümmət Bəşir də yaman söz ustası olub. Nəzər Əliheydar mənən qabaq olub [S.33].

VÜCUDNAMƏ

Beş yaşında qız gözəlləşir, gözəl bir qız olur. On yaşına çatanda gözəlliyə çatır. On birdə türmə örtər başına. On ikidə si-qəl verər qaşına. On üçdə şəmamələr düzülər. On dördə qoyma qonşiyə o da söz olar. On beşdə elçilərə satılar. On altıda şirin toyu tutular. On yeddədə tapar əndamını. On səkkizdə açılar qızılgül kimi. On doqquzda gələr dəminə, igirmidə sərvnaz olar. Oturda bir oğul, qız yetirər. Qırxdə ər zülmü götürər. Əllidə utanmaq bilməz, üz-üzə oturur. Altmışda taqət gəlməz dizinə. Yetmişdə tor çəkilər gözünə. Həşdatda oğul-qız baxmaz sözünə. Doxsanda bel bükülər, diş tökülər, zülf ağarar. Yüz yaşında ağaclar başında yalquz qalar bı gözəl gəlin [S.27].

PİYƏRUNA SIXANI (ATALAR SÖZÜ)

A

- **A duhuni bü şir umoran.** – Ağzından süd iyi gəlir.
- **A xoya çərg mü vəçiran.** – Yumurtadan tük qırxır.
- **Astori a ruyi bohoyi.** – Astarı üzündən bahadır.
- **A suxda gö düvə mıdəro.** – Yanan yerdən tüstü çıxar.
- **A xubi bı xərobi.** – Yaxşını pisə yozur.
- **A havo ve zənbil umore.** – Göydən zənbillə gəlib.
- **A cavoni be quceyiti dor.** – Cavanlığından qocalığın üçün saxla.
- **Ağlı na, kamoli na.** – Ağlı yox, kamalı yox.
- **Aqıl (ağıll)umuna nə miyofu, gij ə tō miyo.**
– Ağıllı bizi tapmaz, dəli də bacadan düşər.
- **Afto dərmə, oləm di.** – Gün çıxdı, aləm gördü.
- **Ağıl ə ağıl zəvəri.** – Ağıl ağıldan üstündür.
- **Ağıllı tan fikir soxdan gij rukara ra zə girəşt.**
– Ağıllı fikirləşincə dəli vurdu çayı keçdi.
- **A ataş xokıstər.** – Oddan kül qalıb.

- **Ağeyiş manum, ağaconiş man.** – Ağa da mənəm, Ağacan da.

B

- **Bərə siyə qələğ nünə nə minı.**
– Burada qara qarğa yuva qurmaz.
- **Be man rost umora keçələ müyi ve xori bıraftan.**
– Bizə rast gələn keçəlin saçı dabanından keçər.
- **Bijlərə bijlə göy hi, kələhə kələ göy hi.**
– Balacanın balaca, böyüyün böyük yeri olar.
- **Bərə mənış cö dədəməni, bərə mənış cö dədəməni.**
– Orda oturma, atamın yeridir, burda oturma, atamındır.
- **Ba zumustun əzü nə imbı vərf ustoran.**
– Qışda ondan qar ala bilməzsən.
- **Bı havə zə gurinə,**
- **Bı xori rixd pürinə.**
– Göydə ildırım çaxdı, yerə yarpız töküldü.
- **Beman rasi, ösvö xısı.** – Mənə çatanda dəyirman yatdı.
- **Band, xand.** – Bağla, gül.
- **Bozora dədə-məmə nə imbı.** – Bazarda ata-ana olmaz.
- **Bon xuna ki el hi, bara qiyyə nə imbı.**
– Uşaq olan evdə qeybət olmaz.
- **Bəzir sıxan na umunı.** – Söz altında qalmaz.
- **Biran bire, rafda rafde.** – Olan olub, gedən gedib.
- **Bə kiseyi siçon bıgəşdan.** – Cibində siçanlar oynayır.
- **Bıca qiyyə zərund bara bıra.** – Çağırılan yerə get.
- **Bijlə bı kələh sıxan na imvöyərdunı.**
– Balaca böyüyə söz qaytarmaz.
- **Bədiño xər umore, san xəriş burə.**
– Dünyaya eşşək gəlib, eşşək də gedəcək.
- **Bədiño duto çi bamundan: yeki xubi, yeki xərobi.**
– Bu dünyada iki şey qalır: pislik və yaxşılıq.
- **Bəbiyor gij sanq vəngəşdan.** – Dəlinin yadına daşı salma.
- **Biyə zan ba xuna nə minışı.** – Dul arvadın evində yaşama.

- **Bəpöyi sanq bufdunı əzman mudunı.**
– Ayağına dəyəən daşı da məndən bilir.
- **Bə həmmey səy müröyü, be man çaqqol.**
– Hamıya it hürür, mənə də çaqqal.
- **Bıra zürnötü ra zan.** – Get zurnanı çal.
- **Be sanq ba rukara buro sanq nə miyofı.**
– Çaya daş üçün getsə, daş tapmaz.
- **Bı kəm kəm mığüyünd, bı qe qe.**
– Aza az, çoxa çox deyərlər.
- **Bı dəftər səyiş numi ni.** – İt dəftərində də adı yoxdur.
- **Bı səyiş qərsuni.** – İtə də borcu var.
- **Bı dərzan xorda səy xunöyi.** – İynə udmuş itə oxşayır.
- **Bı ye cöyi biniş ki bə zirtı ö nəvəro.**
– Bir yerdə otur ki, ora su çıxmasın.
- **Ba are çorto duvor mundom.**
– Dörd divar arasında qalıb.
- **Bə çışmə ösüz muro, ösüz miyo.**
– Bulağa susuz gedər, susuz qayıdar.
- **Bə çışmə təşnə muro gışnə miyo.**
– Bulağa susuz gedər, ac qayıdar.
- **Bə ni çora ni.** – Yoxa çarə yoxdur.
- **Bə parılda dor təvər zərəgor qe imbı.**
– Yıxılan ağaca balta vuran çox olar.
- **Bə yamona cö şəngüm soxdum.**
– Yaman yerdə axşamladım.
- **Bə darun ruğan bə zısdan.** – Yağın içində üzür.
- **Bə cavoni hay-hay, bə quceyi vay-vay.**
– Cavanlıqda hay-hay, qocalıqda vay-vay.
- **Bə cəhənnəm rafdagor hamrah bıgəşdan.**
– Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar.
- **Bə hər qiye cöyi nəmurond.** – Hər çağırılan yerə getməzlər.
Bə dəryo parı xışg midəro. – Dənizə düşər, quru çıxar.
- **Bə xər zırı nabırasıran navor-palona bəküfdan.**

- Eşşəyə gücü çatmayanda palanını döyəcəyir.
- **Be loğərə əs dimiş bori.** – Arıq ata quyruğu da yüküdür.
- **Be xışdan xısire be üzgəsi xo bədiran.**
  - Özü üçün yatıb başqası üçün yuxu görür.
- **Be sıxan məhtəl nabamundan.** – Söz üçün məəttəl qalmaz.
- **Bə vaxt əli əli, bə vaxt təli təli.**
  - Alçanın öz vaxtı, tikanın da öz vaxtı var.
- **Be şeytun papux mıdüzi, ə təppeyiş sulo mihli.**
  - Şeytana papaq tikər, başında da deşik qoyar.
- **Bə həlola moltip hərüm mədəni.** – Halal malına haram qatma.
- **Bə əs üzgəsinışdəgor zü imfiro.**
  - Özgə atına minən tez düşər.
- **Burorim kisemun cüröyi.** – Qardaş, amma cibimiz ayrıdır.
- **Bala şori, dədə bı kori.** – Balası sevinir ki, atası işdədir.
- **Be hər quşı nunəyi əzizi.** – Hər quşa yuvası əzizdir.
- **Bə tərsirə çım çıp imparı.** – Qorxan gözə çöp düşər.
- **Bı vaxtı nəsoxta kor pənço soli imuni.**
  - Vaxtında görülməyən iş əlli il qalar.
- **Bılındə xunara bö mədəniş bijlə xunarə mədağarun.**
  - Uca evə baxıb alçaq evləri yıxma.
- **Birun çəy, darun xuruz.** – Çöldə toyuq, evdə xoruz.
- **Bə küh dənişi vərf nişd.** – Dağına baxıb qar yağdırırlar.
- **Bu boğ dənişi boğ umbı, nədənişi küh umbı.**
  - Bağa baxsan bağ, baxmasan dağ olar.
- **Bı sər gij paluddor çör na imbi.**
  - Dəlinin başında palıd ağacı bitməz.

C

- **Cun anti, cəhənnəm an xudo.** – Can sənin, cəhənnəm Allahın.
- **Camoət bı cə tyiş bara.** – Camaat hara, siz də ora.
- **Cığiş sozi dulmeməni, bığiş sozi dulmeməni.**
  - Cığ da etsən, dolma mənimdir, bığ da etsən.
- **Cömiş boşı, qəmiş boşı, Nə dirə boşı, həvola boşı.**

– Camış olsun, qamış olsun. Görməmiş olsun, üstünə cumsun.

Ç

- **Çığındır seyrək, bineyi gında.**
– Çuğundur seyrəkdir, kökü isə yoğundur.
- **Çəlxora qaşuğı bə kiseyi in bı.**
– Zibil yeyənin qaşuğı cibində olar.
- **Çı xubi, çiyiş xərobi ödəminə əbiyori nə bıdərmoran.**
– Nə pislik, nə də yaxşılığı insan unutmaz.

D

- ❖ **Danduntı tij, sərtı gij.** – Dişlərin iti, başın gic.
- ❖ **Dər ənki, bun ənki vəlvələ bı sər cun ənki.**
– Qapı kimin, dam kimin, vəlvələ kimi canına.
- ❖ **Dədə nə dire, bı Şoqqulıyı dədə bafan.**
– Ata görməyib, Şahquluya da ata deyir.
- ❖ **Dumbor dər vakande, dər nə dəşunde.**
– Kürəkən qapı qoymaz, onu qopardar.
- ❖ **Dıroza nımasuz dəs na musuzunu.**
– Uzun odun əl yandırmaz.
- ❖ **Dürü gü rə ruyi siyəh bəbiran.** – Yalançının üzü qara olar.
- ❖ **Dılı a sanqi.** – Ürəyi daşdandır.
- ❖ **Dərə rə səhibi nə bəbirani xug bı təpeyi in vəro.**
– Dərə sahibsiz olanda donuz təpəyə çıxar.
- ❖ **Döyüsdəgor bı parısdan nə bıdənişiran.**
– Qaçan yıxılmağa baxmaz.
- ❖ **Dımbe gısband bə gısband guruni nə mıtı.**
– Quyruc qoyuna yük deyil.
- ❖ **Dürüğü rə ta bə xuneyi pişd mutund.**
– Yalançını evinə qədər qovarlar.
- ❖ **Dım dəvə bıxori bırasirəni.**
– Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə.
- ❖ **Dəvə ə çım dərzan bə girəşdəni.**

- Dəvə iynənin gözündən keçəndə.
- ❖ **Dərdi birəgor dərmun mığərdi.** – Dərdi olan dərman axtarar.
  - ❖ **Duto toğlirə səri bi ye qajquni nə imbirıjı.**
– İki toğlunun başı bir qazanda qaynamaz.
  - ❖ **Dutoyi yekirə nə im vərzi yekiyiş hiç çıra.**
– İkisi birinə, biri də heç nəyə dəyməz.
  - ❖ **Duhundıra duhundəreyi, vay be sımerdun bireyi.**
– Əsnəyin əsnək, vay samanlıqdakının halına.
  - ❖ **Dəs xışdana ə siyəh bə isbihi nə zərə.**
– Əlini ağdan qaraya vurmayıb.
  - ❖ **Düstirə areyi pək imbi.** – Dost arası pak olmalıdır.
  - ❖ **Dunuste xışdana bı dədəxışdaniş nə mügüyi.**
– Bildiyini atasına deməz.
  - ❖ **Dərd əsər dərd umoran.** – Dərd üstündən dərd gəlir.
  - ❖ **Dərd zuhuna sər nəmikəşi, an tihiyə sərə pö mıkəşi.**
– Dilin əzabını baş yox, boş başın dərmini ayaq çəkər.
  - ❖ **Dədəti sərmısoğ, məmeti piyoz ə gə ve tı in qəmzə noz.**
– Atan sarımsağ, anan soğan, özün hardan oldun qəmzə-naz.
  - ❖ **Döyüstəgor ı parıstan nə bıdənişiran.**
  - ❖ – Qaçan yıxılmağa baxmır.
  - ❖ **Dunbor dər nə bıdəşundan.** – Kürəkən qapı düzəltməz.
  - ❖ **Dora a darun kır mızəni.** – Ağacı içindən qurd yeyər.
  - ❖ **Dürü mügüyi pö mıgırı ancaq namuro.**
– Yalan ayaq açar, amma yeriməz.
  - ❖ **Dürüyiş ve pül nisti ki.** – Yalan pulnan deyil.

E

- ❖ **Eltıra ə sifre tı sir soz.** – Uşağını süfrəndən doydur.

Ə

- ❖ **Ə kise Hənifə şəbbös.** – Hənifənin cibindən şabaş.
- ❖ **Əs qətır zənde, nəslı qarış bire.**
– At qatır doğub, nəslı qarışıb.

- ❖ **Ə sıst yeki mı dəro, a saxt duto.**
– Boşdan bir çıxar, bərkdən ikisi.
- ❖ **Əz in be Foti şalvor na in bı.**
- ❖ – Bundan Fatiyə şalvar olmaz.
- ❖ **Ə əs əs ımbı, ə xər quduq.**
- ❖ – Atdan at olar, eşşəkdən qoduq.
- ❖ **Ə kısıneyi bı ösvö nə bıpöyisdan, a qurboğzi şohid nə ıvəyifdan.**
– Aclıqdan dəyirmanda dayanmır, lovğalıqdan şahada almır.

G

- ❖ **Güvö ye rah bı sər rah köyr in bı, ye rah bə zir rah.**
– Ot gah yolun üst, gah da alt tərəfində bitər.

H

- ❖ **Hə xər vord, hə xər xord.** – Eşşək gətirdi, eşşək yedi.
- ❖ **Hər kəs bale xışdana bə pir ıbərdan.**
– Hər kəş uşağını pirə aparır.
- ❖ **Hər kəsə qible xune xışdana xub bıstan.**
– Hər kəs evinin qibləsini tanıyır.

X

- ❖ **Xoleyi dunust, oləm dunust.** – Xalası bildi, aləm bildi.
- ❖ **Xudo hiç kəsə şeyi rə bı tərşi çığ natı.**
– Allah heç kəsin köynəyini tərsinə cırmasın.
- ❖ **Xər Xudo, gö Mıstafo.**
- ❖ – Allahın eşşəyi, Mustafanın da öküzü.
- ❖ **Xər əcə, maxmar əcə?** – Eşşək hara, məxmər hara?
- ❖ **Xərəvuna xəri vir bire, pəs tıra çıtı vir bire?**
– Eşşəksaxlayanın eşşəyi itib, sənin nəyin itib?
- ❖ **Xırsa vinum, xuca vinum, ürə nə vinum.**
– Ayını görüm, donuzu görüm, onu görməyim.
- ❖ **Xəbər veiftəgor küyhona ımvərö,**

Xəbər nəvəyiftəgor bı hamori raha vir mini.

– Soruşan dağları da aşar, soruşmayan hamar yerdə də yolu itirər.

- ❖ **Xorum xıştənə xıştən xordəgor şələ xıştanış imbəri.**
– Yeməyini özü yeyən şələsini də özü aparar.

I

- ❖ **İh-ih soz - kosa tihisoz.** – İh-ih dedi, kasanı boşaltdı.
- ❖ **İşqam be sər bələyi.** – Qarın başa bələdir.
- ❖ **İşqam a buror bışöyi.** – Qarın qardaşdan irəlidir.

İ

- ❖ **İnson xuma şir xorde.** – İnsan çiy süd içib.
- ❖ **İnson xohı kühə bə sər küh mil.**
– İnsan istəsə dağı dağ üstə qoyar.

K

- ❖ **Kuriman kuri, keçəliməniş sərziyoda.**
– Əziyyətimiz yerində, keçəliyim də əlavə.

Q

- ❖ **Qozi ba xune qozi, qozi bə dingilə vozi.**
– Qazı qazinin evində, qazi də öz oyununda.
- ❖ **Qiybət xuna mıdağarunı.** – Qeybət ev yıxar.
- ❖ **Qərt ə sərman vərmore bərixdan.**
– Borcum başımdan aşır.
- ❖ **Qədir xışdənə na dunusdəgor qədir üzgəsi reiş na mudunı.**
– Özü qədrini bilməyən başqasının da qədrini bilməz.
- ❖ **Quduğ kələh imbı xər imbı.** – Qoduq böyüyər eşşək olar.
- ❖ **Güşoni zəng bızəran.** – Qulağına səs gəlir.
- ❖ **Qul zə xışdana kişd ki, bil ba ağəman ziyon boşı.**
– Qul özünü öldürdü ki, qoy ağama ziyan olsun.

- ❖ **Kilə bə şüvər bırafdəni, bə zir zuhuni qənd dəni.**
– QIZI ərə verəndə dilinin altına qənd qoy.
- ❖ **Qe xostagər ə kəmiş imuni.** – Çox istəyən azdan olar.

L

- ❖ **Ləmpə bə bine xışdan rışını nə mızəni.**
– Lampa dibinə işıq salmaz.

M

- ❖ **Mə küf xalqa çüyüna dəri rə, mıküfund ohununa darvozetira.**
– Xalqın taxta qapısını döymə, döyərlər dəmir darvazanı.
- ❖ **Məmə bısərekör elxıştan xıştana bə atas muşuni.**
– Ana övladına görə özünü oda atar.
- ❖ **Man mırdə, tı zındə.** – Mən ölü, sən diri.
- ❖ **Mərd quca bı xuna ra xər, zan quca bı səy lozım ni.**
– Kişi qocalanda evə eşşək, arvad qocalanda it lazım deyil.
- ❖ **Mundom – bı şəhr bırom, bə dih voyərdum.**
– Qalmışam – şəhərə gedim, ya da kəndə qayıdım.

N

- ❖ **Nuna virsoxtəgor, nun nəmiyofi.**
– Çörək itirən çörək tapmaz.
- ❖ **Nihreyirə löyistom, qədər ruğanirə bıstənum.**
– Nehrəsini çalxalamışam, yağının qədərini bilirəm.
- ❖ **Nə mırd, nə mırd imo mırd şö kələ id.**
– Ölmədi, ölmədi, gəldi bayram gecəsi öldü.
- ❖ **Narasire dəyəsi.** – Çatmamış alışdı.
- ❖ **Nə idi, nə ərsi, dunbora səri vomosi.**
– Nə toydu, nə bayram, kürəkənin başı şişib.
- ❖ **Nun xor, nımık dızd.** – Çörəyi yeyib, duzu itirib.
- ❖ **Nun cıhın, cızdak pıhın.**
– Çörək arpadan, cızdaq quyruqdan.

- ❖ **Ye ruz şe ve şalvor, ye ruz ha.....bı şalvor.**
– Bir gün köynək və şalvar, bir gün isə çılpaq.

O

- ❖ **Oh bı xori nə umunı.h yerdə.** – Ah yerdə qalmaz.

P

- ❖ **Rosta sıxan təhl bə biran.** – Düz söz acı olar.
- ❖ **Pancto əngiş bı ye boy ni.** – Beş barmaq bir boyda olmaz.

R

- ❖ **Rafdum dirum Qərçərə, qərçə bire xərçərə.**
– Getdim gördüm Qərçəni, Qərçə olub eşşək örüşü.
- ❖ **Rükərə həmişə kütük nə miyori.**
– Çay həmişə kütük gətirməz.

S

- ❖ **Sanq bı sanqalun.** – Daş daşlıqda.
- ❖ **Sanq bı pö ləng.** – Daş axsağın ayağına dəyər.
- ❖ **Siyə səy ə dəsi nun namusdunı.**
– İt itin əlindən çörəyini qapmaz.
- ❖ **Sulo qe, pənbə kəm.** – Deşik çox, pambıq az.

T

- ❖ **... kənum, tıreş zənum.** ....eləyim, hələ səni də vurum.
- ❖ **Tərsirəgor hər çiyərə çorto invinı.**
– Qorxaq hər şeyi dörd görər.

Ü

- ❖ **Üzgəzirə bə əsi niştəgör zü imfirö.**
– Özgə atına minən tez düşər.

V

- ❖ **Ve xordan sir nəbirəgor ve vəlişdaniş sir nə ımbı.**

- Yeməklə doymayan yalamaqla heç doymaz.
- ❖ **Ve dəstı ti ve pöti büdö.** – Əlinlə ver, ayağınla qaç.
- ❖ **Ve dəst xışdan bə pöxışdan bı zəran.**
  - Əlilə ayağına vurur.
- ❖ **Ven güş basdoran von güş bıdoran.**
  - Bir qulağından alır, o birisindən verir.
- ❖ **Ve qalbol ö uvordan.** – Xəlbirlə su daşıyır.
- ❖ **Ve doyi bə küh bıra ve əmi bı boğ na.**
  - Dayı ilə dağa get, amma əmi ilə bağa yox.
- ❖ **E afto dəro ve afto fıraq.**
  - Günəşlə evdən çıx, günəşlə qayıt.
- ❖ **Ve pancto əngişman əsəliş tum san güyüund zəhəri.**
  - Beş barmağımla ona bal da versəm, deyəcək zəhərdir.
- ❖ **Verız qe gəşdəgor, ə kəmiş ımını.**
  - Çox axtaran azdan da olar.
- ❖ **Vese siyəh saqız vəyəsire.** – Qara saqqız kimi yapışıb.
- ❖ **Ve pişim-pişim xug ə gəndım nə mıdəro.**
  - Pişim-pişimlə donuz buğdadan çıxmaz.
- ❖ **Vese xə r zıra bızəran.** – Eşşək kimi anqırır.
- ❖ **Vese gö püsti gındeyi.** – Öküz kimi gönü qalındır.
- ❖ **Vese xə r kor bısoxdan.** – Eşşək kimi işləyir.
- ❖ **Vese ki nədireyi.** – Görməmiş kimidir.
- ❖ **Vozi nəbısdan bafan cöman təngi.**
  - Oynamaq bilmir, deyir ki, yer dardır.
- ❖ **Vəngire tı bı qaşuğtı san biyo.**
  - Doğradığın qaşığına gəlir.
- ❖ **Və... kəndan gur fırah nə bəbiran.** – ....ilə gor genəlmir.

Y

- ❖ **Ye şöhi sərə pö, dı şöhi küro pö.**
  - Baş-ayaq bir şahı, ayağın kirəsi isə iki şahı (şahı=5 qəpik)
- ❖ **Ye süri gö, ye los güvo.** – Bir sürü öküz, bir yaba ot.
- ❖ **Ye pöyi bərə, ye pöyi ba gur.**

– Bir ayağı burda, bir ayağı gorda.

Z

- ❖ **Zurnaçı rə çım be kı?** – Zurnaçıya göz nə lazım?
- ❖ **Zəranəş bısdan, darafdaneş.**
– Çalmağı da bilir, oynamağı da.
- ❖ **Zana ve mərd xoki ə ye göyi vəyifdənund.**
– Kişi ilə arvadın torpağı bir yerdən götürülüb.
- ❖ **Zuhuni şırım, sıxani təhl.** – Dili şirin, sözü acı.
- ❖ **Zana oxiri biciyi giresdani.**
– Arvadın axırını biciyi ağlamaqdır.
- ❖ **Zuhunmunış hi, duhunmunış.**
– Dilimiz də var, ağzımız da [13].

YOF VİNUM – TAPMACALAR

- **Müyi, müyi, müyiş ni, Çorto pöyi dımış ni...** (bağ)
– Tükləri yox, dörd ayağı var, quyruğu da yox.(qurbağa)
- **Əloməti, əlomət Ye çol ataş salomət. Tar zərüm, xişg vakandum. (nun, tənür)**
– Bir əlamətdir: bir topa od, yaş vurdu, quru çıxartdım.
(təndir və çörək)
- **Rasireyi püsire. (xiyor)** – Yetişməmiş yetişib, yetişmiş isə çürüyüb (xiyar)
- **Həsdum, hısdum, duhunirə basdum. Bı are poçeman vəngəsdu, sat bonsər, şıt bensər, hamrahiyi bəxtəvər. (nıhrə)**
–Ağzını yumdu, ayaqlarımla tutdu. Gah o başa, gah da bu başa yellətdim, yoldaşı da sərnidir. (nehrə)
- **Tihi məhil çimirə, gi bı dəstı dımırə. (dərzan)**
– Gözünü boş qoyma, quyruğunu da əlində saxla.(iynə)
- **Dımı munde hə bı dəs, səri rafde bı tan səs. (qaşuq)**
Quyruğu əlində, başı səs gələn tərəfə. (qaşuq)

- **Sər firəh pişd tənginə,**   Başı yekə, arxası incə,
Xişg bireyi ənginə.   Qurusu qax.
Köyrihoni zərd miti,   Göyləri saralar,
Qe mixori dərd miti. (əmrü) Çox yeyərsən, dərd ve-
rər.(armud)
- **Ə mö birum ü nabı,**   Anadan olanda yox idi
Ə çü saxt bı, çü na bı.   Bərk idi, amma ağac deyildi.
Yeki-yeki dərmorınd,   Bir-bir çıxdı,
Bı sərişun mü nabı. (dandun) Başında tük yoxidi.(diş)
- **Ə sər yeqoş zəvərum.**   Başdan bir az yuxarı
Dirum qe səs bısoxdan,   Gördüm ki, salır səs
Bı pöyi ruğan zərum. (dər)   Ayağını yağladım. (qapı)
- **Torıki bə bineyi-**   Dibi qaranlıq,
Hısti bı hər xuneyi,   Hər evdə olur.
Ha bı afto xünoyi.   Elə günə bənzəyir
Ve torıki düşməni. (ləmpə) Qaranlığın düşməni.
- **Bı dəs vəyni şünərə,**   Götürdün əlinə darağı
Bı dəs miwəyni şünə.   Götürdü o da əlinə darağı
Çıyi ü, numirə gü? (öginə)   O nədir, adını de? (güzgü)
- **Çətin vinum ürə man,**   Onu çətin görərəm
Vö bıstənum bürə man. (vini-burun) İyi onunla bilərəm.
- **Ziri bixordan, səri vəşundan. (rında)**
– Altı yeyir, üstü qusur. (rəndə)
- **Ye qatırman hi, ə dumi nə giri bı geydun na mı daro.**
(qaşuq)
Bir qatırım var, quyruğundan tutmasan, tövləyə girməz.
(qaşıq)

- **Tıra tənürtü ye nuna, mənə tənürman dı nuna. (xoçəməz, fındıq)**
Sənin təndirin bir, mənim təndirim iki çörək tutur (qoz və fındıq)
- **Ustorum yeki, bı hazor yeki. (ənor)**
– Bir dənə aldım, min dənə oldu (nar)
- **Ü kiyi möyi isbih, baleyi zərd. (şir ve ruğan)**
– O nədi ki, anası ağ, balası sarıdır (süd və yağ)
- **Əzoni hi, numozi na. (xuruz)**
– Azanı var, namazı yox. (xoruz)
- **Zani hi, kəbini na. (xuruz)**
– Arvadı var, kəbini yox. (xoruz)
- **Rah bırafdan nə səri hi, nə pöyi. (çarx)**
– Yol gedir, nə başı var, nə ayağı.
- **Bı dəs vəyni migireyi, bı xori mili ım pöyi. (zincir)**
– Ələ götürsə, ağlayır, yerə qoyur, dayanır. (zəncir)
- **Vay papuxman mund bı dor. (xoçəməz)**
– Vay papağım ağacda qaldı. (qoz)
- **Səböh-səböh bə giresdan, şəngüm bı xandısdan. (gılıx)**
– Səhər ağlayır, axşam gülür.
- **Duto vini, çılto çım. (tırox)**
– İki burnu var, qırx gözü (çarıq)
- **Havoyi hıstı, cuni na. (dam)**
– Nəfəsi var, canı yox. (körüük) [22, S.19, S.31].

TAPMACALAR

(Azərbaycan dilində)

- Bırdan vırdım qılıncı, Dərbətdən çıxdı ucu. (ıldırım)
- Gedib gəzər dünyanı, gəlib tutar bir abbasılıq yeri. (əsa)
- Açılanda saralır, dəyəndə qızarır. (zoğal)
- Quyruğunnan tutmasan töyliyə girmir. (qaşıq)
- Saqqalınnan tutmasan yuxarı qalxmır. (asma tərəzi)

- Bir qutum var çanaqlı, qıraqları saçaqlı. (göz, kirpik)
- Yuvası ağacdən, yumurtası daşdan. (asma tərəzi)
- Hadiyabanı, hudiyabanı, altı ayağı, iki dabanı. (asma tərəzi)
- Sevillər, seçmillər. (ana)
- Məmmədbağır bağında,
Gül bitər budağında.
Yel vurur yelləndirər,
Sırğası qulağında. (gilas)
- Hənir, hünür,
Vur başına, otur gəmir. (qoz)
- Araz qırağı düzdü,
Sanasan əlli, yüzdü.
Oğlu bazara gedir,
Anası hələ qızdı. (arı ailəsi, ana, qız, oğul)
- Qara atı yağlaram,
Qaya dibinə bağlaram. (tapança)
- Hazar hazara gedər, (hazar-min, içindəki barıt min-min)
Mehdi bazara gedər, (güllə, lülə)
Anası üç yaşında, (qundaq, üç ilə qurudulmuş qoz ağacından düzəlmə)
Oğlu bazara gedər. (güllə. Cəm halda qoz dəstli tufəng)
- Anası yayma xatun, (tənək, qol-budaq)
Atası həprim qoca, (ağacın özü)
Qızı ellər gözəli, (üzüm salxımı)
Oğlu ellər dəlisi. (şərab)
- Açıdım qazan, saldım quyruq,
Əridi qazan, qaldı quyruq. (ayaq, ayaqqabı)
- Zülfün ucu yemişdi,
Sal boynuva gümüşdü.
Yarpaqsız, budaqsız,
Tap görüm, nə yemişdi. (göbələk)
- Dostum mənə nar göndərdi,
“Yox” deməmiş “var” göndərdi,

- Çalxanmamış süd, qatıqdan,
Çalxalanmış yağ göndərdi. (qoyun quyruğu)
- Başına kələm bağliyar,
Ürəyi vərəm bağliyar,
Oğul-uşağın yığır,
Dəsmal alıb ağliyar. (samovar, stəkan, nəlbəki, qaşiq,
dəsmal – çay dəstgahı)
  - Bu günün adı nədi,
Şənbə günün adı nədi?
Sümühsüz sümüh yiyər,
Tap görüm adı nədi? (daş qurdu)
  - Ağac başında nohur,
Onu tapbiyan gavur. (ayna)
  - Hacılar haca gedər,
Cəhd eylər gecə gedər.
Bir yumurtanın içində
Yüz əlli cücə gedər. (nar)
  - Dağdan gəlir dağ kimi,
Qolları budağ kimi.
Əyilir su içməyə,
Anqırır ulağ kimi. (palıd qozası)
  - Gələndə xan kimi,
Oturanda sultan kimi,
(Özün elə öyür ki,)
Döşənəndə həsir kimi,
Gedəndə əsir kimi. (qar)
  - Min milid,
Ağzı kilid. (qəbir)
  - Ağara-ağara,
Girdi mağara. (ölü)
  - Ahani, hani, hani, (hanı)
Çaxmax hani, qo hani,
Səksən səkkiz dəgirman,

- Doxsan doqquz qo hani. (dəyirman)
- Həstədi, ha həstədi,
Nənəm kitab üstədi,
Yemişdərdən hansının
Çərdəyi lap üstədi. (əzgil)
  - A kişi, kişi,
Əlində işi,
Mənə bir at ver,
Nə erkək olsun, nə dişi. (nənni)
  - Əba Əbası var bunun,
Çitdən qəbaşı var bunun.
Xəncər eylə dilim-dilim,
Gör nə səfası var bunun. (limon)
  - Ərsin əyağ, yastı yapalağ. (dəvə)
  - Bir təndirim var, iki dənə çörəy tutur. (qoz)
  - Bizim öydə dörd qardaş var,
Dördü də bir boyda. (evin küncələri)
  - Hopi-hopi, dəmir qapı,
İlan yoli, şah ölkəsi. (ağız, dişlər, bağırsağ, mədə)
  - Hürü hürünü dindirər.
Hürü pərini dindirər.
Bizim evdə üç pəri var,
Biri birini dindirər. (tar, kamança, qaval)
  - Aləmi doydurar, özü doymaz. (dəyirman)
  - Hələmət, a hələmət,
Dibi qızıl qiyamət.
Sallam yaş, çıxar quru,
  - Vər Məhəmmədə səlavət. (çörək)
  - Bu baba, yaxşı baba, ləşgərpərəst,
Dörd əli, dörd ayağı, qarnı gəvəz (enli). (kürsü)
  - Gəlin gedər, izi yox,
Şındılı atar, dizi yox,
Zirzəmidə böyüyər,

- Damağı var, tükü yox. (balıq)
  - Hürər, hürər,
Burnu şişər. (cəhrə)
  - Suya girər, dağılar,
Sudan çıxar, yığılar. (atın quyruğu)
  - Qara köpək qapıda yatar. (açar)
  - Əlimlə əkərəm,
Dişimlə biçərəm. (yazı)
  - Yemiş vaxtı yemişdi,
Yeməseydin ölmüşdin,
İndi yeməsən ölməzsən. (Ana südü)
  - Sərcə döör, sərin verim, toyuq döör budun verim,
Yeddi gomuşdan sənə nə verim?! (Balaca div – tatca vəkədo)
- [S.27].

- Sürü-sürü quşdar,
Sürməli quşlar,
Nə ağzı var, nə dişi,
Adamı dişdər. (gicitkən)
- Araba gedər, izi yox,
Yurqun yanar, közü yox.
Zirzəmidə saxlanar,
Ağzı qara, gözü yox. (barama qurdu)
- Aşığı bir nəsnə gördü,
Quyruğun dəstə gördü,
Yeddi canı bir quru başda gördü. (ana quşun altı balası
ilə bir kəlləyə qonması)
- O hansı quşdur ki, ildə bir yumurta salır,
Onun yumurtası qar üstə qalır,
Anası ölən zaman balası sağalır. (siyamurğ – simurq
quşu) [S. 22].

MÜƏLLİFLİ BAYATILAR

Bağırılı Ağami

Biyo vərəm bı sər yol,
Gül koşte bemun vasol.
Arzuman üyi vetı,
Xuş girəri sol a sol.

Qe dorhon zirkora bı,
Var-döyləthon xora bı.
Leyli be Məcnun cuna,
Hiç nə mırdə dorabı.

Bof gılımə, gəbərə,
İsbih məhil köbərə.
İmore ve dəs-pöti,
Diyə mara, pö bərə.

Günetıra ol dirum,
Bə günetı xol dirum.
Un qədə beti suxtum,
Dılmənə zuvol dirum.

Xostagortı hazori,
Çinin zistan ozori.
Man cunmənə tum beti,
Tı a cuntı bizori.

Qe bəniştan noz beti,
Dərman-bunman voz beti.
Tı güş dər, sıxanmənə,
Man güyum ve soz beti.

Beş pöyiste dür əzman,
Na barıxtan nür əzman.
Mənə xostagor qeyi,
Tı dəstıra şür əzman.

Gözələ nozi ımbı,
Oşığa sozi ımbı.
Tıra beman be doran,
Xudoyiş rozi ımbı.

Man əsmənə gol sozum,
Vetı höl-əhvöl sozum.
Gü, in dılman antıyi,
Beş fikir, xəyöl sozum.

Xolinçərə bof vinum,
Bə dıltı insof vinum.
Ə dılman girəştərə,
Tı bıstəni, yof vinum.

Nəye xoman vir ımbı,
Bədə biye, dir ımbı.
Mənə dərdtı bikişı,
Hə beman taxsır ımbı.

Tiroxontı şirozi,
Şol-boftetı durozi.
Zü sozind ərsimuna,
Man roziyum, ü rozi.

Bıce tıra heybetı,
Hiç na munde hey betı.

Əzman nişonə xosti,
İn dilmənə vəy beti.

Bafanbirum, mohum man,
Vəzir çiyi, şöhum man.
Izım şori, xanda na,
Əsər-bəbın ohum man.

Ye mohiş umo girəşt,
Ye şöiş umo girəşt.
Kəşirum əsineman,
Ye ohiş umo girəşt.

Dağlaroğlu Şahməmməd

Daçorşöyə mohi tı,
Şö-ruz beman ohi tı.
Bəxtəvər un ruzum ki,
Bı sərməni sohiti.

Nə firord soz ə sinə,
Soxdagor noz ə sinə.
Duhun mənə voz hişte,
Siyə çım, voza sinə.

Sadto boşı yekiti,
Bı qəd yekhön yeki tı.
Bəxtəvərhon dutoyi –
Yeki mənum, yeki tı.

Pöyiste ba duhun dər,
Ə dərdhonman bixəbər.

Çı güyi soxtagorum,
Tı ağeyi, man nükər.

Kühə səri üşeyi,
Xırdı dılə şüşeyi.
Di ben dinyoh cənnətə,
Un kilərə ruşeyi.

Ola günə si biri,
Bicə raftı, çı biri?
Bı boğhonmun si qeyi,
Tı göyçəyi, çibiri.

Bı zəvər zirö mə gü,
Qərxundi kürö, mə gü.
Num Leylirə kəşiri,
Məcnuna cürö mə gü.

Biyo, voki dərmənə,
Gi ə dəsman, bər mənə.
Rozi boş bihlum ye qoş,
Bı sər dıltı sərmənə.

Duto çımman nəm munde,
Hüşman rafte, qəm munde.
Fikir məni, dərd mə kəş,
Bı ərsimun kəm munde.

Günəhoni gırdı tı,
Dılmənə kəm tır ti tı.
Ha bafani, mırdum man,
Yərə gü ki, mırdı tı.

Güvərə zərur sö-sö,
Suxt cigərman, xordum ö.
Be ümüşö imkon ni,
Dərö bı boğ fərdəşö.

Vasol imo, sol girəşt,
Güftirum: vasol girəşt.
Dılı beman suxtagor,
Ə pəhliman lol girəşt.

Bə küh ə vər f poki tı,
İn dilmənə voki tı.
Çı sozum, hef nə güyüm,
Əvvəl-oxir xoki tı.

Ə mirvori sofi tı,
Bə dılman ax, ofi tı.
Buftuni bə küh-kəmənd,
Gər di mənə, yofi tı.

Band bı sər tı şoltıra,
Xəbər vəynum höltıra.
Vəyəsun bı löhonman,
Bə ru birə xoltıra.

Bə rukara ö biyo,
Ruz biyo, həm şö biyo.
Roziyum ba xunemun,
Mırdanməniş vö biyo.

Dərə puri ö, biyo,
İn örə zan pö, biyo.

Ruz imore baxnemun,
Ye rah vaxi, şö biyo.

Rah raftum niştan-niştan,
Cunmənə hiştan-hiştan.
Gəştum tıra, ba numtı,
Boyəti nöştan-nöştan.

Nügə moha dirum man,
Bı qəd dərdhon virum man.
Zılım mənı, rozi boş,
Ə dəshontı girum man.

Tı mənə ba cun vorde,
Ə giryə çım xun vorde.
Man be löti gısneyum,
Tı vəyıfte nun vorde.

Numtı əzbər zuhunman,
Bı ataştı ohun man.
Ə löhontı bə dürum,
Xişg bire dər-duhunman.

Güftirum xandum biyom,
Cunmənə san tum, biyom.
Bıxostəni bı tantı,
Çımmənə bandum, biyom.

Çişmərə öyi hısti,
Öyi hi, nöyi hısti.
Mənə bı sər sineman,
Sərtıra cöyi hısti.

Dıl vozi a voz, biyo,
Man kəşum avoz biyo.
Ye rah ımori, rafti,
Çı ımbı, avoz biyo.

Bı rahhon məpö, məpö,
Vax biyo, ve pö, ve pö.
Tı girəşdə cöhhona,
Man gəşdom ye pö-ye pö.

Siyə çımhon nəm bire,
Kəşireyi qəm bire.
Un kilərə dərdhoni,
Be dılman məlhəm bire.

Suxt cigərman, ö timan,
Cun suzundom betı man.
Qe xostum in kühhona,
Vərom, gərdum vetı man.

Ö rafte, Lülö munde,
Çım dərzan sulo munde.
Un löhona əsəli,
Ben zuhun, bı lö munde.

Bə zir rah ösvö hısti,
Bı arx ösvö ö hısti.
Betı mənə bə dılman,
Çı vaxt biye, cö hısti.

Vese gül dəstə biri,
Tı mənə xostəbiri.

Xostum dəs kəşum, burom,
Rahmanə bastabiri.

Bə bine dor nişte tı,
Dəsə bə rü hişte tı.
Ven çım, ven lö, ven duhun,
Mənə çan rah kişde tı?!

Voriş biri vorısti,
Bə çımman voxorısti.
Ruzi çan rah nəkiştə,
Tı mənə daxorısti.

Dərdə ba cun dəhişti,
Bə çımman ö nə hişti.
Bü yexetı, sinetı,
Bü cənnəti, bəhişti.

Ə rah dərmoran nısti,
Ben küh vərmoran nısti.
Vərem gərdim yeyloğa,
Zirö firmoran nısti.

Roziyum, tum cun betı,
Qədırirə dun betı.
Qurbuntıyum məgü tı,
Man boşum qurbun betı.

Dor qe boşı, üşeyi,
Dılman nozık, şüşeyi.
Gərdantıra şəft mə gi,
Mügüyünd bənövşeyi.

Bərə dih - Zanqi bire,
Bı sər sanq sanqi bire.
Bə düşti pura bəsti,
Baxneşmun san qe bire?

Koşta gültı voz imo,
Bı tan gül gülboz imo.
İn dılmənə bərdəgor,
Raft, voyəşd, avoz imo.

Bə Girdimon ö Bidi,
Tı biye beman idi.
Dun ki, tıra xostagor,
Bə ihtibor vohidi.

İn ye taxta, in ye vər,
Qe mənı zirö-zəvər.
Vetı bə Niyol vərom,
Bəxtəvərum, bəxtəvər.

Bə dıl dərdman hi mənə,
Ki mıxohı, ki mənə?
Ba xudoyiş xuş muro,
Məhil parum, gi mənə.

Günəhonman si mənə.
Qe cavonhon di mənə.
Dılmənə betı dorum,
Soz diyə ərsimənə.

İn gavalhon an duni,
Dərdman qeyi, san duni.

Xandıst man xosta kilə,
Mirvoriyi danduni.

Çı güftiri bı həqman,
Çarxıst mənə vərəqman.
Tıra vese xandeti,
Nə şinirom bırəq man.

Qələi ti qobtıra,
Bə rutı gülob tıra.
Mənə güzət qe soxtı,
Unca dirum tobtıra.

Imora ruz san buro,
San mərd buro, zan buro.
Rozi boş tıra numtı,
Bı xok bə dılman buro.

Xundetı dərsi, dərsi,
Bə çımtı ərsi, ərsi.
Vəssi dirim həminə,
Ə həmmə tərsi-tərsi.

Un ru Qərçə Voşeyi,
Boğ Mıdırı üşeyi.
Ve dəstı pül-pül bire,
İn dilmənə şüşeyi.

Biyo bı boğ, kor sozim,
Bı ye cö nuhor sozim.
Mömuna, piyərmuna,
Ve ərsimun şor sozim.

Tı mənə yod dunusti,
Ə dərd ozod dunusti.
Betı Şirin güftirum,
Mənə Fərhad dunusti.

Biyo vərəm bı sər yol,
Gül koştə bəmun vasol.
Arzuman üyi vetı,
Xuş girəri sol a sol.

Bof gılımə, gəbərə,
İsbih məhil köbərə.
İmore ve dəs-pöti,
Diyə mara, pö bərə.

In dəsmola şür bəman,
Tı pöydöyi nür bəman.
Tı mənə avtoməni,
Mə dəniş ə dür bəman.

Dirum tıra man avoz,
Bı lö xanda, sinə voz.
Tıra noztı, xandeti,
Cunmənə do bə gidoz.

Qe bəniştan noz betı,
Dərman-bunman voz betı.
Tı güş dor, sıxanmənə,
Man güyum ve soz betı.

Bine kühhon ögəhi,
Bı ösvöman ö dəhi.

Ə dəs noztı cavunhon,
Na baxsiran, vogəhi.

Vir məni şünetıra,
Moç sozum günetıra.
Aftoyiş ba ruzməni,
Nə dire sinetıra.

Təhnö bastı törə tı,
Zəri ve əs örə tı.
Çiləm san səböh sozi,
Ben durozi şörə tı?

Xolinçərə bof vinum,
Bə diltı insof vinum.
Ə dılman girəştərə,
Tı bıstəni, yof vinum.

Tiroxontı şirozi,
Şol-boftetı durozi.
Zü sozind ərsimuna,
Man roziyum, ü rozi.

Çinin doştum sər zistum,
Sadto cuna vərzistum.
Vetı suxdum, bırıştum,
Tı nə biri, lərzistum.

Na rası qədö betı,
Şori tı Xudo betı.
Sadto cuni birəgor,
Həmmeyrə mudo betı.

Tıra numtı Ceyroni,
Həmmə beti heyroni.
Ə dil xohim həminə,
Zistəniyə döyroni.

Kilə, numtı Əminə,
Ə dil xostem həminə.
Be duto dil dərdman hi,
Vəyi beti kəminə.

Vomund diyə şüneti,
Moç nə dire güneti.
Tı bə ruman xub dəniş,
Rüməni ögineti.

Üşə yamon xəst bire,
Gül bı tala məst bire.
Çanto cavon ve eşqı,
Veseman şikəst bire.

Nımıksız kabob şiti,
Bijleyin əngiş - qiti.
Beman doşta cuntıra,
Bı Əzröyil nə miti.

Ə biyorman na rafti,
Şö bı xoman darafti.
Lova soxtum, pö yərə,
Güş na doşti, ha rafti.

Bı toxə dor si munde,
Bə bine dor ki munde?

Fikirtıra a soxtan,
Cunman diyə vomunde.

Tocirhona moli hi,
Porçeyi hi, şoli hi.
Mənə xosta kilərə,
Bə güneyi xoli hi.

Kuh tob na do bı ohman,
Çıyı mənə ginohman?
Şəft dirum, xünö soxtum,
Bırghontıra bı moh man.

***

Man oşiqum xüneman,
Nohri rafdi suneman.
Dərdtıra ə kəşiran,
Qubor dərord sineman.

Voriş biri vorisdi,
Bə çımman voxorisdi.
Ruzi çan rah tı mənə,
Nə kişdə daxorisdi.

Nöyrüzalı vərmo ba bun,
Pöyi raft bı çole bun.
Qapun, qapun, Xanımdısti,
Rış babotı tapun, tapun.

Man oşiqum in söyi,
Bı sö birə güvöyi.
Ki ki hərumi minı,
Hərüm boşı şirmöyi.

Mənə beçi in dərd dünyo,
Qurtman boşı dəsman boşı.
A sadto bimənöyə qohum,
Duto xuba kəsman boşı.

Ba xırcin çərəzman boşı,
Be rafdan həvəsman boşı.
Bı sər gülhon məni xunum,
Əs man boşı, səsman bo.

Man bədirənum tərsi tı,
Çe san boşı ərsiti.
Bə dılman göti qeyi,
Bə çımhonman ərsi tı [S.31].

BAYATI VƏ AĞILAR (Azərbaycan dilində)

Lərgə əkdım ləgəndə,
Lərgə boynun əgəndə.
On iki qurban demişəm,
Qardaş əli əlimə dəgəndə.

Mən aşix balabanı,
Asta çal balabanı.
Hamı balasınan,
Bəs mənım balam hanı?!

Bu qala daşdı qala,
Torpağı daşdı qala.
Qorxuram düşəm öləm,
Balalarımın gözü yaşdı qala [S.21].

Gəlin, dur çıx pərdədən,
Nazım, dur çıx pərdədən.
Al geydin, yaraşmadı,
Qara gey, çıx pərdədən.

Bülbül mənəm, bilmərəm,
Bülbül dilin bilmərəm.
Hər dildən bir dil bilsəm,
Yetimin dilin bilmərəm.

Qapının kamı yetim,
Hanı məkanın yetim.
Simovar ortalığa qoyılanda,
Surfa ortalığa salınanda,
Çörəh qoyılanda,
Qarınnar doyannan sora,
Diyəllər hanı yetim, a yetim?! [S.22].

Gedirəm gedən olsa,
Dərdimi bilən olsa.
Ağlamaq dərdədən gəlir,
Göz yaşım silən olsa.

Əziziyəm gündə mən,
Kölgədə mən, gündə mən.
Gün getdi, can getdi,
Cavan olmaram bir də mən [S.27].

ƏMƏK NƏĞMƏLƏRİ VƏ MAHNILAR

Misgər nəğməsi

**Man misgərum dırışt minum çı güyi,
Tava, gajqun, kəfgir, bəsdı ye söyi.
A xudoman rozi birom man doim,
Ruzimənə vorde bı dər ü doim.**

Tərcüməsi.

Mən misgərəm, nə desən düzəldərəm,
Tava, qazan, kəfkir, güyüm və sovça.
Mən daim Allahımdan razıyam,
Çünki ruzimi daim qarşıma gətirib [S.19].

Tacirin nəğməsi

**Man tocirum mığərdum, ay mığərdum,
Mundom bı səhr burom, mundom voyərdum.
Şalvorman zərxora, borman obgərdun,
Mənə in dih be çi, şəhrə mığərdum.**

Tərcüməsi.

Mən tacirəm, gəzərəm, hey gəzərəm,
Bilmirəm şəhərə gedim, yoxsa qayıdım.
Şalvarım zərxdan, yüküm abgərdən,
Mən kəndi neynirəm, şəhəri gəzərəm [S.19].

Mahnı

**Çimnoz xanım çileməni,
Mohməniş, astare məni.**

**Əgər xudo güfdirə boşı,
Xuşbəxt ımbi çiləməni.**

**Ə çilə, çilə, tı çı hısti,
Mənə diri xandırdı.
Biyo bəra bı öti,
Mara ma gü bı möti [S.19].**

Tərcüməsi.

Çimnaz xanım, qızım mənim,
O, Ayım, ulduzum, mənim.
Əgər Allah deyən olsa,
Xuşbəxt olar qızım mənim.

Ay qız, ay qız, sən kimsən,
Məni görüb gülürsən.
Gəl, get, sən öz suyuna,
Gedib demə anana.

Mahnı

Bon yekin dih hısti mənə xosteman,
Ürə be man bəgən soxde məmeman.
Güfdire san xohum be tı baleman,
Rafte həri ustore məmeman.

Tıra man qe bixosdənum, ay kilə,
Burjun zü boş be man tı oşveşirə.
Vəy bı dəstı un kələ kəfgirə,
Dəki be man oş veşirə, ay kilə.

Homin biyo san man sözüm ərsirə,
San camoət bışınöyü səsirə.

Ve nəneman san qeyə vozi darom,
Nənərə san buburum nəfəsirə.

Bə ərsiman qiyə zanam Cabbora,
San biyonu həm kamança həm tora.
San xunu ü ə zil xəminxora,
Məniş rozi san vəncanum Cabbora [S.31].

DÜZGÜLƏR

Lahicca:

**Rafdum ba buni qozi,
Duto qəloğ bı vozi.
Ye sanq şundum na rasi,
Dı sanq şundum na rasi,
Numasuz şundum dəyəsi.
Döyüsdum, parısdum,
Ə viniman xun umo.
Xuno dorum bı xori,
Xori be man güvö do.
Güvorə dorum bə gısband,
Gısband e man dımbə do.
Dımbə rə dorum bı qari,
Qari be man fatil do.
Fatilə dorum bə məllö,
Məllö be man kitob do.
Kitoba dorum bə Xudo,
Xudo be man ımrı do.**

Tərcüməsi:

Getdim məscid damına,
İki qarğa oyununa.
Bir daş atdım çatmadı,
İki daş atdım çatmadı,
Kösövü atdım alışdı.
Yüyürdüm və yıxıldım,
Burnumdan qan açıldı.
Qanı verdim mən yerə,
Yer mənə otu verdi.
Otu verdim qoyuna,
Quyruğu qoyun verdi.
Quyruğu verdim qarıya,
Fətiri qarı verdi.
Fətiri verdim mollaya,
Kitabı molla verdi.
Kitabı verdim Allaha,
Ömürü Allah verdi [S.19].

DÜZGÜ

Üşüdüm, ha üşüdüm,
Dağdan alma daşıldım.

Almacığı aldılar,
Mənə zülüm verdilər.
Mən zülümdən bezaram,
Dərin quyu qazaram.
Dərin quyu beş keçi,
Hanı bunun erkəci?
Erkəc qaya başında,
Ha, eylədim gəlmədi.
Çiyid verdim, yemədi,
Çiyid qazanda qaynar,
Qənbər bucaqda oynar.
Qənbər getdi oduna,
Qarğı batdı buduna.
Qarğı döyür, qamışdı,
Beş barmağım gümüşdü.
Gümüşü vürdim tata,
Tat mənə darı verdi.
Darını səpdim quşa,
Quş mənə qanad verdi.
Qanadlandım uçmağa,
Haqq qapısın açmağa.
Haqq qapısı bağlıdi,
Qapıçı qapı toxur,
İçində bilbil oxur [S.27].

Düzgü

Mənə xiniki, Tanman tıniki, Baxne Məliki, Ye bor nimiki
Mınəvvər, Vərhəvər Dımtəvər [S.13].

TOPONİMLƏR

Sanq Əli – Əli daşı
Lin duvor – dik divar
Düzəli – Əli düzü
Boğəli – Əlinin bağı
Bəddöyün – sonra gələnlər
Çişme comərd – Comərd bulağı
Çişme gılımi – Kilim bulağı
Çişme xuruz – Xoruz bulağı
Gö xon – Xan yeri
Gö Murtuzo – Murtuza yeri
Gö məçit – Məscid yeri
Siyə bil – Qara bel
Mərcbəddöyün – sonra gələnlərin yeri
Gö pirəmisləhim – Pirəmisləhim yeri
Çorxuna – dörd ev
Xandağ – Xan dağı
Çəməndərvoza – geniş çəmənlik
Yol oğraş – Oğraş yalı (çətin yol)
Dərə gö – Öküz dərəsi
Bın qır – sərt dağ dibi
At yeyloği – At yaylağı
Qərçə – kənd
Zəvəro – yuxarı
Pişdə – arxa
Kişlərkara – Kişlərcay
Kəfələ – köpüklü çay
Lilo – lilli çay
Bağmijə – Mücü bağı
Şəftəküçə – əyri küçə
Çorküçə – dörd küçənin kəsişdiyi yer
Zirin məhəllə – aşağı məhəllə
Fotmaşikşeyi – Fatma öldürülən yer

LAHICLARIN MƏTBƏXİ

Lahıcların mətbəxi çox zəngindir. Onlar ət yeməklərinə və plova üstünlük verirlər.

Lahic dolması. Döyülmüş qoyun ətindən və heyva yarpağından hazırlanır. Dolmanın ətirli heyva yarpağı ilə hazırlanması yağlı ətdən mümkün olan mədə pozğunluğunun qarşısını alır. Burada ət yarpağın içinə qoyulmur, sadəcə yarpaq uzunsov şəkildə olan ət küftəsinə bükülür

Nuntari (sulu çörək). Ətsiz yemək olub, bir çox meyvə, çərəz (alma, heyva, kişmiş, şabalıd) və tərəvəzdən (kartof, soğan, lobyə) istifadə edilməklə bişirilir. Axırda yumurta və nanə əlavə edilir. Bu növ təam adətən boyat çörəklə yeyilir.

Xoyəginə (qayğanaq). İki çalınmış yumurta qovurulan yağa tökülür, hər iki üzü bişirilir, sonra üzərinə bal və ya şəkər tozu tökülməklə süfrəyə verilir.

Həlisə. Yaxşı bişirilmiş buğda içi, lobyə, noxud, yağ və teltel ayrılmış mal ətindən ibarətdir. Bəzən tərkibinə sarıkök və zəfəran da əlavə edilir.

Darunçərgi (toyuqıçı). Xırdalanmış qoz ləpəsi, zoğal və albalı turşusu, gavalı qurusu, kişmiş və qaysı yağda qovurulmuş soğanla qarışdırılır, bir yerdə yenidən qovurulur. Ayrıca, yaxud toyuq içinə qoyulmaqla yeyilir.

Lahic qara halvası. Cücərdilmiş səməninin suyu sıxılıb götürülür, suyu ilə qara undan xəmir yoğurulur, xəmir yağ tökülmüş qazana qoyulur. Zəif odda qarışdırılır və 3-4 saat bişir. Bu müddət ərzində qazana razyana, darçın, hil, istiot, sarıkök kimi ədviyyatlar əlavə edilir. Sonda şəkər tozu qatıldıqdan sonra rombşəkilli halvalar düzəldilir və üstünə qoz ləpəsi vurulur.

Şəkərçörəyi. Un xəmir halına gələnə qədər ərinmiş yağla qarışdırılır. Sonra bura şəkər tozu, hil və zəncəfil əlavə olunur. Fərqli formada qoğallar düzəldilir və üstünə zəfəran suyu ilə naxış vurulur. Nəhayət, təndirdə bişirilir.

Cığır (qovurulmuş buğda). Əvvəlcə təmiz buğda seçilir və yaxşı qurudulur. Sonra möhkəm qızdırılmış sacın içində bişənə qədər qovurulur. Qovurulduqdan sonra üzərinə kişmiş, qoz və fəndiq ləpəsi də əlavə edilir. Bəzən onu həvəngdə döyərək toz halına salır və yalnız bundan sonra yeyirlər.

Vürü (umac). Qabaqcadan hazırlanmış umac qaynayan əvəlikli suya tökülür, həcmindən asılı olaraq bəzən yumurta əlavə edilir.

Oş şeşdiranga (altırəngli aş). Düyü adəti üzrə dəmə qoyulur, yaxşı qazmaq tutsun deyə bir az da artıq bişirilir. Sonra düyünün üzərinə yağ və zəfəran əlavə olunur. Aşın üstü üçün bir neçə qara hazırlanır: xırda dolma, şabalıdlı ət, qiymə, qaysı və kişmiş qovurması, toyuq çığırtması, balıq çığırtması. Bu aş ancaq Novruz bayramında bişirilir.

Oşxer (qatı düyü supu). Soğançalı suya yumru düyü tökülür, bir qədər qatı şəkildə bişirilir. Oşxərə lobya və kiçicik ət küftələri də tökülür.

Oş futolu (əvəlikli aş). Yumru düyü xırda-xırda doğranmış quru əvəlik ilə bərabər qaynar suya tökülür. Suyu qurtarana qədər bişirilir. Süfrəyə veriləndə üstünə ərinmiş yağ və qatıq əlavə edilir.

Həsi (xəmir xörəyi). Xəmir yoğrulur, lavaş şəklinə salınır. Sonra kvadrat şəklində doğranır və qabaqcadan qaynar vəziyyətə gətirilmiş soğançalı suya tökülür. Bu xörəyin tərkibinə lobya da qatılır. Xörək süfrəyə verilməzdən əvvəl ona nanə əlavə edilir.

Xıdırı (nazik çörək). Acımış, ya da acımamış xəmindən bişirilir. Acımamış xəmindən bişiriləndə ona **kolanun (kal çörək)** deyilir. Tərkibinə yağ, bəzən süd qatılır.

Pürineyninə nun (yarpızlı çörək). Bu çörək növü yarpız təzə çıxanda bişirilir. Yarpız xırda doğranır və zirinc də əlavə olunduqdan sonra xəmirə qatılaraq bişirilir. Çörəyin üzərinə na-xış vurulur.

Fatıl (fətıl). Bunun üçün xəmir südlə yoğurulur. Sonra ona şəkər tozu, sarıkök və yağ əlavə edilir. Xəmir acıdıqdan sonra böyük kündələr düzəldilir. Ortası yayılır, üzü naxışlanır, üzərinə xaşxaş və çörəkotu vurulur, yumurta sarısı sürtülür. Bundan sonra təndirdə bişirilir [S.7, S.14, S.17].

LAHIC XALQ FOLKLOR KOLLEKTİVİ

Lahic qəsəbəsində keçən əsrlərdən mövcud olmuş və 1987-ci ildən rəsmi status almış folklor kollektivi fəaliyyət göstərir. Məqsəd Lahic və ətrafda məskunlaşmış tat kəndlərinin adət-ənənəsini, bu qövmin sənətkarlıq, kulinariya, mahnı və rəqslərini daha geniş ictimaiyyətə təbliğ etməkdir. Yarandığı dövrdə qrupa Rauf Baxışov rəhbərlik etmiş, sonralar isə bu işi İlham Bağırov davam etdirmişdir. Hazırda qrup Maarif Əliyevin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Səkkiz nəfərdən ibarət olan qrupun maraqlı repertuarı vardır. “Lahic xalq folklor qrupu”nun repertuarı əsas etibarilə tat dilində oxunan mahnılardan təşkil olunmuşdur. Mövsümi və müxtəlif sənət sahələri ilə bağlı mahnılardan savayı, bu repertuara layla və holavarlardan ibarət nəğmələr də daxil edilmişdir. Elə yarandığı 1987-ci ildə “Lahic” folklor qrupu əvvəlcə Ümumittifaq Folklor Festivalının, sonra da Astara və Şamaxı rayonlarında keçirilən festivalların qalibi olmuş, 2006-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında təşkil olunmuş Azsaylı xalqların Folklor Festivalının laureatı adını qazanmışdır. 2009-cu ildə isə Musiqili Komediya Teatrında İdman və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə keçirilən Azsaylı xalqların Folklor festivalında məzmunlu iştirakına görə qrup diplom və mükafatlara layiq görülmüşdür. Qrup dəfələrlə xalqımızın ən əziz bayramlarından olan “Novruz”un paytaxt tədbirlərinə dəvət olunmuşdur. 2018-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyinin qərarı ilə qrupa “Xalq folklor kollektivi” adı verilmişdir.

Bundan əlavə, onlar respublikanın müxtəlif telekanallarında tamaşaçılara maraqlı repertuarlar təqdim etmiş, onların bu repertuarları bir çox sənədli filmlərin meydana gəlməsinə təkan vermişdir. Yerli adət-ənənəni təbliğ etdiyi üçün kollektiv bir çox xarici ölkələrdən respublikamıza gəlmiş rejissorların da diqqətindən yayınmamış, bu mənada, onlar Malaziya və Türkiyəyə dəvət olunmuş, bu dövlətlərin tele-kanallarında öz repertuarlarını sərgiləmişlər. Həmin TV-lərin vasitəsilə onlar mədəniyyətimizi yüksək səviyyədə təbliğ etmişlər. “Lahıç xalq folklor kollektivi” hazırda fəaliyyətinə davam etməkdədir.

Son illərdə onlar daha bir neçə uğur qazanmışlar. Qazaxıstanda keçirilmiş festivala qatılmış və Şuşanın azad edilməsindən sonra orada keçirilmiş ilk “Xarıbülbul” festivalında müvəffəqiyyətlə çıxış etmişlər [11, s.140-141].

LƏZGİLƏRİN FOKLORU

Манияр (mahnılar)

**Бах радавай пІинидин мар,
Ай алагуьзли, алагуьзли.
На ти бахча серинарна,
Ай алагуьзли, алагуьзли.
На ти бахча серинарна,
Чан, алагуьзли, алагуьзли.**

Тәrcүмәси.

Ваğçадакı gilas ағасı,
Ау alagözlü, alagözlü.
Ваğçамızı sərin etdi,
Can alagözlü, alagözlü.
Ваğçамızı sərin etdi,
Can alagözlü, alagözlü.

**Са гафунал кьбаз тахІай яр,
На зи дердер деринарна,
Ай алагуьзли, алагуьзли.
На зи дердер деринарна,
Чан, алагуьзли, алагуьзли.**

Тәrcүмәси.

Bir söz üstə durmayan yar,
Ау alagözlü, alagözlü.
Dərdimi sərin etdin,
Ау alagözlü, alagözlü.
Dərdimi sərin etdin,
Can alagözlü, alagözlü.

Циф атункиI низ кьайгьу я,
Ай алагуьзли, алагуьзли.
Пака ярдин мел нIахь айтIа,
Чан, алагуьзли, алагуьзли.
Пака ярдин мел нIахь айтIа,
Чан, алагуьзли, алагуьзли [S.36].

Tərcüməsi.

Duman gəlsə, qayğı çəkən mən olacam,
Ay alagözlü, alagözlü.
İməcilikdə səninlə mən tən olacam,
Can alagözlü, alagözlü.
İməcilikdə səninlə mən tən olacam,
Can alagözlü, alagözlü.

Мани (mahnı)

КIанда, кIанда вун зи рикI,
Истикандавай ширин чай хьиз.
Куй баха вун зи дердина,
Лемпедаллай машинд багъ хьиз.
Силасарар яргъи хьурай,
Сумаварда чай демина.
Ша вуна рикI акьудмир зи,
Са гаф лагъ тIун раш Амина.
Истиканар са жергеда,
Са истика хана завай.
И сеферда гьил кьачу яр,
Са жегьилвал хьана завай [S.36].

Tərcüməsi:

İstəyirəm, istəyirəm ürəkdən sizi,
Stəkanda olan şirin çay kimi.
Qoy sevgilim dərdim yandırsın səni,

Ləpələr üstündə üzən gəmi kimi.
Qoy samovarın vızılıtsı,
Dəm alıb çox uzansın.
Gəl qəlbimi qopartma sən,
Bir saf söz deynən sən, Əminə.
Stəkanlar bir cərgədə,
Birini də sındırmişəm.
Günahımdan gəl əl çək sən,
Bir cavanlıq eyləmişəm.

Bayadrlar

**Зу яр алай лацу валкІан,
Къацу чьурал эдкъ бебаба.
Зу кьве смха дя ведава,
Йикъа пудра зун щезава [S.36].**

**Къакъан къавун аскІан гІере,
Чередаллай зуІун фере.
Перемдун хея са чІук дере,
Вур хъсан тир руш тир бере [S.36].**

Tərcüməsi.

Yar oturmuş ağ kəhəri,
Göy çəməndə bağlaram.
Qardaşlarım davadadır,
Gündə üç yol ağılaram.

Çiçək toxur yaz dərəsi,
Sirin oxur yaz fərəsi.
Kimə deyim bu dərdimi,
Ötüb keçdi qız dərəsi.

Алхишар (alqışlar)

- **Вун Аллагъди хуьрай.** – Səni Allah qorusun.
- **Ви мурадри цуьк аьудрай.** – Arzuların çiçək açsın.
- **Ви кІвачик берекат хьурай.** – Qədəminlə bərekət gəlsin.
- **Ви багъди бегъер гурай.** – Bağın bəhər versin.
- **Вахъ ирид арха хьурай.** – Yeddi arxan olsun.
- **Ви раклар бахтуни гатурай.** – Qarımı xoşbəxtlik döysün [S.9].

Сеперап (qarğışlar)

- **Ваз Гъуцари лянет авурай!** – Allah sənə lənət eləsin!
- **Вун Гъцари негърай!** – Allahın nifrətinə gələsən!
- **Вун чиле гъатрай!** – Yərə girəsən!
- **Ви кІвал харапІадиз элкъуърай!** – Evin xarabaya dönsün!
- **Фу балкІандал хъуй вун яхди!**
– Çörək atlı olsun, sən piyada!
- **Бу кІвал Аилагъди чІуррай!** – Sənin evini Allah dağıtsın!
- **Вун иридаз фий!** – Yeddi ərə gedəsən [S.9].

Имуча мачар (tapmacalar)

- **Епини яд хъваз, Дана дак Ібаз. (хъами)**
– İpindən su içər, dana şişər. (qarpız)
- **Лаз акъалтда, Къай ац Іалтда, Чил рекъида. (кънд)**
– Dan sökülür, soyuq gəlir, yer soyuyur, çaylar donur. (qış)
- **Са бубадихъ къуд Хва ава:**
Сад къацу, сад хъини я, сад лацу, сад яруя (сван бахтар)
– Bir atanın dörd oğlu var: biri yaşıl, biri sarı, biri ağdır, biri qırmızı. (fəsilər)
- **ЯнІа тІуб туп Тавур сиб акъайдач. (мудратІ)**
– Qulağına barmaq salsan, ağzın açar. (qayçı)
- **МичІ куру цІегъер къугъада. (кІалар)**
– Qaranlıq tövlədə keçilər oynamağa növbədə (qovurğa) [S.36].

Бубаурин гафар (atalar sözləri)

- **Чурадан аб экел раклебайзи лумир.**
– Özgəsini eşit, öz fikrini açma.
- **Мурк къелечІ чказлай хада.**

- Buz layı nazilən yerdən sınar.
- **Гъар бармакІ алайди итим тІум.**
  - Нәр парақлі кіші дейил.
- **Гъуьмгъ къена, бала сагъ тамир.**
  - Іланın özünü öldürüb balasını sağ qoyma.
- **Дустуни вилиз душманди чилиз килигда.**
  - Dost gözə baxar, düşmən yerə.
- **Зулун цицинІдикай клек жедар.**
  - Payız cücəsindən xoruz axtarma.
- **Пара рахадйди, пара акахьда.** – Çox danışan çox çaşar.
- **Кици вичик эйеси кацра кІвал.**
  - İt sahibini unutmaz, pişik evi.
- **ПіаркІв тарцин къенэ жеда.**
  - Meyvə qurdu meyvədən çıxar.
- **Гаф чІурІур ахпа лагъ.** – Sözü bişir, sonra de.
- **ЧуьхетІ папаз піиркь этем канда.**
  - Pinti arvada kor әr lazımdır.
- **Дана эпэнал аял къэпІенал вердишара.**
  - Dananı kəndirdə, uşağı beşikdə tərbiyə elə.
- **Кіал къена рачІ атІана.** – İnək öldü, pay kəsildi.
- **Ламрал пурар эцегнал ишб жедар.**
  - Eşşəyə yəhər qoymaqla at olmaz.
- **Дагъдизни далу кІанда.** – Dağa da arxa gərəkdir.
- **– Ниснилай экъерІай ракъинни рим гидар.**
  - Günortadan sonra çıxan günəş istilik verməz.
- **Ватан к Івала, халкъ хизан.** – Vətən evdir, xalq ailə.
- **Гар авагир гкада тарар юзадач.**
  - Külək olmayanda ağaclar titrəmir.
- **Щай жувак къула кІанда.** – Od gərək öz ocağında ola.
- **Чіехидан гаф анІумир.** – Böyüyün sözünü kəsmə.
- **Бармак алуқІна лугъуз кьимиз къведаз.**
  - Парақ qoymaqla başa ağıl gəlməz.
- **РикІ дар махайтІа дуьня дар жедар.**

- Ürək dar olmasa dünya geniş olar.
- **Кар авурди крарин, кар тавурди гафарин иеси.**
  - İş görən iş, iş görməyən söz yiyəsi olar.
- **Ажуз ламрал кьвед акьахта.**
  - Aciz eşşəyi iki nəfər minər.
- **Дувулар галачир мар тарих авачир халкъ жедар.**
  - Kökü olmayan ağac tarixi olmayan xalq kimidir [S.9, S.36].

RƏVAYƏT

Nadir şahın Dağıstana yürüşü

Nadir şah 10 min qoşunla Dağıstana hücum edir və buradakı yeganə şiə müsəlmanların yaşadıkları Misgincə kəndinə gəlir. Bura gəldikdən sonra yerli əhali tərəfindən onun bir qardaşı öldürülür. Onunla bərabər Dağıstana gəlmiş bacısı nəyin bahasına olursa-olsun qardaşının intiqamını almağa çalışır. Nadir şah bacısını bu işdən çəkəndirməyə çalışsa da, bacısı öz istəyində qalır və yerli əhalidən qisas alır [S.36].

LƏZGİLƏRİN MƏTBƏXİ

Ləzgi yeməklərində ən çox istifadə edilən ərzaq ət və buğdadır.

Lobyalı aş. Xırda ağ lobya əvvəlcədən bişirilir. Qoz ləpəsi əzilir. Düyü süzülükdən sonra qazmaq tutsun deyə qazanın dibi hazırlanır. Bunun üçün iki yumurta, bir qaşığı qatıq və ya süzmə çalınır, ona süzülmüş düyüdən 2-3 qaşığı qatılır, sarıkök, duz vurulur. Həmin tərkib qaynayan şit yağda qovurulur, sonra qazanın dibinə bərabər şəkildə yayılır. Bir qat lobya, bir qat qoz ləpəsi, bir qat düyü olmaq şərti ilə bir neçə qat düzülür. Üstünə ərinmiş qaynar kərə yağı tökülür. Qapaq dəsmalla örtülür, qazan qaynar dəmirin üstündə vam odda dəmə qoyulur.

Kambar. Adətən, kambar ilk baharda qarın altından boylanan pəldən hazırlanır. Bunun üçün pəl arıtlanıb başlardan təmizlənir, yuyulub süzülür, dəsmalın arasına qoyulub qurudulur. Sonra xırda-xırda doğranıb, duzlanıb bankalara yığılır. Pəl su salır və bir neçə gündən sonra kambar yetişir. Onu qatığa qatıb çövrəklə yeyirlər.

Şurva. Toyun şah yeməyi hesab olunur. Qoyun, yaxud mal əti suda bişirilir, bişdikdən sonra ət sümükdən təmizlənir, sonra həmin təmizlənmiş ət yağlı soğançada qovrulur, ona noxud, istiot, kişmiş əlavə edilir.

Xurma xingalı. Yoğurulmuş xəmərdən bir sm qalınlığında lavaş hazırlanır. Həmin lavaş kiçik tikələr şəklində doğranır, qıraqları yayılır, bükülür və xurma şəklinə salınır. Sonra həmin xəmir tikələri toyuq suyunda bişirilir. Üstünə ovulmuş pendir səpilir və süfrəyə verilir.

Şapuka bir növ ləzgi “pissası” adlanır. Xəmir qalın lavaş şəklinə salınır. Sonra lələklənir və üzərinə yumurta ilə qarışdırılmış “ünəşə iç” adlanan təzə şor yaxılır. Xərəkin üstündə oda qoyularaq bişirilir.

Taç (içki). Cücərdilmiş buğdanın suyu sıxılır, sonra həmin su bişirilir və şadlıq məclislərində adamlara paylanır.

Afar. Çöldə yabanı şəkildə bitən göyərtidən bişirilən qutabdır. İki növü var: pipiş və konz.

Pipiş. Qatlanmış lavaşın arasına göyərti yığmaqla hazırlanan yemək növüdür.

Konz isə iki üz-üzə qoyulmuş dairəvi lavaşın arasına göyərti yığılmaqla hazırlanan digər növüdür.

İsita. Umacdan hazırlanan halva növüdür. Nişan və toy üçün nəzərdə tutulur. Qaynar halda naxışlanır və adətən, naxışı onu bişirənin kimliyini bəlli edir.

Tsıkan. Ləzgilərin qədim yeməklərindən olan tsıkan bərəkətli və doyumlu olması ilə seçilir. Bir tsıkan böyük bir ailəni doyura bilir. Tsıkan döyülmüş yağlı qoyun ətindən hazırlanır.

Ona xırda-xırda doğranmış soğan, kartof, əzilmiş qoz ləpəsi əlavə olunur. Quru kəklikotu, duz, istiot vurulur. Mayalı xəmirdən lavaş yayılır, yağlanıb kündələnir. Bir qədər sonra yayılaraq ondan daha iki lavaş çıxarılır. Lavaşlardan birinin üstünə hazır qiymə qoyulur, digəri ilə üstü örtülür və qıraqları bərkidilir. Tsikan ikiqat və ya üçqat da olur. Bu halda onun hər layının arasına bir nazik lavaş da qoyulur. Xərəkdə, qızdırıcı peçdə və ya sobada bişirilir. Hazır olandan sonra qalın süfrənin arasında 20-25 dəqiqə saxlanılır.

Ləzgi çörəyi günəşi xatırladır. Bu məmulat mayalı və mayasız xəmirə hazırlanır. Xəmir yayılaraq qalın lavaş formasına gətirilir və üstü lələklənməklə bişirilir. Xərəyə qoymazdan əvvəl üstünə yumurtalı su və ya ayran çəkilir ki, çörəyin üzə yaxşı qızarsın. İyirmidən çox çörək növü olsa da, ləzgi mətbəxi üçün daha səciyyəvi olan nov mayalı (kotay) və mayasız (tili) çörəkdir ki, onu da bütün ləzgi qadınları bişirməyi bacarır. Xərək çörəyinin çoxlu üstünlükləri var. Bu çörək ovulmur, 10-15 gün kif atmır.

Ləzgilərin çörək növlərinə aşağıdakılar daxildir: xu (ən qədim çörək növüdür), xul, çarfu, qaquts, lavaş, bazlamaç, saçun fu, akat fu, qulan fu, çar avay fu, ştkar, nisi kvay fu, mukaş kvay fu, xəx avay fu, tunut, şirin fu, quzan, aluqa, tsaluq, bakluk, çerekun və s. [S.9].

LƏZGİ TOPONİMLƏRİ

(Qalacıq kəndi)

Qveçu vats (kiçik çay) – Şirvəndərə çay

Çexu vats (böyük çay) – Səngər çayı

Fekiz kyk – Molla dağı təpəsi

Pirsultanan kuk daq – Pirsultan dağı

İqiri maqlə – Sənətkarlar məhəlləsi

Samalçiran maqlə – Samalçılar məhəlləsi

Bəclər maqle – Bəylər məhəlləsi
Kuzukrin maqle – Kuzuklar məhəlləsi
Hapiti qar-qar – Hapita gedən yol

SUMAĞALLI KƏND LƏZGİ FOLKLOR QRUPU

Sumağallı kənd ləzgi folklor qrupunun repertuarında adından da bəlli olduğu kimi, ləzgi xalq mahnı və rəqslərinin ifaçılığı üstünlük təşkil edir. Qrup Sumağallı kənd orta məktəbinin nəzdində yaranaraq fəaliyyət göstərməyə başlayıb. Səkkiz üzvdən ibarət olan qrup yarandığı 2003-cü ildən ölkənin bir sıra tədbirlərində, o cümlədən, baxış və müsabiqələrdə iştirak etmişdir. Qrupa rəhbərlik bir neçə dəfə əvəzlənsə də, hazırda bu rəhbərliyi Seymur Rəsulov davam etdirir. Bütün bunlarla yanaşı, qrupun çalışmalarına qeyri-ixtisas sahibləri də öz töhfəsini əsirgəmir. Bu baxımdan, Sumağallı kənd orta məktəbinin rəhbərliyi və müəllim heyəti repertuarlarını hazırlamaqda qrupa yaxından köməklik göstərirlər. Özəlliklə, fədakar ziyalı Mahmud Şirinov və məktəbin hazırkı direktoru Asif Seyidov bir çox kompozisiyalara quruluşlar verir, bəzi hallarda isə o, bu kompozisiyaların müəllifi olur.

“Ləzgi folklor qrupu”nun repertuarında müstəqil şəkildə hazırlanmış rəqs-pantomimo (tamaşa-rəqs) tamaşaları da yer almışdır. Bu səpkidə ifa etməsi onlara marağı bir qədər də artırmışdır. Qrup 2003-cü ildə Azsaylı xalqların özfəaliyyət qruplarına baxış müsabiqəsi üzrə Astara şəhərində keçirilən tədbirə qatılmış və məzmunlu çıxışı ilə tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. Bundan başqa, qrup Uşaq gənclər təşkilatları üzrə Zaqatala şəhərində təşkil olunmuş baxış müsabiqəsində də iştirak etmişdir. Qrupun repertuarına, əsasən, aşağıdakı rəqslər daxildir: “Çobanların savaşı”, “Qara qüvvələr”, “Qızlar rəqsi”, “Görüş”, “Ləzginka” və s. [11, s.155-156].

HAPITLARIN FOLKLORU

Mahnılar – Manilər

Yə kumuğənəd kum haloyo –

Bizim kənd kimi kənd harda var?

Halın yıpınəvun kum haco –

Hara getsən kənd doludur.

Yə kumuğənəd kum haloyo –

Bizim kənd kimi kənd harda var?

Qələr əsikən cəb cico –

Başdan ayağa çiçəkdir.

Yə kumuğənəd kum haloyo –

Bizim kənd kimi kənd harda var?

İçə xuynir heç hala dəd –

Suyundan heç harda yoxdur.

İçə xuynir heç hala dəd –

Çörəyindən heç yerdə yoxdur.

Vinə kumuki məo məd –

Öz kəndindən daha danışma,

Yə kumuğənəd kum haloyo –

Bizim kənd kimi kənd harda var?

Sündürüm lürdəd uc vəcə –

Heç kim deməz bu mənimdir,

Ləc ənicə, ləc yəcə –

Bu onundur, bu onundur,

Si yesə zovəc Furəcə –

Hər nə varsa Allahındır.

Yə kumuğənəd kum haloyo.

Bizim kənd kimi kənd harda var?! [S.29].

BAYATILAR

**Əzizim dad əxərc,
Zəşivə dad əxərc.
Prezidenci dıx qoqır əki,
Yə kumə xə d əxərc.**

Tərcüməsi.

Əzizinəm dad gəldi,
Ağzımıza dad gəldi.
Prezidenti Allah qorusun,
Kəndimizə su gəldi.

**Əzizim qağad qul,
Yayca larimo qağad qul.
Vətənçığın keç ikinə,
Qəşərozın sağad hul [S.1].**

Tərcüməsi.

Əzizinəm hündür ev,
Yayda lazım hündür ev.
Vətənə kəc baxanın,
Gözləri ovulsun gərək.

**Bu dünya sərttəhəri,
Bu həyat sərttəhəri.
Yer furu dünya gəər,
Capıx dörd təkəri [S.29].**

Tərcüməsi.

Bu dünya sərttəhərdir.
Bu həyat sərttəhərdir.

Keçib getdin dünyadan,
Yolu da dörd təkərdi.

**Zın qəynəmun zə xun umə kurəy,
Heti qəydə zınə misə-zın.
Vın qəynəmun zın idi kirde,
Bilic humir hfəynəmin [S.29].**

Tərcüməsi.

Sən ölsən, mən baxmaram,
Mən ölsəm, sən baxmazsan.
Bu dünta kor olsa da,
Qoy ölək, dünya yaşasın.

**Əzizinəm əc lurə,
Əc lurə hey uc lurə.
Dünya həyc bağ-bağat,
Yin qayçubun xad lurə.**

Tərcüməsi.

Əzizinəm o deyə,
O deyə, hey, bu deyə.
Dünya oldu bağ-bağat,
Biz qırıldıq “su” deyə [S.29].

**Hərəniz urə yuq əkərə,
Zoviz qımı yiq əkərə.
Yoq imi zınə əxrıce,
Yoq-nı yıqın yudare.**

Tərcüməsi:

Hər kəs öz qəlbinin sirrini bilir,
Göy də yerin sirrini bilir.

Göy-Yer birgə yatıb-durur,
Göylə yerin sirri birdir.

MÜƏLLİFLİ BAYATILAR¹

Vəsilə Baxış

Əzizinəm Qarabağ,
Yandı könlüm, Qarabağ.
Qar yağmayan ellərə,
Qar yağıb, ağ qara bax...

Qarabağda sözüm qaldı,
Ocağımda közüm qaldı.
Vətən deyib ağladım,
Sinəmdə bir dözümlü qaldı.

Ağ saçıma toxunma,
Qara daşıma toxunma.
Türkün bağçasıdı o,
Qarabağıma toxunma.

LAYLALAR

**Laylay lure zın zıv-əz,
Şəfa işi dərdi məz.
Laylay a ciccı bala,
Və dərdə işi nikri-bəz.**

---

¹ Bayatılar İ.Məsimoğlunun “Hapıtlılar” (Bakı: Şəms, 2010, 84 səh.) kitabından götürülmüşdür.

Nəqarət
Laylay, a ququ bala,
Laylay, a cici bala [S.30].

Tərcüməsi.
Laylay dedim mən sənə,
Şəfa olsun dərdlərinə.
Laylay, a cici balam,
Dağlar qalsın dərdinə.

Nəqarət:
Laylay, a ququ bala,
Laylay, a cici bala.

BOY ƏRƏ ÇALAR VƏ MƏSƏLLƏR
(atalar sözü və məsəllər)

- ❖ **Xotili lemr dıǵ cahır sur qordabu.**
– Xotəkli eşşəyə çayır (ot) çatmaz.
- ❖ **Zın qayçıvaar leen daǵneq xın-lın qadaçı.**
– Məndən sonra qoy dağlara heç ot çıxmasın.
- ❖ **Əsine xaldıkir xal şeerded, xal qələr şe.**
– Qoyma xaldan xal olmaz, xal başdan gərək.
- ❖ **Kar yıdırkınd qəşi yilkana.** – İşləməyən ac qalar.
- ❖ **Het ulə qəydə.** – Qoy heç olmasa yeyim ölüm.
- ❖ **Unə qızdırma zovər varan yov.**
– Bunun qızdırması məndən də çoxdur.
- ❖ **Yonnu-nur ic-rin yulğun dəbu.**
– Yönlü adam özünü çəkməz.
- ❖ **Vin hələ vin-a tur duz lip, çıxan əcin.**
– Sən hələ adını düz de, sonra danış.
- ❖ **Qəyic asantese-vin səq.** – Ölmək asandırsa, sən öl.
- ❖ **Vin-ə tur lip, lipi də tiye-vin.** Adını de, deyim kimsən.
- ❖ **Zaz ti xeyli ike, za balarizin halad ike.**

- Mən kimi sevirsən, balalarım da onu sevir.
- ❖ **Vin zə naxircə məşxə.** – Sən mənim naxırıma getmə.
  - ❖ **Sər rıqare-sər yilkane.** – Biri ölür, biri qalar.
  - ❖ **Səd yığ-səd yığ ləmə.** – Bir gün elə, bir gün belə.
  - ❖ **Xarar icirə uləc qəyçirdə.** – İt yediyini qusacaq.
  - ❖ **Təzəc qəcinci xə d qəy şere.**
    - Təzə bardağın suyu soyuq olar [S.29].

MARAQLI ƏHVALATLAR

I

Mollaisaqlı toylarının birində, ən qızgın bir məqamda ortaya Şamaxının Ərəb kəndlərindən olan bir bazburutlu şəxs çıxır. Özünün pəhləvan olduğunu bildirən bu şəxs ona ya 200 manat verilməsini, ya da güləşmək üçün qarşısına bir pəhləvan çıxarılmasını tələb edir. Heç kəs, bu yekəpər pəhləvanın hərəkətlərindən çəkinərək onun qarşısına çıxmağa cürət etmir. Amma axır bir nəfər cüssəcə cox arıq Mürsəl adlı kişi “Bu qeyrətdən deyil”, – deyib ortaya gəlir. Ərəb kəndindən gəlmiş pəhləvan özünü və gücünü göstərmək və qızıışmaq məqsədilə yaxşı bir çubuq vuran istəyir. Çubuq vuran pəhləvanın kürəyinə bir neçə dəfə çubuqlarla möhkəmcə vurur. Pəhləvan bu çubuqlardan sonra yenidən meydana var-gəl edir. Mürsəl kişi də çübüq vurana ona da çübüq vurmasını tələb edir, amma pıçıltı ilə çubuğu ona astaca vurmasını xahiş edir. Çubuq vuranın da sən demə Mürsəl kişidən acığı gəlirmiş və bütün var gücü ilə ona iki çubuq vurur. Mürsəl kişi bütün qeyrətini toplayır, səsini çıxarmır. Bunu gören pəhləvan belə düşünür: “Bir adam ki, bu çubuqlardan sonra səsinə çıxarmadı, onun qabağına çıxmaq olmaz”. Bundan sonra, heç kimə heç nə demədən toyxanadan çıxıb gedir [S.29].

II

Mollaisaqlıdan Abbas adında bir şəxs Göyçayın Bığır kəndinin yerindən çəpər üçün qaratikan kolu qırmağa gedir. Bıgırlılardan bir neçə nəfər onun üstünə cumub onu döymək istəyirlər. Abbas onlardan birini tutub dizinin altına qoyur, ikincisi də gəlir, onu da eynən elə edir. Bıgırlılardan biri deyir ki, dava olacaq. Abbas kişi qaydır: “Nə dava, dava da elə belə olacaq” [S.29].

İki qardaşın nisyə yağ əhvalatı

Nəsib və Sərxan adında iki qardaş müharibənin aclıq illərində bir gecə peçin qırağında oturub söhbət edirlər. Yeməyə heç nələri olmayan qardaşlardan böyüyü olan Nəsib deyir ki, 3 kilo düyü, yarım kilo yağ, 1 kilo şabalıd, 4 kilo ət və bir az da kişmiş ola və bir yaxşı aş bişirəsən. Bu xəyalplovdan xoşhal olan kiçik qardaş Sərxan qaydır ki, indi ki, hər şeyi nisyəyə alırsan, yağımı bir az artır. Yoxsa aş yağsız olacaq [S.29].

İki qardaşın darı əhvalatı

Bir yaz başı böyük qardaş Nəsib kiçik qardaşı ilə birgə darı əkərkən deyir ki, məhsulumuz yaxşı olsa, yarisını kasıb-kusuba verərik. Məhsul yığımı vaxtı çatır, məhsul yığılır və iki əmbizə olur. Sərxan Nəsibə darı əkilməzdən əvvəl məhsulun yarisını kasıb-kusuba verəcəyi haqqında sözünü xatırladır. Nəsib deyir:

– İşin qurtarıb? Bir sözdür də, demişəm.

Həmin gecə güclü yağış yağır və yuxarı tərəfdən axan sel yamacda qurulmuş darı əmbizələri silib-süpürür. Həmin vaxt qardaşlar həyəət çıxırlar ki, görsünlər əmbizələri sel necə aparır. Həmin vaxt şimşək çaxır və həyəət işıqlanır. Nəsib, bu nə şimşəkdir çaxır, deyə, soruşur. Kiçik qardaş cavab verir: “Bu Alla-

hın işığıdır, həyəti işıqlandırır ki, harda darı qalıb, onu da su yuyub aparsın” [S.29].

Hafiz Paşanın əhvalatı

Mollaisaqlı kəndində yaşamış Hafiz Paşa saz və söz ustadı imiş. Bir dəfə ərəblər dəvə karvanı ilə Şamaxıya gələndə bir nəfər Paşa kişini axtarıb tapa bilmir, odur ki, ona bir məktub yazıb göndərir:

– İki öküz itirmişəm,
Nə gecə axtar, nə gündüz.
Axtar, tap, göndər.

Hafiz Paşa ona belə bir cavab yazıb göndərir:

– Öküzləri tapmışam,
Nə gündüz gəl, nə gecə.
Gəl, apar [S.1].

DƏLİ YUSİFİN LƏTİFƏLƏRİ

Dəli Yusiflə bağlı lətifələr təkcə İsmayılının Mollaisaqlı kəndində deyil, həm də Hacıhətəmli, Kürd Eldarbəyli, Gideyli və Göyçay rayonunun Bığır, Qarabaqqal kəndlərində indi də yaddaşlarda yaşayır. Belə lətifələrdən bir neçəsini burada təqdim edirik.

Xaraba qalmazdı ki?

Bir dəfə kəndin hörmətli ağsaqqalı Lətif əfəndi deyir ki, ay Yusif, gedin oğlum Cərulla ilə sahədən qızılgül kolu gətirin, həyəyə əkin.

Yusif bərkdən şaqqanaq çəkib deyir:

– Ay Əfəndi, neçə il oxumuş alim, beş kəndin qazisisiniz... Yenə də bir şey bilmirsiniz. Mən qızılgül əkən olsaydım, dədəmin həyəti xaraba qalmazdı ki?! [S.29].

Ürəyim yanmır

Qonşu Kürd Eldarbəyli kəndindən olan Zərbalı bəyi 1937-ci ildə Göyçaya aparıb həbsxanaya salırlar. Sonra o rəhmətə gedir və cənazəsini kəndə gətirirlər. Hamı ağlayır, o cümlədən anası Sənəm qarı da. Dəli Yusif də orda imiş. O da başlayır hönkürməyə və nə qədər edirsə, gözündən yaş çıxmır. Birdən hönkürtüsünü saxlayır və Sənəm qarıya deyir:

– Sənəm qarı, bilmirəm, oğlun bəydi, xandı, ya hər nədi, səhərdən inək kimi böyürürəm, gözümdən yaş çıxmır, çünki ürəyim yanmır [S.29].

Dəli inəyin dəli balası olar

Bir dəfə Yusifdən soruşurlar:

– Ay Yusif, anan necə qadın idi?

– Dəli inəyin dəli balası olar, – deyərək, ürəkdən gülməyə başlayır [S.29].

HAPIT YEMƏKLƏRİ

Çəmikxu. Yağlı çörəkdir, həm tərkibi, həm dadı, həm də hazırlanmasına görə Azərbaycanın bir çox bölgələrində bişirilən fəsəliyə bənzəyir. Adi halda yoğurulan xəmirə yağ və ədviyyat (sarıkök, razyana) qatılır və sac üstündə bişirilir.

Kümbə. Xəmir arası döyülmüş ət, soğan və müxtəlif ədviyyatlar qoyulmaqla hər iki üzü köz üstündə qızaranadək bişirilir.

Qaraumac. Azərbaycanlılar arasında geniş yayılmış yemək növüdür. Soyuqdəymə zamanı bişirilir və güclü tərlətməyə səbəb yaradır.

Cırım. Yay vaxtı köçəri həyat keçirən hapıtlar qoyun ətinədən qaxac düzəldər və ilboyu hazır ət əldə etmiş olurdular. Həmin qaxac ət keçii dərisindən olan motalın içində saxlanır [S.29].

TOPONİMLƏR

İrəmə

Səngər

Hapıtı qar-qar (hapıta gedən yol)

Goçivatç (kiçik çay) digər adı Şirvəndərə çay

Çexuvatç – böyük çay

“HAPIT” FOLKLOR QRUPU

Hapıtlar dil, adət-ənənələrini qorumaqla yanaşı, Azərbaycan dilinə və milli ənənələrimizə də ehtiramla yanaşır, bu dəyərlərin qarşılıqlı şəkildə inkişaf və təbliğini təmin edirlər. Digər azsaylı xalqlarda olduğu kimi, hapıtların da atalar sözləri, tapmaca və bayatıları, alqışları, oxşamaları, mahnı və rəqsləri var. Həmin folklor nümunələrinin yaşamasında və gələcək nəsillərə çatdırılmasında “Hapıt” folklor qrupunun da mühüm xidmətləri vardır.

1998-ci ildə yaranan qrup Mollaisaqlı kənd orta məktəbində fəaliyyət göstərir. Qrup rayon ərazisində və respublika hüdudlarında keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak edir. Qrupun repertuarında musiqi ilə müşayiət ayrıca önəm daşıyır. Kənd mədəniyyət evi qrupa davamlı yardım göstərir. Qrup üzvləri hapıtların adət-ənənələrini, dilini, rəqslərini qoruyub saxlamaq və gələcək nəsillərə çatdırmağı qarşıya məqsəd qoymaqla bərabər, yeri gəldikcə günün aktual məsələlərinə də münasibət bildirməyə səy göstərir. Məsələn, kənddə içməli su problemini ədəbi formada istifadə etməklə (bayatı və s.), həm də ictimai fikrə xoş gələn ifa tərzində gündəmə gətirmişlər [11, s. 189].

МОЛОКАНСКИЙ ФОЛЬКЛОР (MOLOKAN FOLKLORU)

Загадки (tarmacalar)

- ❖ Маленький, горбатенький,
Все поле обскакал. (серп)
- ❖ Мать толста, дочь прочна,
А сын ушел в небеса. (печь)
- ❖ Стоит копна,
Посреди двора,
Спереди вила,
А сзади метла. (корова)
- ❖ Есть у меня,
Лезь на меня,
Лежи до поту,
Сбивай охоту. (русская печка) [S.34].

Народные песни (Xalq mahnıları)

Вышивала Катенька

Вышивала Катенька,
Тонким белым рукавом.
Выпивши рукавчиком,
К папашеньке подошла.
«Родный мой, папашенька,
Что ж ты думаешь со мной?
– «Думаю, сподумаю,
В монастырь отдать хочу»

«Родный мой, папашенька,
В монастырь я молода.

Не губи мою головушку,
Я влюбилась в паренка».
Весела гора, весела друга,
Между теми крутыми горами,
Всходить ясная заря.
Это не заря – девчина моя,
Черневая, личиком белевая.

Рано по воду пошла.
Девка от воды,
Казак от воды.
Стой, постой, раскрасная дева.
Дай коню воды попить,
Садись на коня,
Дай поедем во чисто поле,
Мимо моего двора.
Нету ни кола,
Только стоит лдин куст калины,
Да и та с роду не цвела.

Семнадцать мне лет миновало

Семнадцать мне лет миновало,
Чего же наделала я.
Вот мы шли с милым торопливо,
И дождик нам брызгал в лицо.

Нимала я мокрое платье,
И рано ложилася спать.
Нечаянно в окошко взглянула,
Милого ведут под венец.

Подружка, подружка, Маруся,
Сегодня же свадьба была.
Неаеста его не красива,
Нисколько его не краше меня.
Но только шикарно одета,
Наверно богаче меня.

**Скакал казак, (плясовая)
Скакал кахакчерез долину,
Через кавказские края,
Скакал он садиком зеленым,
Кольцо блистало на руке.**

Припев:
Эх, Люба, Люба, Люба,
Любушка моя.
Если любишь ,поцелуешь,
Милая, меня.

**Кольцо казачка подарила,
Когда казак пошелв поход.
Она дарила, говорила,
Что через год буду твоя.**

Припев:
**Вот год прошел, казак вернулся.
В село родное прискакал,
У ворот стоит старушка,
Солдату речи говорит.**

Припев:
**Напрасно ты, казак, стремишься,
Напрасно мучаешь коня,
Тебе казачка изменила,
Другому сердце отдала [S.34, S.37, S.39].**

Колосилась в поле рожь густая

Колосилась в поле рожь густая,
Осыпались усики овса.
Где-то за деревнею, далеко,
Девичьи звенели голоса.

Там работал Саша трактористом,
С девушкой Танюшею он гулял.
Часто но в любви ей признавался,
Скоро он ей жениться обещал.
Не хватило Сашеньке бензину,
Он поехал в город по бензин.
Не успел он с города вернуться,
Показались немцы спереди.

Оболили Сашеньку бензином,
Молодое тело подожгли,
Сгоралось тело молодое,
Потом докуметы нашли.

Полоса нежатая стояла,
Тракториста Сашенку ждала,
Тлькл Таня плакала, страдала,
Отомстить врагу на фронт ушла [S.39].

Соловей

Там в саду при долине,
Громко пел соловей,
А я, мальчик, на чужбине,
Позабыл всех друзей. позабыт, позаброшен.
С молодых юных лет,

И остался сиротою,
Счастья, доли мне нет.
И куда ни поеду,
Ох, куда ни пойду,
И родного уголочка.
Я себе не найду,
Я нашел уголочек,
Да и тот был не мой.
Надоела мне такая жизнь,
Я ищу себе другую.
Сколько раз мне приходилось,
Под открытым небом спать.
И сухарики сухие,
Со слезами глотать,
Ох, никто не придет,
Только раннею весною,
Соловей пропоет.
Пропоет и присвистнет,
И опять улетит.
И другою весною,
Снова он прилетит [S.34, S.37, S.39].

Частушки

Я иду, иду, иду,
Собаки лают на ходу.
Они лают, про то знают,
Что я к милочке иду.

По секрету всему свету,
На прощанье я скажу:
«Век жить буду-не забуду,
Молоканскую лапшу».

Говорят частушки вроде,
В наши дни уже не в моде.
Разве дело только в моде,
Если любящих в народе.

Мне милька говорит,
Что у нее давно стоит.
На столе бутылочка –
Пойдем выпьем, Тимочка.

Не сама гармонь играет,
Ее надо растягать,
Не сама девчонка любит,
Ее надо завлекать.

Девушки, зима – не лето.
Не посеешь в поле рожь.
Девушки, не ваша воля,
Не полюбишь, кого хошь.

Где кусточек, там листочек.
Где канава, там вода.
На словах тебя забуду,
А на сердце никогда.

Топится, топится,
В огороде баня.
Женится, женится,
Мой миленький Ваня.

Я любила, я люблю,
Желтые ботиночки.

Интересно посидеть,
С миленьким в казиночке.

Ой, Галина, запевай,
Чтобы было весело.
А то скажут от любви,
Голову повесила.
Голоса нету –
Стала я хрипучая.
То любовь, то измена –
Это меня замучало.

Бабы дуры, бабы дуры,
Бабы бешеный народ,
Как увидят девку с парнем,
Так стоят, разинув рот.

Отбивай подруга друга,
Отбивай, красавица.
С тобой вечерок пробудет,
Со мной не расстанется.

Мы по улице пойдем,
Не судите тетушки.
Дочерей ваших полюбим,
Живите без заботушки.

Гармониста я любила,
Гармониста тешила,
Гармонисту на плечо,
Сама гармошку вешала.

Я на речке была,
Пшеничку мыла,
Пшеничка уплыла,
Меня мама била.
Выйду, выйду я на улицу,
Никого там не видать.
А я, бедненькая девчонка,
Кого буду ожидать?
Сидит кошка на окошке,
С белыми котятами.
Прислал милый письмецо:
«Не гуляй с ребятами».

А я ему в ответ:
«Каждый вечер дома»
Восемь девок – Один я,
Куда девки-туда я.

Меня милый целует,
Только обещается.
А любовь без поцелуя,
Строго воспрещается.

Сколько звездочек на небе,
Одна ярче всех горит.
Сколько девушек на свете,
Об одной душ а болит.

Мама чаю, мама чаю,
Мама, чаю не хочу,
У ворот стоит мальчишка,
Познакомиться хочу.

На рубахе есть хаплата,
И не светит нам зарплата.
В доме детушки сидят,
Подоконники едят.

Эх теща моя,
Хуже лихорадки,
Щи варила, пролила,
Обварила пятки.
На столе стоит тарелка,
А в тарелке молока.
Прощай мама, прощай папа,
Я уеду далеко.

Любовь – это счастье,
А счастье – стекло.
Стеклянному счастью,
Разбиться легко.

Коля, Коля, Николай,
Сиди дома, не гуляй.
А то барышня придет,
Поцелует и уйдет.

Мама, мама, не ругай,
Все равно гулять пойду,
Всю деревню обойду,
Счастье я свое найду.
Не хочу болеть я дома,
Не хочу лечиться,
Помогите, люди добрые,
На медсестре жениться.

Я иду, собачки лают,
Они лают на ходу,
Они лают и все знают,
Что я к милочке иду.
Две старушки на печи,
Ждут омоложения.
Одной восемьдесят лет,
Другая без движения.
Ох, подружка дорогая,
Что же ты наделала?
Я любила – ты отбила,
Я бы так не сделала.

Ворочливая старуха,
Ропочи, не ропочи.
Отведем тебе мы место,
Поларшина на печи.

Не ругай меня, мамаша,
Не ругай ты грозно.
Ты сама была такая,
Приходила поздно.

Не верь цветам – они завянут.
Не верь мечтам – они уйдут.
Не верь любви – она обманет.
Не верь мальчишкам – они врут.

Миша мой, Миша мой,
А я Мишина.
Миша платочек купил,
А я вышила.

Ты не стой, не стой,
У ворот моих.
Не пойду с тобой –
Провожал других [95, s.72-113].

МОЛОКАНСКАЯ КУХНЯ (МОЛОКАН МƏТВƏХІ)

Лапша – одно из главных блюд молокан. Лапша готовится из большого количества яиц, (на 100 яиц берется один литр воды), муки и немножко соли. Особенно вкусная лапша приготавливается на одних желтках. Тесто тщательно вымешивают и оставляют «отдохнуть» на 20-30 минут, затем под руководством опытных мастериц тонко и долго раскатывают, стремясь удалить все пузырьки воздуха. Если в тесте останется воздух, лапша получится низкого качества, пузырьки полопаются во время сушки и образуют некрасивые пятна – оспины. Готовый пласт теста нарезают узкими полосами и подсушивают на плите, после чего оставляют сушиться при комнатной температуре до полного высыхания. Готовую лапшу складывают в деревянные бочки и убирают в прохладное место, где она может храниться в течение нескольких месяцев. После лапши подают картошку с тушеным мясом – еще одно традиционное блюдо. Мясо нарезают мелкими кусочками, тушат до полуготовности с овощами и специями, после чего в кастрюлю кладут картофель и оставляют на небольшом огне до полной готовности. Вместо лука используют различные пряности, перец и имбирь. азнообразили рацион кашами (гречка, перловка, пшеничная), рыбой, особенно популярна была кета, которую солили, тушили или запекали в тесте. После каждой смены блюд поют псалмы.

Чиненки являются излюбленными пирогами молокан в летнее время. Хотя чиненки можно делать с разными начинками (с малиной и щавелем)

Молоканский хлеб, хмель в качестве дрожжей и пирожки.

Холодец молокане Ивановки готовят не очень часто. Обычно приготовление этого блюда местными жителями происходит, если они режут крупный рогатый скот.

Кулага. Необходимо вначале нарастить пшеницу, примерно три дня. После необходимо растолочь пшеницу. Впоследствии положить ее в кастрюлю и налить воду. Сверху положить сушеные груши, сушеные яблоки, а также можно сушеную сливу и кизиль. Далее залить водой и засыпать муку, после необходимо миксером все это смешать и поставить на плиту. Во время варки необходимо все время мешать всю смесь, пока не приготовится. Также можно добавить по вкусу соль.

Чабанаш. Для приготовления чабанаша необходимо нарезать мелкими кусками печень, а после положить ее в рассол. После этого необходимо обжарить печень в коровьем жире (если коровьего жира нет, можно также на любом другом масле), и не дожарив положить лук, а после этого уже дожарить. После пожаренную печень положить в кастрюлю и залить кипятком воды и засыпать рисом.

Кашник. Для приготовления кашника вначале необходимо сварить рисовую кашу на молоке. Для этого используется 1 литр молока, 1 стакан риса, половина чайной ложки соли. После этого в приготовленную кашу (желательно после остывания) добавить 50...70 грамм сливочного масла и 6 яиц. Сковородку смазать хорошо сливочным маслом и сильно нагреть. В разогретую сковороду выложить готовую массу, и поместить в печь до готовности. Из массы также можно вылепить фигурки, например, в виде пирожочков [S.23].

Топонимы (İvanovka kəndi)

Черный город
Ограш мехелле
Красногвардейская
Катеринчева балка
Чебаны

“SLAVYANOÇKA” FOLKLOR QRUPU

İvanovka kəndinin sakinləri əməksevərliyini, milli xüsusiyyətlərini, əcdadlarının yolunu davam etdirməklə yanaşı, öz folklor ənənələrini də qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmişlər. Təbii ki, bu folklorun əsas qayəsi onların tarixi və həyat tərzii ilə birbaşa bağlıdır. Hələ mərhum Nikolay Nikitin İvanovka kənd kolxozuna rəhbərlik etdiyi vaxtda (XX əsrin 70-ci illəri) burada xor ifaçılarından ibarət özfəaliyyət kollektivi vardı. Daha əvvəllərdə isə bütün icma qarmonu və balalaykası olanların başına yığılaraq öz mahnılarını oxuyar, bu sədalar altında rəqs edərildilər. N.Nikitinin sədrliyi zamanı isə bu kollektiv daha da təkmilləşərək xor kollektivinə çevrildi. Qrupun əsas məqsədi öz milli adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, geyimlərini, arxaikləşmiş mahnılarını gələcək nəsillərə ötürməkdir. Molokanlarda “çastuşka” deyilən maraqlı folklor nümunəsi var. Əgər oxuyub-oyunayanda müxtəlif səslər çıxarılsa (misaal üçün – “uuh, aah” və s. səslər), deməli, bu səslər əhval-ruhiyyənin qalxması – daha da ürəkdən şənlənmək, “qəlbdən gələn səsləri” bürüzə vermək deməkdir. “İvanovka” folklor qrupu 1995-ci ildən etibarən “Slavyanoçka” adı ilə tanınmağa başlayıb.

Qrup rayonda keçirilən bütün əlamətdar günlərdə, bayramlarda, tədbirlərdə yaxından iştirak edir. Maraqlıdır ki, kollektiv ənənəni saxlamaqla yanaşı, müasirliyə də can atır. Məsələn, “Slavyanoçka”nın repertuarına daxil olan əksər mahnıların mətnlərini ata-

babadan, yəni şifahi olaraq ağızdan-ağıza keçmə sözlər təşkil edirsə, digər halda, bu repertuarda müasir dövrdə düzülüb-qoşulmuş mahnılar da yer alır.

Qrupun indiyə qədər qazandığı bir çox nailiyyətləri var. Kənd icma nümayəndəsi Olqa Jabina İvanovkaya gələn qonaqlara davamlı olaraq bu haqda məlumat verir. Qrup, azsaylı xalqların folklor kollektivlərinə baxış-müsabiqələrdə, festivallarda maraqlı çıxışları ilə daim tamaşaçılarının rəğbətini qazana bilir [11, s.172-174].

ƏLAVƏLƏR

1. “İsmayilli etnomühitində azsaylı xalqların folkloru” dissertasiyasının avtoreferatı (ingilis dilində)

ABSTRACT OF THE DISSERTATION FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY FOLKLORE OF MINORI- TIES IN ISMAYILLI ENVIRONMENT

Speciality: 5719.01 - Folklore-study Field of science: **Philo-
logy**

Scientific supervisor: PhD, Associate professor Afag Rama-
zanova

Official opponents: Doctor of Sciences in Philology, Prof.
Asif Hajiyev

Doctor of Sciences in Philology, Prof. Mahmud Allahmanli
PhD, Associate professor Agaverdi Khalilov

Dissertation council ED-1.27 of Supreme Attestation Com-
mission under the President of the Republic of Azerbaijan opera-
ting at the Institute of Folklore Azerbaijan National Academy of
Sciences

Chairman of the Dissertation Council: Academician, Doctor
of Science in Philology, Acad. Mukhtar Kazim oglu Imanov

Scientific secretary of the Dissertation Council: Doctor of
Science in Philology, Associate Professor Sahar Hidayat gizi Oru-
jova

Chairman of the Scientific Seminar: Doctor of Science in
Philology, Associate Professor **Afzaladdin Asgarov**

General Characteristics Of The Dissertation

Topicality and degree of using of the theme. The folklore
of each nation is a treasure of words that have filtered through its
past, revived its present day visually, shed light on its future and

preserve its value at all times. The study of the folklore of the national minorities in the regional level has aroused special interest in recent years as a new field in the common Azerbaijan folklore-study. It is an irrefutable fact that folklore reflects the people's daily living conditions and daily cares, desires and wishes, the way of approach to good and evil, their feelings in different situations, attitude to social and political events, optimistic thoughts and views on the future, as well as moral relations among different or similar groups of people are reflected within the society in terms of material and moral point of view, social status and interests. In the modern period that technological innovations and scientific-technical explosions are frequent in various sciences and the globalization process is spreading to all spheres of life, as well as the conditions of life between the city and the village are approaching, folklore should be studied consistently and thoroughly.

Recently, a large amount of folklore samples have been collected from different regions of Azerbaijan and studied on scientific basis. In contrast to general folklore studies, attention is paid not only to the theoretical issues, but also to the modifications of this or that folklore genre, to the detection of language-style features and to the psychological, social and social evaluation of the conditions in which these genres form. Although the study of folklore of national minorities seems easy at first glance, in fact, the object of research demands to be more careful and aware of the life, daily life and ethno-psychological characteristics of people in the region. In recognition of Azerbaijan as a multicultural and tolerant country in the international arena, it plays an important role in studying the language and culture of every people living here, especially the minorities, turning the material and intangible heritage into a research object, collecting and publishing the artistic creativity indicators of the people. It should also be noted that each ethnos creates its own culture depending on the geographical conditions in which it lives, the system of religious beliefs, the types of

deals, the national psychology formed over the centuries and as a result, in the culture created by each nation the features that distinguish it from the others are revealed.

The theme of the dissertation is the folklore of minorities in Ismayilli region, which attracts attention with its natural- geographical position, rich historical past, wide range of natural opportunities and national-ethnic diversity of Azerbaijan. Looking through the deepness of our history, one can see the importance of this region in the history of Azerbaijan. Along with different ethnos lived in this area for centuries and preserved their uniqueness not only in farm activities but also in cultural life, they developed their own language and culture. It is no coincidence that at the international scientific conference on the theme “Folklore in the context of national identity” held by the Institute of Folklore ANAS in Lahij settlement of Ismayilli region academician M.Imanov in his opening speech mentioned this aspect of Ismayilli folklore environment especially: *“Ismayilli is one of our regions, which is rich in cultural diversity. In addition to the Azerbaijani Turks, representatives of the minorities also live here and they have opportunity to promote their own folklore samples not only in Azerbaijan, but also in the world [47, P10].*

One of such regional folklore environments is the Ismayilli folklore environment. The information about the geographical position, history and ethnic composition of the Ismayilli region allows us to say in advance about the richness of the folklore of this region. The investigation of folklore created in such environment at the national-ethnic level is needed in modern times, because it is impossible to create a complete picture of Azerbaijani folklore without studying it in the regions.

As it is mentioned above, the folklore samples on the regions of Azerbaijan folklore were subject of separate monographic researches. These researches have belonged to different regions of Azerbaijan, sometimes the folklore samples of national minorities

have been investigated separately. As Ismayilli region where the national minorities live (in addition, Guba, Khachmaz, Balakan, Gabala, Zagatala, etc.) folklore and ethnography of regions are almost less involved in complex research. The researches carried out by different researches such as M.Pashayeva, G.Javadov, M.Yagubgizi and others can be added.

In the research work the folklore samples of national minorities such as the Lahijs (Tats), Molokan Russians, Lezghins, Hapits, the ethnographic group Meskhetian Turks living in Ismayilli region are studied for the first time at the level of dissertation. This research work can be regarded as the first step for the research to be carried out in the future in this review. Though Ismayilli folklore materials were published in different years in the form of separate books and by different authors (Vs.Miller, M.Afandiyev, M.Suleymanov, M.Hajiyeva, Masimoglu, S.Karimova, A.Bagirli, Sh.Daglaroglu, T.Jabiyeva, M.Rzayev, N.Khaligov, I.Masimov, A.valbinali, etc.) the scientific-theoretical estimation and generalization of those folklore samples have not been carried out.

Investigating the folklore heritage of the national minorities in the Ismayilli region the interesting scientific and region-study works, as well as the materials published since the end of the 19th century, national and international experiences are used.

Object and subject of the research. The main research object of the dissertation is folklore of the minorities living in Ismayilli region. The investigation of the folklore, history, language, household and cultural characteristics of the minorities in Ismayilli environment forms the subject of the research.

The aim and objectives of the investigation. The main aim of the dissertation is to study the features of folklore traditions in this area on the basis of folklore samples belonging to minorities in Ismayilli environment. The objectives of the investigation are the followings:

First, to characterize Ismayilli folklore environment from the

historical-cultural, administrative-geographical, socioeconomic aspects;

Second, to identify the place of the peoples of minorities in the folklore environment of the territory and to reveal the diversity of the folklore subject and genre, common and different aspects of each ethnos with other ethnos in folklore examples;

Third, to generalize the features of the formation, performance and protection, language environment of folklore samples of the minorities, to determine the common values, etc.

Research methods. Methodological principles and scientific-theoretical practices of world and Azerbaijani folklore-study are taken as methodological basis in the research. The research is carried out with the historical-comparative and the typological analysis methods.

The main theses. The main theses of the dissertation are the followings:

– The collection and study of folklore samples of peoples minorities systematically is one of the important steps in the comprehensive study of the spiritual culture of Azerbaijan.

– As in all spheres of life the minorities of the region have preserved their identity in their cultural life, formed their customs and traditions, created folklore samples and mutually benefited from the traditions of other peoples.

– In the research work the main features of the regional folklore environment are studied on the basis of folklore materials belonging to the minorities living in Ismayilli, folklore samples are grouped in terms of subject and genre, the genres and folklore heroes, common traditions and rituals are revealed, skills of the few remaining tellers to perform folklore samples in different languages, bilingualism environment, similarities, the role of these peoples in the creation and enrichment of Azerbaijani folklore culture is determined, and in general, opportunities for the creation of a general panorama of our folklore, etc. are studied.

The scientific innovation of the dissertation. Many new conclusions about the theme are got in the study. They can be summarized as followings:

– In general, complex research on folklore samples of minorities living in İsmayilli region has not been carried out before. Dissertation attracts attention as the first research work in this area;

– For the first time in Azerbaijani folklore-study while studying the folklore traditions of the minorities living in the framework of a region, their own genre and subject features are revealed in folklore and as a result traditional qualities inherent in folklore (variations, differences, similarities, etc.) studied and systematized thoroughly.

– From this point of view, as an example, the types of fairy tales and anecdotes characteristic of the Azerbaijan Turkic folklore among the minorities, their themes adapted to this or that place by local speakers, as well as the creation of fairy tales and anecdotes similar to these characters with certain features by the peoples of minorities in the region are shown;

– For the first time in Azerbaijani folklore-study the folklore environment of İsmayilli, inhabited by the peoples of minorities, has not only been studied ethnically, but also features of bilinguals and biculturalism that folklore samples are formed, language and style of folklore samples, as well as performance space and issues are studied; For the first time in Azerbaijani folklore-study trends of mutual enrichment in the basis of multiculturalism and tolerance are found not only in farm activity, but also in daily life, traditions, religious rituals and holidays of the peoples of minorities having national and religious differences at the level of İsmayilli region and the place of each ethnos in the common Azerbaijan folklore is determined, etc.

The theoretical and practical significance of the research. *The theoretical significance* of the research work is that the

issue of studying and mutual enrichment of folklore traditions showing their national identity of every people living in Azerbaijan is very active in modern times, because either at the country or at the international level the interest to the language and culture of the peoples of minorities living in Azerbaijan is growing every year. The scientific results obtained from the dissertation will be used in the future during the process of exploring of other regions. *The practical significance* of the dissertation consists of the folklore samples studied in the dissertation and the possibilities of using the systematization and generalizations in the research during the teaching of oral folk literature.

Approbation and application of the research. The content of the study, the main results obtained in the work, the main conclusions and innovations are reflected in the works published by the author in accordance with the requirements of the Higher Attestation Commission of Azerbaijan in the Republic of Azerbaijan and abroad. The results of the research can be used as an additional tool in teaching the folklore of the minority peoples and higher education institutions.

Name of the organization in which the dissertation work is performed: The dissertation work has been performed at the department of the Folklore of Minorities of the Institute of Folklore ANAS. The theme of the dissertation was affirmed at the meeting of the Scientific Council of the Institute of Folklore on 17.10.2014. The theme was confirmed at the meeting of the Scientific Council on Philological problems of the Scientific Research Coordination Council of the Republic of Azerbaijan on 24.11.2015.

Structure and total volume of the dissertation: The research work consists of an introduction, four chapters, conclusion, and a list of used literature.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the part “Introduction” of the dissertation the topicality, the degree of study, aims and objectives of the study, methods, scientific innovation, theoretical and practical significance of the theme are clarified.

The first part called “**The general view of the İsmayilli folklore environment and multicultural traditions**” consists of 3 chapters. In the first chapter called “*The historical-cultural, administrative-geographical, socio-economic structure of İsmayilli folklore environment*” it is noted that İsmayilli region is a folklore environment with rich and charming nature, wide and favorable opportunities – land, water, forest resources for the employment and economy of the local population settled in the territory, as well as the various ethnos.

In the second chapter “*The factor of bilingualism in the folklore of the peoples of minorities*” of this part the information about the nature of bilingualism, which is an important language phenomenon in the modern world, is given, the following reasons as a socio-cultural phenomenon and function of bilingualism are shown and sometimes polilingvism environment in the settlements of İsmayilli region, where peoples of minority live, are mentioned. The fact of bilingualism does not affect the folklore of the peoples of minority. Tales, proverbs, anecdotes and riddles in Lahij, Lezghin and Hapit folklore environments are spoken both in these peoples and in Azerbaijani languages. But in the folklore of these peoples there are also examples of folklore belonging to them, spoken in their own languages. But the Molokans tell folklore samples only in Russian. However, when the situation requires it, they use a translation or a similar version in Azerbaijani (Кто не работает, тот не ест - no pain, no gain).

In the third chapter called “*Multicultural values in the folklore of the peoples of minority*” it is said about the ethnic diver-

sity existing in Azerbaijan and many similarities found in traditions, holidays and a number of ceremonies are shown during the investigation. The Molokans celebrate the birth of a child and the first tooth of the child, which most of the peoples of Azerbaijan celebrate, especially in the form of a ceremony. There are wide spread traditions among the Molokans such as walking in the streets and asking for the holiday gifts from the neighbors or the young girls' "gulag fail" (listening for the future secretly near the doors) during Novruz holiday. There was a belief about Babadag among the people that the Molokan Russians living in the village Ivanovka said so: "If you have three or four daughters and you want to have a son, then visit the mountain Babadag".

The greatest success of multiculturalism is religious and cultural tolerance, against the background of this tolerance everyone not only respects the customs and traditions of the other people he lives with, but also participates willingly in these ceremonies. It is possible to witness the same picture in Ismayilli.

The second part called **"The place of the peoples of minorities in Ismayilli folklore environment"** consists of five chapters. In the chapter *"Lahijs"* the thoughts are given about the language and ethnicity of Lahijs living in the Lahij settlement and more than 15 villages around it, and the attitude to the naming of Lahij people as Tat is mentioned. Russian orientalists such as Vs.Miller, B.Miller, Grunberg and other authors tried to gather the Persian languaged people living in the Caucasus under one roof and named them Tat and their language as the Tat language. However the majority of the Persian languaged people living in different territories of Azerbaijan do not consider themselves as Tat.

In the chapter the main features of the Lahijs' employment, daily and cultural life are shown, the strong development of people's handicraft (blacksmithing, bricklaying, scraping, saddler-making, tanning, etc.) and its influence to the life of the population, including folklore samples is very much.

To speak widely about the Lahij folk art, including the copper art is not causeless, because there are a lot of influences of folk arts in the cultural life of Lahijs, in the content and design of ceremonies, traditions and oral folk literary examples. According to the legend *the first craftsman bringing the art of coppering to Lahij was Baba Sadi. There was a special holiday of coppers named with his name "Babo Sadi" in the past. Today it is also possible to see the signs of metal, water and fire cults. The craftsmen respected their tools such as a hammer and an anvil, they even took an oath to their anvils* [I.18]. It is no coincidence that Lahij copper art was included in the list of non-material cultural heritage of UNESCO.

In the chapter "*Lezghins*" it is shown that Lezghin folklore traditions are preserved and continued in the villages such as Galajig, Istisu, Umaghali, Gurbanefendi, Kulullu, Veng and other villages in which they live together with other local peoples. The ancient and rich folklore traditions of the Lezghins living in İsmayilli were collected almost in small quantities, fragmentally, occasionally published in the local district newspaper, but not studied on the scientific bases.

In the chapter "*Hapits*" it is noted that the Hapits mainly consists of the majority of the population of Hajihatamli and Mol-laisagli villages. The Hapitis speak the Hapit language that belongs to the Caucasian language family of Azerbaijan. The origin of the population of that area is from the village Hapit of Guba region. They say that the persons with the name Haji Hatam and Mullah İsağ lived in the village of Hapit of Guba region, they came to the region İsmayilli in order to make winter camp, but they settled there and mainly engaged in cattle-breeding. Though the Hapits living there had lost their relations with their historical native land, they managed to preserve their language, traditions and cultural features. Although the population settled at that place at the end of the 18th and beginning of the 19th centuries for winter

purposes, but now they don't live a nomadic way of life. Hapits are very hardworking people, their main occupation is agriculture.

The main difficulty in collecting and studying the folklore heritage of Hapits was that until present days the histories, language, folklore traditions of them have not been studied systematically. But in the branch of collecting and investigating the Hapit language and folklore samples were carried out by some persons such as the teacher from the village of Mollaisagli Ildirim Masi-mov, journalist Kheyrolla Agayev from Hajihatamli, PhD Atesh Ahmedli, PhD Sevda Gasimova, the articles devoted to Hapit folklore samples have been also published in small volumes.

In the fourth chapter called "*Molokans*" it is shown that one of the most important settlements of Molokan Russians is the village of Ivanovka in the Ismayilli region. With the main migrations and exile of the Molokans to the internal territories of Azerbaijan, Russian Tsarism wanted to prevent the disintegration of orthodoxy and the spread of Molokanism, create the defensive barrier on the borders of the Empire, create ethnic support in non- Russian provinces, promote and popularize the Russian language and culture. *Among the Molokans who do not need the mediation of religious figures, deny the churches and icons, there is no tradition of taking the cult of holiness and the cross. The main slogans of molokanism are the followings: "Love your loved ones as yourself. Be kind to everyone, help the helpless and do not offend your loved ones. They give symbolic and allegorical interpretations to Biblical texts... They do not eat pork, do not drink alcohol and do not smoke tobacco"* [119].

Despite of the fact that the Molokans have been separated from the historical native land for more than 200 years, they have lived their national traditions and created new folklore samples in accordance with their environment by strictly adhering to the foundations of the religious trend they belong to.

In the last chapter of the part "*The ethnographic group li-*

ving in the region - Meskhetian Turks” the information is given about one of the peoples who have been scattered in different countries for different reasons in the history of the world is the **Meskhetian Turks** who have been driven out of Akhalkalaki province of Georgia and now live in Uzbekistan, Russian Federation, Kazakhstan, Azerbaijan, Kyrgyzstan and Turkey. The Meskhetian Turks, who had been forced to leave their native homes twice in the 20th century, suffered diseases, grief, loss of native land, living difficulties in exile and the unfounded accusations against them did not intimidate this people, in particular, it did not prevent them from protecting their national identity. In several villages of Ismayilli region (Goshakend, Zargaran, Kurdmashi, etc.) in folklore samples belonging to Meskhetian Turks (such as proverbs, legends, rumors, stories, fairy tales, anecdotes, songs, children’s folklore, as well as in ashug poetry) the leading theme is patriotism, nostalgic feelings about the motherland and the beauty of the native land.

In the third part of the dissertation “**Epic folklore of the peoples of minorities of Ismayilli region**” samples of epic folklore created by the peoples of minorities living in Ismayilli region are studied due to the different genres. The part consists of five chapters. In the first chapter “*Myth, legends and rumors*” many stories in the Lahij folklore about the mythological creatures called “*Mamabadush*”, “*Dade don peri*” and “*Jiranjina*” among the local population are investigated.

Most of the legends told among the Lahijs are about the mountain, rock and other natural monuments located near Lahij. There are many legends about the word “Lahij”, the sanctuary named “Babadag” which the residents of Ismayilli and surrounding districts consider sacred.

Most of the Lahij legends are about the life of the prophets, imams and famous rulers. One of such legends is connected with the name of Nadir shah Afshar, who passed near the river Girdi-

man, which flows not far from the district Lahij and often changes its river-bed because of the heavy rains.

There are also many fairy tales, legends and rumors in verbal folklore of the Lezghins. One of such samples is the legend about Nadir Shah's march to Dagestan: "Nadir shah attacked to Dagestan and came to the village Misginje. His brother was killed by the local people there. His sister who came to Dagestan with him tried to take revenge on his brother and took the revenge from the local people" [11, P.15].

One of the legends about real historical personalities in the folklore of Hapits is about Imam Ali who was one of the sacred persons in the religion Islam. The short content of the legend is as following: Hazrat Ali came to the region Gabala and married with the daughter of the ruler. When he left, he gave a bracelet to his wife and asked her: "If we have a son, give him the name Murad and put this bracelet on his wrist". After a year she gave a birth to the son and the baby was named Murad. Hazrat Ali going to the north passed through those places ... and suddenly he saw that one of the children beat all the remaining nine children, so he wanted to play with that child. When he failed, he got angry and threw the child out with all his strength. Then he saw the bracelet on the child's wrist and recognized his son. He cried with the words "Ko Murad, Ko Murad...". But it was late and the child died. That place was called Ko Murad. [11, P178]

Speaking about the tale genre in the chapter "Tales" the importance in the cultural life of all peoples, including Lahijs, the mastery of famous tale-tellers and the bilingualism atmosphere of fairy-tale are mentioned. The fairy tales of Lahij region are not so many, the tales created under the influence of Azerbaijani folklore and based on the motives that are popular in the whole East, including Iran take the advantage among them. One of the features of Lahij folklore is its connection with the local art in some genres such as mastership, in particular with copper. In the tale called

“Sanatkarin guju” (“The master’s power”) after the old copper’s death his three sons live different life style. The Hapits have very few own tales. Being very small in size, they do not reflect the main features belonging to the tale genre. But older women and men with a certain amount of education tell the small tales and majority of them are the fairy tales about the bald man and shahs published in the fairy books.

In the chapter “Anecdotes, garavelli and shebede” it is said that in Lahij folklore, a genre similar to “garavelli” (funny story), but not too large in volume and called “shebede” is also met. The person who wants to laugh at or making mockery to someone else eventually gets an unexpected response, which is ridiculous. In Lahij the tale tellers would begin the tale with the expression “the tale masters had used to tell three “shebede” before the fairy tale”. In the funny stories “shebede” one can meet the hero “Keleemule” (in the Lahij language this word means “the elder uncle” or “the elder mullah”) who belongs only to the local environment.

In the conversations of the Lahijs who are differed by their amusing and witty characters one can see anecdotes, “shebede” (mockery), jokes (catching laughters), even the proverbs and sayings that can be often said in the narrow meaning of the word. The jokes told in Lahij region can be divided into some kinds according to the character of their heroes: traditional (Bahlul Dananda and Mullah Nasraddin) and local (Gulu Sheyda, Alemdar, Beydulla, Najafali Mahtab, Nazar Aliheydar).

The main character of the local jokes Gulu Sheyda had always turned the most ordinary situation into the joke and the endings of the jokes connected with his name later had become the sayings among the people. One of them is very interesting: *“One day Gulu Sheyda visits the first secretary of Region Party Committee and asks him to take into account the problem of water supply in their village and to pay money for it. But the secretary becomes angry and answers that the water in the village must be stopped.*

Gulu Sheyda makes gratitude. When the secretary asks the reason of the gratitude he answers with the following words: “We are lucky that you can stop only our water. If you were the more important person, you wouldn’t give us bread either”.[54]

One can mention some persons among the Hapits such as Aghalar, Nasib, Vezir, Bagidayisi, Gafar and several others who were distinguished by witty and funny talks. Among the Hapits one can see the jokes about Deli Yusif who was one of the persons distinguished by witty and famous for his quick wittedness and sayings.

The theme “*Proverbs and sayings*” of the peoples of minorities living in Ismayilli region is studied in the fourth chapter of the third part. The proverbs called “*piyeruna sikhani*” in the Lahij folklore are very colorful due to their themes. In the proverbs old age-youth, permitted-unpermitted, evil and good, bitter-sweet, dead-alive, etc. contrasting contradictions are compared and the difference among them or the advantage of one of them appears clearly with the concrete results. For example: “Be dinyo duto chi barmundan: yeki khubi, yeki kherobi” (Only two things remain in this world: harm and goodness); “Man mired, ti zinde” (I’ll die, but you’ll see). The sayings in the Lahij language are formed as a result of the logic of the concrete situation and are used only in it. For example, “*Gulom Samad umoreni...*” (in the English language it means “*When Gulam Samad comes...*”) This saying has been formed after an interesting event: “*One day Gulam’s wife warned him that “What if it rains, the river floods”, but Gulam didn’t listen to her and left the house. Later it poured with rain and Gulam didn’t return any more*” [72, P152]. The saying “*When Gulam Samad comes...*” is usually used when the work is impossible.

Formerly, in Lahij, where about 7 thousand people lived, in order to differ the people with the same name the nicknames were given to. Nicknames were chosen according to the place, appearance, profession, patronymic, fact or story: Huseyn Seget (inva-

lid), Hajali Yezid, Helime Hitler, Nasur khirs (bear), Nagi misger (copper), Vini (nose) Rashid, Alasgar chustduz (shoemaker).

“Bubaurin gafar” which is considered the important epic genre of the Lezghin folklore, i.e. proverbs surround the different spheres of everyday life. Among the Lezghin proverbs, which are quite colorful in the subject, there are examples where a subtle humor and enthusiasm are clearly felt along with the underscore meaning. For example, “Ajuz lamral kived akakhda” [11, P151] (The humble donkey is mounted by two men), “Chukhemi papaz piurki etem kanda” [11, P149] (The slovenly wife needs the blind husband). In the last proverb though the slovenliness of the wife is criticized, on the other hand in order not to have quarrel in the family, the way out is in the blindness of the husband.

The word “dag” often sounded in Lezghin “bayadr” is also met in proverbs. For example, as it is known that everyone needs support, help, the mountain also needs support and in the Lezghin proverbs it is shown clearly: “Дагъдизни далу к!анда”. [11, P183] - “The mountain also needs support”. There are also proverbs told in the Hapit language, for example, “*Esine khaldikir khal sheereded, khal geler she* [11, P182] (The artificial mole is not a real birthmark), in this proverb the meaning is the following: the man must be born with ability. This proverb is the equivalent of “You can lead a horse to water, but you can’t make it drink”.

The desire to sacrifice everything for the motherland is the main idea of these proverbs: “*Vetenime govushdum, jesedime jan geld i*” (“Reaching the native land, I returned to life”), “*Veteni sevmek imandandır, vay ona ki ichinde olmaya*” [I.35] (“To love the native land comes from the faith, that is pity when it doesn’t exist”). In the folklore examples of the Meskhetian Turks the exile life, financial and moral difficulties were reflected in their poetry, the feeling of longing for their native lands and the optimism inherent in warlike people were clearly expressed.

In the chapter “*Riddles*” it is said about the place and speci-

ficity of riddles in the folklore of the peoples of minorities. In one of the most interesting genres - in riddles the people's occupation, lifestyle and psychology is related to the details of the life. For example, in the riddle about the bellows it is said so: "*Nefesi var, jani yox*" (*Koruk*) (Translation: "It has breath, but it hasn't soul") [11, p. 91].

Among the samples of epic folklore of Lezghins many riddles (in the Lezghin language "imucha machar") are observed. In these riddles the scissors, which are household items by means of subtle and outward signs, precise analogies and expressions corresponding to their purpose, are found at the end, which is the answer to the riddle, which is considered the cookie of winter nights.

- *Янла тлѹб тун Тавур сув акъайдач (мудрам1) [11, p148]*
If you stick a finger in its ear, it will open the mouth (scissors).
Мичлу цуру цлгъер къугъада (к1алар) [11, p131] - In the dark stall the goats are waiting for turns to play (ribs).

- In the riddles collected from Ivanovka the motives related to the cult of labor, agricultural tools and products, as well as things about the daily life of the Molokans take an important place here.

The fourth part of the dissertation called "**Lyrical and ceremonial folklore of the peoples of minorities of Ismayilli region**" consists of three chapters. In the chapter "*Lyrical folklore texts: song, music, bayati, mani and castushka*" the lyrical texts of the peoples of minorities are studied. It is necessary to note that in the folklore of these nations in comparison with the epic type the lyrical examples are less met in this folklore. The copper-smith songs, which belong to the labor songs, the oldest genre of the lyrical genre, are more typical. For example:

Man misgerum, dirist minum chi guyi
Tava, gajgun, kefgir, besdi, ye soyi
A khudoman rozi birom man doim,
Ruzimene vorde bi der u doim [11, p131].

Translation: I am a copper, I can make everything such as a frying-pan, a pot, a scammer, a copperware, a colander. I am thankful for Allah, because my livelihood is always in front of my door

Very few lullabies sung in the language of Lahij can be included into the household songs of Lahij. The lullabies were mainly in the form of rhymed prose:

Ti mene gulmani, gulmani, ey, bulbulmani. [I.13].

Translation: You are my flower, my nightingale.

But the lullabies singing for the definite child were usually in the small size:

Mene baleman yetteki, Uyish Ferejullo [I.18].

Translation: I have only a child, He is Farajulla.

Along with the melodies there are also a small number of songs in Lahij folklore. At the weddings the singers sing the songs more in the Azerbaijani language. Though the songs sung in the Lahij language such as “Tuti khola”, “Chimnoz khanum” have their own unique melody, the strong influence of Azerbaijani folk songs is felt again. Here, the young boy declaring his love to the girl going to the spring wants to keep his feelings in secret:

E kile, kile, ti kisti?

Mene diri khandisdi.

Biyo bira bi oti,

Mara me gu bi moti [11, p111].

Translation: Hey, girl, who are you? Seeing me why are you smiling? Go on your way, don't tell anything to your mother.

Though the folklore genres of the Lezghins such as fairy tales, legends and rumors, folk songs, bayati (quatrains), proverbs and sayings, riddles are often spoken in the Lezghin language, but the folklore examples taken from other nations are spoken mainly in the Azerbaijani language. The melody of most Lezghin songs, called “mani”, has been formed under the influence of Azerbaijani folk songs. For example, the Azerbaijani folk song “Bu Leyli” is similar to the Lezghin song “Muleyli” (in the Lezghin language the

word “muleyli” means “a mountain flower”). Majority of these songs are in the theme of love.

The examples belonging to the lyric kind such as songs, bayati and lullabies collected from the Hapits are interesting. They also name the songs “mani” as the Lahijs and the Lezghins. For example:

*Sundurum lurded uj veje.
Lej enije luj yeeje.
Siyese rovej khureje,
Ye kumugened kum haloyo?! [11, p179].*

Translation: No one can tell that it is mine, it belongs to Him. Everything belongs to Allah, Where is the village like ours?

Among the Lezghins the most spread genre of the lyrical kind is “bayadr”. The poetry parts called “bayadr” is similar to the “bayati” (a kind of Azerbaijani poem) (“quatrain”) only due to their completed four lines. It should be noted that the Lezghin “bayadr” differs substantially from the real Azerbaijani “bayati” (according to the size, rhyme structure and content). In the Lezghin “bayadr” the images of mountain, valley and the appeal to them often attract the attention. It is possible to see the living conditions, daily life and inner spiritual world of the Lezghin people in the “bayadr”. For example:

*Kyakan sinel chardakh aya,
Chardakh aya, vun chuban ya,
Derderikay bulakh aya,
Chun chaz taxay pis zamanya [11, p143].*

Translation: Hey, set up a shed on the hill, It will be a shelter and a throne. Make a spring from our grief, Our destiny becomes to an end.

Bayati (quatrains) which is considered the leading genre of the lyric kind of Azerbaijani folklore has also found its place in Lahij folklore. Some of the details about Lahij (for ex. Girdiman river) can be seen in the bayatis (quatrains), which the Lahijs sing in

the Azerbaijani language.

*Stekanim ganlidir,
El deyme, dermanlidir.
Eslimi khabar alsan,
Eslim Girdimanlidir...* [11, p 151].

Translation: My glass is bloody, don't touch it, it is mixed with medicine. If you ask me my kin, my kin is from Girdiman.

Along with the bayatis (quatrains) in Azerbaijani, the poets who wrote in two languages such as Shahmammad Daglaroglu, Aghami Bagirli and Ishag Movlamov created examples of the successful bayatis (quatrains) in the Lahij language. The main theme of the Azerbaijani bayati (quatrains) is love feelings, which form the basis of the bayati (quatrain) in the Lahij language, too. In one of the baya tis (quatrains) the beauty of Lahij girls are shown in the artistic form:

*Behlire kulehoni,
Be kule gilehoni.
Bi gozeli bije hi,
Loyije kilehoni?* [11, p143]

Translation: You are in the shrubby place, one can see grapes in the shrubby. Who is more beautiful than the Lahij girls?)

It is written about the Meskhetians' songs so: "The grief of the native land, strangeness, longing, unfortunate love, at the same time the belief, pride, dignity in future are the main motives of the songs". [4, P 64] For example:

*Ag goyun meler gelur,
Daglari deler gelur,
Veten gapsi achilsa,
Kovlume neler gelur* [4, p65].

Translation: The white sheep is bleating, it is coming from the moun tains. If the gate of the native land is opened, my heart will be happy.

The lullaby noted in the Hapit language is very interesting, because one can see the form features characteristic of the Azer-

baijani lullabies: the number of the syllables, the rhyme structure and the selection of special words (gugu, laylay, jijji) in the refrain of the lullabies.

*Laylay lure zin ziv-ez, Refrain: Laylay, a gugu bala,
Shefa ishi derdi mez. Laylay, a jiji bala. [11, p183]
Laylay a jiji bala,
Ve derde ishi nikri-bez.*

Translation: I told lullay to you, let it be healing for your grief. Lullay, my little baby, let the mountains take care of you. Refrain: Lullay, my little baby, Lullay, my sweet baby.

“Chastushki” (ditty) popular in Russian folklore are also very common lyrical genre among the Molokans. The important problems of the day and family relations, as well as the moments of love among young people in the form of poetry are expressed in a funny way in the ditties:

Po sekretu vsemu svetu Na proshanye ya skaju:

Vek jit budu - ne zabudu Molokanskuyu lapshu [95, p208].

(Translation: In secret to the whole world, Finally I will say: I will live forever - I will not forget Molokan noodles)

Naming the noodles adjoining with the name of Molokan shows that the example belongs to the Molokans. The noodles which have a special place among the dishes are offered to the guests at all festive ceremonies of the Molokans.

In the chapter “Children’s folklore: “duzgu” and tongue-twisters” it is possible to see that children and young people are more interested in folklore examples of national minorities, which are also considered among the samples of children’s folklore of Lahij:

Rafdum ba buni gozi,

Duto gelog bi vozi.

Ye sanq şundum na rasi,

Di sanq şundum na rasi...

Ə viniman xun umo .

Xuno dorum bi xori,

Xori be man guvo do....

*Mallo be man kitob do.
Kitoba dorum ba xudo,
Xudo be man imir do [11, P133].*

Translation: I climbed the roof of the mosque, I throw two stones, but none of them approached, my nose began to bleed, I gave my blood to the earth and the earth gave the grass. The mullah gave a book, I gave the book to Allah and Allah gave me the life. Another variant of this “duzgu” is told by a teller in the village of Ehen near Lahij:

*Rafdum dirum ye qozi,
Dirum dimi durozi. [I.25](Translation: I saw a
goose and its train was long).*

In other two “duzgu” the word game and speed is very interesting: “in maliki, Tanti tiniki, Borti nimiki. Munavvar, Dim tavar, Baxtavar, Varhavar” [11, P133].

There are also tongue twisters in Lahij children folklore. For example:

*Xirsa xordi, xirşa şundi,
Xirşa xordi, xirsa şundi [11, P133]*

*(Translation: It drank the milk and threw the
bear, it ate the bear and threw the milk)*

The fact that most of the settlements in the region preserve the traditions and rituals of the population in relation to everyday life, as well as the fact that these customs and traditions are manifested among children in the past is the popularity of the voice-action games (“Kos-kos”, “Jizig-turna”, etc.).

The chapter “*Ceremonial folklore of the national minorities*” consists of 3 sections. In the section “*Calendar- seasonal ceremonies*” the Lahij ceremonies are given in the classification as calendar-season, daily life and occasional. Season ceremonies are one of the oldest ceremonies. In Azerbaijan, after the adoption of Christia-

nity and later the religion of Islam, the monotheist views exceeded the forces of nature, but till nowadays there is still a belief to the magical power of rituals acting in the ceremonies.

The seasonal rituals associated with the spring and winter seasons of nature are much richer. In winter “boyuk chille” (period of forty cold days of winter from the beginning) and “kichik chille” (period of twenty days of winter), later the holiday of Khidir Nabi were celebrated. The Lahijs celebrate the holiday of Novruz as a real national holiday and enrich its content with new additions. The Novruz holiday, which was subjected to persecution and prohibitions by radical religious figures, was associated with the name of the fourth khaliph of Islam, Hazrat Ali and even the Lahijs tried to “reconcile” it with the Islam by naming it as “*idjenob Emir*”.

A month before the Novruz holiday the pre-Tuesdays are already celebrated. On the evening of the last Tuesday the girls go to the neighbors’ houses in order to hear the words and try to coordinate the heard words with their intentions in their hearts. The characters “Kosa” and “Kechel” are not met in the Novruz festivals of the Lahijs.

The samples and rituals belonging to the epic and lyrical kinds occupy a special place in the folklore of the Lezghins. The influence of other nations living in the neighborhood, especially Azerbaijanis, is seen evidently in the folklore of Lezghins, who are different and more conservative in their daily life and in relation to everyday traditions. The main season ceremony of the Lezghins is the holiday of “Bahar” (Novruz) which is celebrated under the name “Yaran suvar”.

The wedding and mourning ceremonies occupy an important place in the daily life of Lahij. The wedding ceremonies are held in 3 stages - before the wedding, the wedding and after the wedding. The ceremonies named “gizgordu”, “heri”, “nishan”, “khoncha”, “varashis”(in the language of Lahij it means “the last talk”), “hiyne berun” (“henna” party), “serchiran” (“cutting the hair”), “uzec-

hikhdi”, etc. belong to the wedding ceremony. The mourning ceremonies are harmonized with the customs in the other regions. At the Lahij mourning ceremonies, the elegy is mostly sung in the Azerbaijani language, but the “okhshama” (a kind of elegy) in the prose are sung both in Azerbaijani and Lahij. One of the elegies sung in Lahij is about the young boy who died after his wedding:

*Gelin, dur chikh perdeden,
Nazim, dur chikh perdeden.
Al geydin, yarashmadi,
Gara gey, chikh perdeden* [11, p107].

Translation: Hey, bride, come out of the curtain, my honey, come out of the curtain. You wore rosy clothes, but it didn't suit you. Wear your black clothes and come out of curtain.

The place of the wedding ceremonies is very important in the daily life of the Lezghins. The marriage of a son or a daughter would not have happened without the advice of the parents. First, the women go to visit the girl (in the Lezghin language it is called “rush akun”), then they again go to get the agreement and in their visit they take a ring and a headdress for the girl. After a certain period of time, the close relatives of the boy take the engagement purchases to the girl's house, the ceremony of “khoncha” (in the Lezghin language it is called “girartun”) is celebrated, the sweets (in the Lezghin language it is called “gamin pay”) are given to the guests. “Bride-money” is given for the girl. The ceremony of engagement is called “nishan ktun”. “Bride money” is called “niged pul”, it means “fare” [I.36].

During the wedding ceremony the attitude to mother's relatives was given very much. For example, the rein of the horse on which the bride sat was carrying by the uncle (mother's brother) of the bride. When the bride came to her husband's house, she sometimes dipped her hand into the flour once or three times and floured the wall at the entrance of the house as a symbol of fertility. According to the ancient beliefs, the ritual of breaking the dishes is

carried out for the expulsion of the evil spirits from the threshold of the house. On the wedding day a girl kisses the fire place at her father's house and leaving the yard she shouldn't look back, there is a belief that "If the girl looks back, then she will never get happiness during her future life and she will be able to get back" [11, p18].

Daily life and calendar ceremonies take an important place in the ritual folklore of Molokans. The signs of training are felt in Molokan ceremonies, the cults such as religious, family, marriage, wedding, labor, food, etc. show themselves clearly.

In the chapter "Archaic genres related to occasional rituals and initial primitive imaginations: enchants, applause and curse" it is said about the fact that people's desire to penetrate into the sacral world causes the appearance of enchants, applause and curse. The applause told by the peoples of minorities is not very different from the applauses told by representatives of other peoples living in Azer-baijan, because all good-natured people are mostly the same and wish one another the same: everyone wishes each other a happy, healthy, free from evil and peaceful life. During various ceremonies, the app-la use for everyday life and human relations is numerous: "*drsi bi xor xunet ti*" ("Have a wedding party at your house!"), ("*Salomst bire rasi*") "Have a good journey!", "*Bi ganto xuba idon darend*" ("Have the best years!"), etc. [11, p18]

Among the Lezgins, as in other peoples, there are a lot of spells, applause and curses that have arisen under the influence of old beliefs and still live in confidence in their power. For example, "*Бун уридаз фуй!*" ("Let you have seven husbands!") [11, P146] This curse has a special effect. Among the Lezghin women the unpleasant action of woman is to marry several times.

For men, the applause of "Have a white hair on your chest" means to live a long and healthy life [I.29]. But to use the sentence "Have a short hair" for the girl is considered a very bad curse.

The purpose of the ceremony "Gudul gezdirme" was to stop

the long-term rain and to call the sun. Using the bright colored, mostly red colored fabrics a ladle was decorated like a sun-like doll by a group of children and calling it “Gudul” they carried it from house to house, sang songs and collected shares:

*Gudul, gudul gerdunim,
Gudule poyi re vechinim,
Umrüz in gelle afdo,
Sebohye kele afdo [I.19].*

Translation: Let’s carry Gudul, let’s collect Gudul’s shares.
If only the Sun shines today, let it shine more brightly tomorrow.

In the part of “**Conclusion**” of the dissertation the results obtained during the investigation are summarized: before the investigation of folklore samples of each minorities the existing researches on history, language, culture, including folklore of that people are expressed and their positive sides are shown. During the investigation the serious study is carried out on folklore materials collected from representatives of minorities and previously published and folklore traditions of those peoples are investigated.

The collection and study of folklore of peoples of minorities should be regarded as a clear demonstration of tolerance and multiculturalism in the Republic of Azerbaijan. Because the attention to the language and culture of the minorities require each ethnos to feel itself as a full member of the multinational society. Collection of folklore samples of minorities and involvement in the research will contribute to the development of the relatively new field in Azerbaijan- ni folklore-study science- the study of regional features of Azerbaijan- ni folklore. As a result, folklore materials collected and systematized from the regions will bring a new breath to the Azerbaijani folklore treasury with new themes, different genres, local heroes and hybrid examples of tolerance and will complement the folklore panorama of Azerbaijan. Electronic versions of dissertation and its abstract are available on the official website of the Supreme Attestation Commission (aak.gov.az) and the Institute of Folklore (folklor.az)

2. TƏDQIQAT İŞİNƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏN GÖNDƏRİLMİŞ RƏYLƏR

REVIEW on the research presented by Dadash Agamashadi oglu Aliyev “Folklore of Minorities in Ismayilli Ethnic Environment”

Dadash Agamashadi Oglu Aliyev has presented his dissertation paper “Folklore Minorities in Ismayilli Ethnic Environment” to attain the degree of Doctor of Philosophy. The paper refers to the subjects that are always topical and diversely interesting.

Folklore is known to mean folk wisdom and it refers mainly to oral folk literature and folk musical art. In a broader understanding on top of oral genres, this includes all of the folk creative art such as spiritual and material culture: language, religious beliefs, customs and traditions, rituals and ceremonies, different craftsmanship. The defining factor for folklore is its traditionality and orientation on the verbal form of transmission.

The research into the topic requires extensive erudition, possession of scientific skills, correct management of fieldwork, and a subtle approach. Responsibility is even higher when we deal with such a subtle and fragile matter as studying the folklore of the national minorities living in the multinational society.

Dadash Aliyev's dissertation relates to the folklore of the national minorities living in Ismayilli region of Azerbaijan. His work elaborates on the folklore of the ethnic groups diverse in language and ethnic and religious points of view. These groups are: the Lahijs (Tats), Molokan Russians, Lezghins, Hapits, Meskhetian Turks. I can state that the dissertation has dealt successfully with this elaborate task and judging from the abstract at my hand I can say that a very interesting and serious piece of work has been completed.

The research contains four main parts which are: the general view of the Ismayilli folklore environment and multi-cultural traditions; the place of the peoples of minorities in Ismayilli folklore en-

vironment; epic folklore of the peoples of minorities of İsmayilli region; lyrical and ceremonial folklore of the peoples of minorities of İsmayilli region.

These parts divide into chapters. In these chapters the historical-cultural, administrative-geographic and socio-economic structure of the İsmayilli folklore environment of the national minorities is discussed with utter precision, knowledgeability, and warm attitude. Problems of bilingualism and multilingualism are given appropriate attention. The function of the dominant language is mentioned. The importance of tolerance towards the languages, religions, and cultures is accentuated.

The place and importance of each and every group are given due attention. The author's critical approach towards an established opinion in Iranian Studies concerning the Lahijs and Lahij language and Tat language being under the same roof is significant. The author singles out Lahij language and culture. Throughout the different chapters of the work, the Lahij folklore looks distinguished in terms of folk oral literature and craftsmanship.

Epic folklore is assigned a part in the work with serious supporting materials where myths, legends, and rumors, etc. are studied. Lyrical texts such as song, music, bayati, mani, and castushka, etc. are also given considerable space in the paper.

Similarities and distinction are being discussed. The material is divided by genres which brings out the characteristics of the cultural life of each and every minority. The author's theoretical judgment is supported by illustrated material.

The ritual folklore part provides rituals of various functions and nature. To name a few these are calendar-seasonal ceremonies, the wedding and mourning ceremonies, occasional habits.

Throughout the work, the essence of the spiritual and material life of every ethnic minority group under the research is collected and manifested. The conclusion of the paper summarizes the results and the perspectives of the research.

And our conclusion is the following:

The research proves to be a result of hard work, it is a very serious, diversely interesting, and useful piece of research that studies the folklore of national minorities living in Ismayilli region of the republic of Azerbaijan such as the Lahijs (Tats), Molokan Russians, Lezghins, Hapits, Meskhetian Turks. The presented folklore material manifests the spiritual and material culture of these peoples.

The work represents a profound foundation and guidance for any future research and study. Dadash Agamashadi Oglu Aliyev fully deserves the desired scientific degree.

Manana Kvachadze, PhD Associate Professor, Faculty of Humanities Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Georgia
manana_kvachadze@yahoo.com manana.kvachadze@tsu.ge

REVIEW on the research presented by Dadash Aliyev “Folklore of Minorities in Ismayilli Ethnic Environment”

The worldwide emphasis on the survival of minorities coincides with the recent ideology of multiculturalism in Azerbaijan. Only a few samples of the folklore of various people groups have been previously published. Even then, they were not systematically studied within their regional context and complexity. The thorough, longstanding fieldwork of Mr. Dadash Agamashadli oglu Aliev is pioneering a new direction in minority research. For the first time it addresses all the ethnic minorities represented in the culturally and linguistically rich Ismayilli region. This is possible within the framework of the newly opened department “Folklore of National Minorities” at the Institute of Folklore ANAS (in 2012). They are rising to the occasion of collecting and publishing folklore from all regions in their specific series. Their efforts could assemble and portray the complete vibrant ethnic picture of Azerbaijan as a whole.

This dissertation brings awareness to how salient oral literature is to the identity and uniqueness of each minority. All the

small nations neighbor each other and thus also influence one another and share some core values. Each people group also brings their values and particular character into the country of Azerbaijan. The author not only classifies and retells the age-old treasures, but sets them within the natural and cultural landscape with which he is intimately acquainted. He highlights that ethno-psychological characteristics of the particular people groups are to be carefully observed and understood on a deeper level.

It is remarkable that these minute nations, within overwhelming Azerbaijanization, still preserved their endangered cultures and languages. Mr. Dadash Aliev highlights their loyalty shown in the fact that they are at least perfectly bilingual and their histories bring diversity and strength into their shared homeland. There is an urgency to record their oral riches for posterity and as an encouragement of their creativity. He expresses gratefulness that the disappearing ancient art of his birthplace Lahij, the craft of copersmithing, gained UNESCO recognition as an immaterial world heritage. This was accomplished through the involvement of Khanume Mehraban Alieva.

This dissertation researches the people of Lahij, Molokan Russians, Lezghins, Meskheta Turks and the Haput people of the İsmayilli region within their surroundings. Thus it examines their geographical, administrative, socio-economic backgrounds and acknowledges their typical ways of life. The author reveals people's wisdom reflecting their characteristic values and aspirations through creative expression in their folklore. Such an approach could become an effective pattern for future academic inquiry into the minority cultures. Moreover, it could also become a stepping-stone to further exploration of various parts of spirituality within Azerbaijan.

The folklore samples are grouped according to their genre. Rituals and traditions, which flow from them, are also presented. Attention is also given to the storyteller's performances and celebrations of significant holidays. Internationally there is a growing in-

terest in the freedom and expression of minorities. This dissertation could become an educational tool to introduce the knowledge of the variety of cultures and languages within the intriguing country of Azerbaijan. Thus it meets an urgent need for understanding the enriching contribution of minorities to the nation state. I am very honored to have been asked to comment on this first step in the progressive systematic minority studies through oral literature. With much appreciation and respect for the groundbreaking work of Mr. Dadash Aliev I recommend this dissertation as the worthy basis for his highest degree. Allow me to conclude with meaningful Lahij blessings to the academic team involved in this auspicious occasion:

“Xudo cortira ovend sozi! “ May God advance your work!

“Xudo cuntira soq sozi! “ May God make your soul wholesome!

Warmest wishes and admiration for your beautiful country with hospitable people among whom our family spent eight fruitful years. All the best at exploring your colorful minorities, which make the mosaic of Azerbaijan so rich and complete.

Galina Wood/Woodova PhD. in History and Cultures of Asia with dissertation: *“Lahij, Living Heritage of Azerbaijan”* 2016, from FF UBVA, KU, Charles University, Prague, Czech Republic
E-mail: woodsinaltai@yahoo.com

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbaslı S. Azərbaycan lətifələrinin regional xüsusiyyətləri / S.Abbaslı. – Bakı: Nurlan, – 2011. – 160 səh.
2. Abbasov E. Azərbaycanın multikultural zəminində xalq bilikləri və inamlar//“Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları.– Zaqatala: Mütərcim, – 19-20 may 2016, – 2017, – s. 205-209
3. Albaliyev Ş. Novruz bayramı tolerantlıq örnəyi kimi// “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: –19-20 may 2016. Mütərcim, – 2017, – s. 230-234
4. Axısqa türk folkloru: / tərtibçilər: A.Əhmədli, Q.Qubadlı –Bakı: Nurlan, – 2010, – 268 səh.
5. Azərbaycan bayatıları:/B.Abdulla,Q.Babazadə, E.Məmmədli – Bakı: XXI- Yeni Nəşrlər Evi, – 2004. – 304 səh.
6. Azərbaycan folklor antologiyası: XI c. (Şirvan folkloru): / Tərtib ed.: H.İsmayılov, S.Qəniyev – Bakı: Səda,– 2005, – 443 səh.
7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 20 c, I c.: / Tərtibçilər: T.Fərzəliyev, İ.Abbasov. – Bakı: Elm, –1982, – 512 səh.
8. Azərbaycan nağılları, 5 cildə: V cild: / Tərt.ed. N.Seyidov – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – 304 səh.
9. Azərbaycan nağılları, 5 cildə: I cild: / tərt.ed. H. Zeynallı – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – 360 səh.
10. Azərbaycan tarixi: Yeddi cildə, V cild (1900-1920-ci illər) // – Bakı: Elm, – 2008. – 584 səh.
11. Azsaylı xalqların folkloru II cild.: / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 196 səh.
12. Azsaylı xalqların folkloru III cild: / tərtib ed. S.Kərimova– Bakı: Elm və təhsil, 2017. – 400 səh.
13. Bağırılı, A. Xuta birom bə tati. //A.Bağırılı. – Bakı: 2012. –200 səh.

14. Balayev Ə. Lahıç elləri və xatirələr / Ə.Balayev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2011. – 264 səh.
15. Bayat, F. Kərbəla folkloru. Məhərrəmlik rituallarından Şəbih meydan tamaşalarına / F.Bayat. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 292 səh.
16. VII Beynəlxalq multikulturalizm yay məktəbinin gündəliyi // –Bakı: Multikulturalizm jurnalı, – 2018. 3 (11) – s. 93-103)
17. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü / C.Bəydili. – Bakı: Elm, – 2003. – 118 səh.
18. Bəhlul Danəndə lətifələri: /Toplayıb tərtib edən: N.Seyidov – Bakı: Azərnəşr, – 1988. – 86 səh.
19. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları / Q.Cavadov. – Bakı: Elm, – 2000. – 440 səh.
20. Cəbiyev Q. Girdiman tarixi (IV-IX əsrlər) / Q.Cəbiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2010. – 616 səh.
21. Cəbiyeva T. Babadağa baxan ellər / T.Cəbiyeva. – Bakı: Ozan, – 2006. – 544 səh.
22. Dağlaroğlu Ş. Nəğmə xundum ve tati /Ş.Dağlaroğlu. – Bakı: –152 s.
23. Əfəndi R. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətləri (orta əsrlər) / R.Əfəndi. – Bakı: Işıq, – 1976. – 190 səh.
24. Əfəndiyev R. Azərbaycan bədii sənətkarlığı (metal məmulatları və zərgərlik). // R.Əfəndiyev. – Bakı: Işıq, – 1961. – 66 səh.
25. Əhmədli A. Ənənəvi söyləyicilik sənəti / A.Əhmədli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – 220 səh.
26. Əhmədli A. Ənənəvi janr söyləyiciliyində peşəkar nağılcılıq //– Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər – 2011. Otuz altıncı kitab, – s. 52-74
27. Əliyev D. Azərbaycan regional folklorunda Lahıç lətifələrinin yeri // “Kitabi Dədə Qorqud” və türk dünyası Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: “Araz”, – 29 dekabr 2015-cı il, – 2015, – 790 səh., – s. 557-563

28. Əliyev D. Lahıcların folklorunda fərqli mədəniyyət elementləri//Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik, Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı: Mütərcim, – Zaqatala, 19-20 may 2016-cı il, – 2016. – 240 səh. s. 192-199
29. Əliyev D. Folklorumuzda multikulturalizm və bilinqvizm// “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq konfransın materialları Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il // D.Əliyev. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 480 səh., s. 180-184
30. Əliyev D. Hapıtlar və onların folklor ənənələri // “Gücümüz birliyimizdədir” elmi konfransın materialları// D.Əliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – 248 səh., s.114-141
31. Əliyev D. Lahıç atalar sözləri, məsəlləri və ləqəbləri // Filologiya məsələləri //D.Əliyev. – Bakı, 2018, №4. – s. 68-76
32. Əliyev D. Bölgə folklorunda bilinqvizmin rolu // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, 2018 (52) //D.Əliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – s.165-171
33. Əliyev D. Lahıç folkloru nümunələrinin toplanmasında M.Əfəndiyevin rolu // Azərbaycan elminin və təhsilinin müasir problemləri mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, 5 may 2019-cu il, Qazax şəhəri, // D.Əliyev. – Bakı, 2019. – 502 səh., s. 238-242
34. Əliyev K. Lahıç folklorunun özəllikləri//Lahıç folklor məkanıdır, Bakı: Elm və təhsil, – 2018
35. Əliyev O. Şirvan folklor xəritəsində nağıl janrının yeri// Azərbaycan folkloru (toplama, nəşr və tədqiq problemləri) Respublika folklor müşavirəsinin materialları.19-22 noyabr 1993-cü il, Şəki// O.Əliyev. – Bakı: Sabah,– 1994. – s. 75-81
36. Fərzəliyev T. Azərbaycan xalq lətifələri / T.Fərzəliyev. – Bakı: Elm, – 1971. – 121 səh.
37. Folklor terminləri / Rus dilindən oçerkləri tərcümə edənlər: A.Xəlil, T.Quliyev. – Bakı: Nurlan, – 2010. – 140 səh.

38. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə, II cild, /Ə.Haqverdiyev. – Bakı: Lider Nəşriyyat, – 2005. – 408 səh.
39. Heydər Əliyev siyasəti: tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, təbriklər) – Bakı: Elm və Təhsil, –2015. – 504 səh.
40. Xəlil, A. Multikultural şəraitdə ortaq dəyərlər // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – s.18-24
41. Xürrəmçızı A. Azərbaycan mərasim folkloru // A.Xürrəmçızı. – Bakı: Səda, – 2002. – 210 səh.
42. Hacılı A. Axisqa türkləri: Vətən bilgisi. //A.Hacılı. – İstanbul: Ahıska Reklam Tanıtım Ajanı, – 2009, – 584 səh.
43. Hacıyeva M. Lahic nağıllı dünyam.// M.Hacıyeva – Bakı: Kövsər, – 2013, – 224 səh.
44. Hüseynova G. Lahic tatlarının dili // G.Hacıyeva. – Bakı: Nurlan, – 2002. – 198 səh.
45. İmanov M. Milli-mədəni müxtəliflik baxımından zəngin bölgələrimizdən biri // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – s.10
46. İmanov M. Xalq mədəniyyəti və milli kimlik məsələsi // “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları.– Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – s.7
47. İmanov M. Xalq ədəbiyyatında azərbaycançılıq və multi kulturalizm //Gücümüz birliyimizdədir//– Bakı: 2018, – s. 5
48. Koroğlu. / – Bakı: Lider Nəşriyyat, – 2005. – 552 səh.
49. Qafarlı R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası / R.Qafarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – 540 səh.
50. Qafarlı R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası / R.Qafarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 135 səh.
51. Qasımov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi.// C.Qasımov. – Bakı: Nurlan, – 2011, – 600 səh.

52. Qasımova S. İsmayılı rayonunda dil əlaqələri // “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq konfransın materialları // S.Qasımova. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 480 səh., s. 69-73
53. Quliyev H. Lahıç qəsəbəsində mis qab istehsalı// Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri. №2, // H.Quliyev – Bakı: – 1962, – s. 38
54. Qulu Şeydanın lətifələri./ Toplayanı Ə.Kərimli. – Bakı: – 2003. – 54 s.
55. Qurani-Kərimin Azərb. dilinə tərcüməsi və şərh. // – Bakı: Nurlar, – 2006. – 622 səh.
56. Lahıç əsl folklor məkanıdır. – Bakı: Elm və təhsil, 2018, 134 səh.
57. Məmmədova T. Türk folklor söyləyiciləri // Folklor və etnoqrafiya. 2006, № 2// T.Məmmədova. – Bakı: – 2006. – s. 50-55
58. Məsimoğlu İ. Haputlular / İ.Məsimoğlu. – Bakı: Şəms, – 2010. – 84 səh.
59. Məsimoğlu İ. Hapıt elləri / İ.Məsimoğlu. – Bakı: Ekoprint, – 2019, – 96 səh.
60. Molla Nəsrəddin lətifələri /– Bakı: Öndər Nəşr., – 2004. – 304 səh.
61. Novruz bayramı ensiklopediyası. // – Bakı: Şərq-Qərb, – 2008. – 208 səh.
62. Nurməmmədov M. Girdiman abidələri. // M.Nurməmmədov. –Bakı: BESTPACK, – 2014. – 115 səh.
63. Orucov T. T. Azərbaycan qaravəlliləri. // T.Orucov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – 264 səh.
64. Paşayeva M. Şahdağ xalqlarının folklor ənənələrində alban izləri// “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. // M.Paşayeva. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 480 səh., s. 198-201.

65. Paşayeva, M. Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində et nik ənənələri: XIX-XX əsrin əvvəlləri: Şəki-Zaqatala bölgəsi nin materialları üzrə / M.Paşayeva. – Bakı: Azərnəşr, 2008, – 308 səh.
66. Pirsultanlı Sədnik Paşa. Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri// – Bakı: Azərnəşr, – 2009. – 485 səh.
67. Ramazanova A. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti və azsaylı xalqlar // “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – s. 30-33
68. Rəhimov B. Multikulturalizm ilinin töhfəsi// “Gücümüz Birliyimizdədir” mövzusunda elmi konfransın materialları. Tərtibçilər: A.Əhmədli, D.Əliyev// B.Rəhimov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018, – 248 səh., s. 232-234
69. Rüstəməzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi// İ.Rüstəməzadə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – 368 səh.
70. Rzasoy S. Lahicə bayatı-ağılarının liripoetikasını və ritual-mifoloji semantikasını// Lahicə folklor məkanıdır. Bakı: Elm və təhsil, 2018
71. Rzayev M. Olmuş əhvalatlar, lətifələr və rəvayətlər // M.Rzayev. – Bakı: Nərgiz, – 2015. – 630 səh.
72. Süleymanov M. Azərbaycan diyarı Lahicə. // M.Süleymanov. – Bakı: Vətən, – 1994. – 272 səh.
73. Süleymanova L. Şəki folklor mühiti. // L.Süleymanova. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2012. – 248 səh.
74. Tapmacalar. // – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004. – 208 səh.
75. Vəlbinəli A. Bir tarix bir Qalacıq. //A.Vəlbinəli. – Bakı: 2010, – 116 səh.
76. Yaqubqızı M.Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multi kulturalizm.// M.Yaqubqızı. – Bakı: Elm və təhsil, –2016. – 184 səh.
77. Yaqubqızı M. Azərbaycanda yaşayan xalqların və etnik qrupların folklorunda ortaq dəyərlər (Şəki-Zaqatala nümunələri əsa-

- sında) // “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq konfransın materialları // M.Yaqubqızı. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 480 səh.
78. Zeynallı H. Seçilmiş əsərləri. // H.Zeynallı. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – 127 səh.

Rus dilində

79. Алиев Д. Фольклор малочисленных народностей Азербайджана: лагичцы.//Материалы II Всероссийской международной научно-практической конференции (10-12 февраля 2015 г.) // Алиев Д.– Казань: Ихлас,– 2015. – 734 с., с. 24-38
80. Алиев Д. Фольклорные традиции русских молокан, живущих в Азербайджане. Материалы международной научно-практической конференции. Казань, 17-18 ноября 2016 года. / Алиев Д. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, – 2016. – 350 с. с. 10-13
81. Алиев Д. Особенности обрядового фольклора лахыджей// Кавказоведческие разыскания, №9, /Д.Алиев. – Тбилиси, 2017, – с. 133-142
82. Ализаде А. Лагич. Историко-этнографическое исследование.//А.Ализаде. – Баку: Чашыюглы, – 2010. – 524 с.
83. Аникин, В.П. Русский фольклор: учеб. пособие для вузов / – Москва: Высш. школа, – 1987. – 285 с.
84. Белянин В.П. Психолингвистика. / В.Белянин. – Москва: МПСИ, – 2003. – 232 с.
85. Гордлевский В.А. Из истории османской пословицы и поговорки // Избранные сочинения./ В.Гордлевский. – Москва: Изд-во вост-ой лит-ры, – 1961. – 558 с.
86. Грюнберг А.Л, Язык северо-азербайджанских татов./ А.Грюнберг. – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, –1963. – 208 с.

87. Квачадзе М.И. Материалы для изучения речи гомборских лайджей (Гамбар, Гумбор), проживающих в селе Гомбори Сагареджойского района Грузии./ М.Ква чадзе. –Тбилиси: Изд.Тбилисского Ун.та. – 1988. – 230 с.
88. Курдов К.М. Таты Шемахинского уезда Бакинской губернии. РАЖ, кн.33-36 – .Москва: – 1913.
89. Лапин, В.А. Фольклорное двуязычие феномен и процесс //Искусство устной традиции. Историческая морфология. сб. ст. / отв. ред. Н.Ю.Альмеева. – Санкт-Петербург: РИИИ, – 2002. – с. 28-38.
90. Миллер Б.В. Таты, их расселение и говоры// – Изв. Общества обслед. и изуч. Азербайджана, – Баку: Азгиз, – 1929, № 8, вып.7, – 44 с.
91. Миллер Б. Татские тексты // Иранские языки. Москва: 1945, с.107-128
92. Миллер Вс. Татские этюды часть I. Тексты и татско-русский словарь. Москва: Труды Лазаревского института вост. языков., – вып. XXVI, 1905 г. – 79 с.
93. Новый завет Господа нашего Иисуса Христа и Псалтирь – Москва: «Дарь», – 2013. – 912 с.
94. Прокофьев А.В. «Молокане и духоборцы сегодня» // Вестник молодых ученых. Исторические науки. / А.Прокофьев. – Москва, – 1999. № 1 (5). – 96 с.
95. Русский фольклор Азербайджана /сост. Ф.Р.Мурадова, К.А.Умудова// –Баку: Мутарджим, – 2015. – 208с
96. Русский фольклор/Сост.и примеч.В.Аникина./ –Москва: Худ. лит. – 1985. – 367 с.
97. Сел. Лагич Геогчайского уезда Бакинской губернии Мамед-Гасана Эфендиева 45-96 с.//СМОМПК Вып. 29./ – Тифлис, – 1901. – 713 с.
98. Фитуни А. П. История последней столицы Ширвана. Известия Азербайджанского комитета охраны памятников старины, искусства и природы./– Баку,– 1927, №27.– 83 с.

99. Хуррамкызы, А. Лагичи в СМОМПК// // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları.– Zaqatala: 19-20 may 2016, – s.18-24

Türk dilində

100. Aliyev D. Ahıska türk atasözlerinin özellikleri//Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2017, Erzincan, bildiriler, cilt 1/ – Erzincan, – 2017, – 713 y, 61-65 s.
101. Rivarol A. Türk Atasözleri ve Deyimleri./– İstanbul, –1991, – 128 s.

İngilis dilində

102. Woodova, G. Lahij ‘togetherness’ through sharing in life cycle events // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – s. 225-229

İnternet resursları

103. Головлёва Е. Л. Обрядовая культура как источник формирования странового имиджа//Культурология. – 2009, № 4. <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Golovleva/>
104. İsmayılı rayonu haqqında [Elektron resurs] <http://ismayilli-ih.gov.az/page/10.html>
105. İsmayılıda Beynəlxalq Bakı Multikulturalizm Mərkəzinin filialı açılıb. [Elektron resurs] <http://ismayilli-ih.gov.az/news/1388.html>

106. Folklor İnstitutu Lahıca “Multikulturalizm və Azərbaycan folkloru” mövzusunda dəyirmi masa keçirdi// <http://www.folklor.az/362.htm>).
107. Marağı sevgiyə çevirmək missiyası // <http://multikulturalizm.gov.az/post/776/maragi-sevgiye-cevirmek-missiyasi.html>)
108. Azərbaycanda multikultralizm modeli İsmayılı – multikultural məkan kimi// <http://ismayilli-xeberleri.info/v2/2016/12/19/4125/>).
109. Azərbaycanda multikultralizm haqqında [Elektron resurs] <https://multiculturalism.preslib.az/>
110. Azərbaycanda multikultralizm haqqında <http://multikulturalizm.gov.az/category/14/meqsedimiz.html>)
111. Lahıca ASAN Könüllülərinin "Həmrəylik Düşərgəsi" açılıb // <https://sia.az/az/news/culture/554988.html>)
112. Başqal qəsəbəsində multikulturalizm və tolerantlıqla bağlı maarifləndirici tədbir keçirilib [Elektron resurs] // <http://ismayilli-ih.gov.az/news/1442.html>).
113. İsmayılıda multikulturalizm layihəsi çərçivəsində tədbirlər keçirilmişdir [Elektron resurs] <http://sumqayit-fakt.az/m/sosium/5518-smayillida-multi-kulturalizm-layihesi-cherchivesinde-tedbirler-kechirilib.html>
114. Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışında İlham Əliyevin nitqi [Elektron resurs] // <https://president.az/articles/3310/print>)
115. VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları İsmayılının İvanovka kəndində olublar [Elektron resurs] // <http://multikulturalizm.gov.az/post/164/vi-beynelxalq-multikulturalizm-qis-mektebinin-istirakcilar-i-smayillin-ivanovka-kendinde-olublar.html>)
116. Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzini kimi // <http://ismayilli.mctgov.az/az/view/358/750/>)

117. Azərbaycanca multikulturalizm haqqında [Elektron resurs] <https://sia.az/az/news/culture/554988.html>
118. Axıska türkləri: Vətən bilgisi Elektron resurs <https://ahiskavan.tr.gg/R%26%23399%3BVAY%26%23399%3BT-V%26%23399%3B--NA%26%23286%3BILLAR.htm>
119. Традиции и обычаи наших предков в век информатизации .Происхождение молокан [Elektron resurs] URL: <http://www.arzproect.narod.ru/tradecii/sosh3/index.files/Page503.htm>
120. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamı [Elektron resurs] <http://www.president.az/articles/17437>
121. Axısqa türklərinin dili [Elektron resurs] <http://ahiskaz.narod.ru/girish.htm>
122. Azərbaycanca multikulturalizm // <http://www.anl.az/el/emb/Multikulturalizm/sitatlar.htm>
123. <https://president.az/articles/17843/print>
124. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası multikultural dəyərlərin qarantı kimi // <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2016/may/490952.htm>
125. Azərbaycanca multikulturalizm haqqında <http://multikulturalizm.gov.az/post/918/meqsedimiz.html>
126. Paşayeva, M. Azərbaycan etnoqrafik xəzinələr muzeyidir [Elektron resurs] <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2011%20%201/232-237.pdf>

SÖYLƏYİCİ (İNFORMATOR) VƏ TOPLAYICILAR HAQQINDA MƏLUMAT*

1. Söyləyici və informatorlar

1. Abdullayev Şakir, 1936, təqaüdcü, Mollaisaqlı k., hapıt
2. Ağayev Xeyrulla, 1959, jurnalist, Bakı ş., hapıt
3. Asfandiyev Lətifşah, 1945, təqaüdcü, Qoşakənd k., türk
4. Babayeva Qızılnoz, 1933, təqaüdcü, Ərəgıt k., lahıç
5. Babayeva Leyla, 1928-2018, Ərəgıt k., lahıç
6. Bağırov Cəfər, 1946, müəllım, Sıyəzən ş., lahıç
7. Baxışova Əmınəqdəs, 1953, təqaüdcü, Lahıç q, lahıç
8. Baloğlanov Zaur, 1975, elektrık, Əhən k., lahıç
9. Bəkırova Gülzər, təqaüdcü, Qubaxəlıllı k., lahıç
10. Bəşırov Əlvən, 1938-2012, Əhən k., lahıç
11. Dağlaroğlu Şahməmməd, 1956, İsmayılı ş., lahıç
12. Əhmədov Qurbanəlı, 1945-2017, Lahıç q., lahıç
13. Əlıyeva Ağadostu, 1937-2004, Lahıç q., lahıç
14. Əlıyeva Dostuxanı, 1953, təqaüdcü, Lahıç q., lahıç
15. Əlıyev Ağaməşədı, 1960, məd. işçısı, Lahıç q., lahıç
16. Əlıyev Nəzər, 1962, mısgər, Lahıç q., lahıç
17. Əlıyeva Ceyran, 1963, müəllım, Lahıç q., lahıç
18. Əlıyev Kəbləmi, 1965, mısgər, Lahıç q., lahıç
19. Əlıyev Maarıf, 1972, muzey işçısı, Lahıç q., lahıç
20. Hüseyınov Məhəmməd, 1920-2000, Lahıç q., lahıç
21. Xəlılova Bırcənənə, 1913-1999, Lahıç q., lahıç
22. Xəlılova Zəhra, 1921-2001, Lahıç q., lahıç
23. Jabına Nadejda, 1948, müəllım, İvanovka k., rus
24. Kamılov Yusıf, 1954, mühəndıs, Lahıç q., lahıç

---

* Mətnlər bıtdıkdən sonra mötərıze içərisındə verılmış “S” hərfı “söyləyıcı” sözüńün, rəqəm isə tərtıb olunmuş sıyahıda həmın söyləyıcının sıra nömrası-
nın ıřarəsıdır.

25. Qardaşov Cəfər, 1970, Əhən k., müəllim, lahıc
26. Qəhrəmanov Ziyadxan, 1960, mühəndis, Bakı ş., lahıc
27. Məhərrəmov Əlisahib, 1930-1998, Lahıc q., lahıc
28. Məmmədov Qurban, 1908-1990, Ərəgit k., lahıc
29. Məsimov İldırım, 1954, müəllim, Mollaisaqlı k., hapıt
30. Məsimov Elsevər, 1978, şair, Mollaisaqlı k., hapıt
31. Mövlamov İshaq, 1979, məd. işçisi, Lahıc q., lahıc
32. Mürşüdova Xurşid, təqaüdcü, Əhən kəndi, lahıc
33. Nağıyev Pəngi, 1910-2000, Ərəgit k., lahıc
34. Puzanov Mixail, 1954, İvanovka k. məd. işçisi, rus
35. Ramizova Zülfıyyə, 1955, təqaüdcü, Qoşakənd k., türk
36. Rəhimov Bəxtiyar, 1950, Qalacıq k., ləzgi
37. Serebrennikova Olqa, 1940, təqaüdcü, İvanovka k., rus
38. Süleymanov Şahbaz, 1929-2016, Lahıc q., lahıc
39. Truşina Lyudmila, 1979, məd. işçisi, İvanovka k., rus

2. Toplayıcılar və onlara aid mənbələr

- Süleymanov Manaf – Azərbaycan diyarı Lahıc
- Bağırlı Ağami – Xuta birom bə tati
- Dağlaroğlu Şahməmməd – Nəğmə xundum ve tati
- Kərimova Sədaqət – Azsaylı xalqların folkloru, III cild
- Hacıyeva Məhbubə – Lahıc nağıllı dünyam
- Əhmədli Atəş, Əliyev Dadaş – Azsaylı xalqların folkloru,

II cild

- Kərimov Əkbər – Qulu Şeydanın lətifələri
- Hüseynova Gülsüm – Lahıc tatlarının dili
- Məsimov İldırım – Hapıtlılar
- Rzayev Məmmədmirzə – Olmuş əhvalatlar, lətifələr və rəvayətlər
- Квачадзе Манана – Материалы для изучения речи гомборских лайджей (Гамбар, Гумбор), проживающих в селе Гомбори Сагареджойского района Грузии

- Miller Vsevolod – Татские этюды ч I. Тексты и татско-русский словарь
- Мурадова Ф.Р., Умудова К.А. – Русский фольклор Азербайджана
- Əfəndiyev Məmmədhəsən – Сел. Лагич Геокчайского уезда Бакинской губернии
- Ализаде Айна – Лагич. Историко-этнографическое исследование

MÜNDƏRİCAT

Tolerantlıq və multikulturalizm nümunəsi.....	3
Giriş.....	8
I FƏSİL. İSMAYILLI FOLKLOR MÜHİTİNİN ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ VƏ MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏR	
1.1. İsmayilli folklor mühitinin inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni səciyyəsi	16
1.2. Azsaylı xalqların folklorunda bilinçvizm faktoru	32
1.3. Azsaylı xalqların folklorunda multikultural dəyərlər	39
II FƏSİL. İSMAYILLI FOLKLOR MÜHİTİNDƏ AZSAYLI XALQLARIN YERİ	
2.1. Lahıclar	49
2.2. Ləzgilər	68
2.3. Hapıtlar	70
2.4. Molokanlar	73
2.5. Bölgədə yaşayan etnoqrafik qrup – Axıska türkləri.....	78
III FƏSİL. İSMAYILLI BÖLGƏSİNİN AZSAYLI XALQLARININ EPİK FOLKLORU	
3.1. Əsatir, əfsanə və rəvayətlər	82
3.2. Nağıllar	91
3.3. Lətifə, qaravəlli və şəbədələr	98
3.4. Atalar sözü və məsəllər.....	115
3.5. Tapmacalar.....	127
IV FƏSİL. İSMAYILLI BÖLGƏSİNİN AZSAYLI XALQLARININ LİRİK VƏ MƏRASİM FOLKLORU	
4.1. Lirik folklor mətnləri: nəğmə, mahnı, çastuşka və bayatılar	131
4.2. Uşaq folkloru: yanılımac, düzgü, layla və nazlamalar	144
4.3. Azsaylı xalqların mərasim folkloru.....	148
4.3.1. Təqvim-mövsüm mərasimləri.....	148
4.3.2. Məişət mərasimləri.....	155
4.3.3. Okkazional mərasimlər və ilkin ibtidai təsəvvürlərlə bağlı arxaik janrlar: ovsun, alqış və qarğışlar...	173
Nəticə.....	182

**MONOQRAFIYADA İSTİFADƏ OLUNMUŞ TOPLAMA
MATERİALLARI. LAHICLARIN FOLKLORU**

İnanc və sınımalar	187
Qarqış (qarğış)	190
Alxış (alqış).....	190
Mifoloji mətnlər	191
Rəvayətlər	193
Nağıllar	198
Şəbədələr.....	208
Maraqlı əhvalatlar	210

LƏTİFƏLƏR

Bəhlul Danəndə.....	217
Kəl Niyət haqqında (Qırx pəhləvanın nağılı).....	218

Qulu Şeyda lətifələri

Lətifə (lahıcca).....	219
Bərəkəti yoxdur.....	219
Bu qardan gələn il də yağacaq	221
Südünü özün içərsən	221
Vay halına, Hitler.....	222
Yenə beş-altısı olsaydı	222
Sən əziyyət çəkmə.....	222
Həngamə	222
Əsa	223
Fərqi bilmirsənsə.....	224
Kim əkib, o da yığsın.....	224
Hamam oğrusu	224
Bir qoduğum artıqdır.....	225
Günah toyuqdadır.....	225
Bəxtimiz gətirib	225
Bu necə lampadır?.....	226
Allah vergisi.....	226
Demədim ki, çimizdir	227
Saqqallılar qənd yeməsin?	227
Rəqs etməyi öyrən.....	227
Allah kərimdir	228
Pivənin faydası.....	228

Minə dözən min birə də dözər.....	228
Bundan böyük hörmət.....	229
Üzüm halaldır, yoxsa haram?.....	230
Erkəkdir, yoxsa dişi?.....	230
Yaxşı ki aran yoxdur.....	231
Qazancımdan keçirəm.....	231
Əziyyət çəkəcəksən.....	231
Dəli səndən ağıllıdır.....	232
Əlo deyil.....	232
Hamıya bir gözlə.....	233
Cəhənnəmdə yeri qır qazanıdır.....	233
Harda yazıb.....	233
Yəqin boylanmaqdadır.....	234
Hələ gülür də.....	234
Ağızlarını bağlasan da.....	235
Dördüncü katib.....	235
Tənbəki yox, tütün.....	235
Ver dədənə.....	236
Bakı yaxşı şəhərdir.....	236
Çox ətirlənir.....	237
Ən şirin şey.....	237
Hələ qurtarmamışam.....	237
Gələndə lüt deyildim.....	238
Bircə çolaq çatışmır.....	238
O qədər rahat idi ki.....	239
Yağı yağdır, köpüyü qazanc.....	239
Həmin Qulu, həmin şələ.....	239
Əl çək.....	240
Qulu və komissar.....	240
Günah kitabda deyil.....	240
Ən çətin iş.....	241
Saatda yüzlə.....	241
Qulu və şələli köpək əhvalatı.....	241
Sən Tahirəni çağırırdın.....	242
Onlar yaxşı tay-keş edir.....	242
Dədənin qəbrini ziyarətə getmişdim.....	243

Qeyrəti olsa	243
Qaç, öküz gəlir	243
Əzrayılın nənnisi	244
Möytab (tatca-tənbəl)	244
Vücutnamə	246
Piyəruna sıxani (atalar sözü)	246
Yof vinum (tapmacalar)	257
Müəllifli bayatılar	264
Bayatı və ağılar	278
Əmək nəğmələri və mahnılar	280
Düzgülər	282
Toponimlər	284
Lahıcların mətbəxi	285
Lahic xalq folklor kollektivi	287
LƏZGİLƏRİN FOLKLORU	
Манияр (mahnılar)	289
Bayadrlar	291
Алхишар (alqışlar)	291
Сеперап (qarğışlar)	292
Имуча мачар (tapmacalar)	292
Бубаурин гафар (atalar sözləri)	292
Rəvayət	
Nadir şahın Dağıstana yürüşü	294
Ləzgilərin mətbəxi	294
Ləzgi toponimləri (Qalacıq kəndi)	296
Sumağallı kənd ləzgi folklor qrupu	297
HAPITLARIN FOLKLORU	
Mahnılar (manilər)	298
Bayatılar	299
Müəllifli bayatılar	301
Laylalar	301
Boy ərə çalar və məsəllər (Atalar sözləri və məsəllər)	302
Maraqlı əhvalatlar	
I	303
II	304
İki qardaşın nisyə yağ əhvalatı	304

İki qardaşın darı əhvalatı.....	304
Hafiz Paşanın əhvalatı.....	305
Dəli Yusifin lətifələri	
Xaraba qalmazdı ki?!	305
Ürəyim yanmır	306
Dəli inəyin dəli balası olar	306
Nağıt yeməkləri.....	306
Toponimlər.....	307
“Nağıt” folklor qrupu	307
МОЛОКАНСКИЙ ФОЛЬКЛОР (MOLOKAN FOLKLORU)	
Загадки (tapmacalar)	308
Народные песни (xalq mahnıları).....	308
Частушки (çastuşkalar)	312
Молоканская кухня (Molokan mətbəxi)	318
Топонимы (toponimlər) (İvanovka kəndi)	320
“Slavyanoçka” folklor qrupu	320
ƏLAVƏLƏR	
1. “İsmayılı etnomühitində azsaylı xalqların folkloru” dissertasiyasının avtoreferatı (ingilis dilində)	322
2. Tədqiqat işinə xarici ölkələrdən göndərilmiş rəylər.....	348
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	353
SÖYLƏYİCİ (İNFORMATOR) VƏ TOPLAYICILAR HAQQINDA MƏLUMAT	
1. Söyləyici və informatorlar	364
2. Toplayıcılar və onlara aid mənbələr.....	365

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
İNAL MƏMMƏDLİ

Dizayner: Zahid Məmmədov
Nəşriyyat redaktoru: Vüsal Abiyev
Kompüterdə yığdı: Mehparə Həsənli

Çapa imzalanmış 29.07.2023
Şərti çap vərəqi 22,5. Sifariş № 396
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində nəşr olunmuşdur.
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8/4